NIEUWE GESCHIEDENIS

DOOR

J. GIESEN

NIEUWE GESCHIEDENIS
HET ANTIMILITARISME VAN DE DAAD IN NEDERLAND

J. l. C. Eckhard

NIEUWE GESCHIEDENIS

HET ANTIMILITARISME VAN DE DAAD IN NEDERLAND

DOOR

J. GIESEN

SECRETARIS VAN HET INTERNATIONAAL ANTIMILITARISTISCH BUREAU

MET EEN INLEIDING VAN

B. DE LIGT

N.V. UITGEVERSMAATSCHAPPIJ „DE TIJDSTROOM" - ROTTERDAM

INLEIDING

De negentiende eeuw heeft de slavernij afgeschaft. Het is de taak der twintigste eeuw, den oorlog op te heffen.

MICHAEL ANITCHKOW, Krieg und Arbeit 1900 blz. V.

Er moet een nieuwe maatstaf worden aangelegd aan al onze problemen.

G. KAPTEIJN—MUIJSKEN, Oorlog en geestesrichting 1918 blz. 139.

— Nieuwe geschiedenis? Wanneer vangt die dan aan?

De burgerij, die reeds van „nieuwere" en „nieuwste" spreekt, laat háár nieuwe geschiedenis met de opkomst der eigen klasse beginnen. Daarvoor ligt het tijdperk der „duistere middeleeuwen"; dáárvoor de oude, daarvoor de oudste, daarvoor de oergeschiedenis; daarvoor weer de vóór-geschiedenis van de menschheid. Alsof die juist vandaag op haar hoogtepunt was.

Indien echter heel de burgerlijke historie eens „een overgang en een ondergang" was; indien de nieuwe geschiedenis nog eens moest beginnen...

Het burgerlijk denken zelf doet dit vermoeden. Over de middeleeuwen heen weten zijn bewuste dragers zich met de typische vertegenwoordigers der „oude geschiedenis" één. De burgerlijke omwenteling sluit bij de grieksch-romeinsche overlevering aan, en beschouwt de middeleeuwen als een terugval tot vroeger trap van historie. Een groot deel der kleinburgers en van 't bezitlooze volk heeft echter met achterlijken landadel en geestelijk bekrompen industriebezitters nog allerlei middeleeuwsche, in wezen babylonisch-egyptische opvattingen gemeen — om van barbaarscher gedachten en gevoelens te zwijgen — . En naarmate de burgerlijke ontwikkeling in reactie vastloopt, haalt men allerlei afgesleten en verloopen waarden als nieuwste wijsheid en modernste schoonheid op.

Ondanks nog zooveel anders hebben Rome, Griekenland, Egypte, Babylon, — heeft de wereld der burgerlijk-nieuwe geschiedenis met die der middeleeuwen en oudste historie zooveel overeenkomst, dat zij zich tezamen als één eigenaardig geheel onderscheiden van den oertijd der menschheid en... van haar toekomstgeschiedenis.

* * *

De oorspronkelijke menschen schijnen in instinctief, nog dierlijk communisme bij losse troepen onder elkander vreedzaam

te hebben geleefd. Men kende noch eigendom, noch uitbuiting van soortgenooten, noch klassetegenstellingen.

— En oorlog?

Waar men ter wereld oorlog — stelselmatig-moorddadigen strijd tusschen groepen van dezelfde soort levende wezens — treft, gaat het, als mieren en bijen voorspellen, om voedsel, voorraden, woonplaatsen, enz. „Waar niets te halen is, wordt geen oorlog gevoerd...... De bezitlooze dieren verkeeren over het algemeen vreedzaam met elkander. Zelfs de wildste roofdieren bekampen elkaar slechts om heel bizondere, zelden voorkomende redenen, die met recht meest als ontaardingsverschijnselen worden opgevat...... de wilde stammen leven — om met Herder te spreken — onder elkander recht „onwild"... de oorlog is slechts een van de tallooze gevolgen, die de invoering van den eigendom met zich gebracht heeft." [1])

Het doel van den krijg is haast altijd „krijgen" geweest — of houden. Het ging en gaat om roerend en onroerend goed; om rijkdommen, genotsmiddelen, uitbuitingsgebieden; om arbeidskracht van dieren en van menschen. Oorlog blijkt oorspronkelijk de primitiefste vorm van handel. En handel is in zekeren zin gecultiveerde „krijg". De eerste manier, waarop de zich ontwikkelende menschengroepen met elkander in aanraking komen, „is oorlog, en de oudste vorm van goederenovergang tusschen vreemde horden is roof. De sterkste horde ontrukt aan de zwakkere land, vrouwen, wapenen, enz." [2]) Krijg ontstaat tegelijk met beschaving. De oudste teekenen der beschaving, die bewaard zijn, „toonen onmiskenbaar, dat het leven dier dagen geenszins vreedzaam verliep: men treft niet alleen pijlpunten en andere wapenen, maar ook ingeslagen schedels en opengebroken menschenbotten aan"[3]) — dit laatste wijst op kannibalisme: eten van merg —. De opvatting der barbaarsch geachte germanen, die volgens Tacitus niet door zweet verdienen wilden, wat zij door bloed konden krijgen, vindt men bij edele grieken, rechtvaardige romeinen, katholieke spanjaarden en rechtzinnige hollanders weer. „Engeland zoekt handel en is tevens oorlogszuchtig...... onafscheidelijk van den handel was de internationale wedijver...... de koloniale politiek van Cromwell trekt niet aan door een bizondere meerderheid in zedelijkheid...... de han-

---

[1]) Professor Georg Fr. Nicolai, Die Biologie des Krieges 1919 blz. 32—33. Vgl. P. Chalmers Mitchell, Evolutie en oorlog, vert. Van Suchtelen blz. 47—72.

[2]) F. Müller—Lyer, Phasen der Kultur 1915 blz. 281.

[3]) Dr. H. E. Ziegler, Die Vererbungslehre in der Biologie und Soziologie 1918 blz. 420—421.

del, zegt Adam Smith, is de vruchtbaarste bron voor twist en vijandschap geworden...... Het recht van een volk op zijn land berust veelal op geweld en doodslag...... woeste begeerigheid, gemengd met heldenmoed...... weinig gestoord door zedelijke overwegingen...... voortgezweept door enkel roofzucht". Op deze en dergelijke wijzen kenschetst een modern geschiedkundige de opkomst en ontwikkeling van een der meest beschaafde en machtigste rijken ter wereld in een boek, dat maar steeds wordt herdrukt en gevraagd.[1]) „De mannenmoordende krijg — juichte een duitsch dierkundig professor tegen het eind van den wereldoorlog — is, ofschoon hij steeds cultuurwaarden vernietigde, toch over het algemeen in de menschheidsgeschiedenis de groote bevorderaar van de cultuur geweest...... De moderne krijg is de toetssteen zoowel voor de legerleiding en -organisatie als voor het gansche samenstel van den staat, voor de regeering en voor het bestuur, voor de techniek en voor de industrie, voor de beschaving en voor de gezindheid van 't volk — kortom: voor alle intellectueele en zedelijke krachten, die aanwezig zijn in den staat".[2])

Novicow onderscheidt den meest aanvankelijken, primitiefsten strijd om — betrekkelijk toevallig — voedsel of om vrouwen, van den later opkomenden oeconomischen krijg, die ontstaat, als een deel der menschen kans ziet, zich door arbeid op min of meer geregelde wijze voedsel te verschaffen, zich te huisvesten, enz. Zoodra dit is geschied, komt er een zekere welvaart, eindelijk rijkdom op. Deze wekken begeerige, afgunstige, hebben heerschzuchtige buitenstaanders tot expeditiekrijgen (men rooft het begeerde weg), en invalsoorlogen (men zet zich in een gebied als uitbuiter vast). Zijn dientengevolge klassetegenstellingen, regeeringen, staten ontstaan, dan ontwikkelen zich politieke oorlogen, die tot verovering leiden. Later breken meer ideëele oorlogen los — tusschen Spanje en de Nederlanden b.v. —.[3])

Niet, dat zulke oorlogen louter geestelijk zijn. Iedere schooljongen weet van „de tiende penning". Wells merkt terzake op, dat de voornaamste edelen, die het verzet der nederlanders tegen de spaansche regeering aanwakkerden en tot oorlog op-

---

[1]) Sir J. R. Seeley, The expansion of England. Het verscheen in 1883 en werd sedert een twintigtal malen herdrukt. Holl. vertaling door Th. Steinmetz in 1916: Grooter-Brittannië blz. 102, 122, 127, enz. Vgl. Ferdinand Tönnies, Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung 1915.

[2]) Ziegler a. w. blz. 421—422.

[3]) J. Novicow, Les luttes entre sociétés humaines et leurs phases successives[3] 1914.

voerden, roomschen waren.[1]) Japikse verklaart: „De meerderheid der Nederlanders, van aard niet gewend nieuwe denkbeelden vlug tot zich te nemen, was Katholiek". Ook Oranje oorspronkelijk. Zelf niet eens gereformeerd, gaf hij „op vreemden bodem" het sein tot het aanbinden van den strijd, en toonde zich „bovenal staatsman...... de eerste geldmiddelen voor het voeren van den strijd kwamen grootendeels van buiten de Nederlanden". Daar de oorlog te land Oranje tegenliep, poogde hij een zeemacht te scheppen, en reikte daartoe kaperbrieven aan de watergeuzen uit, „een internationale bende", wier wijze van doen „die van zeeroovers" was. Ze ontzagen niets en niemand, en werden door ieder geschuwd. „De „bedelaars van de zee" waren feitelijk de meesters op het zilte element en Engeland bood gewillig schuilplaats en havens, om den buit te gelde te maken. De Noordzee was geheel onveilig, en in het bizonder de Hollanders(!) leden hieronder".[2]) Bizonder idealistisch ziet dit er juist niet uit. Met dat al behooren niet alleen drift om te hebben en te heerschen, maar ook behoefte aan zedelijke en godsdienstige vrijheid tot de beweegredenen van den tachtigjarigen oorlog. Ook de ideeën voeren, in de hoofden der menschen, „strijd om het bestaan", zoo, dat wie eenmaal een zeker geheel van gevoelens en gedachten — een wereld- en levensbeschouwing — heeft, dit gewoonlijk liever niet verstoord voelt. Menschen van in hoofdzaak dezelfde gezindte zoeken elkander, en weten zich gemeenschappelijk verbonden. Zij beleven een eenheid, die lands- en staatsgrenzen overschrijdt, en klassetegenstellingen meermalen opheft. Eenheid des geloofs werd dáárom door heerschers bevorderd; verdeeldheid zelfs op moorddadige wijze tegengegaan: Philips wilde niet zoozeer over de gewetens, als wel door die gewetens over zijn onderdanen en hun rijkdommen blijven heerschen.

De historisch-materialisten hebben leeren zien, hoe achter verschillende ideeën verschillende belangen kunnen schuil gaan. Ook burgerlijke geschiedschrijvers erkennen, dat de kruistochten b.v. vooral uit een grootsch opgezette belangenpolitiek van Rome volgden. Van turksche zijde vestigt men er de aandacht op, dat de kerk onder de politiek-godsdienstige vruchten, die naar ze hoopte, de kruistochten afwerpen zouden, ook de vernietiging der vrije gedachte rekende, die in opkomst was: men bedoelde met den voortgang van arabieren en turken ook dien der grieksch-perzische cultuur te stuiten, welke anders in Euro-

---

[1]) H. G. Wells, The outline of history 1921 blz. 429.

[2]) Prof. dr. I. H. Gosses en Dr. N. Japikse, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland blz. 3, 6, 11, 12.

pa doordringen en wellicht de „christelijke theologie” overwinnen zou.[1]) Geestelijk gezag en wereldlijke macht versterkten elkander bij Rome voortdurend. Rohrbach herinnert aan Ranke's verklaring, dat de hoogste verwezenlijking van den geestelijk-wereldlijken, universeelen staat maar niet aan de ontwikkeling van het pausdom als groote gedachte is te danken: „Het pausdom verwierf een formeel rijk, en het is tot deze heerschappij niet door de ontplooiing van een leer gekomen — deze was reeds vroeger ontvouwd —, maar door kamp en krijg...... de pauselijke macht in Europa was een resultaat van politieke betrekkingen, oorlogen en veldslagen”.[2])

Over het karakter der koloniale politiek van de moderne, christelijk genoemde, volken behoef ik zelfs niet te spreken.[3]) En letten wij een oogenblik op de „nieuwe” geschiedenis binnen Europa, dan zien we, dat de moderne staat — als alle staat — door geweld is opgebouwd, en zich moorddadig ontwikkeld heeft. Lodewijk XIV, Napoleon I, Bismarck — men behoeft slechts deze namen te noemen — en welk een *oude* geschiedenis rijst voor de verbeelding op. „Het belang van hen — riep in de vorige eeuw een nederlandsch staatsman uit —, wier kracht van overreding op het zwaard, op het geschut, op het droit canon (kanonnenrecht) rust”, beslist.[4]) En een duitsch wijsgeer verklaarde in 1868: „Tusschen staten bestaat er slechts één recht, het recht van den sterkste...... Het verdragsrecht wordt slechts vanuit het oogpunt van het voordeel verstandig beoordeeld...... Wie het verdrag breekt, geraakt in krijgstoestand; hij handelt onverstandig, wanneer hij de beslissing door wapengeweld uitlokt, zonder zelf zeker te zijn van toekomstige overmacht...... Men kan met beslistheid zeggen, dat het tijdperk der groote oorlogen nog niet is afgesloten...... Mensch, staat en oorlog zijn samenhangende begrippen: geen ervan kan men zonder de andere denken”.[5]) Onderwijl begon men in Italië steeds luider over het sacro egoismo van den modernen staat te spreken, en dienovereenkomstig te handelen. En in 1912 schreef de amerikaan Homer Lea in een boek, den britschen generaal Roberts gewijd: „Het doel van een (naderenden) engelsch-duitschen oorlog is tweeërlei: voor Duitschland beteekent het verwoesten van de engelsche opperheerschappij, en het scheppen

[1]) Ahmed Riza, La faillite morale de la politique occidentale en orient 1922 blz. 50.

[2]) Paul Rohrbach, Die Geschichte der Menschheit blz. 212.

[3]) Vgl. Armin T. Wegner, Die Botschaft an Asien, in Die Verbrechen der Stunde — die Verbrechen der Ewigheit 1922 blz. 41—50.

[4]) Mr. G. Groen van Prinsterer, Ongeloof en revolutie[3] 1903 blz.376-377.

[5]) Adolf Lasson, Das Kulturideal und der Krieg[2] 1914 blz. 14,17,129,132.

van een wereldrijk op de ruïnen daarvan; voor Engeland: zijn bezittingen verdedigen, de militaire uitbreiding van het germaansche ras stop zetten, en de macht daarvan in Europa beperken. Het is de eerste plicht der britsche natie de ontwikkeling der germaansche macht tot stilstand te brengen òf die te verwoesten".[1]) Oostenrijk-Hongarije spookte op den Balkan. Terwijl russische diplomaten de formule weerklinken deden: „De weg naar Constantinopel gaat over Weenen. En de weg naar Weenen gaat over Berlijn".[2])

Naar aanleiding van de z.g. onafhankelijkheidsfeesten heb ik in 1913 aangetoond, dat er nationaal noch internationaal voor eenig volk onafhankelijkheid bestaat. Alle zwoegen in barre slavernij van het kapitalisme. Achter de regeeringen staan niet alleen grootgrondbezitters, grootfabrikanten, ondernemers en bankiers, maar ook „kooplieden in oorlog".[3]) „Het doel: macht, welvaart, winst, heiligt het middel: plundering, roof, doodslag".[4]) Het volgend jaar erkende de conservatieve De Savornin Lohman: „De staten komen tegenover elkander te staan als kolossale Geschäftsleute, met leger en vloot achter zich".[5]) En naar aanleiding van zijn betoog voor de utrechtsche studentendebatingclub maakte ik de onontwijkbare gevolgtrekking: „Oorlog = handelsoorlog. Macht = recht. Vaderlandsverdediging = roofvogelrechtverdediging. Geestdrift voor hooger doeleinden in den krijg = waan".[6])

Sedert den wereldoorlog hebben zelfs burgerlijke bladen openlijk verklaard, dat wij in den tijd der „oorlogen zonder idealen" leven. Iedereen weet, dat volgens Clausewitz de oorlog de voortzetting van de concurrentie is met andere middelen, en dat Clémenceau den vrede van Versailles de voortzetting van den wereldkrijg heeft genoemd. De machtigste groepen bezitters vechten op spannende oogenblikken hun zakelijke conflicten tegenwoordig zoo duidelijk door oorlogen uit, dat voor het moderne bewustzijn strijd tusschen kapitalistische natiën strijd tusschen nationale kapitalen beduidt. Waarom dan ook Wilson, eindelijk naar waarheid, 5 September 1918 verklaarde te St.

[1]) Homer Lea, The day of the saxon 1912 blz. 206, 204.

[2]) Gustaf F. Steffen, Weltkrieg und Imperialismus 1915 blz. 110.

[3]) Uitdrukking van G. H. Perris, die evenals prof. Dr. A. Quidde op het XXe Wereldcongres voor den Vrede te Den Haag het drijven der belanghebbenden in de wapenindustrie aldus kenschetste: spionnage is slechts bederf in het klein; maar de oorlogshandel is corruptie in het groot. Vgl. B. de Ligt, Profeet en-volksfeest 1913 blz. 17, 111—113.

[4]) Profeet en volksfeest blz. 11.

[5]) Jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman, Gedachten over oorlog en vrede 1914 blz. 39.

[6]) Tegen de revolutie het evangelie 1915 blz. 2.

Louis: „Wel, mijn medeburgers, is er hier één man of ééne vrouw, laat mij zelfs zeggen, is hier één kind, dat niet weet, dat de oorsprong van den oorlog in de moderne wereld industrie- en handelswedijver is? De ware reden, waarom de oorlog, dien wij zooeven beëindigd hebben, plaats vond, was, dat Duitschland bang was, dat zijn handelsconcurrenten het winnen zouden; en de reden, waarom sommige naties tegen Duitschland in den oorlog gingen, was, dat zij dachten, dat Duitschland toen op handelsgebied de baas zou worden. De oorsprong van den afgunst en van de diepgewortelde haat was gloeiende, succesvolle, commercieele naijver...... De oorlog was in beginsel een handels- en industrie-oorlog".[1])

Het is derhalve nog altijd dezelfde oude historie.

* * *

Particulier bezit van grond en productiemiddelen, uitbuiting van menschen door menschen, klassetegenstellingen en oorlog werden al meer kenmerkend voor de tweede groote periode der menschheidsontwikkeling, waarin wij nog zoozeer verkeeren, dat vele hooggeachte en beroemde personen meenen, dat ook déze oude geschiedenis immer nieuw blijven zal. Zij mag wien ze juist overkomt, het hart in tweeën breken, dat doet — zegt de dichter — liefde, bij ongeluk, ook. Maar als een flinke kerel, groeit een krachtig volk nu eenmaal door pijnen heen. „Zonder oorlog, natuurlijk ook zonder de qualiteiten, wier onmiddellijk en onvermijdelijk uitvloeisel hij is, waren de menschen apen gebleven, zeker nooit meer geworden dan laffe, egoïste, geïsoleerde wilden, met de karakters en deugden van hazen".[2])

Daar is iets van aan. Beschouwen wij het leven der menschen, sedert het opkomen der eerste beschaving als één groote, tweede periode, wat ons erin boeit, is de ontwikkelingsbeweging. In verband met den stand der techniek, den aard der productie, de wijze van arbeid en maatschappelijk leven kan men, met Müller-Lyer, twee op elkaar volgende phasen onderscheiden,

---

[1]) „Gale's", Mexico City III 11—12 blz. 2.

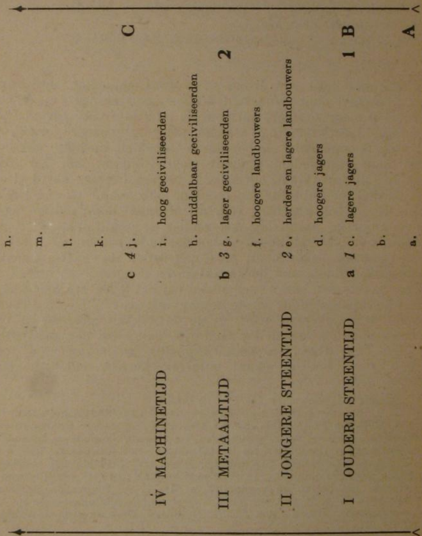
[2]) S. R. Steinmetz, Oorlog of eeuwige vrede? „De Tijdspiegel" 1899 III blz. 135. Vgl. zijn Philosophie des Krieges 1907, La guerre comme moyen de sélection collective, in A. Constantin, Le rôle sociologique de la guerre et le sentiment national 1907 en Die Bedeutung des Krieges bei den Kulturvölkern, in „Zeitschrift für Sozialwissenschaft" 1914 blz. 295 v. 388 v. Leo Polak bestrijdt Steinmetz in: Oorlogsfilosophie 1915. Goede literatuuropgaaf over het betrokken vraagstuk in Mr. P. A. Diepenhorst, Oorlog en vrede 1914 en A. B. van der Vies, Nederlandsche bibliographie over het vredesvraagstuk 1913. Zie ook Dr. G. Heijmans, De oorlog en de vredesbeweging 1914.

waarin, volgens Tylor, de menschen in drie verschillende toestanden leven:

a van **natuurvolken**, welke nog verkeeren in *1 wildheid*,
of, meer ontwikkeld, in *2 barbaarschheid*,

b van **cultuurvolken**, zich kenmerkend door *3 civilisatie.*

De evolutie van dierlijk-wilde troepen door horden, stammen en staten tot moderne volken zou zonder oorlog — zoo goed als zonder eigendom, uitbuiting en klassestelsels — inderdaad onmogelijk zijn geweest.

Was deze evolutie anders mogelijk geweest, — ze had eenvoudig anders plaats gevonden, en juist deze ontwikkeling zou niet plaats gevonden hebben. De vraag is echter, of een verdere ontwikkeling van het menschheidsleven op dezelfde wijze nòg mogelijk is, waar wij, verkeerende in het begin van den machinetijd (IV), tengevolge van het aanwenden van stoom en electriciteit internationaal dagelijks meer afhankelijk worden van één aardomspannend, oeconomisch geheel, en overgaan naar een phase **c**, zeggen wij van **wereldvolk**; m.a.w. ons bewust — of wellicht onbewust — voorbereiden tot een toestand IV **c** *4*, welke zich kenmerken zal door *vermaatschappelijking*. Dagelijks meer in één wereldverband ingroeiende — door velerlei evoluties en revoluties op alle terreinen des levens en des geestes heen — bemerken wij, hoe alle maatschappelijke, en daarmede alle persoonlijke verhoudingen veranderen: er ontstaat weer een nieuw menschentype (j.), dat in zulke eigenaardige omstandigheden verkeert, en zoodanige behoeften heeft, dat het aanzien van de gansche aarde erdoor wordt herboren.[1]) Ware de menschheid niet meer in staat, zich aan haar nieuwe levensvoorwaarden aan te passen, — ze zou ten gronde gaan.

De oorlog mag, ondanks nog zooveel bedenkelijks en onwaardigs, honderden eeuwen betrekkelijk heilzaam hebben gewerkt, thans raakt dat voorbij. Was er een tijd, dat men hem vergoddelijkte, ten slotte zagen hem steeds meerderen als menschelijk, al te menschelijk, onmenschelijk, menschonwaardig. Tegenwoordig erkent zelfs de bruutste staatsman hem als een noodzakelijk kwaad. „Is hij nog wel noodzakelijk?”... Men tracht den eens gezochte te ontgaan.

* * *

Zelfs onder hen, die privaatbezit der productiemiddelen, uitbuiting van menschen door menschen en klasseverhoudingen meenen te moeten handhaven, begon men om en bij den aanvang dezer eeuw te begrijpen, dat de krijg uit louter zakelijke overwegingen ondeugdelijk was geworden. Dit verklaart den opgang van Norman Angell's „The great illusion”, waarin de schrijver aantoont, dat de oorlog uit oeconomisch oogpunt als onpractisch moet worden verworpen.[2]) Inderdaad — de wereldkrijg heeft het weldra bewezen — blijkt oorlogvoeren al minder een rationeele, verstandige manier van handelen en zaken doen.

Sedert den aanvang der vorige eeuw kreeg de krijg een ander

[1]) Vgl. Alfred H. Fried, Handbuch der Friedensbewegung I 1911 blz. 3—4.

[2]) Oorspronkelijk: Europe's optical illusion 1909. Holl. vert. van Dr. L. A. J. Burgersdijk Jr. De groote illusie 1910.

karakter. De heerschers der opkomende moderne staten voerden hun oorlogen door soldaten — soldijmannen —, krijgslieden van beroep, die oorspronkelijk slechts voor bepaalde oorlogen geworven werden. Tegen het midden der XVe eeuw verneemt men van blijvende troepen vrijwilligers ook tijdens den vrede. Dit houden van — betrekkelijk kleine — staande legers werd weldra alom gewoonte.

Reeds in het voorrevolutionaire Frankrijk kwam echter een militie op, „bestemd om de linietroepen aan te vullen, die bestonden uit aangeworven beroepssoldaten. Ieder voorjaar bepaalden de intendanten in de provincie het aantal miliciens, die iedere gemeente moest leveren — daarvoor werd ten overstaan van hen of van hun commissarissen de loting gehouden. Alle mannen, d.w.z. alle mannen uit het volk, tusschen de 18 en 40 jaren, moesten zich daaraan onderwerpen. Want vrijgesteld waren alle adellijken en rijken, d.w.z. allen die iets beteekenden: burgers, kooplieden, industrieelen of welgezeten landbouwers, openbare onderwijzers, en hun zonen en bedienden. Bijna de geheele last drukte op de arbeiders van het platte land. De hardste straffen, o.a. veroordeeling tot de galeien, soms voor levenslang, troffen de deserteurs en de gevluchte dienstweigeraars...... Ieder milicien kon zijn vrijheid verkrijgen, als hij een gevluchte weerspannige opspoorde en aan de overheden overleverde. Vandaar een onbeschrijfelijke wanorde en vreeselijke gevechten na iedere loting, als de lotelingen en miliciens en hun bloedverwanten zich tot benden vereenigden, de vluchtelingen in bosschen en bergen nazetten en met geweld trachtten mee te voeren".[1]) Vooral in de Dauphiné, waar het volk sedert het midden der XIVe eeuw vele rechten had, was 't verzet hiertegen groot. Het gaf gedurende de XVIIIe eeuw aanleiding tot ruwe en bloedige botsingen, plunderingen door maréchaussees en volksoproeren, tot in den zomer van 1788 toe. 5 September 1798 werd door het revolutionaire Frankrijk op voorstel van generaal Jourdan een wet op de conscriptie aangenomen, die op het beginsel berustte, dat ieder burger voor onbepaalden tijd dienstplichtig werd, wanneer het vaderland zou worden bedreigd. Bleek het vrijwilligersleger in oorlogstijd te klein, dan zou het door oproep van daartoe ingeschrevenen worden aangevuld. Deze maatregel werd in 1799 voor 't eerst toegepast. In 1802 besloot men, om ook in normale tijden het leger door middel van conscriptie saam te stellen. In 1805 werd dienstdwang door loting ingevoerd, met mogelijkheid tot vrijkoop door plaatsver-

---

[1]) „De Avondpost" 9 Juni 1923.

vanging. De soldij werd verhoogd; de uitrusting verbeterd, en een geneeskundige dienst te velde ingericht. Toch vlamde overal het oud verzet weer op. De conscriptie was in strijd met de fransche zeden, en het ellendig lot van wie in den oorlog tegen Spanje omgekomen waren, versterkte den tegenzin bij tiendui-zenden. Meer dan 50.000 „réfractaires" — dienstweigeraars en deserteurs — zwierven in 1804 door het zuiden en westen van Frankrijk, en scholen, door de bevolking geholpen, in bosschen en holen weg. Napoleon zag zich zelfs genoodzaakt, tien mobiele colonnes uit te zenden, om het verzet te breken, en de onwilligen op te vangen.[1])

3 September 1814 legde Scharnhorst den pruisen voor goed den algemeenen weerplicht op[2]): „weerbaarmaking van het geheele volk, en veredeling van den krijgsdienst door algemeenen dienstplicht zonder plaatsvervanging; krijgstucht, gegrond op vaderlandsliefde" [3]), enz. Toen kwam de tijd van het militarisme. Al meer werd de geheele opvoeding der jeugd, het onderwijs, de prediking zelfs, op nationalisme en militarisme gespitst. In 1866 klonk zegevierend door Duitschland, dat de pruisische volksonderwijzer de werkelijke overwinnaar van den slag bij Königgrätz was geweest. Hiermee begon de „stelselmatige verpruising van Duitschland...... de eigenlijke tragedie van het duitsche volk...... vanaf 1870 bepaalt Pruisen's geweldpolitiek Europa's ontwikkelingsgang voor de komende vijftig jaar"[4]). Vruchteloos protesteerden strijders voor persoonlijkheid en cultureele ontwikkeling tegen zulk een nationale en internationale verwording. Vergeefs verklaarden oprecht katholieke geestelijken, dat „de dwang aller volkszonen tot den wapendienst" in strijd met de „natuurwet" was, volgens welke ieder mensch het recht heeft op eigen beroepskeus.[5]) Het militarisme won het tenslotte overal: vóór den wereldoorlog in de landen op het europeesche vasteland en in Japan; sedert 1915 in Engeland, dat, tengevolge van zijn ligging navalistisch ontwikkeld, tot nog toe het militarisme had weten te vermijden; sedert 1916 in de V. S. van Amerika. Het ging als een pest om de wereld.

De kosten dezer internationale vermilitariseering zijn enorm. Niet slechts, omdat millioenen krachtige jonge mannen heele

[1]) Vgl. Joh. W. A. Naber, Overheersching en vrijwording 1913 blz. 71 v.
[2]) Vgl. Nicolai a. w. blz. 237—238.
[3]) Dr. Georg Weber, Handboek der algemeene geschiedenis, bew. door M. Buijs IV tweede deel 1875 blz. 173—174.
[4]) Rudolf Rocker, De duitsche revolutie en het militarisme, „De Wapens Neder" Mei 1923.
[5]) Zoo b.v. Dr. Stöckl. Zie J. M. Keulers, pastoor, De oplossing van het militaire vraagstuk of Ontwapening volgens de H. Stoel 1921.

tijden aan het productieproces worden onttrokken, en moeten worden afgericht en onderhouden, maar ook, omdat ze steeds weer met nieuw moordtuig moeten worden toegerust, tengevolge van een nimmer ophoudende bewapeningswedijver, welke niet alleen een strijd tusschen uitvinders, tusschen deskundigen, tusschen bewapeningsfabrikanten, maar vooral ook het resultaat van allerlei gekuip en gekonkel van machtige groepen aandeelhouders is.[1]) Bovendien werden de staten, die aan zeeën grensden, genoodzaakt, steeds machtiger vloten te bouwen, waarvan de kosten in de honderden millioenen loopen. Heel de techniek en industrie werd aan deze moordtuigproductie vóór alles dienstbaar gemaakt. Ook de chemie werd erin betrokken. De moderne geest werd die van fabriek en kazerne, van kazerne en fabriek. In de werkplaatsen zwoegde het arbeidsleger; aan het front bleken de soldaten niet meer dan mechanisch werkende onderdeeltjes van reuzenmoordmachines, die de beheerschers der verschillende nationale kapitalen richtten op elkanders volken. Tijdens den wereldkrijg werden niet alleen de valiede mannen, maar ook een groot deel der achtergeblevene, en voorts vrouwen, meisjes, jongens, door middel van dienstdwang in dit verfoeilijk stelsel betrokken. Razend zwoegend achter het front bij 't rusteloos moordtuig vervaardigen, maakten zij eerst den strijd der mannen in de loopgraven, in de vliegmachines, op slagschepen en onderzeeërs mogelijk. Thans is „de eerste wereldoorlog" voorbij, en staan er in Europa 1.303.000 soldaten méér onder de wapenen, dan in den aanvang van 1914. En voor een nieuwe, nog gruwelijker mobilisatie van mannen, vrouwen, kinderen, maakt men zich in alle beschaafde landen tot op het alleruiterste gereed.

Reeds het razend stijgen der oorlogsbegrootingen vervult zelfs burgerlijk denkende staathuishoudkundigen met zorg. Maar bovendien heeft de ervaring van 1914 tot heden eens en voor goed bewezen, dat het aardeleven oeconomisch zoo één is geworden, dat het uiteenrukken ervan door krijg wereldlevensgevaarlijk is. Het kapitalisme kan zich internationaal maar niet herstellen. De algeheele inzinking van Rusland — welke het overoud kannibalisme tot een modern verschijnsel deed worden —, de uitmergeling van Oostenrijk en Duitschland, brachten het gansche internationale zakenleven in de war. Lloyd George, viscount Grey, lord Cecil en zooveel anderen verklaren, dat nieuwe wereldkrijg dreigt, waarvan het uitbreken den ondergang van

---

[1]) Het gaat dan ook niet om winsten van 20 of 30, maar van 100 tot 300 %! Vgl. Ludwig Pfeiffer, Kriegsgeist. Ein Beitrag zur Geschichte der Menschheitsprüfungen I—III 1909, IV 1910.

alle beschaving en cultuur zou beduiden. Het besluit van Washington inzake vlootbeperking beteekent zoo weinig, dat deskundigen er niet mee rekenen.[1]) Het doel der conferentie was trouwens niet „den vrede te waarborgen, maar zoo te manoeuvreeren, dat men met het oog op den volgenden oorlog in een goede positie kwam".[2]) De overeenkomst betreffende gassen en onderzeeërs zal in den eersten den besten krijg door „militaire noodzaak" ongedaan gemaakt worden.[3]) „Oorlog beteekent thans uitroeiïng, niet alleen van soldaten, maar ook van de burgers en de beschaving."[4]) Zooeven bericht een bewoner van de kust van den Stillen Oceaan naar Engeland:

De nieuwsbladen melden, dat een beroemd japansch geleerde gedood is, toen hij proeven nam met moordend gas. Een paar weken geleden hoorden wij van een nieuw stikgas, dat alle maskers waardeloos maakt. Oorlogsgassen moeten onzichtbaar zijn, zwaarder dan lucht; ze moeten zich wijd verspreiden en doodelijk wezen. Klaarblijkelijk maakt men overal ter aarde in het uitvinden ervan groote vorderingen. Reeds vervaardigde men vliegmachines, welke, draadloos bestuurd, gedreven door 1000 paardekrachten met een snelheid van 250 mijlen per uur, onbemand kunnen worden uitgezonden om met mathematische nauwkeurigheid waar dan ook dood en verderf te verspreiden. Dergelijke uitvindingen — ook van reusachtige luchtschepen — hebben den oorlog omgewenteld. Legers, vloten, forten, loopgraven, bomvrije schuilplaatsen, „wetenschappelijke grenzen", bufferstaten, enz. — het is alles bespottelijk geworden.[5])

Nitti verklaart, dat de ontwikkeling der technische oorlogsmiddelen in Frankrijk en sommige andere landen buitengewoon

---

[1]) Vgl. B. Weyer Korvettenkapitän a.D., Taschenbuch der Kriegsflotten 1923 blz. 288—297.

Tijdens de correctie vernemen wij, dat de bepalingen inzake vlootbeperking eindelijk door alle betrokkenen bekrachtigd zijn, en uitgevoerd zullen worden. Het zijn echter veeleer maatregelen ter bezuiniging en moderniseering van het zeeoorlogswezen, dan tot opheffing ervan. Intusschen maakt Engeland de haven van Singapore gereed, wat de japanners — die doorgaan zich te versterken — in strijd achten met den geest van Washington; gaan de V.S. voort, hun eilanden in de Stillen Oceaan krijgskundig in te richten; zet de nederlandsche regeering alles op een vloot voor N. Indië. Zelfs in Nieuw-Zeeland — schrijft ons de secretaris van den National Peace Council — moderniseert men de strijdwijzen: men ontwikkelt vooral het luchtwapen, en prent bij de jeugd nieuwen krijgsgeest in: „de scholen zijn militaire oefenterreinen geworden".

[2]) Colonel J. F. C. Fuller, The reformation of war 1923 blz. 273.

[3]) Vgl. Fuller a.w. blz. 120 v., Will Irwin, The next war, an appeal to common sense" 1921.

[4]) G. Lowes Dickinson, War; its nature, cause and cure 1923 blz. 14 v.

[5]) Edward Berwick in „Foreign Affairs" IV 12 blz. 260.

groot is: „de luchtvaart komt den grondslag van den oorlog ter zee geheel verschuiven”.[1])

Toen men onlangs Edison vroeg: „Is het waar, dat alle leven in New-York binnen twaalf uur zou kunnen worden uitgeroeid?” —, antwoordde hij: „Neen! Het kan binnen drie uur”.

En het gerucht gaat, dat er een gas is uitgevonden, dat door alle maskers dringt, en alwie het inademt, ongeneeslijk krankzinnig maakt.

* * *

— Maar waarom breekt men dan niet met heel die oude historie?

Omdat de oorlog geen toevallig, maar een wezenlijk verschijnsel dezer samenleving is. Omdat mèt oorlog, privaatbezit van grond en productiemiddelen, klassetegenstellingen, uitbuiting van menschen door menschen zullen moeten opgeheven worden.

Toen Van der Veer in 1897 dienstweigerde, heeft hij in een brief aan zijn commandant opgemerkt, dat het leger niet alleen dient, om den buitenlandschen „vijand” te vernietigen, maar ook om „de orde in het land” te bewaren.[2]) De moderne oorlog wordt gewoonlijk aangewend:

a. als middel in den internationalen concurrentiestrijd;

b. als middel ter onderwerping en onderdrukking van uitgebuite, meest z.g. gekleurde volkeren;

c. als middel om uitgebroken revolutie in eigen of in ander land weg te moorden.

Ik ga hier niet verder op in. Van de meest verschillende zijden zal in dit boek de samenhang van kapitalisme, oorlog en reactie worden belicht. Wie 't nog niet wist, zal weldra begrijpen, dat wij in een tijdperk verkeeren, waarin het zakelijke beslist over het persoonlijke; het quantitatieve het qualitatieve vernietigt; de dood het leven verslindt. De mensch beheerscht het maatschappelijk proces allerminst: hij wordt er juist door beheerscht. De groote massa is in het moderne voortbrengings- en vernietigingsproces slechts voorwerp. En de „heerschende klasse”, die nominaal onderwerp, maatschappelijk subject is, blijkt reëel een losbandig sujet. De bezittende klasse leidt de politiek-oeconomische krachten niet: ze wordt er door meegesleurd. Eigenlijk is ze bezeten. Als de tooverleerling, die machten had opgewekt, welke hij niet meer bedwingen kon, is ze onder de dictatuur van haar eigen middelen geraakt.[3]) Nooit gold als

[1]) Francesco Nitti, Het verval van Europa, vert. door J. J. Bruna 1923 blz. 195.

[2]) Aangehaald door Leo Tolstoi, Das Ende naht! blz. 2—4.

[3]) Bernard Boyneburg, Die Despotie der Mittel I 1918, II 1920.

thans het woord, dat de mensch zijn verstand gebruikt om dierlijker dan 't dier te zijn. Leefde Schopenhauer, hoezeer zou hij bevinden, dat de „wil" — d.i. de drift — het intellect misbruikt, inplaats van erdoor te worden geleid.

Feitelijk is mèt den oorlog het geheele maatschappelijk stelsel, waarvan hij slechts het treffendst kenmerk is, onhoudbaar geworden. Moreel is de bezittende klasse niet in staat, haar heerschappij ook maar één oogenblik te rechtvaardigen. Practisch begaat zij daarenboven fout op fout. Het vredesverdrag van Versailles, het gedrag der duitsche grootkapitalisten, de bezetting van het Roergebied, de internationale oliepolitiek, de houding tegenover het hongerend Rusland, de beleediging en onderdrukking der gekleurde rassen, enz. — het is alles in strijd zoowel met wat doelmatig als met wat menschelijk is. De moderne volken staan thans op een keerpunt. Ze hebben het stelsel van uitbuiting, onderdrukking en oorlog — heel die geschiedenis — op te heffen, of ze zullen ten gronde gaan.

* * *

— Maar het socialisme is toch onderwijl gekomen!

Inderdaad. Na het midden der XIXe eeuw begon het snel te groeien. Het was oorspronkelijk één beroep op de kracht en het geweten van het proletariaat; één oproep tot de massa om daad en persoonlijkheid. Marx en Engels spraken van „de wereldhistorische taak" die het proletariaat heeft te vervullen: eigenbelang van 't bezitlooze volk en menschheidsbelang vallen samen; door de onteigenaars — bezitters van grond en productie-middelen — te onteigenen, maakt het allen tot bezitters; de zelfbevrijding der bezitlooze massa zal de bevrijding der geheele menschheid zijn. Bakoenin deed verstaan, dat de vrijheid van één slechts mogelijk is door die van allen; dat de persoonlijkheid uit solidariteit ontbloeit. Kropotkin wees op wederkeerig dienstbetoon als grondslag van menschelijk handelen. Het gaat — zoo verklaren allen — om individueele èn om massale vernieuwing. Tot heden leven wij nog slechts in het tijdperk van de vóórgeschiedenis der menschheid. Geschiedenis in den rechten zin des woords is eerst mogelijk, wanneer de mensch de maatschappij doorziet en beheerscht, en het zakelijk leven welbewust in dienst van de persoonlijkheid heeft gesteld; wanneer hij, redelijk willend, eigen lot houdt in zijn eigen hand.

Naïeven, die met honderd jaren als iets machtigs rekenen, vinden de wereld oud, en verwachten den jongsten dag. Voor 't modern bewustzijn zijn „duizend jaren als één dag" geworden, en begon het menschelijk leven nauwelijks. Vergeleken bij den bestaanstijd der aarde, bij den ouderdom der lager en laagst

ontwikkelde wezens, lééft de mensch haast nog niet. Bij den duur der vroegere ontwikkelingsperioden heeft die van het tijdperk, waarin iets van cultuur opkomt, vrijwel niets te beduiden.[1]) In dezen zin spreekt Nietzsche van den komenden „Uebermensch", en schreef Dostojewski, dat wij in betrekking tot wetenschap, denkvermogen, uitvindingen, ondervinding, wenschen en idealen nog in het tijdperk der voorbereiding verkeeren.

M.a.w. wij leven op den overgang naar de groote, derde periode. Diep in het verleden ligt de oertijd (A). Onmiddellijk weten wij niets daarvan. Doch dit tijdperk — dat wij niet alleen door de oudheidkunde, maar vooral ook door de zielkunde kunnen benaderen — moet in verhouding tot later ontzaglijk lang zijn geweest. Het is het tijdperk, waarin het instinct volkomen overweegt. De boombewoner (a) is van zijn soort een exemplaar. Tot — na hoeveel eeuwen? — die revolutie plaats grijpt: de boschbewoner — „pythecanthropus" — op de aarde komt (b), en een nieuwe wereld vol verschrikking en gevaren binnengaat. Maar de nood prikkelt zijn instincten, begint zijn verstand te scherpen: strijd met wilde dieren, jacht en vischvangst ontwikkelen den krijgsman met zijn wapenen, terwijl de vuurbeheersching wonderen doet. Dit leidt tot de tweede hoofdperiode (B), de oude geschiedenis of vóórhistorie van de menschheid, die duurde tot op heden. Het is het tijdperk, waarin naast het instinct het verstand al meer opkomt, en de werktuigkundige — „homo faber" — verrijst, welk tijdperk in tweeën is te onderscheiden: 1 de periode van wildheid (*1*) en barbaarschheid (*2*), waarin het verstandelijke ten opzichte van het instinctieve onderdoet, maar steeds meer gaat beteekenen, en 2 die der civilisatie (*3*), waarin het verstandelijke al meer overwegen gaat. Met de ontwikkeling van het verstand komt het ik-bewustzijn op, en treedt — voornamelijk onder de heerschers en bezitters — al meer het individu naar voren, dat in het burgerlijk individualisme dezer dagen zijn uiterste bereikt. Dit tijdperk (B·2) is van zulk een ontzaglijke beteekenis, omdat daarin de menschheid tot oneindige zelfonderscheiding geraakt; de menschen in steeds hooger opgedreven wedijver ontelbare vermogens ontwikkelen: tot natuurkennis, maatschappijkennis en zelfkennis beginnen te komen; zich door en ondanks oorlogen oeconomisch internationaal verbinden, en de aarde voorbereiden tot woonplaats van één, bewust, cultuurscheppend menschheidsgeheel.

Terwijl echter millioenen in welhaast dierlijk leven verzonken bleven; terwijl al meerdere tien- en honderdduizenden tot individualisten als versplinterden — ofschoon zich niemand ooit van

[1]) Vgl. Horrabin's diagrammen in Well's Outline; Müller-Lyer a.w.

zijn geslachtelijken samenhang bevrijden kon en de beschavings- en cultuurontwikkeling zich slechts door alles en door allen tezamen verwerkelijkte —, waren er telkens weer enkelen, zeer bizonder begaafden, die uit kracht van hun intuïtie de herinnering aan aanvankelijke, soortelijke eenheid uit een diepweggezonken verleden omschiepen tot het visioen eener cultuurgemeenschap van bewust verbonden persoonlijkheden, over alle landen en grenzen en werelddeelen heen, internationaal, interastraal misschien.

Het wetenschappelijk socialisme rechtvaardigde in de vorige eeuw op grond der uitwendige ervaring den redelijken zin van dit innerlijk gebeuren. Het bewees, dat wat vroeger door de menschelijkste vertegenwoordigers van ons geslacht was geschouwd, gedroomd en wenschelijk geacht, thans mogelijk werd, en al meer noodzakelijk worden zou. Breekt zulk een periode van wereldmenschheidsleven aan, dan is de nieuwe geschiedenis (C) begonnen, het tijdperk van den „homo sapiens", dat zich kenmerken zal door het al vrijer spel der rede, waarin instinct, verstand en intuïtie verondersteld en opgeheven zijn.[1])

Het is geen wonder, dat hiervan door de groote massa nog vrijwel niets werd begrepen. Het is geen wonder, dat tien- en honderdduizenden, die naar de nieuwe boodschap van het socialisme hoorden, niet vatten konden, waarom het eigenlijk ging, en dientengevolge het socialisme werd gevulgariseerd. Hoe was die massa door haar heerschers opgevoed? Ze was niet opgevoed, maar neergevoed: moreel en intellectueel vergiftigd. Hoe waren ook die heerschers zelven opgevoed! De school, de „universiteit", de kerk, de kroeg, de kazerne, de fabriek, de pers — en dan de dagelijksche practijk. Velen, die aanvankelijk den zin van het socialisme vatten, werd op den duur de wereldvernieuwende taak ervan te zwaar: ze lieten zich, weldra moe, maar door (klein-)burgerlijkgezinde „leiders" leiden en — misleiden. Men raakte daarenboven in een partijstelsel verward, dat burgerlijk, zooal niet clericaal van wezen was. Het is hier de plaats niet, aan te toonen, hoe en waarom het socialisme vooral tengevolge van 't parlementarisme en de vakbeweging een machtsmiddel werd voor het grootburgerdom. Slechts het volgende:

Een van de beste werken, tijdens den oorlog over den oorlog geschreven, doet door zijn titel reeds begrijpen, hoe het moge-

[1]) De tijdperken A, B en C komen overeen met de drie periodes, waarin Charles Richet de geschiedenis aanschouwt: *a.* het vóórhistorisch tijdperk, *strijd tegen wilde dieren*, *b.* historisch tijdperk, *strijd tusschen menschen*, *c.* toekomstig tijdperk, *strijd tegen de materie*. (Le passé de la guerre et l'avenir de la paix 1907 blz. 217.) Uit oogpunt van techniek zal de periode C al meer electro-chemisch tijdperk (V) hebben te heeten.

lijk was, dat het volk in uniform zijn eigen tyran werd: „In den greep van het barbarisme". „Wij moeten beleven — zoo lezen wij daar —, dat allerlei verouderde, beschimmelde vooroordeelen en minderwaardige gevoelens naar boven komen, en aan de vrije, menschelijke rede, die opwaarts streeft, het zwijgen opleggen...... Zoo wordt de beschaafde maatschappij thans doelloos, voor ijdele hersenschimmen, voor een onmogelijk behoud van hetgeen nu eenmaal ten doode is opgeschreven, omdat geheel ons geestelijk en economisch leven eraan ontgroeid is, van haar krachtigste, gezondste, voor den vooruitgang der cultuur meest hoopvolle leden beroofd. En het ergste hierbij is, dat de suggestie op de massa van het arbeidende volk...... dermate heeft ingewerkt, dat dit van zijn kostbaar arbeidsleven offert...... dat de oorlog...... onze rede vertroebelt, ons karakter ontaardt, ons moreel bewustzijn aantast". Priesters en machthebbers houden den geest van de massa kunstmatig in een lager bewustzijnstoestand, zoodat zij te midden van ideeën en sociale instellingen, die het wezenlijk karakter van onzen modernen tijd dragen, geestelijk als vreemdelinge leeft: „Instede van het bewustzijn op de hoogte van onzen thans bereikten cultuurstaat te brengen, laat men haar geestelijk voortvegeteeren" in een verouderd bewustzijnsstadium. De priesters, de heerschers en allen, die „bij het behoud van een uit lagere maatschappijvormen overgebleven knechtschap der massa geïnteresseerd zijn", doen wat zij kunnen, om het „massabewustzijn door aankweeking van bijgeloof en vooroordeel in een barbaarschen, rudimentairen staat te houden". Het is nu eenmaal objectief de taak der z.g. geestelijkheid „een lageren bewustzijnstoestand der menschen te vereeuwigen". Barbaarsch Jehova-geloof, en romantisch politiek fetichisme verduisteren het denken en voelen der volken; roomsch katholicisme, protestantsch jodendom en een innerlijk tegenstrijdig staatssocialisme onderdrukken het opkomen der persoonlijkheid. Vooral de invloed van den duitscher, met zijn aanleg voor subordinatie is voor het internationaal socialisme noodlottig geweest. Mechaniseering en bureaucratie werden normale „partij"-verschijnselen. Op de meest zorgelooze wijze werd de hoofdzaak, de geestelijke factor, verwaarloosd, die toch eerst waarlijk revolutie mogelijk maken kon. Ten slotte kwam voor de oude goddelijke voorzienigheid het materieele fatum in de plaats. Het maatschappelijk leven deed de rest: „Het kapitalisme, dat eenmaal de maatschappij revolutioneerde...... heeft in het hoogste stadium van zijn ontwikkeling, in het tijdperk van het bank- en trustwezen, van het staatskapitalisme, van het imperialisme en mili-

tarisme, onder de almacht van het monopolie en van het onorganische, de revolutie in de hoofden en in de harten der massa vermoord!...... Wij moeten óf voortgaan ons verder te laten ontzielen, automatiseeren, uitbuiten en misleiden...... óf...... onversaagd de richting inslaan van een hoogere, betere en vrijere economische en politieke organisatie der maatschappij". Als het zou doorgaan, zooals het tot nog toe ging, dan zouden wij in minder dan een halve eeuw geen scheppenden geest meer hebben.[1])

De zekerheid van het socialisme — erkende in 1915 mevrouw Roland Holst — zal nog op iets anders gegrondvest moeten worden dan op de „objectieve strekkingen" van het kapitalisme, op feiten en cijfers, op min of meer materieel-mechanische processen: „opent zich hier niet het perspectief van een vernieuwing en verdieping en verbreeding der socialistische wetenschap, aansluitend bij die der biologie, waar de gedachte zich baan breekt, dat de evolutie der organismen...... een element bevat van eigen drang, activiteit of intuïtie? Zal...... de socialistische wetenschap zich thans niet meer moeten richten op de uitvorsching van de aan de menschen eigen aktiviteit, de zedelijke en geestelijke eigenschappen, waardoor hij den nood en den tegenstand op het milieu overwint"? [2])

Het is goed, dat dergelijke woorden van sociaaldemocratische zijde klonken. Maar — ze klonken te laat! Te veel tientallen jaren reeds had men eenzijdig de passieve zijde van het ontwikkelingsproces, het product zijn van den vermaatschappelijkten mensch, op den voorgrond geplaatst; de anarchisten, die — overigens ook vaak eenzijdig — opkwamen voor de revolutionaire daad van enkeling en massa, laten praten, en, naar het voorbeeld van Marx in 1868, algemeene staking voor algemeenen onzin verklaard. Niet alleen bleek het socialisme buiten machte, den wereldoorlog onmogelijk te maken, maar de moderne arbeidersbeweging werd — enkele uitzonderingen daargelaten — juist voor de twistende kapitalisten-groepen het middel bij uitstek om, naar de regels van het internationale spel, hun zakenconflict te beslechten.

Jammer genoeg was een groep anarchisten door eenzijdigen haat tegen het duitsch imperialisme en staatssocialisme zoozeer bevangen, dat ook zij op het critieke oogenblik hun internationale taak vergaten. Zij meenden, dat de geallieerden met zulk

[1]) B. Reijndorp, In den greep van het barbarisme. Een sociaalpsychologische diagnose van den wereldoorlog, met een inleiding van G. Kapteijn—Muijsken 1916 blz. 17—20, 67, 90, 179.

[2]) Leo N. Trotzky, De oorlog en de Internationale, met een inleiding van Henriette Roland Holst 1915 blz. XIX.

een betrekkelijk recht tegen het vermilitariseerde Duitschland voor vrijer vormen van samenleven in den krijg gingen, dat zij „als anarchisten en antimilitaristen" principieel, en vaak practisch, de zijde kozen van het entente-kapitaal.[1]) In dit opzicht hebben Cornelissen, Grave, Kropotkin, Malato, Reclus, Kolthek e.a. het vrij socialisme benadeeld. Eigenaardig genoeg, deed zich dit verschijnsel voornamelijk voor bij intellectueelen. De meerderheid der anarchisten bleef de internationale idee getrouw. Hun opvattingen werden vertolkt door het manifest van Malatesta, en door Lecoin e.a. bevestigd metterdaad.

* * *

Men kan, alleen met West Europa rekenend, de „middeleeuwen" om en bij de XIIe eeuw als voorbij beschouwen. Men kan, op het karakter dier tijden zinspelend, ook verklaren, dat Rusland tot voor korten tijd nog in de middeleeuwen was. In dergelijken zin wordt soms een modern aangekleed mensch vanwege zijn voelen en denken „een echte middeleeuwer" geheeten. Zoo kunnen wij ook, nog in het tijdperk B, de oude of voor-geschiedenis van de menschheid verkeerend, — op de wijze als b.v. G. A. van den Bergh van Eysinga over „voorchristelijk christendom" schrijft — toch in zooverre reeds van „nieuwe geschiedenis" spreken, als wij dezer dagen duidelijke vóór-aankondigingen meenen aan te treffen van de periode, die wij zooeven door C hebben aangeduid. In dezen zin sprak Charles Malato van „l'homme nouveau"; schrijft Giesen over „nieuwe geschiedenis". Het nieuwe, betrekkelijk nog weinig voorkomende in de wereld, is een mensch, man of vrouw, die welbewust en verantwoordelijk besluit, zijn leven op een menschwaardige toekomst te richten, en van daaruit zijn houding ten opzichte van het tegenwoordige zooveel mogelijk bepaalt. De meeste menschen laten zich maar gaan, of — in het gunstigste geval — laten alles maar over zich komen. Hier is echter sprake van menschen, die maar niet alles met zich doen laten: die, ten minste in één opzicht, redelijk blijken te handelen.

Men kan bij deze radicale strijders tegen oorlog en vóór vrede verschillende typen duidelijk onderscheiden. Dit hebben zij echter gemeen: dat ieder van hen op eigen wijs ten opzichte van een wereldlevensgevaar *zich bewust gedraagt.* Men zegt — wellicht niet geheel ten onrechte —, dat er een zeker % dienstweigeraars is, wien 't om niet veel meer dan om zichzelf zou gaan. Welnu: dit heeft al dadelijk groote waarde. Bijna dierlijk-

[1]) Zie den brief van Kropotkin in Gustaf F. Steffen, Krieg und Kultur, sozialpsychologische Dokumente und Beobachtungen vom Weltkrieg 1915 blz. 111—117.

instinctieve tegenzin desnoods tegen militarisme en oorlog, woeste haat tegen vreemde bevelers en geuniformde dwingers moge het hoogste niet wezen, ze zijn — bij meest proletarische en boersche jonge mannen van om en bij de twintig — in deze tijden méér te achten dan de kruiperige gezindheid van den zoozeer gewaardeerden intellectueelen slaaf. Een hartgrondig „ik verdom het" heeft in dit verband veel grooter zedelijke waarde dan de schoonste rede van een majoor-veldprediker of het welsprekendst betoog van een eminent generaal. Een veldprediker is objectief verleugend. Een beroepsmilitair ten minste in één opzicht innerlijk verworden. En een intellectueele slaaf is gansch en al verloren, reddeloos. Maar uit een jongen met een ongebroken oerkracht kan nog heel wat groeien, mits hij niet door den soldatengeest geknoeid en gekneveld wordt.

Zelfs indien men slechts met zeer onwaardige individuen te doen had — en dit is meest niet het geval —, met welk recht vermeet zich welke waardigheid dan ook, hen te dwingen tot zich oefenen in moorden, branden, vernielen en schenden; beveelt hij hen als honden, en jaagt ze zelfs, om anderen te dooden, dwars dóór den dood?

Op welken zedelijken grond noodzaken kleine groepen grootkapitalisten, die het oorlogvoeren maar niet laten kunen — ofschoon het regelrecht in strijd met het belang der menschheid is —, proletarische jonge mannen om andermans conflicten moorddadig uit te vechten?

Met welk recht stelt zich de staatsmacht der heerschers tegen het ontwakende geweten, het helder bewustzijn der zich bevrijdende persoonlijkheid?

Men heeft wel eens minachtend geglimlacht over de dienstweigeringsactie, alsof het alles slechts een roekeloos spel van lichtvaardige, gewetenlooze raddraaiers en onevenwichtige, gesuggereerde kwajongens was. Laat men het boek van Giesen rustig lezen. Men zal zien, dat door hen, die vóór dienstweigering spreken en schrijven, grondig wordt nagedacht. Men zal zich verbazen over den zedelijken ernst, het verantwoordelijkheidsbewustzijn, den milden humor bij vele tientallen nauwelijks-jongemannen. Men zal den hoogen graad van ontwikkeling moeten bewonderen, die zich verscheidenen hunner — tegen de officieele opvoeding in, en buiten alle academie om — hebben eigen gemaakt. Men zal ontdekken, dat hier iets kiemt van nieuwe generatie.

Er zijn er, die weigeren op individualistische, op individueel-anarchistische, op sociaal-anarchistische, op sociaal-democratische, humanitaire, vrije-religieuse, orthodox-christelijke, theo-

sophische, weet ik op welke gronden — ik heb al van sabbathistische dienstweigeraars gehoord —. Er zijn er, die zich gemakkelijk uiten, en anderen, die slechts door hun daden spreken. Er zijn er, die theoretisch wellicht nauwelijks rekenschap kunnen geven van hun daad. Maar de overgroote meerderheid is bewust revolutionair, en strijdt den strijd tegen oorlog en militarisme als een onderdeel van den strijd voor een nieuwe maatschappij. Er zijn meer instinctief-verstandelijke, verstandelijk-intuïtieve, verstandelijke, intuïtieve, redelijke typen onder — de aanleg der menschen is nu eenmaal verschillend —. Sommigen spreken verheven, anderen eenvoudig plat. Maar ieder is zichzelf op eigen wijze. Het militarisme maakt alles eenvormig-dood; de vrijheid verschijnt in een rijk en veelvormig leven.

Er zijn er, die uit kracht van hun gansche wezen niet zouden kunnen dooden; die 't zelfs niet zouden kunnen willen. Er zijn weer anderen, die van het recht der gewapende zelfverdediging niet wenschen af te zien. Er zijn er, die slechts „passieven weerstand" als maatschappelijk strijdmiddel erkennen, en weer anderen, die gemeenschappelijke, gewelddadige verdediging van aangerande klasse- en menschheidsbelangen aanvaarden als heilige plicht. Dit hebben zij echter in ieder geval gemeen: haat tegen het militaire stelsel en den imperialistischen oorlog, eerbied voor zichzelf, en afschuw ervan, om anderen te dwingen — ook tot werk, dat zij zelf noodzakelijk achten —.

Waar de vrij wordende persoonlijkheid zich doorzet tegenover de suggestie en den dwang der tyrannieke machten van het verleden, wordt nieuwe geschiedenis geboren. Daar zegt men: „Eindelijk een mensch!". En dat zegt men telkens hier.

Men heeft wel opgemerkt, dat tien maanden gevangenisstraf wegens dienstweigering ten slotte niet zoo heel veel beteekent — nog te minder, daar de betrokkenen den dienst en het leger haten — : „Men is daarmee toch maar van alles af!". Wie het gevangenisleven ook maar even uit ervaring kent, zal zoo niet praten. Wat men in ieder geval vergeet, is, dat de meeste jongelieden, behalve den strijd met de overheid, allerlei moeiten met familie, vrienden en geliefden hebben door te maken, en ... met de kapitalistische maatschappij. Het is nu eenmaal gewoonlijk geen aanbeveling, „gezeten te hebben", al is het voor een zuivere zaak. De broodheer is op antimilitaristen van de daad niet gesteld, en door broodroof hadden al heel wat medestrijders te lijden. Ook herinnere men zich, dat de manifestbeweging als nimmer groeide in den tijd, toen Nederland ieder oogenblik in het wereldconflict kon worden betrokken, en het leger gemobiliseerd aan de grenzen stond. Er werd zelfs gere-

kend met de mogelijkheid van doodstraf (in geval van oorlog). Juist in die dagen nam de actie toe. Zooals ze in critieke tijden altijd weer toenemen zal.

* * *

Niets is meer in strijd met de werkelijkheid dan de gedachte, dat het geschiedproces zich mechanisch, fataal zou voltrekken. Hoe hooger het menschheidsleven zich ontwikkelt, des te meer wordt ieder mensch een meebepalende factor, en hangt van elk onzer mede de aard van de toekomst af. Juist het gebrek aan persoonlijkheid in de massa en de onrevolutionaire geestesgesteldheid harer „leiders" heeft voor een betrekkelijk klein clubje oorlogsdrijvers den wereldkrijg mogelijk gemaakt.

De oorlog zelf heeft internationaal bij millioenen een geest van passief militarisme gekweekt, waarvan ze nog slechts bevrijd kunnen worden, als zij, in wie révolutionaire daadkracht en wil tot persoonlijkheid woont, zich inspannen tot het uiterste. Het gevaar is zelfs groot, dat de revolutie, die uiteraard antimilitaristisch van wezen is — het gaat om vrije zelforganisatie van het volk —, door den militairen geest voor jaren wordt vergiftigd, ja, vermoord.

„De menschelijke waardigheid — schreef onlangs het Comité voor Anti-Militaristische Betrekkingen van Barcelona — is voor beroepsmilitairen eenvoudig niets. Gevoel beschouwen zij als zwakheid. Ge kunt hen, wanneer zij te doen hebben met de eenvoudige volksjongens...... hoogmoedig, brutaal en wreed zien optreden. Echter niet, wanneer zij tegenover meerderen staan. Ha! dan zijn ze kruiperig en schijnheilig, onderdanig aan de buitensporigheden van den eersten den besten goudgekraagden idioot...... De militaire tuchtregels zijn een reeks strenge voorschriften...... telkens willekeurig toegepast en...... de oorzaak, dat de edelste karaktereigenschappen van den mensch verworden. Het menschelijk gevoel wordt aan die wreede ordonnantiën ondergeschikt gemaakt. Geen oogenblik houdt men er ook maar eenigszins rekening mede, dat de kracht door geweten en inzicht moet worden geleid. De mensch, die de kazerne binnentreedt, verlaat zichzelf. Hij verandert in een automaat, die „aanandermans grillen gehoorzaamt".[1]) Wie nog betwijfelen mocht, hoezeer het militair beroep één aanslag op het menschelijke is, leze de studie over den beroepsmilitair van Hamon.[2]) Hij zal begrijpen, wat volgt.

Het noodlot heeft gewild, dat tegen het einde van den wereldoorlog de omwenteling het eerst in Rusland uitbrak, waar het

[1]) „De Wapens Neder" Mei 1923.
[2]) A. Hamon, Psychologie du militaire professionnel[2] 1904.

volk, tot voor kort onder priester en alkohol, voor principieele om- en opwenteling der samenleving veel minder rijp was dan dat van West-Europa, terwijl bovendien de technisch-oeconomische voorwaarden allerongunstigst waren. De revolutie liep in Duitschland, bij 't meest vermilitariseerde volk ter wereld, vast. Onder de groote massa russen en duitschers vond men in 1917—1918 veeleer zedelijke en lichamelijke afmatting, uitputting, oorlogsmoeheid, dan een onweerstaanbaren drang naar socialisme en vrijheid. Millioenen russische boeren kwamen door de omwenteling van 1917 als kleinburgers op, en voelden er niets voor, tezamen met socialistisch-revolutionair proletariaat een communistische samenleving te stichten. Slechts in betrekkelijk kleine groepen leefde een bewuste wil naar persoonlijke en maatschappelijke vernieuwing. Een deel van hen, de bolsjewieken, trachtte door middel van partijdictatuur den millioenen inwoners van Rusland en Siberië een heilstaat op te dwingen. Intusschen werden op Rusland van alle zijden rusteloos aanvallen gedaan. De groote europeesche omwenteling — waarop men van den beginne hoopte, en wier doorzetting als voorwaarde tot het welslagen van eigen werk men reeds in 1917 erkende — bleef uit. Veel meer, dan zij bedoelden, moesten de nieuwe russische heerschers hun aandacht op militaire verdediging richten, en de hoofdzaak der revolutie, den opbouw der productie, verwaarloozen. Partijdictatuur ging samen met militaire dictatuur. Weldra werd in het leger het vrijwilligersstelsel door militaire dienstplicht (dienstdwang) vervangen: „Specialisten, die overblijfselen van het verleden, door hun geheele wezen innig, onlosmakelijk aan het burgerlijke stelsel, dat wij bedoelden te verwoesten, verbonden, begonnen langzamerhand in onze roode legers te dringen, en voerden daar hun geest van vroeger in: blinde ondergeschiktheid, slaafsche gehoorzaamheid, onderscheidingen, rangen, willekeurige beslissingen van superieuren."[1]) De militaire geest breidde zich van het leger al meer uit tot het maatschappelijk leven, waar hij bij de verlichte despoten boven en de onontwikkelde trage massa beneden een al te gunstigen voedingsbodem vond. Men ging met trots van proletarisch militarisme spreken. Men voerde nationalen dwangarbeid in. Het gansche partijleven werd vermilitariseerd, verjezuïtiseerd; weldra ook de IIIe Internationale, die onder leiding van Moskou stond. De duitsche communisten — meest gewezen sociaaldemocraten, weldra van menschen als Liebknecht, Rosa Luxemburg beroofd — namen, door den geest der loopgraven

[1]) Alexandra Kollontay, Worker's opposition in Russia blz. 12.

en oorlogsfabrieken ontzield, dit alles van Moskou als vanzelfsprekend over. Hoe ver was men binnen enkele jaren in Duitschland, in Rusland, van 't Spartacusprogram![1]) In Frankrijk berustte de leiding der communisten voornamelijk bij oude socialistische partijbonzen en gewezen officieren; bij vroegere jusqu'auboutisten, intellectueelen van burgerlijke afkomst, die, uit weerzin tegen den oorlog, na den oorlog tegen den oorlog stelling genomen hadden, en zonder veel kennis van het maatschappelijk vraagstuk geestdriftig naar Moskou waren overgeloopen, toen dit nog in zijn eerste glorie stond. De militaire overlevering der burgerlijke, fransche revolutie versterkte hun vertrouwen in de russische strijdwijzen, hun haat tegen anarchisme, hun verzet tegen persoonlijke dienstweigering.[2]) Blind geloof in Sovjet-Rusland — als in een ander Rome —, al fanatieker naarmate Moskou's wezenlijke glorie taande, leidde tot geforceerd-geestdriftig aanwenden van alle strijdmiddelen, waartoe partijdictatuur en militarisme nu eenmaal onvermijdelijk doen komen, en vergiftigde het leven der IIIe Internationale internationaal, tot in Nederland toe, waar de communisten persoonlijke dienstweigering als een contrarevolutionaire daad gingen beschouwen, en ijveren voor een haast jezuïtische partijtucht en revolutionaire kazernediscipline. In Rusland onderdrukt men thans, wie voor de zelforganisatie van den arbeid strijden, en worden zelfs boeken over vrij socialisme en syndicalisme verboden. Men gebruikte het leger om anarchisten uit te roeien, en strijders voor het recht des volks bij duizenden te vermoorden.[3]) Wat is er over van het besef, door het oostenrijksche „Kommunismus" nog in 1920 vertolkt: „De vrijheid kan niet alleen een vrucht, een resultaat der ontwikkeling zijn, maar er moet een oogenblik in de ontwikkeling komen, waarop ze een der stuwkrachten wordt: haar beteekenis als stuwkracht moet gedurig toenemen, tot het oogenblik is aangebroken, waarop zij volkomen de leiding der menschelijk geworden maatschappij op zich neemt, op welk oogen-

[1]) „De herbouw en omwenteling... kan slechts door de massaas zelf aangevat en doorgevoerd worden... De massa van het proletariaat is geroepen... door eigen aktiviteit, stap voor stap, het socialisme in te voeren. Vrije zelfregeering... het werk der arbeidersklasse zelf... geen wanhoopsdaden van een minderheid". Wat wil de Spartacusbond? Comm. Biblioth. I blz. 2—4.

[2]) Kenmerkend is de houding van Henri Barbusse tegenover Romain Rolland in „Clarté" 1922.

[3]) Vgl. Alexander Berkman, The Kronstadt-rebellion 1922, The russian tragedy 1922, The russian revolution and the C. P. 1922, Rudolf Rocker, Der Bankerott des russischen Staatskommunismus 1921, „Znamia" 15 Sept. 1922, de literatuur der K. A. P., betreffende artikelen in „La Revue Anarchiste" 1922—1923, en de overige vrij-socialistische pers.

blik de „voorgeschiedenis der menschheid" ophoudt, en haar werkelijke geschiedenis begint." [1]) — ?

Het is duidelijk, dat allen, die voor de verwerkelijking van persoonlijke en maatschappelijke vrijheid strijden, zich niet slechts tegen het militarisme der reactie, maar ook tegen de vermilitariseering der revolutie hebben te keeren.

* * *

Met dat al hebben wij niet te vergeten, dat de geschiedenis door de russische revolutie wel degelijk een stap verder gekomen is. Kropotkin zag in haar een nog wel burgerlijke omwenteling, maar toch meer wereldvernieuwend van strekking dan de engelsche van 1639 en de fransche van 1789.[2]) Noodzakelijk echter was, dat de revolutie in vrij-socialistische richting verder zou worden dóórgezet.[3]) In elk geval hadden wij in Rusland voorloopig met een vierde soort oorlog te doen:

d. als middel om de revolutie tegen gewapende aanvallen te verdedigen.

Dat men in Rusland tot het aanvaarden hiervan kwam, is vooral veroorzaakt door de onwaardige houding van het proletariaat in West Europa en Noord Amerika, dat — op enkele uitzonderingen na — het oorlogstuig, op Rusland afgezonden, vervaardigde en vervoerde, en waarvan een deel zich zelfs als soldaten der reactie gewetenloos gebruiken liet.[4])

Zooals wij reeds zagen, heeft echter het middel zich tegen wie het aanwendden, gekeerd. Er is nu eenmaal een even wezenlijke tegenstelling tusschen socialisme en oorlog, als er tusschen oorlog en kapitalisme een wezenlijke overeenkomst is. Biroekoff deelde in zijn „The new Russia" mede, dat Lenin aan russische dienstweigeraars verklaard heeft, dat zijn regeering in wezen antimilitaristisch is, en derhalve niet kan vervolgen, wie op ernstige gronden dienstweigeren. Mevrouw Roland Holst heeft in „De strijdmiddelen der sociale revolutie" (1918) en in „Re-

[1]) „Kommunismus" I 16—17 blz. 485.

[2]) Zie Kropotkin's brief in The british labour delegation to Russia in 1920 blz. 89—92.

[3]) Zie Kropotkin's brief naar Nederland in „De Vrije Socialist" 19 Febr. 1921.

[4]) Het engelsch Drievoudig Verbond van mijnwerkers, transportarbeiders en spoorwegmannen verzette zich in 1919 tegen de blokkade van Rusland, en de Raad van Actie der engelsche vakvereenigingen en arbeiderspartijen weerhield door zijn optreden de engelsche regeering in 1920 om naast Polen tegen Rusland in den krijg te gaan. De amerikaansche I. W.W.ers weigerden de transportarbeiders van Philadelphia langer als leden hunner organisatie te erkennen, omdat zij oorlogstuig voor generaal Wrangel hadden overgeladen, en rotterdamsche havenarbeiders lieten eenige honderden kisten wapens staan, die voor Polen schenen bestemd te zijn.

volutionaire massa-aktie" (1918) bewezen, dat geweld altijd de zwakste zijde eener proletarische revolutie zal zijn, en dat deze uiteraard, daar ze op een menschelijker samenleven doelt, om menschelijker strijdmethoden vraagt. Alexandra Kollontay schreef: „Het militarisme beleeft zijn laatste dagen, den overgangstijd van het dictatorschap, en het is daarom slechts natuurlijk, dat de arbeiders als klasse in zijn vormen en zijn stelsels niets nieuws konden invoeren, dat zou leiden tot de toekomstige ontwikkeling der maatschappij...... Productie, en de organisatie daarvan — dat is het wezen van het communisme".[1]) En op het achtste russische C.P.-congres heeft Lenin erkend, dat het communisme niet met geweld gepropageerd kan worden.

Uit revolutionair-antimilitaristisch oogpunt waren de twee groote fouten van de bolsjewieken, welke overigens uit hun staatssocialisme wel moesten volgen[2]):

1°. hun onderhandelingen met de fransche regeering om — op de wijze van Kerenski! — den oorlog tegen de centralen aan de zijde der entente voort te zetten;

2°. het sluiten van den vrede van Brest-Litovsk.

Het is wel eigenaardig, dat Trotzky, antimilitarist vóór en tijdens den wereldoorlog, en te Brest-Litovsk — in oppositie tot Lenin — voorstander van het vrij laten binnendringen der duitsche troepen, in zijn eigen leven het bewijs ervoor heeft geleverd, dat de strijdmiddelen-bij-uitstek der burgerij voor de verwezenlijking van het socialisme de minst geschikte zijn.

Reeds meermalen heb ik erop gewezen, dat voor massaal-revolutionaire bewegingen de niet-gewelddadige strijdmiddelen al meer doeltreffend blijken, en het woord der oude chineezen bevestigen, dat het waarlijk nuttige het zedelijk goede is. Vooral de oostersche volken hebben ons doen begrijpen, dat „passieve weerstand" inderdaad actie, ontplooiïng van geestkracht is. Ik voor mij heb trouwens nooit van „weerloosheid", maar opzettelijk van „geestelijke weerbaarheid" gesproken, en vindt thans deze opvatting bevestigd in het straks nog te vermelden „Non-violent coercion" van Clarence Marsh Case. Het is te betreuren, dat het proletariaat in het door de belgen en franschen bezette, duitsche gebied de macht van deze taktiek bewijst in dienst van een regeering, die weer in dienst van het duitsche grootkapitaal staat: dat het daar zijn beste middel

---

[1]) Alexandra Kollontay a.w. blz. 13.

[2]) „Een Staat kan nooit anti-militaristies zijn". Tolstoi's levensbeschrijver Biroekoff, Over Rusland 1921 blz. 43; „Met den ondergang van den staat zal het militarisme pas verdwijnen." F. Domela Nieuwenhuis, Het vredesboekje 1914 blz. 70.

aanwendt voor anderen, in plaats van voor zich zelf. Maar als proef is dit „lijdelijk verzet" van wereldhistorische beteekenis, en heeft dan ook in vele kringen indruk gemaakt, die vroeger voor propaganda onzer ideeën ontoegankelijk waren. De duitsche staat, die — in tegenstelling met de duitsche grootkapitalisten — onmatig arm, nog minder dan failliet is, verkeert in zekeren zin in den toestand van het proletariaat. Niet bij machte op kapitalistische wijze oorlog te voeren, past hij onmiddellijk de strijdwijze toe, die bij zijn toestand hoort, en doet ons de macht van den „passieven tegenstand" kennen. Vreemd genoeg wendt dus een gedeelte van het proletariaat zijn eigen wapen-bij-uitstek in den dienst van zijn onmiddellijken — binnenlandschen — vijand aan! Maar dat zal nog wel eens veranderen.

Het is in het bizonder de taak van het I. A. M. B. het proletariaat te doordringen van zijn beslissende oeconomische macht; te werken voor persoonlijke en algemeene dienstweigering, en absolute staking van alle middellijk en onmiddellijk oorlogswerk. De groote beteekenis hiervan ligt vooral in het feit, dat door dergelijke propaganda voortdurend een beroep wordt gedaan op het zelfvertrouwen van enkeling en massa, en door woord en daad een krachtig zelfrespect gekweekt bij volk, dat begrijpt, in dienst te staan van zulk een hooge, stralend zuivere idee, dat het daarvoor de oude burgerlijke en vóórburgerlijke middelen al minder gebruiken kan. Kanonnen, machinegeweren en bajonetten worden te grof en te lomp. Moordende gassen zijn te gemeen en te giftig. Dat alles kan wel dooden, maar geen nieuw leven wekken. Het is den mensch onwaardig.

Met het bewustzijn der noodzakelijkheid van hoogere strijdmethoden gaat een nieuwe fierheid samen, die den revolutionairen antimilitarist in voortdurende tegenstelling houdt tot het dagelijksch gebeuren. Dit prikkelt zijn werkdadig vermogen, houdt hem wakker, en drijft hem tot al meer omvattenden strijd.

* * *

Glimlachend heeft eens Aristoteles verklaard, dat, wanneer de weversspoel vanzelf zou gaan, en de citerpen vanzelf zou spelen, men geen slaven meer noodig hebben zou. Thans gaat de weversspoel vanzelf. Er komt zelfs een nieuwe, machinale muziek op, van welker consequentie de meesten nog geen flauw vermoeden hebben. Stoom en electriciteit doen wonderen. De moderne techniek voert de productie steeds hooger op, en blijkt in staat, van zwoegende dieren en menschen het zwaarste, meest

vernederende werk volkomen over te nemen. Toch heeft de machine het lot van millioenen loon-slaven verzwaard.[1]) In een onsterfelijke brochure heeft Libertad de oorzaak hiervan aangegeven: „De menschen brengen drie vierden van hun leven door om de komst van den dood te verhaasten...... De menschen maken bewegingen des doods. Het is een noodlottige bezetenheid...... Heele steden zijn gebouwd, die van den militairen kanker leven, van het vaderlandsche bederf, van een voortdurend uitvoeren van doodelijke werken...... wanneer ik meer geluk wil veroveren, zie ik tegenover mij zich verheffen het monster van het proletariaat: den fatsoenlijken werkman, den zorgzamen werkman. Niet den scepter van het kapitaal noch de buiken van de kapitalisten vind ik op mijn weg...... „Men moet nu eenmaal leven"...... En de werkman bedriegt, steelt, vergiftigt, verstikt, verdrinkt, vermoordt zijn broeder... Om zijn lijf behagelijk te vullen en zijn achterlijf behagelijk te ledigen, vergiftigt en doodt de arbeider zijn tijdgenooten......... Wij zeggen: „Men moet deze bedrijven onderdrukken om tot een betere maatschappij te komen" "[2]).

Daarom heeft Nettlau in November 1899 voor de londensche Freedom Discussion Group verklaard: „Wat...... noodzakelijk blijkt, is groote en steeds grootere volksmassaas tot kennis van de beginselen der menschelijke waardigheid, vrijheid en solidariteit te brengen, en te pogen, het leven hiertoe op te voeren...... Er zijn schandelijke bedrijven en bezigheden." En hij roept de arbeiders op tot verantwoordelijk produceeren. „De oude politieke en autoritaire manier van doen is die van „wij wasschen onze handen in onschuld"; ze verklaart dat deze dingen onvermijdelijk zijn, en vereeuwigt ze zoo, vertrouwend, dat anderen iets zullen doen, dat wij niet kunnen of niet willen...... Daar wij dit beginsel in de politiek verwerpen, moeten wij het ook op maatschappelijk gebied in den ruimsten zin des woords ontkennen, en dus den meesten nadruk leggen op de verantwoordelijkheid van ieder, voor wat hij doet." [3])

Elders heb ik herinnerd aan het voorbeeld van den seinwachter Alders, die in 1917 weigerde, het sein op veilig te

---

[1]) Müller-Lyer blz. 99.

[2]) Albert Libertad, Le travail antisocial et les mouvements utiles blz. 16, 19, 27, 27, 30.

[3]) Max Nettlau, Responsability and solidarity in the labour struggle (Freedom pamphlets); Verantwortlichkeit und Solidarität im Klassenkampf („Der Syndikalist"). Vgl. R. Rocker, Keine Kriegswaffen mehr! Rede gehalten auf der Reichs-Konferenz der Rüstungsarbeiter Deutschlands, abgehalten vom 18. bis 22. März 1919 in Erfurt.

zetten, toen een trein met soldaten werd afgezonden op het volk in Amsterdam. Door het stopzetten van dezen trein gaf hij niet alleen blijk van een diep verantwoordelijkheidsbewustzijn, maar wekte ook nadenken over de beteekenis van het eigen werk bij honderden, thans reeds bij duizenden anderen. Ook herinnerde ik aan de daden van die vele kameraden, internationaal, die hun arbeid slechts op menschelijke doeleinden willen richten. Wie beseft niet, dat hier weer „nieuwe geschiedenis" begint? Slechts voorzoover de hoofd- en handarbeiders besluiten, in dezen geest te handelen, zal het woord van Aristoteles — waarover wij weer glimlachen — in vervulling gaan. Er zal niet voor dood en zinlooze verwoesting, maar voor maatschappelijken opbouw en zich verfijnend leven door vrije mannen en vrouwen overvloedig worden voortgebracht. Jesaja heeft hiervan gedroomd. Kong-tse heeft het voorweten.[1]) Kiemen dezer nieuwe geschiedenis vindt men in het verleden overal.

* * *

Van ouds echter heeft de heerschende klasse, die de bestaande verhoudingen ten eigen bate eeuwig handhaven wilde, op drieërlei wijze getracht, deze kiemen onschadelijk te maken: door negeeren en doodzwijgen; door laster; door gevangenisstraf, marteling en moord. Ook deze dagen getuigen hiervan. En wat zich ondanks alles aan nieuwe mogelijkheden doorzet, wordt door de officieele wetenschap en door de groote pers eenvoudig weggemoffeld. Daarom is het noodzakelijk, dat, tegen de oude, burgerlijke geschiedbeschrijving en berichtgeving in, het nieuwe bekend gemaakt wordt.

Reeds vóór den wereldoorlog hebben burgerlijk-gezinde pacifisten begrepen, dat wie den vrede willen, ook in dit opzicht een taak hebben te vervullen. Den samenhang van oorlog en kapitalisme niet doorschouwend, nochtans oprechte vijanden van den krijg, hebben zij zich zeer duidelijk van de revolutionaire antimilitaristen afgescheiden.[2]) Maar toch hebben ze reeds getracht, tegen de geldende opvatting der officieele geschiedschrijvers en literatuuronderwijzers in, het ontstaan en de ontwikkeling der internationale vredesidee te beschrijven. Ze konden zich beroepen op de beste vertegenwoordigers der menschheid: op de beroemdste humanisten; op oude christenen en joodsche profeten; op grieksche en romeinsche denkers en dichters; op de wijste chineezen. Reeds Euripides, Aristopha-

[1]) Vgl. Liem Bwam Tjie, Geen zelfverloochening, in „Chung Hwa Hui Tsa Chi" I no. 1 blz. 32—40, B. de Ligt, Het Oosten ontwaakt! voor of tegen het imperialisme? 1917, Henri Borel, De geest van China blz. 51—53.

[2]) Fried. a. w. I blz. 89—90, Richet a. w. blz. 214.

nes, Aeschylus, de stoïcynen, Plutarchus, veroordeelden den oorlog, door Cicero — overigens ten onrechte! — een „methode der dieren" genoemd —, evenals Seneca, Tacitus, en zelfs de keizers Marcus Aurelius en Probus. Ireneus, Clemens van Alexandrië, Tertullianus, Cyprianus en Lactantius wilden slechts van een „militia Christi" weten. Dante, Marsilius van Padua,hoopten op een republiek der volkeren. Leonardo da Vinci verachtte den krijg, Erasmus voerde in zijn werken oorlog aan den oorlog. Hugo de Groot en Neumayr ontwierpen plannen, om hem op te heffen. Leibnitz en Rousseau kwamen op voor internationale vrede. Pascal, Montesquieu, Voltaire, Swift en Hume verklaarden den krijg voor onzinnig. Kant schreef „Zum ewigen Frieden"; Jean Paul een oorlogsverklaring aan den oorlog in „Levana"; Lamartine dichtte „de marseillaise van den vrede"; Victor Hugo voorspelde in 1867, dat in de twintigste eeuw het volk nog slechts met moeite een overwinnend opperbevelhebber van een met bloed bevlekten slachter onderscheiden zou — en zoover is het al! —. Bertha von Suttner schreef „Die Waffen nieder"; Tolstoi „Oorlog en vrede"; Jules Claretie „La guerre nationale". En sedert 1914 stond een groote reeks kunstenaars en mannen van wetenschap op, die den krijg bestreden en vervloekten. [1])

In 1812 stichtte de new-yorksche koopman Dodge, iemand van hooge beschaving en diep religieuse gezindheid, de eerste vredesvereeniging. En sindsdien ging het met organiseeren en congresseeren voort. [2]) Tot de wereldoorlog uitbarstte, en een bittere ervaring — vooral na het losbarsten van den vrede — bewees, dat de oorlog niet afzonderlijk, door het verspreiden van louter theoretische, afgetrokken-humanitaire ideeën, of het bekend maken van practische rekensommen kan worden verdreven, maar dat noodzakelijk is: persoonlijke en gemeenschappelijke daad in een strijd, welke bedoelt, geheel het stelsel van particulier bezit der productiemiddelen, uitbuiting en oorlog op te heffen, en om te zetten tot een systeem van gemeenschappelijk bezit en vrije internationale samenwerking. Slechts door het wereldherscheppend vermogen der volken zelf kan dit gebeuren.

* * *

[1]) Vgl. Fried a.w. II 1913 blz. 1—56, Johann von Bloch, Der Krieg V 1899 blz. 53—92, Richet a.w. blz. 190 v., Madeleine Vernet, Pages contre la guerre I 1921, Romain Rolland, Les Précurseurs 1919 „ter herinnering van de martelaren van het nieuwe geloof: in de menschelijke Internationale, Jean Jaurès, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Kurt Eisner, Gustav Landauer... bevrijders der menschen, door wie zij zijn gedood."

[2]) Vgl. Fried a.w. II blz. 58 v.

Ten opzichte der oorlogsbestrijding werd de beteekenis der persoonlijke daad reeds eeuwen beseft door de kwakers, die, tegenover de officieele ontaarding van het christendom, een zijner edelste tradities in Engeland en Amerika voortzetten. Ze wilden van geenerlei priester, vaste belijdenis, ceremoniën of sacramenten weten. Zij ijverden voor algemeene menschenrechten, en arbeidden krachtig voor opheffing der slavernij. Zij erkenden de gelijkheid van man en vrouw van uit de idee der goddelijke persoonlijkheid; weigerden den eed, negeerden processen, bestreden den oorlog, en wisten door „passieven weerstand" hun bestaansrecht te doen eerbiedigen. Hun eerste groote vertegenwoordiger George Fox (1624—1691) had een ontzaglijken strijd voor zijn overtuiging te voeren,[1]) en honderden zijner medestrijders hebben ontzettende vervolgingen doorgemaakt. Veel kwakers bleven aan hun beginsel trouw, en zetten hun anti-oorlogstraditie dapper voort, dwars door den wereldkrijg héén. In de zware worsteling tegen den invoer der conscriptie in Engeland, Amerika, Australië verfrischte en verjongde zich hun geestesleven.[2]) In Engeland werkten zij al inniger samen met de socialisten, die op meer algemeen-humanitaire gronden — in den geest van Shelley, Keir Hardie, Bruce Glasier[3]) — besloten hadden, den oorlog metterdaad te weerstaan.

In Rusland, waar tegenover den verstarden staatsgodsdienst altijd weer nieuwe secten uit het volk opkwamen, predikte in de vorige eeuw Soetajef „het nieuwe leven, de organisatie des levens", vrij, anarchistisch. Uitwendigen eeredienst verachtte hij. „Waarom zou ik ter kerk gaan? Ik heb de kerk in mij!" Hij wilde van geen huwelijksritus weten, weigerde belasting te betalen, streed voor gemeenschappelijk grondbezit, weigerde wapenen te dragen, en verwierp alle aanwending van geweld. Zette men hem gevangen, dan staakte hij het eten, zoodat men zich verplicht gevoelde, hem los te laten. Vooral door Soetajef's invloed kwam Leo Tolstoi tot zijn religieus anarchisme. Ook de

[1]) „Toen mijne tuchthuisstraf nu bijna ten einde zou loopen, en er juist vele soldaten werden aangeworven, wilden de werfofficieren mij tot aanvoerder over hen aanstellen. Ik zag in waaruit alle oorlogen voortkwamen, verzekerde hun, dat ik wandelde in de kracht van het Leven, dat de oorzaken van den krijg wegneemt...... Toen verhief zich hun toorn, en ik werd in de kerker geworpen bij dertig misdadigers". Dagboek van George Fox. Ver. tot wederuitgave van mystieke geschriften 1910 blz. 43.

[2]) Vgl. John W. Graham, War from a quaker point of view; Elizabeth Fox Howard, Comment les quakers ont servi pendant la guerre.

[3]) J. Bruce Glasier, The-meaning of socialism 1919 blz. 209—217; M. P. Willcocks, Towards new horizons 1919; Mrs. H. Hobhouse, I appeal unto caesar. With introduction bij prof. Gilbert Murray.

doekobortsen — worstelaars naar den geest — oefenden op Tolstoi's ontwikkeling invloed uit.[1]) Hun sekte ontstond in het midden der achttiende eeuw — naar 't schijnt, onder invloed der kwakers—. Zij wilden evenmin van eenig gezag of kerkelijke vormen weten, en onttrokken zich aan alle oorlogspractijk. Meermalen hadden zij onder bittere vervolgingen te lijden, vooral wegens hun hardnekkige dienstweigering. Sedert het einde der vorige eeuw trokken vele duizenden uit Rusland weg, naar Canada vooral. In de „Revue blanche" van 15 Juli 1896 heeft Tolstoi hen beschreven. Zelf was hij de groote verkondiger geworden eener levens- en wereldbeschouwing, die — meer dan door 't naïeve „terug tot de natuur!", en een verouderd ascetisme — door scherpe maatschappelijke critiek en dringend beroep op geweten en rede van wereldhistorische beteekenis werd.[2])

Intusschen was het moderne socialisme opgekomen, en leerde de maatschappij wetenschappelijk beschouwen, om zoo orde, wet, in het politiek-oeconomische leven te ontdekken. Het marxisme deed eenzijdig den invloed der omstandigheden op klassen, menigten en enkelingen zien; het anarchisme en het revolutionair syndicalisme — later soms ook het neomarxisme — handhaafden, vaak niet minder eenzijdig, de beteekenis der persoonlijkheid, en kwamen voor „directe actie" op.[3])

* * *

Het is geen wonder, dat niet alleen het duitsch, marxistisch socialisme, maar ook het anarchisme, syndicalisme, de predi-

[1]) Vladimir Tchertkoff, Christian martyrdom in Russia. Persecution of the spirit-wrestlers in the Caucasus, containing a concluding chapter and letter by Leo Tolstoy 1897; J. K. van der Veer, Lijdelijk verzet in theorie en practijk 1897 blz. 1—45.

[2]) Vgl. Dr. S. Baart de la Faille, Leo N. Tolstoi als theoloog en moralist 1897, G. F. Haspels, De weerloosheid 1901 blz. 154—166.

Het beste boek over T. — ook volgens T. zelf — is Eugen Heinrich Schmitt, Leo Tolstoi und seine Bedeutung für unsere Kultur 1901.

Schmitt zelf — hongaarsch religieus anarchist en dapper strijder voor menschelijker strijdwijzen —, die in zijn geest het werk van Hegel, Nietzsche, Tolstoi geniaal tezamen vatte, toonde in Die Gnosis I 1903 II 1907 de wezenlijke eenheid van alle ketters en secten aan. „Het kenmerkt — schrijft hij in zijn slotwoord (II blz. 411-412) — onze z.g. christelijke wereldorde (die inderdaad op het gezag van halfdierlijke grondbeginselen berust, welke door kerk en staat ook nu nog voorgestaan worden), dat men, zoo lang men nog van mij scheen te kunnen verwachten, dat ik een vertegenwoordiger van het officieele gephilosopheer zou worden, mij zelfs van staatswege begunstigde, dat ik echter, zoodra ik voor de wereldbeschouwing en de levensbeginselen van de bergrede opkwam, onmiddellijk een voorwerp van laster en vervolging werd."

[3]) Vgl. mr. Clara Wichmann, De theorie van het syndicalisme 1920, Clara Meijer Wichmann, Mensch en maatschappij 1923.

king van Tolstoi, en de daden der engelsche socialisten en kwakers doorwerkten in Nederland.

Al dadelijk stelde men zich van ouds de nuchtere vraag: „Kan Nederland wel worden verdedigd?" Gijsbert Karel van Hogendorp schreef, dat de noodzakelijke legermacht „door onze ligging altijd boven onze krachten moet zijn".[1]) Dit is nog veel meer het geval met de verdediging van Nederlandsch Indië. Zelfs de verbinding daarmede kan men van hieruit nooit gewelddadig handhaven. Zij is slechts mogelijk bij vreedzaam, onbekommerd verkeer over vrij-open zee. En de eigenaardige ligging van het land bevorderde een handelsverkeer en transportbedrijf, dat vooral in vredestijd bloeit. Zelfs imperialisten kunnen hier nauwelijks aanvallend-oorlogszuchtig zijn: Nederland heeft koloniën te veel; zijn imperialisme is oververzadigd, en derhalve „pacifistisch" van aard. En wat is den landman aan oorlog gelegen? Sinds vele tientallen jaren eischt het zakelijk belang der bezittende klasse behoud van den vrede. Er was dus geen reden, het volk, dat van nature antimilitaristisch voelt, stelselmatig op te voeden in militairen geest. En men kwam hiertoe nog minder, omdat sedert den tachtigjarigen oorlog een oude traditie van haat tegen tyranniek overheidsgezag en opkomen voor de rechten van het vrij geweten voortwerkt, welke beantwoordt aan de eigenaardige, kleinburgerlijke verhoudingen hier te lande, en het sterk ontwikkeld individualisme, dat daarmede samengaat.

Het invoeren der conscriptie door de fransche overheerschers was — zegt een burgerlijk schrijfster naar waarheid — „dubbel pijnlijk voor een handeldrijvend volk, dat tot dusverre van den krijgsdienst geheel vrij gebleven was", en voor wier bezittende klasse „de verdediging des lands meer eene vraag van geld dan van vaderlandsliefde was geweest." Het wekte diepen weerzin bij het gansche volk. Prins Lebrun „verheelde het den Keizer niet, dat de conscriptie de lijdzaamheid van het volk op eene zware proef stelde...... In den aanvang bleef het bij klachten en verzuchtingen. Maar naarmate het vertrek der lotelingen naderde, nam de verbittering toe." [2]) In 1811 werden in Amsterdam felle plakkaten tegen de loting aangeplakt, die door gendarmes weer werden afgerukt. Het volk liep telkens tegen hen te hoop. Te Utrecht ontrukte men hun twee gevangen deserteurs. Te Amsterdam werden de gendarmes, die weerspannigen aan het opbrengen waren, door het volk ontwapend, en keerden

[1]) Gijsbert Karel grave Van Hogendorp, Bijdragen tot de huishouding van staat I 1818 blz. 45.

[2]) Joh. W. Naber a.w. blz. 70, 74, 78, 79.

de lotelingen naar hun woningen terug. Drie personen werden door den krijgsraad ter dood veroordeeld; een tiental in tuchthuis en gevangenis opgesloten. Weldra was toen het verzet gebroken.

* * *

In dezen tijd hield ook de onwil der doopsgezinden om wapenen te dragen op. Het vroegere, communistisch anabaptisme stond den christenen noch gewapenden afweer, noch oorlogswerk, noch het uitoefenen van staatsgezag toe, en had de strekking, gansch het politiek-maatschappelijk stelsel om te wentelen. Fel woedden in de eerste helft der XVIe eeuw tegen deze revolutionairen van roomsche, luthersche en gereformeerde zijde overal in Europa vervolgingen, vaak onder de leuze: „qui mergit, mergatur (wie wedergedoopt wordt, dat hij verdronken worde)"! De spanning tusschen deze wederdoopers en de officieele wereld nam noodlottig toe. Men weet hoe hun historie is verloopen: ten slotte grepen zij in dolle geestdrift naar de wapenen, om eerst — als dictatoren — de goddeloozen neer te werpen, en dan — als engelen — het goddelijk koninkrijk te stichten. Ze werden weggemoord.

Door het bemiddelend optreden van Menno Simons (1491—1561) kwamen „doopsgezinden" tot de levenspractijk eener broederschap, wier leden voor zichzelf wel lijdzaamheid betrachtten, geen deel namen aan de regeering, den eed en allen krijgsdienst weigerden, maar aan de overheid — die zij erkenden — geweldsaanwending vrij lieten. Persoonlijk leidden zij een min of meer ascetisch, zuiver leven, pasten zich echter aan de maatschappij zoo aan, dat zij, door hun arbeidszin bij bescheiden behoeften — evenals in Engeland en Amerika de kwakers — een der hoofdkrachten van het opkomend kapitalisme werden. Het duurde verscheidene jaren, vóór de kerkelijk-gezinden dit ontdekten en begrepen. Langen tijd hadden ook de doopsgezinden in Europa onder vervolging te lijden. Het eerst werden deze hier te lande gestaakt: in 1577 beval Willem I aan de middelburgsche overheid, de doopsgezinden ten opzichte van den krijgsdienst vrij te laten, en hen „tegen haarlieder conscientie voorder noyt te beswaren." Toch zijn ze later meermalen heftig bestreden, en hebben van allerlei te verduren gehad. Zij bleven echter langen tijd zichzelf. Velen weigerden, indirecten oorlogsarbeid te verrichten: „sweertveghers of bussenmakers" b.v. wilden zij niet wezen. In 1709 bande men op Tessel iemand uit, die, loods van beroep, een oorlogsschip binnengeleid had.

Overigens begon men hen als burgers steeds meer te schatten. „De Staat waardeerde de Doopsgezinden als rustige en nijvere

burgers, maar behandelde hen toch als half-berechtigden, omdat zij buiten de Staatskerk stonden en ook, overeenkomstig den geest van hun Meester, geen wapens wilden dragen. Vandaar dat, zelfs in ons vrije Nederland, de gemeenten der Doopsgezinden tot aan de revolutie van 1795 slechts geduld werden, en hun godsdienstoefeningen niet dan op verscholen plaatsen mochten gehouden worden." [1]) Ze gedroegen zich echter correct, en verzochten hun vrijstelling in keurige requesten, dikwijls met aanbieding van andere diensten, die der overheid ook welkom waren, geld b.v., dat dan weer gebruikt werd tot...... aankoop van geweren, proviand, enz. Toen de bisschop van Keulen en de keurvorst van Munster met een leger van ongeveer 24.000 man in 1672 Groningen belegerden, en meer dan 5.000 brandbommen en gloeiende gifkogels op de stad slingerden, „waren het vooral de Doopsgezinden, die, terwijl de overige burgers en studenten de wallen verdedigden en uitvallen deden, acht en dertig uren lang de straten doorkruisten om den brand te blusschen".[2]) Op voorwaarde, niet te behoeven te dienen leenden de doopsgezinden aan de Staten van Friesland ƒ 400.000 tegen 4 %, en weer aan de Staten van Friesland ƒ 500.000 tegen 5 % enz. Men begrijpt thans, waarom stadhouder Willem III hen prees bij den keurvorst van de Paltz vanwege hun „résignation et obéissance parfaite envers leurs Supérieurs". De staten van Holland moedigden hen zelfs aan, om hun plichten jegens het vaderland liever door het geven van sommen gelds, dan door soldatenwerk te vervullen!

Ook elders — in Pruisen en Rusland — ontzag men de gevoelens van de doopsgezinden, die „onontbeerlijke bevorderaars der industrie" [3]), en in Frankrijk dienden tijdens de revolutie Couthon, Barrère, Hérault, St. Just, Thuriot en Robespierre ten gunste dezer „eenvoudigen van harte" een verzoekschrift in, opdat zij naar hun opvatting zouden kunnen leven.[4])

De verburgerlijking der doopsgezinden in Nederland blijkt wel het sterkst uit het feit, dat op den duur slechts met het weigeren van den eed ernst werd gemaakt. Reeds in de XVIIIe eeuw begonnen sommigen zich „wraaklooze" in plaats van „weerlooze" christenen te noemen. Toen de fransche revolutie zich over Europa verbreidde, deden verscheidene hollandsche

[1]) T. O. Hylkema, De geschiedenis van de doopsgezinde gemeenten in Rusland in de oorlogs- en revolutiejaren 1914—1920 blz. 7—8.

[2]) Dr. Joh. Dyserink, De weerloosheid volgens de doopsgezinden, „De Gids" 1890 I blz. 149.

[3]) Max Weber, Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I 1920 blz. 28.

[4]) Dyserink, „De Gids" 1890 I blz. 329—330.

doopers mee met de burgerwapening. „Waar toen en later de weerloosheid nog in request of feitelijke dienstweigering optrad, kreeg zij al meer en meer het karakter van een curiosum".[1]) Weldra aanvaardde men ook staatsbetrekkingen. Tijdens den belgischen opstand en om en bij 1870 meldden zich vele doopsgezinden als vrijwilligers. En zoo konden wij tijdens de manifestbeweging van 1915—1916 beleven, dat een „doopsgezind" minister eenige ondergeschikten ontsloeg, omdat zij verklaard hadden, dat zij uit kracht hunner overtuiging zich voorgenomen hadden, allen krijgsdienst te weigeren.

Toch bleef bij enkelen het oude beginsel wakker.

De bemiddelde doopsgezinden kochten zich vóór den invoer van den algemeenen dienstplicht eenvoudig vrij. Maar in 1853 zeilden R. J. Smit en R. J. Sijmensma met hun huisgezinnen en andere gemeenteleden naar Amerika om daar vrijheid van den wapendienst te vinden.[2]) Daar was nog geen conscriptie ingevoerd en woonden — als in Rusland — groepen doopsgezinden, die den geest der vaderen levend gehouden hadden. Toen in 1916 de conscriptie in de Vereenigde Staten ingevoerd werd, weigerden velen, en werden wreed vervolgd, gemarteld en geplaagd.[3])

Het is van belang, een oogenblik op de beweegredenen van Smit en Sijmensma te letten. Deze mannen waren niet tegen allen oorlog. Zij meenden zelfs een gewapend verdedigingsrecht tot werkelijke bescherming van het land in zekere omstandigheid te moeten goedkeuren. Doch: de oorlog werd niet in zuiver verdedigenden zin gevoerd. „Men misbruikte het zwaard als een wapen der ongerechtigheid". Van plaatsvervanging door anderen wilden zij bovendien niets weten. „Wij vinden ook geene vrijheid door anderen te laten doen, wat wij voor onszelven zonde achten". Hun opvatting doet reeds aan die van velen tijdens den wereldoorlog denken, en bereidt een redelijk inzicht in de sociale verhoudingen voor.

In 1686 was „De recht weerlooze christen", door Joan van Hartingveldt, verschenen. Deze had al zijn kostelijke gewaden, ja zelfs zijn schoon haar afgelegd, en zijn rijkdommen gegeven aan de armen. Hij leefde uiterst sober, en stelde „den gantschen uyterlijken godsdienst achter bij de Vrede". Hij behoorde tot de rijnsburger collegianten, die Daniel de Breen in hun gemeenschap opnamen, toen deze door de remonstranten wegens

---

[1]) Haspels a.w. blz. 110—117; Dr. Haller von Ziegesar, Het beginsel der weerloosheid geschiedkundig en waardeerend behandeld 1901 blz. 88-90.
[2]) „De Gids" 1890 I blz. 335—336.
[3]) Zie De antimilitaristen en hun strijdwijzen blz. 31, 80—82.

ijveren voor weerloosheid uitgedreven was. Het weeshuis dezer sekte, „De Oranje-appel", diende oorspronkelijk voor kinderen, wier ouders voorstanders van lijdelijk verzet geweest waren. In het begin van de XIXe eeuw hield dit college op.[1])

Maar in dien tijd ontstond een nieuwe groep: de zwijndrechter nieuwlichters: turfschippers, zwavelstokventers, daglooners, enz., die het oudste christendom opnieuw te verwerkelijken poogden, in vrije liefde leefden, en weigerden, geboorten aan te geven of voor dienstplicht op te komen. „Gemeenschap der Heiligen", „Apostolische Broeder-Vereeniging", „Christelijke Broeder-Gemeente", „Het Wijf des Lams", — zoo noemden ze zich, doch werden door anderen: aanhangers van het zwavelstokken-geloof of „Lieve-Vaders-goedje" geheeten. Dit laatste, omdat zij geen persoonlijken eigendom erkenden: alles was „'s Vaders goed". „Drie hunner jongelingen — verhaalt in haar gedenkschriften Maria Leer —, die niet opgekomen waren voor de loting, werden met geweld gehaald en naar het militaire detentiehuis te Leiden overgebracht. Zij waren er goed gehuisvest, werden betamelijk gevoed, en genoten er tevens een doelmatig onderwijs; doch tegen het dragen van het geweer, waartoe de discipline hen noodzaakte, bleef het gemoedsbezwaar levendig. Een van de drie, wat nauwgezetter van aard en teerder van bouw, kon den dwang niet verduren, en bezweek onder de dagelijksche marteling, biddend, gelijk van hem verhaald werd, voor zijne beulen". Waarschijnlijk zijn met dezen Joh. Jac. Huisman, Jan Koster en Joh. Thyssen (of Theyse) bedoeld. Zeker is, dat 28 Maart 1834 door den krijgsraad van Friesland enkele vonnissen geslagen werden, o.a. ten laste van Joh. Jac. Huisman en Joh. Thyssen, die wegens dienstweigering tot 10 jaar kruiwagen veroordeeld werden, met ververvallenverklaring uit den militairen stand; en dat Koster in 1831 „voor 6 jaar gevonnisd was in de kruiwagen". Ook is sprake van een verzoekschrift der nieuwlichters ten gunste van de drie genoemden, die in December 1835 nog gevangen waren. Eveneens weigerden Willem Blankenaar, J. Heemroth, T. Hendrik Hildebrandt, A. J. G. Stafhorst, J. P. van Tol, W. Visser, Jan Westmaar, B. v. d. Wilk, Maarten Wulfsen. Arie Goud schreef in zijn vragenboekje, dat „het gebruik des zwaards niet het teeken of de navolging van Jezus is, maar van het Beest" (Openbaring XIII). Naar het schijnt heeft professor Tydeman, op verzoek van Marie Leer en haar vrienden zich ten gunste der dienstweigeraars tot Koning Willem I gewend. En dan niet

[1]) **Haspels a.w. blz. 119—120.**

zonder resultaat: vast staat, dat de meesten humaan zijn behandeld. Wij vernemen o.a. van dienstweigeraars, die niet-combattanten werk verrichtend, het recht hadden om hun leer aan de hen omringende manschappen te verkondigen, „en verder aan den stedeling uit te breiden" — zelfs onder- en opperofficieren kwamen tot hen „als om strijd op" —. Wel was hun de post van koks opgedragen, maar zij verrichtten hun werk alleen „onder voorwaarde van geene uniform der gewapenden magt te dragen."

Het waren dappere, duidelijke mannen, die verklaarden, liever „allerleij folteringen" te willen ondergaan, dan „twee tegenstrijdige Heeren te dienen." De toon van hun brieven aan de overheid was „krachtig, mannelijk, beslist en toch gepast... Geen oorlog met het zwaard, maar altijd bereid ten geestelijken oorlog!" Toen Stafhorst een oogenblik bezweken was, en aan „het Beest" gehoorzaam geworden, dreigde men, hem uit de gemeenschap te bannen, en schreef: „dat gij ook geen hoop moet koesteren om Zr. Dientje haare hand, als Uwe vrouw te ontvangen, zoo lang gij het Beest gehoorzaam zijt." Dit hielp: Stafhorst zette onmiddellijk zijn strijd weer voort.[1])

Den tijd waarin dit alles plaats vond, beschouwende, komt men tot de gevolgtrekking, dat de oorlog tusschen Noord Nederland en België het vraagstuk van den krijg voor de „nieuwlichters" brandend had gemaakt. Hun secte hield weldra op te bestaan, doch hun opvattingen leefden bij velen persoonlijk voort, en hun invloed werkte door in allerlei deelen van 't land.

* * *

Het moderne socialisme is een poging het oorspronkelijk, „utopisch" communisme van het oudste christendom en der sekten, die daaruit volgden, redelijk door te zetten. Wel naar den vorm, niet naar het wezen bracht het iets nieuws. Daarom juist sprak het zoo gemakkelijk tot het volk, dat in zijn gevoel er reeds eeuwen op voorbereid was. Vooral hier, waar de godsdienst geslachten lang min of meer met persoonlijke vrijheid was samengedacht, en verscheidene groepen gepoogd hadden het christelijk gemeente-ideaal practisch te verwezenlijken, werd dit begrepen. Typisch blijkt dit b.v. uit „De bloedbelasting" van L. Schotting, dat door den Socialistischen Jongelingsbond een goede dertig jaar geleden in 25.000 exemplaren over Nederland werd verspreid, en o.a. te Amsterdam den 8en Februari 1889 bij de lotingzaal door twee werkloozen uitgereikt. De zonen van

[1]) Dr. G. P. Marang, De zwijndrechtsche nieuwlichters 1909 blz.110—121, 288—289. Vgl. D. N. Anagrapheus, De zwijndrechtsche nieuwlichters (1816—1832) volgens de gedenkschriften van Maria Leer 1892, mr. H. P. G. Quack, Beelden en groepen 1892 blz. 293—327.

het proletariaat — vernemen wij — hebben geen vaderland, en hebben dus niets te verdedigen. Bovendien wijken de vermogenden, als er oorlog komt, altijd zooveel mogelijk uit, terwijl de onvermogenden ter verdediging van andermans bezittingen voor het vuur geplaatst worden.

„Daarom lotelingen! aanstaande bewoners der vuilnishokken, welke men kazernes noemt, bedriegt uzelven niet...... Gij zijt de rots der kapitalistische klasse, en wanneer gij allen uw belang begreept en weigerdet 't zwaard te trekken tegen uwe broeders, overeenkomstig het bevel van Christus en de wet der menschelijkheid, dan was 't met hun macht uit", en zou een redelijker samenleving kunnen worden gesticht.[1])

Even vroeger, op het derde Nederlandsche Werklieden Congres, dat Pinksteren 1871 te Amsterdam werd gehouden, had men ervan blijk gegeven te begrijpen, dat strijd voor socialisme en vrijheid strijd tegen kapitalisme en oorlog beduidt. Nadat op voorstel van Hendrik Gerhard was verklaard, „dat de vrijmaking van den arbeid niet mogelijk is met behoud van de bestaande wetten op den eigendom", ging men over tot de bespreking van „de gevolgen van den oorlog en de solidariteit der Internationale Werkers Vereeniging." Vooral Coenen — afgevaardigde van de antwerpsche sectie der Internationale — sprak onvergetelijke woorden tegen hen, die zeiden, dat men den oorlog maar moest laten uitbarsten, en dan hopen, dat zijn nasleep van ellenden het volk voor socialistische denkbeelden gevoelig maken zou: „*Wij* werklieden worden er door geteisterd, *wij* moeten door *onze* kracht den oorlog onmogelijk maken...... Bij het dreigen van een oorlog, moeten wij allen als één man verklaren: „Wij werken niet langer; wij brengen niet langer voort!" Een algemeene werkstaking zou de bloeddorstige chauvinisten wel tot bedaren brengen".[2]) Een weerklank van het brusselsche congres van 1868! En meermalen vernemen wij van protestvergaderingen tegen de wet op den dienstplicht — „de bloedwet" — en van telkens weer herlevende, revolutionair-antimilitaristische propaganda. Zoo werden in 1891 K. A. Bos en C. G. Tieman tot 8 en 6 maanden gevangenisstraf veroordeeld, omdat zij den 16en Februari 1890 „Een woordje aan de slachtoffers der bloedwet" hadden verspreid".[3])

Wie denkt niet, als vanzelf, aan F. Domela Nieuwenhuis? Hij was in 1870 predikant geworden, en hield zich van den

---

[1]) Vgl. B. Bymholt, Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland 1894 blz. 540—541; „Het Paleis van Justitie" XVIII no. 129,132,136.
[2]) Bymholt a.w. blz. 84—85.
[3]) A.w. blz. 673.

aanvang af met het maatschappelijk vraagstuk bezig. In 1872 scheef hij in „De Gids" reeds over de vredesbeweging, en gaf een reeks voordrachten uit: „De vredebond". Alles naïef: hij pleitte nog voor volksleger en arbitrage, maar kwam óók op voor „onafhankelijkheidsverklaring onzer koloniën".[1]) In 1879 verliet hij de kerk, om nu eerst recht voor vrede en vrijheid te strijden. Is 't wonder, dat hij zich tegen nationalisme en militarisme keerde? Tot de z.g. geweldloozen behoorde Domela Nieuwenhuis niet. Wat hij tezaam met zijn kameraden steeds krachtiger bestreed was: alle dienstdwang, schending der menschelijke persoonlijkheid, onderdrukking der rede en opleggen eener doode en doodende discipline. Revolutie beteekent, dat allen tezamen zichzelf zijn. Militarisme beteekent het omgekeerde. De anarchisten — verklaarde F. D. N. in 1910 — trachten „den krijgsdienst als een den mensch onteerend en verlagend bedrijf tegen te werken op alle mogelijke wijzen".[2])

Zijn optreden beantwoordde aan het nederlandsche volkskarakter. Het werd door een burgerlijk journalist erkend: De burgerij — schreef deze — is mr. Troelstra lang niet dankbaar genoeg, dat hij „zijn positie in de arbeidersbeweging (heeft) veroverd op, en die beweging zelf gered (heeft) van Domela Nieuwenhuis...... in onze arbeiders-beweging (zijn) van meet af zeer sterke anti-parlementaire en anarchistische tendenzen geweest".[3]) Inderdaad! En ze zijn er nog. En zullen doorwerken, als mr. Troelstra's roem al lang verbleekt zal zijn.

De oorlogsvijandige, antimilitaristische gezindheid werd hier eerst recht gewekt door de ervaringen van 1914—1918. Wij leefden als op een eiland te midden van een wereldbloedzee, en konden, betrekkelijk onbevooroordeeld, aard en werking van den modernen krijg leeren kennen. Als een nuchter mensch tusschen lieden, die dronken worden, namen wij bij de omringende volken stijgenden waanzin waar. Heel 't stelsel van leugen en laster door regeering en pers der oorlogvoerenden aangewend, stond objectief ons voor oogen. Spionnage en contraspionnage beide hadden hun posten in Nederland. Smokkelarij woekerde, en oorlogshandel bloeide. Het leger was gemobiliseerd en leerde tienduizenden jonge mannen lijntrekken en lanterfanten; bevorderde dronkenschap en prostitutie. Ellende en ziekten stroomden de grenzen binnen, en vooral het volk voelde den wereldoorlog aan en in den lijve.

Voor de meesten kwam hij onverwacht. Zij waren niet op

[1]) F. Domela Nieuwenhuis, Van christen tot anarchist 1910 blz. 34
[2]) A.w. blz. 540.
[3]) D. Hans over mr. P. J. Troelstra in „Het Leven" 12 Mei 1923.

een wereldhistorische crisis voorbereid. Wat vóór al trof, was het onmiddellijk-waarneembare, angstig-nabije: het lot van België. Onder het volk en een groot deel der intellectueelen voelde men fel antiduitsch, progeallieerd zelfs, profransch. In de kringen der grootkapitalisten was de sympathie meest voor Duitschland, het machtige imperialisten-rijk, dat zou winnen. Wat zou er zijn gebeurd, als de duitscher ook door de nederlandsche grenzen heengebroken was? Wellicht hadden er zich, die nu dienstweigeraar zijn geworden, als vrijwilliger tegen den overweldiger aangemeld. Wellicht zouden er hebben dienst geweigerd, die thans onder de wapenen zijn gekomen. Slechts weinigen waren van den beginne af aan volkomen zeker. En zelfs zij, die het waren...

Er zijn menschen, die voor wat hun 't hoogste is, eindelooze moeiten en de bitterste straffen kunnen doormaken, maar plotseling ineénzinken, als men hen plaatst voor den dood. Er zijn anderen, die als het gaat om alles of niets, het, tegen moordvuur in, onmiddellijk wagen, maar niet maanden, jaren lang onzeker dreigen kunnen doorstaan. Sommigen vreezen een half jaar gevangenis méér dan den dood. Anderen, die den kogel zouden vreezen, kunnen veel jaren rustig celstraf aan. En nog weer anderen kunnen beide. Maar sommigen dezer verdragen het leed hunner vrouw of dat van hun moeder weer niet. Mij zijn menschen bekend, die met oneindige innerlijke smart het uniform hebben gedragen, omdat zij meenden, in déze omstandigheden hun familie niet te mogen aandoen, wat zij wel zouden hebben gedaan, als de oorlog uitgebroken was. Zeker is, dat verscheidenen, die, om welke reden ook, den dienst niet hebben geweigerd, binnen het leger zelf een geest van oorlog aan den oorlog hebben gewekt, die tot in deze dagen voortwerkt. Het was zoo slim niet van de regeering, om staatsambtenaren, die dienstweigeren wilden, te weerhouden door bedreiging met broodroof, enz.

Gedurende de eerste weken van het uitbreken van den wereldkrijg zijn verscheidene dappere kameraden nog onzeker geweest. Men kan in het christensocialistisch „Opwaarts" van 14 Augustus 1914 een artikel aantreffen, waarin de „neutraliteit" der hollandsche regeering wordt gewaardeerd, en de mobilisatie als het eenig-mogelijke geprezen.[1]) Twee weken later echter stond de schrijver ervan tegenover de regeering, en verklaarde den soldaten onomwonden, dat de nieuwe mensch tot oorlogvoeren innerlijk niet meer in staat is. Den 3en Sep-

[1]) Overigens reeds op het zuivere motief, dat *beide* oorlogvoerende partijen een onrechtvaardige zaak voorstonden.

tember 1914 werd hij — A. R. de Jong — door de militaire overheid uit een deel van het land verbannen.

Het was een voorrecht voor het nederlandsche volk, niet hals over kop in den krijg te worden gejaagd. De eerste schok kon worden dóórgemaakt. En daarna kon men tot bezinning komen.

Een dergenen, die van den aanvang af heel zeker stonden, en nu gestorven is, was Truus Kruyt—Hogerzeil. Den 3en Augustus 1914 waren zij en Kruyt, A. R. de Jong en ik te Gennep, dicht aan de duitsche grens, bijeen.[1]) Wij, mannen, overlegden vóór en tegen; wij praatten vele uren, eindeloos. Maar zij — ze wist, en zeide op eens tot ons: „Deze oorlog is één aanslag op de liefde en het leven. Het leven is het kostbaarste bezit, waarvoor vooral de vrouw, de moeder, verantwoordelijkheid draagt. Indien de oorlog géén vermeerdering van menschelijkheid en liefde beduidt, dan hebben wij ons tegen hem te keeren in naam van het leven zelf."

In dezen geest heeft zij gesproken en geschreven. En in dien geest gevoelden, dachten, deden er van den aanvang af verscheidenen. Elders klonken weer andere stemmen — men hoort de volle echo daarvan in dit boek —. Het werd één groot gerucht. Actie ontstond, en wekte 't nationaal geweten.

De dienstweigeringsbeweging viel hier maar niet zoo plotseling uit de lucht. Ze kwam uit eeuwenlange ervaringen en tradities op, die diep leven in het nederlandsche volk.

* * *

In de eerste hoofdstukken van „Het koninkrijk Gods is binnen in u" heeft Tolstoi in 1893 de aandacht gevestigd op geschriften en daden van onverzettelijke oorlogsbestrijders in Europa en Amerika. Leefde hij nog, welk een haast niet meer te beheerschen stof zou hij voor nieuwe mededeelingen vinden. Gelukkig ontstaat in vele landen de behoefte, de nieuwe geschiedenis van de laatste jaren bekend te maken, opdat — zooals vuur vuur — de éene daad weer andere daden wekke. In de Vereenigde Staten verschenen verscheidene vlugschriften, vermeld in „Who are the conscientious objectors" (1919), dat zelf een kijk op den strijd der amerikaansche dienstweigeraars geeft; in Engeland — door A. Fenner Brockway's zorg — dat bizondere „The No Conscription Fellowship, a souvenir of its work during the years 1914—1919". Ik zelf schreef vóór het I. A. M. Congres van Den Haag „De antimilitaristen en hun strijdwijzen" (1921), waar betrouwbare gegevens uit Amerika, Australië, Denemarken, Duitschland, Engeland, Frankrijk, Nederland,

[1]) Zie „De Wapens Neder" 1 November 1922.

Oostenrijk, Rusland, Spanje, Zwitserland en Zweden zijn medegedeeld en verwerkt. In 1922 verscheen in Noorwegen „Militaernegterne" door Carl O. Tangen. Onlangs kwam uit Engeland het machtige „Conscription and conscience, a history 1916—1919" door John W. Graham, M. A., principal of Dalton Hall, university of Manchester, author of „The faith of a quaker" (1922). Het wordt reeds door Olga Misar te Weenen in 't duitsch vertaald. In het handboek der vredesbeweging van Lenz en Fabian vindt men een opstel van Dr. Helene Stoecker over „Kriegsdienstverweigerung"[1]), waarin de schrijfster — voor 't eerst in zulk een pacifistisch werk — van den stand der internationale antimilitaristische beweging mededeeling doet. Men treft er ook den naam van Herman Groenendaal. Terwijl Martha Steinitz, die in 1921 „Die englischen Kriegsdienstverweigerer" schreef, zoo juist met mededeelingen over duitsche antimilitaristen van de daad is begonnen.[2]) Olga Misar publiceerde voor eenigen tijd een opstel over dienstweigeraars in Oostenrijk.[3]) In Frankrijk verspreidt het Comité de Défense Sociale kleine, treffende brochures over oorlogsbestrijdende anarchisten: „Les anarchistes et la cas de conscience" (1921), en revolutionaire antimilitaristen: „Amnistie pour tous" (1922); schreef Han Ryner „Une conscience pendant la guerre", enz. En zooeven komt uit Amerika „Nonviolent coercion, a study in methods of social pressure" door Clarence Marsh Case, associate professer of sociology, the state universitate of Jowa (1923), een historisch, zielkundig en sociologisch onderzoek naar de beteekenis van het lijdelijk verzet als strijdmiddel, „sedert de dagen van Kong-tse tot de kwakers en andere religieuse secten, tot Tolstoi en de dienstweigeraars gedurende den wereldoorlog; tot Ghandi in Indië en de koreaansche boycott tegen de japanneezen," een werk dat noch de geschiedkundige, noch de psycholoog, noch de onderzoeker van de revolutionaire strijdmethoden voorbijgaan kan. En thans doet Jos. Giesen ons van

Een nieuwe lente en een nieuw geluid

in Nederland, Europa, in geheel de wereld, hooren.

* * *

---

[1]) Kurt Lenz und Walter Fabian, Die Friedensbewegung. Ein Handbuch der Weltfriedensströmungen der gegenwart 1922 blz. 120—137.
[2]) „Die neue Generation" 1923 blz. 31—33.
[3]) „Die neue Generation" 1923 blz. 73—78.

Deze „nieuwe geschiedenis" komt juist op tijd. Onze dagen zijn ernstig. Wie weet niet, dat er een tweede wereldkrijg dreigt? Het schijnt vrij zeker, dat ook Nederland daarin zal worden betrokken. Door Indië. Men zou haast van een „de geschiedenis inwonende gerechtigheid" gaan spreken. Eens werd Indië afhankelijk van Nederland; thans blijkt Nederland afhankelijk van Indië. Had men hier geen koloniën, wij lagen, zoo goed als zeker, buiten het dreigend conflict. Nu maakt men zich gereed ter verdediging van een ver en ontzaglijk eilandenrijk, waarvan de „Chicago Tribune" reeds een paar jaar geleden verklaarde, dat het in de eerste vijf dagen van een nieuwen wereldkrijg „precies als België" onder den voet zal worden geloopen. De aandacht van Japan, de V. S. en Engeland is voortdurend op Insulinde gericht — was het al vóór en tijdens den wereldoorlog —.[1]) Wat alles nog treffender maakt, is het vaak vermelde feit [2]), dat de nederlandsche regeering in 1855 aan Japan voor bewezen diensten op de meest hoffelijke wijs een verouderd oorlogsschip ten geschenke gaf, en zoo de drift tot wapening ter zee in het oosten wekte! Als vroeger België bij Frankrijk, zoekt Nederland nu bij Engeland beveiliging. Wij daarentegen heffen opnieuw de oude I.A.M.V.-leus aan: „Indië los van Holland!" —; wekken de indiërs tot zelfbevrijding op, en dwarsboomen, in samenwerking met de revolutionaire antimilitaristen aller landen, vóóral de nederlandsche machthebbers in hun imperialistische plannen.

* * *

Zullen zij, die voor socialisme en vrede strijden, in staat blijken om nieuwen oorlog te voorkomen? In ieder geval hebben zij bij het vaststellen hunner tactiek te rekenen met het feit, dat een nieuwe krijg vooral door zee- en luchtvloten gevoerd zal worden. Het is van het grootste belang, hierop te letten.[3]) Hierdoor kunnen de oorlogmakers aller landen zich van den wil der groote massa méér nog dan tot heden onafhankelijk maken. Ten slotte zullen zij de millioenenlegers niet meer noodig hebben, en het afkunnen met enkele duizenden of tienduizenden vrijwilligers. Als tijdens het opkomen der moderne staten in de XVIe, XVIIe, XVIIIe eeuw, kunnen de heerschers hun conflicten, reeds binnen korten tijd wellicht, weer door middel

[1]) Zie de opmerking van Putnam Weale, An indiscrete chronicle of the Pacific 1923 blz. 107. Vgl. voorts de literatuur, die ik vroeger meedeelde in The next worldwar („Communications of the I.A.M.B." Aug. 1921 blz. 8).
[2]) O.a. door Hector C. Bywater, Sea-power in the Pacific 1921 blz. 132.
[3]) Zie blz. XIX.

van huurlegers beslechten. Revolutionaire oorlogsbestrijders hebben derhalve hun tactiek niet slechts toe te spitsen op persoonlijke en massale dienstweigering, en — in geval van oorlog — algemeene staking. Maar in verband met de nieuwe oorlogstechniek hebben zij hun strijd vóór alles *tegen het in de wereld brengen en in de wereld blijven van oorlogstuig* te richten. Absolute staking is noodzakelijk van alle slecht, gemeen en menschonteerend werk. Meer dan ooit heeft de arbeider zich bewust te worden van zijn oeconomische macht! Wanneer de transportarbeiders weigeren, moordtuig te lossen en te laden, wanneer de spoorwegarbeiders het stelselmatig uit de treinen houden, — wanneer ten slotte de fabrieksarbeiders, indien er moordwerk-orders worden gegeven, onmiddellijk staken, — dan zal de oorlog eerst recht onmogelijk zijn. Dat in verband met dit alles niet alleen onder de hand-, maar ook onder de hoofdarbeiders rusteloos propaganda gemaakt behoort te worden, spreekt vanzelf.[1])

* * *

Ieder, die een oogenblik nadenkt, begrijpt, dat dit alles „oorlog of revolutie" beduidt. Oorlog d.w.z. gruwelijkst denkbare herhaling van de oude geschiedenis, met als gevolg een nooit gekenden nasleep van materieele verwoesting, geestelijke verwildering, zedelijke vernieling. Revolutie d.i. persoonlijke en maatschappelijke vernieuwing.

Het gaat thans om verkorting of verlenging van het tijdperk, waardoor de menschheid tot een menschelijker samenleven raakt.

Moge, mee door dit werk, het proces der ontwikkeling doelmatig worden versneld.

B. DE LIGT

Den Haag, Mei—Juni 1923

[1]) Deze propaganda is overigens slechts één zijde der actie voor vrij socialisme: zelforganisatie van het volk in den strijd om bewuste heerschappijvoering over alle bedrijven.

Mijn Waarde Regteren

Daar ik my heden voor uw moet verantwoorden
En niets bedreven heb dat straffe waardig is
maar in tegendeel een iegelijk mijner
mede menschen op een zachtmoedige wijze
In den liefde Gods Genaderwoord aan En
waar ik geen kind heb doen schreijen Zoo
Is mijn Liefderijk verzoek dat gij mij om
Gods wil op Een Zulk een wijze Zult [illegible]
of behandlen Zoo als voor uw En mijnen God
Regt en billijk is want gij allen Zijt door
den Hand Gods hier toe geroepen als waare
Regeerders God straft den geenen die
Kwaad doen maar ook in tegendeel God
[illegible] den geenen die het goede doen want
wij Zijn alle van God tot liefde En
vrede geroepen: En om den gehoorzaam-
heids En waarheids wil worde ik vervolgd.

BRIEF VAN J. HEEMROTH, DIE IN 1831 TE WILLEMSTAD DIENSTWEIGERDE.
(Kon. Biblioth. Den Haag H.S. 129 D 25)

CONGRES DER I.A.M.V. SECTIE NEDERLAND, IN 1915.

Ter weerszijden van de tafel: F. Domela Nieuwenhuis en N. J. C. Schermerhorn, die behooren tot de oprichters van 1904.

DERDE I. A. M. CONGRES TE DEN HAAG, PASCHEN 1921.

AMSTERDAMSCHE ARBEIDERS BETOOGEN VOOR HERMAN GROENENDAAL, JUNI 1921.

NIEUWE GESCHIEDENIS

VOORWOORD

Sinds enkele jaren hoopte zich copie op voor het boek, dat thans eindelijk het licht ziet.

De hoofdopzet ervan is gemaakt, toen het aantal der dienstweigeraars, die tegelijkertijd in gevangenissen waren opgesloten, in de honderden liep.

Sindsdien is het — ook al, omdat ik zelf, die uit katholieke beginselen tot de dienstweigeringsidee was gekomen, steeds meer de socialistische en anarchistische beginselen leerde kennen, die eveneens op antimilitarisme-van-de-daad moesten uitloopen — stevig omgewerkt.

Uit verslagen, artikelen en brochures is zeer veel woordelijk en zonder veel commentaar aangehaald, om het boek zoo objectief mogelijk en historie-getrouw te doen zijn.

Al staat dan ook mijn naam vóór op de titelpagina, het is meer een algemeen verslag dan een subjectieve kijk, en speciaal is het werk meer te beschouwen als de vrucht van een jarenlange samenwerking tusschen den inleider, B. de Ligt, en mijzelf.

Ook heeft de welwillendheid, waarmede menschen als Dr. Baehler, Hilbrandt Boschma, Marcus Emden, J. Harinck, Hooyberg, Menno Huizinga, Kaastra, Kaspers, Luif, Van Mierop, Jacoba Mossel, Ortt, Romers, Rijnders, Schermerhorn, Van Wijhe e.a. bronnen voor mij openstelden of bizondere gegevens verstrekten, veel bijgedragen tot een betrekkelijke volledigheid.

Tevens ben ik mij bewust, dat er ondanks deze gezamenlijke zorg, nog meerdere feiten, vooral uit ouderen tijd, ruimer publiciteit blijven vorderen.

Ik hoop dat hiertoe zich nog eens de gelegenheid zal voordoen.

J. GIESEN

Bilthoven, 25 Juni 1923

Wapen u! Wapen u! En wel met uw beste wapen: Uw eigen waarde, uw mensch-zijn.

De dienstweigeraar DIRK DE BRUIN in „De Vrije Socialist" van 9 Mrt. 1904.

HET antimilitarisme van de daad, zooals dat zijn kernsteunpunt vindt in de dienstweigeraars aan het militarisme, nu en onmiddellijk, internationaal, heeft voor mijn bewustzijn twee hoofdwortels, één in de christelijke en één in de arbeidersbeweging. Beide loopen ineen, doch om een duidelijk verschil te maken, voor het gemak van 't begrip, neem ik als uitgangspunt voor het antimilitarisme der arbeidersbeweging het jaar 1868, en wel het Internationaal Socialisten Congres te Brussel, terwijl het antimilitarisme van de christelijke beweging m.i. begint bij Jezus Christus zelf, hetzij dan als historisch persoon of als legendarische hoofdverpersoonlijking van toenmalige revolutionaire gedachtegangen en dadenreeksen.

In 1868 dan, op voorstel van César de Paepe en Longuet, neemt het Internationaal Socialistencongres te Brussel éénstemmig een resolutie aan, waarin de arbeiders worden aangespoord om oorlog door algemeene werkstaking onmogelijk te maken.

Deze resolutie moet wel heel spoedig in het vergeetboek geraakt zijn, als wij in 1891 Domela Nieuwenhuis de algemeene werkstaking tegen den oorlog hooren verdedigen op 'n volgend Internationaal Socialistencongres (eveneens in Brussel gehouden), alsof er nog nooit zooiets voorgesteld of aangenomen was. In 1893 op het congres te Zürich deelt Domela Nieuwenhuis dan ook mede, dat hij op het congres van 1891 nog niets wist van het vroegere besluit van 1868, hetgeen nu voor zijn idee natuurlijk van groote bijkomstige beteekenis wordt.

Wat ik hier verder ga meedeelen omtrent 1891 en 1893, ontleen ik in hoofdzaak aan het bekende werk van Domela Nieuwenhuis: „Van christen tot anarchist".

De resolutie, waarmede in 1891, op het tweede Internationaal Socialistencongres te Brussel, Domela Nieuwenhuis opnieuw den ideeënstrijd voor een antimilitarisme van de daad inzette, luidde als volgt:

„Overwegende dat de nationale geschilpunten nooit in het belang zijn van het proletariaat, maar in dat zijner onderdrukkers;

„overwegende dat alle moderne oorlogen, uitsluitend veroorzaakt door de kapitalistische klasse in haar belang, een middel

zijn in haar handen om de kracht der revolutionaire beweging te breken en de heerschappij der bourgeoisie te bevestigen door de voortzetting der meest schaamtelooze uitbuiting ;

„overwegende dat geen regeering als verontschuldiging kan aanvoeren geprovoceerd te zijn, omdat de oorlog het resultaat is van den internationalen wil van het kapitalisme ;

„besluit het Internationaal Socialistisch Arbeiderscongres van Brussel dat de socialisten van alle landen de oorlogsverklaring zullen beantwoorden met een beroep op het volk, ten einde de algemeene werkstaking te proclameeren."

In de verdediging dezer resolutie herinnerde Domela Nieuwenhuis o.a. aan de Polsbroekers, op wier beginselvastheid zelfs de pogingen van 'n Napoleon, die hen wilde indeelen, schipbreuk leden. Zij weigerden de wapens te dragen en men was gedwongen hen allen in de ambulance te gebruiken. „De triomf van het proletariaat zal zijn de algemeene internationale vrede. De algemeene werkstaking moet het antwoord der arbeiders zijn op de oorlogsverklaring. Voor dat denkbeeld moeten wij geestdrift trachten te wekken."

Deze resolutie werd in 1891 niet aangenomen en ook in 1893 had Domela Nieuwenhuis geen succes, alhoewel toen socialistische afgevaardigden uit Australie, Frankrijk, Holland en Noorwegen den volhardenden kampvechter bijsprongen.

De resolutie van Domela Nieuwenhuis voor het congres van Zürich in 1893 luidde aldus :

„Het congres besluit de internationale arbeiderspartij op te vorderen zich gereed te houden, om een oorlogsverklaring van den kant der regeering onmiddellijk te beantwoorden met de algemeene werkstaking, overal waar de arbeiders eenigen invloed kunnen uitoefenen op den oorlog en in de betreffende landen met militaire dienstweigering."

In de verdediging dezer resolutie begon Domela Nieuwenhuis met de zooeven vermelde mededeeling, dat zijn voorstel niet nieuw was, „want wat ik nog niet wist tijdens het congres te Brussel, dat heb ik nu ontdekt en wel dat een dergelijk voorstel op het congres der Internationale te Brussel in 1868 is voorgesteld door Longuet en César de Paepe, alleen met dit onderscheid dat men toen met algemeene stemmen aannam, wat men nu verwierp. Wat men in 1868 flinkweg aandurfde, daar is men nu voor teruggedeinsd."

Domela Nieuwenhuis wees er bij diezelfde gelegenheid ook op, „dat Bebel de hand toestak aan het militarisme, toen hij in den Rijksdag een leening voor een beter en donkerder uniform voordeelig noemde ter bescherming van het leven der soldaten

......Waarom dan niet voor betere geweren, verder dragende kanonnen, goede pantserschepen?"

Eindelijk zei Domela Nieuwenhuis „dat het denkbeeld (der algemeene werkstaking tegen den oorlog) zijn weg wel zou vinden ondanks alle gevaren en bezwaren, die men ertegen aanvoert en al is het ook niet dadelijk voor verwezenlijking vatbaar......... Daar vielen zij allen op mij aan......... Liebknecht, Adler, Aveling, Plechanow...... Wel heette het dat men sympathiseerde met het voorstel, zelfs Liebknecht zei, dat, als zij konden, zij voor het hollandsche voorstel zouden zijn, maar het was onpractisch, onuitvoerbaar, enz. Alsof men niet propaganda kon maken voor het denkbeeld, want zoo practisch waren wij, nuchtere Hollanders nog wel, dat wij heel goed begrepen dat de tijd nog niet daar was om het praktisch toe te passen. Maar moet niet een denkbeeld...... rijpen bij velen, voordat het kan toegepast worden?"

Intusschen is het overbekend hoe zij, die als Domela Nieuwenhuis dachten, niet tegen konden houden, dat het oorspronkelijk revolutionair socialisme in Holland meer en meer in de parlementaire politiek zich ging toespitsen, en dat slechts kleine groepen hier en daar het revolutionair socialisme voor totale ondergang behoedden. Domela Nieuwenhuis zelf hield niet op, zich altijd maar weer rechtstreeks tot het volk te wenden. Zoo hield hij in 1893 voor den sociaaldemocratischen militairenbond een rede over: „Wat beteekent de militaire dienstweigering?"

„Hoofdzaak is, zoo verklaarde hij hier, dat men eindelijk eens ophoudt met frases en fraaie betuigingen van afkeer van den oorlog, want daarmede komt men geen stap verder."

Domela Nieuwenhuis staat in deze brochure nog sceptisch tegenover de weigering van loting en dienstneming en zegt ervan: „Misschien breekt de tijd eenmaal aan, dat deze weigering van loting en dienstneming ook eens kan worden doorgezet, maar op het oogenblik wordt dit niet bedoeld en zou het ook niet praktisch zijn...... onze hoop moet gevestigd zijn op de soldaten die met groot verlof thuis zijn. Gesteld dat er een bevel van mobielverklaring wordt uitgevaardigd, dan moeten al die verlofgangers zich ter bepaalder plaatse in den kortstmogelijken tijd aanmelden. Nu wenschen wij dat deze niet opkomen, maar stil thuis blijven. In elk dorp zijn wel tien personen, die weigeren op te komen. Zoodra het voorbeeld daartoe gegeven wordt, zal het blijken hoe aanstekelijk dit werkt, want niets is meer gehaat dan het soldaatjespelen en dat vooral in zoo'n tijd, dat men alle kans loopt om in den oorlog te worden neergeschoten.

Het doel is dus om het mobielmaken aan beide zijden te verhinderen...... Voor socialisten kan de keuze niet moeilijk zijn als zij staan tusschen burgeroorlog en tusschen oorlog van verschillende natieën. De burgeroorlog dat is de oorlog van de proletariers tegen hun waren vijand: het kapitalisme. En de oorlog tusschen de natiën, dat is de moord der arbeiders onderling ten pleziere van de machthebbers...... De socialisten moeten in dezen de voorgangers wezen om te breken met de verouderde begrippen van vaderlandsliefde, alsof het volk in het land zijner inwoning behandeld wordt gelijk een kind door zijn vader...... Dus oorlog aan den oorlog en dat kunnen wij alleen door de middelen te onthouden, waardoor de oorlog onmogelijk wordt gemaakt. Propaganda gemaakt voor het denkbeeld der dienstweigering... Het zal den socialisten tot eeuwige eer worden aangerekend, als zij den oorlog tegen den oorlog tot daad hebben verheven...... „Als mijn soldaten denken, blijft er geen enkel in het gelid" — zoo sprak Frederik de Groote...... Daarentegen de politiek der volkeren moet zijn om de menschen aan het denken te brengen en dan zal het gedaan zijn met alle barbaarschheid, waarvan de oorlog een overblijfsel is."

De oorspronkelijke traditie van het antimilitaristisch socialisme, zooals dit in 1868 tot uiting kwam, is vooral door anarchisten doorgezet. „Geen wonder, want het militarisme is de felste aanslag op de menschelijke persoonlijkheid. En dit militarisme, eigenaardig kenmerk van het kapitalistisch stelsel, heerscht niet slechts in oorlogstijd, maar ook in tijden van zoogenaamden vrede. De moderne industrie is het systeem der kazerne in de productie, zooals de moderne oorlogvoering het systeem van de fabriek in de destructie is. Kapitalisme en militarisme, deze twee zijn één." („Oorsprong en werkwijze van het Internationaal Anti-Militaristisch Bureau" in: „Le Libertaire" 1922 no. 190).

Hoe meer het kapitalisme, het militarisme, het imperialisme zich ontwikkelen, des te krachtiger werden de pogingen van de vrije socialisten, die aan hun beginsel trouw bleven, om de oorspronkelijke overlevering van het socialisme door te zetten. Zoo riep, toen bij den aanvang van de twintigste eeuw een wereldoorlog al meer dreigde, Domela Nieuwenhuis, in overeenstemming met Janvion, Almareyda, Yvetot en Jourdan in 1904 te Amsterdam een internationaal antimilitaristencongres bijeen. Dit werd gehouden van 26—28 Juni. Er waren vertegenwoordigers uit de mijnstreken van Durham en Northumberland, afgevaardigd door 116.000 werklieden. Er waren afgevaardigden van de spaansche syndicalistische federaties, vertegenwoordi-

gend 100.000 werklieden. Er waren afgevaardigden van boheemsche, fransche, hollandsche, oostenrijksche, portugeesche en italiaansche kameraden. Er hadden grootsche betoogingen plaats in het Paleis voor Volksvlijt, waar het woord gevoerd werd door Janvion, Charles Naine — den zwitser die reeds in 1903 dienstweigerde — door den engelschman Johnson, door Yvetot, den secretaris van de fransche Bourse du Travail, door den spaanschen syndicalist Vallina, door den hollander Luitjes e.a. Men ging over tot de stichting van de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (I.A.M.V.), die ten doel had om in alle landen voortdurend tegen militarisme en kapitalisme te ageeren en alle consequente antimilitaristen te vereenigen. Men richtte zich speciaal tot de vakvereenigingen. Want in de eerste plaats vinden de vakvereenigingen de soldaten tegenover zich, wanneer zij voor hun meest onmiddellijke belangen strijden: de burgerij gebruikt het leger tegen den vijand binnen de grenzen zoowel als gewapende macht als in den vorm van economische kracht (onderkruipers). Maar vooral ontmoet het revolutionaire proletariaat, als strijder voor een nieuwe samenleving, het militarisme ieder oogenblik als een voortdurende sta-in-den-weg. In een manifest verklaarde men dat de I.A.M.V. een machtig middel van actie zou zijn, zoowel voor de arbeiders die van meening zijn dat men in de vakvereeniging moet treden als voor hen, die niet willen of niet kunnen deel uitmaken van deze organisaties. Het manifest was onderteekend door :

F. Domela Nieuwenhuis, N.J.C.Schermerhorn (Nederland),
George Yvetot, Miguel Almareyda, (Frankrijk),
Karl Vohryzeck, Max Nacht (Bohemen en Oostenrijk),
Frederic Charles, George Darien (Engeland),
S. Nacht, P. Valina (Spanje en Portugal),
Dessano (Italië).

Nauwelijks was de I.A.M.V. gesticht, of haar leden werden in verschillende landen aan vervolging blootgesteld. Hoewel de burgerij aldus de aandacht van het internationale proletariaat op de doeltreffendheid van den antimilitaristischen strijd vestigde, trokken de groote proletarische massa's zelf zich van dit aanschouwelijk onderwijs voorloopig weinig of niets aan. De I.A.M.V. bestond eerst uit zeer kleine groepen in Frankrijk, Italië, enz. Doch op het tweede antimilitaristencongres dat terzelfdertijd met het anarchistencongres te Amsterdam in 1907 plaats vond en waar als buitenlandsche afgevaardigden o.a. aanwezig waren Pierre Ramus, Emma Goldman, Malatesta, Marmande, Luigi Fabbri, bleek reeds klaar, dat het historisch moment voor massaal en daadwerkelijk revolutionair

antimilitarisme nog niet daar was. Het duurde niet lang of de hollandsche afdeeling van de I.A.M.V. bestond nog slechts alleen.

De actie der hollandsche I.A.M.V. sinds 1904 wordt geken-schetst door de volgende soorten van activiteit. Bij elke lichting deelt men manifesten en brochures uit tegen het dienen. Tegen de actie om de hollandsche vloot uit te breiden nam zij speciaal stelling. Meermalen ijverde men tegen werving voor het kolo-niale leger, o.a. door op de werfplaten over den kop van een af-gebeelden soldaat een doodskop te plakken. Overal werden op Kerstfeest altijd weer speciale vredesvergaderingen belegd. Ontelbare kleine gegomde strookjes werden verspreid, waarop verschillende antimilitaristische motto's voorkwamen, zoo tijdens de opening van het Vredespaleis: „humaniseeren van den oorlog is humaniseeren van den duivel". Meermalen maakte men kennis met de justitie. Jaarlijks verspreidde men een „sol-datenalmanak" bij duizenden. Bij binnenlandsche beroeringen spoort men de soldaten aan niet op het volk te schieten. Telkens wordt samengewerkt in allerlei revolutionaire acties met de vakbeweging. De I.A.M.V. ondersteunt dienstweigering, werkt mee aan fondsen voor de dienstweigeraars en heeft ook nog zijdelings invloed op niet al te zeer verpolitiekte leden van de S.D.A.P. en op sommige kringen van het I.V.V.

Het hoofdwerk van de I.A.M.V. geschiedt door haar orgaan „De Wapens Neder" en geregelde propaganda met het woord.

„De Wapens Neder" was oorspronkelijk een particuliere uit-gave van H. Kolthek Jr. In 1904 werd het orgaan van de I.A. M.V. Kolthek bleef redacteur tot 1907. Nadat het landelijk comité van de I.A.M.V. eenigen tijd de redactie had waargeno-men, ging deze over op Ds. N. J. C. Schermerhorn. Sedert 1922 bestaat de redactie uit N. J. C. Schermerhorn, Albert de Jong en B. de Ligt. Het blad heeft op dit oogenblik een oplaag van ongeveer 15.000 exemplaren per maand. In den oorlogstijd werd dit wel eens 38.000 per maand. Een bizonder groot aandeel in het volhardend werken met „De Wapens Neder" is ook te danken aan den administrateur J. Harinck. Buitengewoon ver-heugend is het, dat behalve de speciale antimilitaristische ver-eenigingen ook vele vakgroepen zich met de colportage van „De Wapens Neder" belasten.

* * *

De andere oerwortel van het tegenwoordig antimilitarisme van de daad ligt m.i., zoals reeds in de aanvangregels gezegd, in het oorspronkelijk christendom.

Het is bekend hoe vele oude christenen den krijgsdienst hebben geweigerd. De gegevens hiertoe verwerkt door Dr. K. H. E. de Jong: „Dienstweigering bij de oude christenen", verschenen in 1905, zijn uiterst kostbaar. Het woord wat mij het meest treft in dit boek, is de uitspraak van Tertullianus:

„Hoe toch zal de Christen oorlog voeren, ja, hoe zelfs in tijd van vrede soldaat zijn, zonder het zwaard, dat de Heer heeft weggenomen? Want al waren er soldaten naar Johannes toegegaan en hadden een voorschrift van gedrag ontvangen, al had ook de hoofdman over honderd geloofd, naderhand heeft de Heer, door Petrus te ontwapenen, iederen soldaat ontgord."

Ook dit is schoon en moreel-overtuigend, als hij de „noodzakelijkheid", waarop zich de voorstanders van den krijgsdienst ten allen tijde beroepen, verwerpt met dit argument:

„De staat des geloofs erkent geen noodzakelijkheden. Er is geen noodzakelijkheid van te zondigen voor hen, voor wie slechts éene noodzakelijkheid bestaat, namelijk: niet te zondigen."

Het woord van Origenes is niet minder treffend :

„Wij christenen trekken niet meer het zwaard tegen een volk en leeren niet meer de krijgskunst, sinds wij Zonen des vredes zijn geworden door Jezus, die ons een Meester is en Heer."

Dr. H. W. Ph. E. v. d. Bergh van Eysinga wijst in „Het Christus-mysterie" erop, dat de oorspronkelijke christen den krijgsdienst heeft geweigerd. „Celsus laakt de christenen omdat zij niet meedoen in het leger. Clemens van Alexandrië meent: „wij oefenen de vrouwen niet als een soort van amazones in manhaftigheid tot den oorlog, daar wij immers willen dat ook de soldaten vredelievend zijn"; voeg daarbij het feit dat Maximiliaan die den proconsul dienstweigert, gekanoniseerd is, eveneens Martinus van Tours...".

Van Tatianus in het jaar 150 n.C. is reeds het woord dat oorlogvoeren eenvoudig „moorden" is en als zoodanig per se antichristelijk.

Van Cyprianus in 246 n.C. is de overbekende veroordeeling van den massamoord afkomstig door het argument, dat „als één man een doodslag pleegt, dit moord genoemd wordt, maar dat als de doodslag gezamenlijk wordt ondernomen, dit een eervollen krijg gaat heeten."

Er is in Engeland een grooter werk over dit speciale onderwerp uitgekomen, getiteld : „De houding der vroege christenheid jegens oorlog". Het is een document van 275 bladzijden. Schrijver is John C. Cadoux en het voorwoord is van W. E. Orchard, beide Dr. in de theologie. Het boek geeft zoowel de argumenten der vroege christenheid vóór oorlogvoeren als tegen

oorlogvoeren aan. Mij persoonlijk treffen vooral de volgende opmerkingen en korte beschouwingen.

„Tot die dagen der vroege christenheid moeten we telkens en telkens weer terug, niet zoozeer om een uiteindelijke en vaste levensstandaard te ontdekken, hetzij voor de gedachte of voor de practijk, maar wel om telkens opnieuw ons geloof te vernieuwen en het vizioen te zien van dat, wat 't christendom bedoelde te zijn."

Op pag. 90 de opmerking, dat de eerste christenen ook waarlijk geen reden hadden om bizonder op soldaten gesteld te zijn. Johannes de Dooper was onthoofd in de gevangenis door een van Antipas' soldaten. Jezus' goedheid was bespot door een soldaat van Agrippa. Petrus werd door soldaten gevangen gehouden. Paulus evenzoo. Den raad om alle gevangenen met Paulus samen te vermoorden bij de bekende schipbreuk op weg naar Rome werd gegeven door soldaten. Petrus en Paulus sterven tenslotte den marteldood door soldaten. Nero en zijn soldaten verbrandden de christenen of wierpen hen voor de wilde dieren. Ignatius van Antiochie schreef aan zijn vrienden in Rome: „Van Syrie af tot Rome toe vecht ik met wilde beesten, te land ter zee, bij dag en bij nacht, daar ik gebonden ben aan tien luipaarden, d.w.z. aan tien soldaten". De christen Polycarpus in Smyrna werd verbrand door soldaten. Karpos' brandstapel in Pergamum werd aangestoken door een soldaat. De apostel Thomas werd verslagen door 4 soldaten. Dionysius van Alexandrie werd gemarteld door soldaten. De soldaten van Valerianus voltrokken de marteling aan Cyprianus van Carthago. De christenen Marianus en Jacobus in Numidie gedood door soldaten. Fructuosus in Spanje gedood door soldaten. De christenen in het oosten, waarvan Eusebius de herinnering heeft bewaard, gedood door soldaten. In Phrygie gaven soldaten de gansche bevolking van een kleine stad, die in haar geheel uit christenen bestond, aan de vlammen prijs. — Te begrijpen is het dus wel, dat de christenen der eerste eeuwen vreemd staarden op soldaten, en dat er eeuwen noodig waren, alvorens men met christelijke menschen dezelfde soldaterij kon plegen, al was het dan rondom pauselijke, bisschoppelijke, koninklijke, republikeinsche, sociaal-democratische en communistische tronen.

Op pag. 168 de menschkundige opmerking, dat het voortdurend gebruik van militaire woorden bij geestelijke onderwerpen in niet-genoeg-nadenkende menschen wel eens de gedachte kon achterlaten, alsof dit tevens zou inhouden. dat men het militair-zijn-zelf nog zoo kwaad niet vond. Vooral toen de vervolgingen verminderden en „vanwege de breedte" der beweging aan sol-

daten oogluikend werd toegestaan ondanks hun christelijkheid in het leger te blijven, ontstond er zelfs tusschen de christelijke redenaars een soort wedijver om zich van al maar meer hoogdravende en bombastische woorden, aan 't even zoo bombastisch en daarbij nog misdadig oorlogswerk ontleend, te bedienen. Men ging elkaar in de debatten „met de woorden doodslaan", met 't gevolg dat de striemende en snijdende, de scherpe en harde woorden ten slotte wel degelijk het hunne deden om tot daadwerkelijk striemend en snijdend, scherp en vlijmend soldatengeweld te komen.

Aan 't slot wordt aangetoond, hoe de officieele kerkschrijvers na Constantijn, recht-tegenovergestelde meeningen voorstonden en Athanasius, de „vader der orthodoxie" verklaarde dat het niet alleen wettig (wat is al niet „wettig"!), maar prijzenswaardig zelfs was, vijanden in den oorlog te dooden. Ambrosius van Milaan sprak er op gelijksoortige wijze over, hoewel minder sterk, en Augustinus verdedigde dezelfde houding met uitgesponnen beweegredenen. In 416 waren de rollen volkomen omgekeerd en was het aan niet-christenen verboden in het leger te dienen. Inderdaad: „Het was een lange weg van het kruis aan welks voet romeinsche soldaten dobbelden om Jezus' kleed, tot het kruis, zinneloos prijkend in 't militaire vaandel der romeinsche troepen".

De gedachte, dat oorlogvoeren en Christus' leer volstrekt onverzoenlijk zijn, is in den verderen loop onzer jaartelling beleden en toegepast o.a. door de Bogomielen en Paulicianen, de Catharen, de Albigenzen, Waldenzen en Lollarden, de Patarenen in Italië, de armen van Lyon in Frankrijk, de Moravische broeders, de Socinianen, de Nazareners in Hongarijë, de Douchoboren en Molokans in Rusland, de Kwakers in Engeland, de Anabaptisten en Mennonieten in Holland, totdat wij komen aan de antimilitaristen van de daad in onzen eigen tijd.

Tolstoi is daarvan de meest bekende profeet geweest, en zijn woord was dat „de wereld één van tweeën zal moeten doen, de leer van Christus aannemen, of zich zelf in onderlingen strijd verscheuren".

De leer van Tolstoi op dit punt is overigens zoo overbekend dat ik die hier niet behoef aan te halen, alleen raad ik ieder lezer die hier nog nader mee moet kennis maken, allereerst de lezing aan van zijn boek „Het Koninkrijk Gods is binnen in U".

In Nederland waren het vooral Dr. L. A. Baehler, Felix Ortt en Lod. v. Mierop, die de tolstoiaansche weerloosheid op principieele gronden verdedigden.

Den 9den October 1896 sprak Baehler tot zijn gemeente op

Schiermonnikoog: „Wanneer zou de eeuw der verlichting aanvangen? O ja, ziet het licht komt, het rijst in het Oosten en kleurt de kimmen met gloed, we zien reeds de wimpers van den dageraad, een nieuwe en toch dezelfde zon gaat voor ons op. Het Licht der wereld zal weer schijnen. En Leo Tolstoi is zijn morgenster...... Er bestaat een nieuwe openbare meening. Zij luistert alleen naar de stem Gods. Zij is ook een nieuw openbaar leven, want zij doet naar de woorden van den Heiland der menschheid...... De Christelijke meening der weerloosheid begint allengs te worden tot openbare meening en dan? Zij zal in de regeering voor wie juist het anti-Christendom bestaansvoorwaarde is, een erfvijandin ontmoeten. Wanneer zal die ontmoeting plaats hebben? Zoo lang een Christelijke meening bij een meening blijft, zal er niets gebeuren, maar zoo de Christelijke meening naar den wil van Christus tot levenswandel geworden is, zal een botsing met de regeering onvermijdelijk zijn. Wanneer? We weten het niet. Hoe? We weten het niet. Gelijk weleer het Christendom der weerloosheid, jong en nieuw als het was, in botsing gekomen is met het Romeinsche keizerrijk, zoo zal het Christendom der weerloosheid, oud en bekend als het nu is, in botsing geraken met de hedendaagsche regeering."

In diezelfde maand vond de schutterdienst-weigering plaats van J. K. v. d. Veer te Middelburg. Naar aanleiding hiervan zond Tolstoi zelf hem een brief. Hierdoor werd „de Tolstoy-gemeente, die reeds bij ons bestond, versterkt." (G. F. Haspels, „Weerloosheid"). In 1896 trad V. d. Veer te samen met Baehler op in Amsterdam, voor een vergadering die uitging van 't „Comité ter bestrijding van het militarisme". Het volgend jaar gaf V. d. Veer als redacteur een „orgaan tot de bespreking van de praktijk der liefde", getiteld „Vrede" uit. Men vond daarin religieuze, politieke en sociale beschouwingen, opstellen over vegetarisme en anti-vivisectie, over geheelonthouding, vredesbeweging, enz. Alles werd beschouwd uit „die opvatting van christendom en anarchisme, die heeft gebroken met Haat, Geweld en Vergelding, slechts aanvaardt de beginselen van Liefde, Lijdzaamheid, Deemoed en Vergeving, maar die tevens brak met de onheilige manier om de Liefde alleen goed voor de theorie te achten, doch niet voor de praktijk te aanvaarden, waardoor het mogelijk werd, dat er Geweldenarij, Soldaterij, Rechtsprekerij, Onderdrukking, Weelde en Armoede, Heerschappij en Knechtschap ontstonden, die men hulde in een christelijk waas."

Als schutterdienst-weigeraars zijn voorts nog bekend Marius van Gelder te Amsterdam 1899, P. Fijlstra en S. Gerlofs te Sneek 1900.

28 April 1897 hield Baehler een referaat voor de algemeene jaarlijksche vergadering van moderne theologen te Amsterdam over het onderwerp: „Hoe uit een godsdienstig oogpunt te oordeelen over dienstweigering" :

„Waarlijk, hoe de Christenbelijders van Jahwe Zebaoth oordeelen over dienstweigering, levert geen logische moeilijkheid op. God in den hemel is hun de Oppersouverein, de koningen op aarde zijn de door dezen God bij Zijne gratie aangestelde ondersouvereinen. Genoemde gratie maakt de koningen tot „gezalfden des Heeren". Zij worden „onschendbaar" verklaard. Ook het „raak den Gezalfde niet aan" wordt op hen van kracht gemaakt. Iets van onfeilbaarheid krijgen zij toe. Waar nu deze souvereinen Gods de militaire dienstweigering straffen met gevangenis en dood, daar worden zij geacht te handelen bij volmacht van hunnen Souverein. Voor dit oogpunt verschijnt dienstweigering als goddeloosheid, ongehoorzaamheid aan God, zondig. Hier is het „heilige" plicht, op koninklijk bevel menschen dood te steken en dood te schieten en zich vooraf daartoe te bekwamen.

„Dit oogpunt echter bestaat voor mij niet als Christelijk oogpunt en ik vertrouw: voor niemand van U... De vraag is eindelijk: wat is ons modern, wat is ons godsdienstig standpunt? Willen wij weten wat het wezen is van onzen godsdienst, zoo dienen wij eerst te weten, wat het wezen is van onzen God. Ons aller erkentenis luidt: God is Liefde. Tot twee malen staat er geschreven in den 1sten Brief van Johannes, dat God Liefde is. Maar indien op wat „er geschreven staat" onze erkentenis zich grondde, zij zou naast zich moeten dulden een tweede erkentenis, geheel met haar in strijd, de erkentenis die zich grondde op wat „er staat geschreven" in Exodus XV: 3 n.l.: „De Heer is een Krijgsman". Wij zouden naast de erkentenis van Gods liefde de goddelijkheid van het militarisme moeten aanvaarden. ....'t Geldt hier de vraag: wat is onze algemeene erkentenis. Die is: God is Liefde...... Van alle godsbegrippen is dit godsbegrip evenwel het meest verwaarloosd en vergeten, het minst uitgewerkt en toegepast. En dat waar ieder erkent, dat dit het heerlijkste, het noodigste van alle godsbegrippen is!...... Godsdienst is werkzaam zijn in dienst der Liefde...... Krijgsdienst is zich voorbereiden tot vernietigen en daarmee bezig zijn...... Men wane niet, dat krijgsdienst verdedigbaar is als werkzaamheid in dienst der vaderlandsliefde. Want eerstens duldt de liefde geen enkele bepalende beperking die tenkoste en ten nadeele van eenig voorwerp harer werkzaamheid uitloopt. Zoodoende verkracht men de liefde in haar alles en allen omvattend

recht. Ware het nog, dat vaderlandsliefde bestond in edelen wedijver tusschen de volken, in wedijver van liefdedaden, maar een ellendige waarheid is het, dat de platte vaderlandsliefde, die de algemeene en de bekende is, met vijandschap tegen andere vaderlanden gepaard gaat...... Die soort vaderlandsliefde is als een Januskop op de grenzen. Zijn eene aangezicht lacht het vaderland toe, zijn andere tegenover de naburige natie is een en al grimmigheid...... Godsdienstige ouders behooren aan hunne zonen zoodanige godsdienstige opleiding te geven, dat deze, ofschoon nog kinderen naar den leeftijd, wanneer zij in de loting vallen, toch als mannen weten te weigeren en te volharden."

In het tijdschrift „Vrede", dat vanaf Januari 1905, onder redactie van Felix Ortt stond, werd het vraagstuk der persoonlijke dienstweigering en der nationale weerloosheid op belangwekkende wijze van vele zijden belicht. Onder de medewerkers noemen wij: Baehler, v. Mierop, Schermerhorn, Mr. Laurillard, Dr. Luchtmans, Dr. L. N. de Jong. Na 2 jaar bestaan te hebben is de titel veranderd in „De vrije mensch" waarvan Felix Ortt ook 10 jaar de redactie voerde, welke daarna op Dr. Baehler is overgegaan. Er kwamen ook stukken in van Tolstoy, Howard Moore, Newlandsmith, Tchertkoff.

In het Vrede-tijdschrift, 1ste jaargang, no. 1 van Januari 1905 schreef Felix Ortt :

„O, de Katholieken hebben zooveel eerbied voor de heilige martelaren, die in de eerste eeuwen van het Christendom weigerden te buigen voor de Romeinsche goden-keizers en weigerden in hun legers te dienen.

„O, de hervormden hebben zooveel eerbied voor de geloofshelden, die in de eerste tijden der Hervorming aan de plakkaten van Karel V en Filips II ongehoorzaam waren, omdat hun geweten hen verbood te knielen voor een beeld en dit te aanbidden.

„Maar de tegenwoordige Katholieken en de tegenwoordige Hervormden schijnen niet te beseffen, dat zij-zelf thans de rol der Romeinsche christenvervolgers en der wreede ketterjagers vervullen ten opzichte van de jonge mannen die het groote gebod van Christus „hebt uw naasten lief als uzelf" in praktijk willen brengen.

„Zijn er dan werkelijk maar zoo weinigen, bij wie het woord „gewetensvrijheid" waarlijk iets meer is dan een holle klank; bij wie het woord „Christen" meer is dan schriftgeleerdheid en farizeisme ?

„Weinigen, ja, maar gelukkig toch enkelen! Wat kunnen die enkelen doen ?

„Een groot, een nuttig, een heerlijk werk! Zij kunnen de gewetens helpen wakker schudden.

„En vraagt men hoe dat kan, wat men dan doen moet, dan zeg ik dit:

„Wie een stuiver, of een dubbeltje, of een kwartje er voor over heeft bestelle de goede brochures welke over deze zaak geschreven zijn; de brochure van Jan Terwey over Arie Tazelaar; of de degelijke studie van Mr. Laurillard „Iets over dienstweigering wegens gemoedsbezwaren”.”

Ook in het „Arbeidersweekblad”, tegen „Tegen leugen en geweld”, „School en leven” verschenen verschillende artikelen hierover, o.a. door Lod. v. Mierop. Deze leeft altijd nog midden in de propaganda en zet zijn geestesrichting hoofdzakelijk voort in het maandblad „De vrije Communist”.

* * *

In ieder geval hebben wij thans als 't ware de worteltrekking verricht, de christelijke en de socialistische, en onderwijl beginnen ook langzamerhand de antimilitaristen van de daad op te komen!

D. Ph. J. de Bruin, van Den Haag werd den 15den Juni 1898 veroordeeld tot 1 jaar gevangenisstraf. In het voorjaar van 1900 zond men adressen aan den minister van oorlog, waarin verzocht werd om De Bruin na afloop van zijn straftijd uit den dienst te ontslaan. Dit had echter geen uitwerking, evenmin als een adres van vrouwen aan de tweede kamer en de koningin. Einde December werd De Bruin ingedeeld bij de compagnie hospitaalsoldaten te Bergen op Zoom.

15 Mei 1899 werd B. H. P. Wendt uit Bussum tot 3 maanden gevangenisstraf veroordeeld. Den 3den Juli wederom vrij, weigerde hij zich te laten keuren. 15 Augustus d.a.v. werd hij veroordeeld tot 8 maanden gevangenisstraf. Een gevangenispredikant bracht hem tot andere gedachten.

C. J. Takkenberg, van Amsterdam, werd 13 November 1899 door den krijgsraad te Haarlem veroordeeld tot 3 maanden: in de gevangenis te Rotterdam werd hij een tijdlang in een ondergrondsche ruimte opgesloten; na zijn straf was hij 2 dagen vrij, werd toen opgehaald door rechercheurs, weigerde wederom en ...... werd vrijgelaten.

Jan P. Terwey van Amsterdam werd 29 December 1903 door den krijgsraad te Haarlem veroordeeld tot 3 maanden; daarna

op 28 Maart 1904 tot 5 maanden gevangenis en 5 jaar ontzegging van het recht om in het leger te mogen dienen.

Adrianus Ris van Koog aan den Zaan werd in April 1904 tot 6 maanden gevangenis veroordeeld; na afloop daarvan deed hij aanvraag voor hospitaaldienst.

Arie Tazelaar, matroos te Hellevoetsluis, werd eind Mei 1904 tot 4 maanden veroordeeld; 7 October d.a.v. tot 9 maanden.

F. H. v. d. Mee van Den Haag werd voor weigering van herhalingsoefeningen in October 1904 veroordeeld tot 4 maanden.

Daarop volgden in 1905 C. Th. J. Roozeboom, Pierre W. Planken, korporaal te Venlo, J. Gorter van Zaandijk en S. v. Vliet van Nieuwe Niedorp, die weigerde op inspectie te verschijnen. Gorter vooral had het zwaar te verantwoorden : hij werd tot 3, 6 en 9 maanden gevangenisstraf veroordeeld; van de anderen vinden wij straffen van 5 maanden en provooststraf vermeld.

In 1906 ontmoeten we C. Kriller van Schoorl en N. Mammen van Alkmaar, die respectievelijk 9 maanden en 1 jaar gevangen gezet werden.

Daarna volgen Dirk Koning van Groot-Schermer met 4, 8 en 8 maanden, Chris Kamper van Nieuwe Niedorp, 3, 6 en 8 maanden, P. de Boer van Oude Niedorp 3, 6 en 6 maanden, Jan Kaay uit Winkel 3 en 12 maanden, C. Krijger van Amsterdam 3, 4 en 5 maanden. Deze zat zijn laatste straftijd uit in het najaar van 1914.

* * *

Het is ook in 1914, dat de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging juist een derde internationaal congres wil bijeenroepen, als de ramp van den ontzettenden wereldoorlog ons overvalt. De enkele overblijvende vredesstemmen werden volslagen overschreeuwd. De „godsvrede" der sociaaldemocraten is al te treurig om hier nog weer eens op te halen; wat er aan overige bonden of partijen mocht bestaan en vredesgeluid mocht willen geven, het was te klein van omvang dan dat het de publieke opinie plotseling machtig genoeg kon beroeren.

Zoo hield o.a. stand de S.A.A. (Sociaal Anarchistische Actie). Duidelijk komt haar standpunt uit in de brochure „Geen vaderland! Geen grenzen!", welke een weergave is van de rede uitgesproken door G. Rijnders op een vergadering, gehouden door de S.A.A. in Nederland, te Amsterdam in „de Geelvinck", gepresideerd door Domela Nieuwenhuis. Het initiatief tot deze vergadering was 4 Augustus reeds uitgegaan van Rijnders op een huishoudelijke vergadering van de S.A.A. :

„De schuldigen?...... alle volken hebben schuld, van 't aanvallende Oostenrijk tot het zich verdedigend België. Het internationale kapitalisme heeft dezen oorlog gewild!

„Maar arbeiders, gij moogt u met 't uitspreken van 't woord „kapitalisme" niet een grens aan uw denken laten stellen, en ge doet verkeerd als ge meent, dat 't nu maar wanhopend wachten moet zijn tot dat 't kapitalisme verdwenen is.........

„Het „kapitalisme" is geen ding op zich zelf...... het is een stelsel, door menschen geschapen en door menschen in stand gehouden...... zou het kapitalisme dezen oorlog kunnen voeren als het geen arbeiders vond die bereid zijn om te moorden en zich te laten vermoorden?......

„Het kapitalisme bestaat, heerscht, moordt, maakt weduwen en weezen, maar het doet dit alles bij de gratie des volks ; het militarisme het wordt gevormd door de zonen des volks...... leende het volk zich niet tot het vormen van vechtbenden, hoe zou dan oorlog mogelijk zijn?......

„Wij hebben niets te verdedigen, niets te verliezen, althans niet zooveel dat wij ons leven er voor zouden willen geven...... Men spreekt van onafhankelijk volksbestaan. Beteekent dit dan geregeerd te worden door nationale regeerders, geringeloord te worden door inheemsche wetten, vervolgd door nederlandsche rechters, gebrutaliseerd door landgenoot-politie?...... Wat wij verlangen is, een vrije ontwikkeling van de arbeidersklasse, haar machtsvorming om zich te ontwringen aan den ijzeren greep van het kapitalisme, en 't leggen van den grondslag eener maatschappij waarin de menschen naast en met elkander leven en werken, allen genietend van de rijke, overvloedige aarde, allen beheerscht en in den arbeid voortgedreven door de harmonie der belangen......

„Wij anarchisten blijven pal staan in den strijd tegen den werkelijken vijand. Wij spuwen op 't vaderland dat ons als elk ander land slechts moeitevollen arbeid en ontbering gunt, wij lachen om de grenzen door heerschers en roovers tusschen de volken getrokken en onbluschbaar brandt in ons 't heilig vuur van opstand tegen de werkelijke belagers van ons geluk die om ons heen, onze taal sprekend, niets minder gevaarlijk zijn dan anderen."

Met algemeene stemmen nam men in deze vergadering de volgende resolutie aan:

„De Sociaal-Anarchisten te Amsterdam, in vergadering bijeen op Dinsdag 25 Augustus 1914 ;

„Gezien het uitbreken van den Europeeschen oorlog als gevolg van het kapitalisme en mogelijk gemaakt door het militarisme,

dat de volken steeds gewapend tegenover elkander plaatst; protesteert energiek tegen deze gruwelijke menschenslachting, die vloekt tegen beschaving en humaniteit ;

„protesteert ook met alle kracht tegen het internationale christendom zoowel als tegen de internationale sociaal-democratie, die beiden hun invloed op het volk slechts misbruikten tot aanwakkering van den noodlottigen nationalen haat.

„Overwegende, verder, dat elken dag de bezetting van Nederland door vreemde legers kan plaats vinden;

„dat echter de loonwerker geen vijandschap kan of mag koesteren tegen de arbeiders van een andere natie ;

„dat hij geen enkel belang heeft bij het behoud der willekeurig getrokken grenzen, noch bij het behoud der heerschende dynastie of het bestaand politieke regiem;

„dat hij onbetwistbaar onder elke vlag en elke regeering tot zwaren arbeid voor een sober bestaan, ellende en rechteloosheid is gedoemd;

„dat hij onder elk regiem juist zooveel recht en welvaart heeft als hij kracht en stoutmoedigheid weet te ontplooien;

„overwegende voorts, dat verdediging der grenzen grooter ellende en verwoesting teweeg brengt dan het niet te doen;

„dat het demonstratief zich niet verdedigen wellicht een machtigen stoot in de richting van den vrede zou kunnen beteekenen;

„dat in elk geval het beetje stoffelijk bezit en het weinigje politieke vrijheid dat de Nederlandsche arbeider bezit geen menschenleven waard is ;

„dat onder een andere regeering de proletarische strijd bemoeilijkt, maar ook bevorderd, en in elk geval niet gestuit kan worden; overwegende eindelijk, dat het naar de grenzen gaan onder welk voorwendsel dan ook, ons voortaan zou verbieden tegen elken vorm van soldaterij te ageeren;

„dat de strijd tegen het militarisme voor ons het zwaarste weegt, daar het militarisme als georganiseerd geweld het grootste machtsinstrument in handen der bourgeoisie is;

„verklaart zich bereid om den strijd tegen elke economische en politieke onderdrukking en voor vrijheid en welvaart onverzwakt voort te zetten met de oude, beproefde middelen, doch protesteert tegen het vergieten van elken druppel menschenbloed voor het behoud der nationaliteit, daarbij aan elken kameraad overlatend naar omstandigheden te handelen.

„Weg met den nationalen haat !

„Weg met de grenzen !

„Weg met den oorlog !

„Leve de internationale verbroedering der arbeiders!”

Zoo te spreken getuigt inderdaad van moed. Hoe weinig in die dagen reeds de heerschende klasse kon verdragen, kan men zien uit het feit dat een no. van „Opwaarts", orgaan van den Bond van Christen-Socialisten, dato 7 Aug. '14, op last van de militaire overheid te Eindhoven werd in beslag genomen, terwijl daarin toch niets anders dan „De schuld der kerken" werd vastgesteld. Hierin werden de christenen opgewekt om niet allereerst weer te bedelen en te smeeken om vrede, maar allereerst zich principieel te bekeeren en met de Kainspolitiek der moderne volken te breken. De predikanten J. W. Kruyt en B. de Ligt werden door de synode der Nederlandsch Hervormde Kerk op grond van het schrijven van dit manifest onder opzicht van hun classicaal bestuur gesteld. In Utrecht daarentegen gaf de burgemeester toestemming om het des Zondags bij het uitgaan der kerken uit te reiken, wat tot menig protest van de zijde van geloovigen aanleiding gaf.

In deze dagen sprak „De Tribune", het orgaan der Sociaal-Democratische Partij (de latere C.P.), er haar teleurstelling over uit, dat de sociaaldemocraten in Duitschland en Oostenrijk zich door de regeeringen hadden laten overrompelen. Wanneer Vrijdag, zoo schreef Dr. van Ravesteijn, zoodra het oostenrijksch ultimatum aan Servië bekend gemaakt was, de oostenrijksche arbeiders te Weenen bij duizenden hadden gedemonstreerd, wanneer de stad had weergalmd van den dreun der arbeidersbataljons en boven alle kreten uit had weerklonken : „geen oorlog! wij willen onze kinderen en ons zelf niet offeren voor een rooverszaak!" — dan zou men in Weenen zich nog wel eens hebben bedacht. En wanneer des Zaterdagsavonds de arbeiders in Berlijn, te rechter tijd en plotseling opgeroepen, evenzoo hadden gehandeld en wanneer het daarbij tot een botsing was gekomen tusschen hen, ongewapend, en tusschen wie de toekomstslachting toejuichten, „wanneer er eenige honderden Berlijnsche arbeiders gevallen waren in een botsing met de politie...... dan zou daarmee de zaak van den vrede en die van het socialisme werkelijk zijn gediend."

Al in September 1914 werd Ds. A. R. de Jong, lid van den Bond van Christen-Socialisten, toen nog predikant te Veghel, door generaal van Terwisga uit het gebied der derde divisie verbannen, omdat hij in een rede over Jeremia, getiteld: „Een ware vaderlander", oorlog en christendom onvereenigbaar had verklaard. Gelukkig woonde De Jong niet binnen het aan hem ontzegde gebied. Dit was wel het geval met B. de Ligt, toen nog predikant te Nunen en Geldrop, die Woensdag 23 Juni 1915 op last van den commandant van het veldleger door twee mare-

chaussee's uit het in staat van beleg verklaarde gebied ten Zuiden van den Waal naar Den Bosch weggevoerd werd. De aanleiding tot deze verbanning was zijn preek: „Veni Creator Spiritus", waarin o.a. de volgende kenschetsing voorkomt van het militaristisch systeem :

„De soldaat staat onder den korporaal, de korporaal onder den sergeant, deze onder den officier, deze onder den hoofdofficier; eindelijk komt de generaal. Maar ook die is als een handvat in de hand van de regeering, die hem richt...... Beweegt de regeering den generaal, dan bewegen allen mede: 't is één machine. En zegt de generaal: „Schiet!" — zoo schieten allen, waarop dan ook; al was het op het hart van Jezus Christus, dat heilig hart van God."

Onmiddellijk nadat deze woorden waren uitgesproken, verhief een kapitein van de marechaussee zich van zijn zitplaats en verliet de kerk... Bovenvermelde verbanning uit Brabant, Limburg en Zeeland volgde en bleef tot 1 Mei 1920 van kracht.

De predikanten namen het in het algemeen niet voor hun collega op. Wel wekten Dr. G. A. v. d. Bergh van Eysinga en Dr. J. H. Gunning GHzn. de classicale vergaderingen op, tegen de schending van het vrije woord te protesteeren en gaven de friesche socialistische predikanten in duidelijke bewoordingen hun afkeer over het gebeurde te kennen, maar de kerk alszoodanig zweeg. Op aansporing van de synode onderzocht het classicaal bestuur te Eindhoven de kwestie en verklaarde dat wel niets gezegd was, dat geacht kon worden in strijd te zijn met de lijnen die het Evangelie aangaf, maar dat toch uitdrukkingen gebezigd waren „die onervaren jonge mannen er toe zouden kunnen brengen lichtvaardig in verzet te komen tegen de militaire overheid". De Ligt antwoordde o.a.: „Wordt het niet veeleer tijd te onderzoeken, in hoeverre nationalistische prediking onervaren jonge mannen er toe zou kunnen brengen om aan de militaire overheid lichtvaardig te gehoorzamen?"

Ook van andere kansels werd tegen den oorlog gesproken: door den evangelist Hilbrandt Boschma, die ook in zijn maandblad „Licht en leven" de onvereenigbaarheid van christendom en oorlog duidelijk in 't licht stelde; door Ds. J. B. Th. Hugenholtz, wiens rede „Gij zult niet doodslaan!" in twee drukken op ruimen schaal werd verspreid; door Dr. H. W. Ph. E. v. d. Bergh v. Eysinga te Zutphen, wiens tweemaandelijksch tijdschrift voor algemeene cultuur „Ontwikkeling" voortdurend de beginselen van internationaal christendom en internationaal socialisme hooghield; door Ds. A. W. v. Wijk, predikant te Zwolle, die anders dan zijn collega S. K. Bakker, sociaal-democraat en

weldra majoor-veldprediker, van geenerlei compromis met vaderland of oorlog weten wilde; en anderen.

Den 6den October 1914 verdedigde Ds. M. Beversluis op de groninger predikantenvergadering de stelling dat oorlog en godsdienst een onverzoenlijke antithese vormen. „Nog steeds leeft in het christelijk Europa het oude heidendom der Germanen voort, gelijk dan trouwens ook ronduit erkend wordt door den Kroonprins van Duitschland, in zijn voorwoord voor het werk „Deutschland in Waffen". „Men kan, zei Beversluis, alleen oorlogvoeren als christen, indien men tijdelijk de eischen van den godsdienst en van de zedelijkheid op non-activiteit zou kunnen stellen, en meent de verantwoordelijkheid voor het moordwerk te mogen afschuiven op hen die den oorlog gesticht hebben." Hij sprak den wensch uit, dat de soldaten dienstweigeraars zouden worden en al wist hij, dat algemeene dienstweigering nog onmogelijk was, met eerbied riep hij in herinnering degenen, die als mennisten en kwakers liever stierven dan metterdaad aan hun overtuiging ontrouw te worden. „Oorlog aan den oorlog! Neer met de wapens!" riep hij uit.

Evenals in Duitschland Rosa Luxemburg, Liebknecht, Mehring e.a. zich verzetten tegen den oorlog, streden hier in Holland de mannen en vrouwen der S.D.P. voor demobilisatie, tegen oorlogsvoorbereiding. „De Tribune" verklaarde dat demobilisatie politieke leuze moest zijn niet slechts van elken revolutionairen arbeider, maar „van iedereen die werkelijk in ons land èn tegen den nu woedenden oorlog, èn, in de toekomst, tegenover andere imperialistische oorlogen wil optreden." Inderdaad, verklaarde het christensocialistische „Opwaarts", demobilisatie, maar bovendien ontwapening, algemeene werkstaking en dienstweigering. „Deze vier behooren elkaar te ondersteunen en te versterken." En dit alles, vervolgde Truus Kruyt—Hogerzeil („De Vrouw en de oorlog"), is niet alleen zaak van den man, maar óók van de vrouw. Jammer genoeg plegen de christelijke vrouwen haar verantwoordelijkheid in dit opzicht niet te beseffen. Slechts bekommerd om de zaligheid van eigen ziel, lieten zij zich door de kerk alleen passieve deugden leeren met het resultaat: „een zich aanpassen van de vrouw in deemoed en gehoorzaamheid aan de zonden van ons maatschappelijk leven...... De vrouw, die haar roeping verstaat, zal zij zich nog door den huidigen oorlogsroes laten bevangen? Zal zij zeggen, hier is mijn zoon, ik geef hem voor mijn land volgaarne in den dood ? Hoe zou zij dit kunnen zeggen...... Nieuwe daden worden van ons geëischt, eene nieuwe liefde en sterke standvastigheid."

„Algemeen erkent men reeds, zoo had De Ligt in „Opwaarts"

geschreven, als absolute fout van alle oorlogsbeslissing, dat blinde, ruwe, gevoellooze macht het ziende recht, het teeder geweten, genadeloos lijden doet, ook al voert dit op de gruwelijkste wegen.

„Algemeen eert men reeds het heldhaftig offer voor waarheid, en het uit liefde vrijwillig sterven.

„Maar nog te weinig stelt men zich de vraag: Wááraan offer ik mij? Te veel ontwijkt men de vraag: Offer ik mij wel op de rechte wijze?

„Men kan zich offeren uit liefde voor iets verkeerds.

„Men kan zich offeren uit liefde voor iets goeds.

„Men kan zich offeren uit liefde voor iets verkeerds op goedbedoelde wijze.

„Men kan zich offeren voor iets goeds op een verkeerde wijze.

„Men kan zijn leven met goede bedoeling slecht offeren voor de heiligste zaak, en, die schijnbaar dienende, naar het wezen schaden.

„Liefde eischt beleidvolle toewijding; redelijk handelen; zuiver oordeel; helder en kloek besluit.

„Het is goed zijn vaderland lief te hebben. Maar het is verkeerd zich deze vraag niet te stellen: Sterf ik waarlijk voor mijn vaderland, sterf ik voor het ware vaderland, wanneer ik als soldaat daarvoor strijd op de thans gebruikelijke wijze?

„H o e moet ik mijn leven offeren voor het vaderland? En heeft het vaderland het hoogste recht?...... Is het niet denkbaar, dat het vaderland om Gods wil moet bezwijken?

„'t Is niet voldoende om te roepen: offert u! Zeg mij waaraan en hoe."

Den 13den Mei 1915 hield de Bond van Christen-Socialisten zijn achtste jaarvergadering te Amsterdam. Men nam hier o.a. het volgende programpunt aan: „Uit beginsel zich stellend op anti-militaristisch standpunt, streeft de B.v.C.S. naar algemeene ontwapening der volken. Daartoe keert hij zich tegen het instandhouden van leger en vloot in elken vorm, zoowel voor den staat als voor zijne koloniën en bezittingen." Men kwam voorts op voor onmiddellijke vrijstelling van militairen dienst voor allen die hiertegen principieel bezwaar hadden. Met op twee na algemeene stemmen nam men een motie aan, waarin oorlog in het algemeen en de moderne oorlog als kapitalistische oorlog in 't bizonder, werd veroordeeld; waarin men verklaarde dat de z.g.n. zelfstandigheid van 't vaderland de offers van goed, bloed, idealen, beginselen en leven allerminst waard is, en dat demobilisatie aan de christensocialistische beginselen beantwoordde. Ook sprak men zijn sympathie uit „voor de engelsche „Inde-

pendent Labour Party", die, ofschoon Brittanië in oorlog is betrokken, strijden durft voor internationale ontwapening."

De strijd der engelsche internationalisten, zooals die vooral gevoerd werd door de mannen om de „Labour Leader", en die van de zwitsersche religieuze socialisten, welke zich om „Neue Wege" schaarden, hadden op het denken en handelen der hollandsche christensocialisten opwekkenden invloed. Evenzoo woord en daad van den romaansch-zwitserschen antimilitarist Jules Humbert—Droz.

Onderwijl handhaafden V. Mierop en Baehler en Ortt de opvattingen die zij reeds aan het einde van de vorige eeuw vertolkte in het maandschrift „De vrije Mensch". Ook „De Wapens Neder" zette den strijd tegen oorlog en militarisme consequent voort. En in „De Arbeid", orgaan van het Nationaal Arbeids-Secretariaat kon men lezen, dat de volksmassa haar bloedig en onmenschelijk bedrijf moest staken. „Eén moet het voorbeeld geven, en de rest zal met ongekende snelheid volgen. Eén moet zich echter geven, zich als 't ware opofferen uit het onweerstaanbaar verlangen zichzelf en de geheele menschheid van dezen vloek te verlossen...... Nederlanders, gooit het militarisme van u af nu het nog mogelijk is...... De groote arbeidersklasse moet zeggen: wij gaan in de bestaande richting niet verder. Wij worden geen soldaten meer, strijden niet, maken niets, wat op vernietiging van medemenschen is ingericht."

Zelfs in de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij was een oppositie levendig gebleven, die tegenover de leiding het oorspronkelijk internationaal karakter handhaafde. Zij uitte zich o.a. in de inhoudrijke brochures van Henriette Roland Holst „Volksleger en ontwapening" en „Het socialistisch proletariaat en de vrede". Het is, schreef Schermerhorn in „De Wapens Neder", de stem van het revolutionair socialisme welke wij in deze brochures hooren klinken, en die ons aandoet als muziek.

Er had in deze dagen een nieuwe toenadering plaats tusschen elementen die in de socialistische beweging jarenlang naast elkander hadden bestaan en elkander meermalen heftig hadden bestreden. In marxistische kringen begon men, tenminste betrekkelijk, te waardeeren het opkomen voor de vrije persoonlijkheid door anarchisten en religieuze socialisten en ging men spreken van de noodzakelijkheid eener nieuwe gezindheid voor de komst van een nieuwe maatschappij. Ook eischte men beginseltrouw metterdaad en drong op offervaardigheid, meer dan vroeger, aan. In „De nieuwe Tijd" kwam Mv. Roland Holst op voor demobilisatie, ontwapening, antimilitaristische propaganda onder de jeugd, agitatie voor dienstweigering, en alge-

meene of partieele stakingen in antimilitaristischen geest. In den titel van M. C. v. Wijhe's „Niet naar het slagveld" zag zij de noodzakelijke aanvulling van de oude, op zich zelf onvoldoende leus „Geen man en geen cent." „De nieuwe kleine organisaties, die thans uit den nood en den drang der tijden onder den naam „rev. soc. clubs" hier en daar bezig zijn zich te vormen, ontleenen onder meer hun belang aan het feit, dat in hen de kritisch-revolutionairen met de zedelijk-idealistische zijde van het absolute antimilitarisme zich misschien tot een éénheid verbinden kunnen."

Intusschen had Ds. L. de Baan, predikant te Oenkerk, moedig en welbewust de zijde van De Ligt gekozen. Op een tweetal vrijzinnige samenkomsten in Friesland sprak hij zijn rede „God en de oorlog" uit, waaruit we later nog zullen citeeren. Ook verscheen in deze dagen van een ongenoemd roomsch-katholiek „De Christus en de katholieke herders dezer dagen". „Een paar honderd beginselvaste ijveraars, zoo schreef hij, met de wapenen van het lijdelijk verzet in naam van Jezus-Christus, uit het land van de koele hoofden en de warme harten, en er is kans op een keer in de geestesstrooming van Europa."

* * *

Geen wonder dat in September 1915 de burgerij min of meer opgeschrikt werd door het verschijnen van volgend manifest :

„Waarde Medeburgers !

„Wij allen, wier namen staan onder deze verklaring, richten ons tot het nederlandsche volk om te getuigen tegen den geest van oorlog en militarisme die al meer en meer daarover vaardig wordt. Wij verklaren hier openlijk, dat wij ons met onze gansche ziel keeren tegen alles wat tot het militarisme behoort, ook in den vorm van een dusgenaamd volksleger.

„Voor zoovelen wij ooit tot gewapende landsverdediging verplicht gerekend zouden worden, hopen wij de kracht te bezitten om alle persoonlijke, rechtstreeksche deelname te weigeren, de kracht om liever gevangenisstraf te ondergaan, ja zelfs gefusilleerd te worden, dan ontrouw te plegen aan ons geweten, onze overtuiging of wat wij de hoogste wetten van algemeene menschelijkheid achten.

„Voor zoovelen wij — hetzij mannen, hetzij vrouwen — om onderscheidene redenen nimmer in de termen van militieplicht zouden vallen, schenken wij toch door deze onderteekening onzen zedelijken steun aan hen, die op bovengenoemden grond elke persoonlijke gewelddaad in dienst van het militarisme weige-

ren, terwijl wij zouden wenschen, ten volle in hunne aansprakelijkheid te mogen en te kunnen deelen.

„Immers wij beschouwen dienstweigering als een der middelen welker samenwerking het militarisme zal vernietigen, waarbij de persoonlijke dienstweigering groote, zedelijke waarde heeft, mede om tot massale dienstweigering te geraken."

Onder de onderteekenaren bevonden zich Dr. L. A. Baehler uit Paterswolde, Dr. C. D. Cramer, geneesheer-directeur van het Diaconessenhuis te Utrecht, Enka (Mw. A. v. d. Vlies), B. de Ligt, Lod. v. Mierop, Jacoba Mossel, godsdienstleerares bij de vrije gemeente te Amsterdam, Mw. Roland Holst, de anarchist N. J. C. Schermerhorn, de sociaaldemocraat Ds. M. C. v. Wijhe. Ik noem deze menschen natuurlijk alleen als vertegenwoordigende typen, om te doen blijken dat samenwerking in deze tot stand was gekomen tusschen hen, die gewapenden strijd in revolutionair opzicht om der wille van het recht niet afkeurenswaardig achtten, en de voorstanders der z.g.n. weerloosheid, beter gezegd „geestelijke weerbaarheid". Het aantal onderteekenaars bedroeg 178.

Van verschillende zijden werd het verschijnen van dit getuigenis met hoongelach begroet. „Het Volk", dagblad van de S.D.A.P., spotte er wat mee, terwijl allen, die de vergelijking van het kleinste der zaden vergeten hadden, meenden, dat de zaak veilig genegeerd kon worden. Het moest hun ontgaan zijn, dat de knoppen van nieuw leven in andere landen eveneens aan het zwellen waren en uitbotten in bewegingen als o.a. die der moreel en organisatorisch soliede No-Conscription-Fellowship (Bond tegen den Dienstplicht) in Engeland.

De commissaris van politie te Utrecht vatte het echter ernstiger op: in die oude bisschopstad werd de verspreiding op staanden voet verboden.

„De Standaard" achtte deze publicatie onvoorzichtig, zij betwijfelde de waarde der handteekeningen: bevonden zich bij de manifestanten wel dienstplichtigen? Ze maakte zich er al ongerust over, hoe het zou moeten gaan met de maatschappelijke orde, wanneer er in ons land geen leger meer zou zijn.

Als algemeen bezwaar werd naar voren gebracht, dat het manifest door vrouwen onderteekend was, die immers toch niet behoefden te dienen. Mv. Kruyt—Hogerzeil weerlegde dit bezwaar door er op te wijzen, dat deze vrouwen hierdoor een sterke zedelijke steun werden voor haar echtgenooten en zonen, voor vrienden en geliefden van dezelfde gezindheid. „Met haar onderteekening erkennen zij dienst te weigeren aan het imperialistisch oorlogsdoel en zij kiezen zelfstandig voor het ideaal, dat

volken tezamen brengt in dienst voor de menschheid...... Zoo lijdzaam en meegaande de vrouwen over het algemeen zijn, zoo taai en sterk houden zij vast, als zij eenmaal innerlijk iets gewonnen hebben en trekken onversaagd de consequenties en verheugen zich erin, als zij zich ervoor offeren kunnen. En tot dat ideaal en in die gezindheid zullen zij de jeugd opvoeden tot dienstweigeraars, omdat het hart tot hooger dienst zich geroepen weet."

Van christelijke zijde beriep men zich vooral op het woord van Paulus, dat men de overheid moet gehoorzamen. Ds. J. E. v. d. Pot vroeg echter in de „Limburger Kerkbode" van 3 October 1915: „Wacht misschien de wereld op Christenen, die niet anders kunnen dan Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen?"

De onderteekenaren beseften, dat zij een diepe, zuivere waarheid uitspraken, die leefde in menig hart. Was dit misschien juist de reden dat regeering en particulieren zoo spoedig tot vervolging van de manifestanten overgingen? Wilden zij, gelijk dat zoo dikwijls in de geschiedenis gebeurt, aan die personen het zwijgen opleggen, die de stem van het algemeen geweten vertolkten, omdat gehoorgeven aan die stem min of meer gevaarlijk was voor de belangen van den nederlandschen staat?

Hoor de „Nieuwe Arnhemsche Courant" van 30 October 1915: „Zonder de allerzijdsche vreesaanjaging èn door de regeering èn door partikulieren, die daardoor hun ware militaristische gedaante onthullen, zou het manifest een meerderheidsmanifest van de geheele aarde worden." Waarop De Ligt in „Opwaarts" schreef : „Wij meenen inderdaad dat de oorlogen veroorzaakt worden door luidruchtige en baatzuchtige minderheden......... Het militaristisch systeem is een gruwelijk middel om een volk, dat niet vechten wil — hetzij uit onverschilligheid voor zijn „nationale vrijheid", hetzij uit heilige liefde voor het internationale — tot vechten te dwingen. Door het militarisme hebben de groot-imperialisten de volken als reuzenmachinekanonnen, ontelbaar-mondige, dood en verderfbrakende monsters in hun macht. Zoo zijn wij dan ervan overtuigd en de nederlandsche regeering blijkbaar ook, dat er maar één gezonde weg is om den oorlog te keeren: dat de bestaande meerderheid haar wil doe gelden...... Terecht heeft de regeering hierin een gevaar gezien. De mogelijkheid van dienstweigering is de Achilleshiel van het militarisme."

De vervolging begon. Terwijl de 2de en 3de oplagen van het manifest respectievelijk met 326 en 529 onderteekeningen verschenen op 12 en 22 October 1915, vingen de rechters van in-

structie hun reactie aan. En de regeering plaatste de ambtenaren, die het manifest hadden onderteekend, plotseling voor de broodvraag. Het was hun blijkbaar „duidelijk, dat hier inbreuk werd gemaakt op het recht van de overheid, om in laatste instantie onbeperkt over haar onderdanen te gebieden. Als men deze beweging zich liet ontwikkelen, zouden wellicht al diegenen die enkel uit angst en door gebrek aan innerlijke sterkte, nog niet teekenden, — en ook de overheid weet dat dit zeer velen zijn — , hun naam geven. Dit mocht niet toegelaten, want hier is in principe de hartader van het kapitalistisch machtsregiem getroffen. Imperialisten, kapitalisten en militaristen voelen den grond onder hun voeten, waarop zij zich veilig waanden, wankelen. Hun macht over de legers en burgers is hun welstand. Met dit een valt het andere. Daarom elke beweging in den aanvang den kop ingedrukt! Machtsmiddelen genoeg". Aldus Ds. A. R. de Jong. Hij vestigde er verder de aandacht op, hoe het in strijd was met de geestelijke waarde van het manifest, dat de overheid dit voor „opruiend" verklaarde en protesteerde tegen het feit, dat de overheid den ambtseed als machtsmiddel misbruikte om de ambtenaren als persoonlijkheden in de ontwikkeling van het vrije burgerleven machteloos te maken.

Minister Cort van der Linden zond een rondschrijven aan de wethouders van onderwijs en de besturen der bizondere scholen, waar de onderwijzers hun naam voor het manifest hadden gegeven. Hij spoorde hen daarin aan om de onderwijzers, die hun handteekening niet zouden willen terugnemen, kort en goed te ontslaan. Enkele wethouders en besturen van scholen gaven aan die aansporing gehoor, tengevolge waarvan sommige onderwijzers hun handteekening terugnamen. „Het Volk" van 1 November 1915 spotte weder, het haalde een stuk uit de Zaandamsche „Voorpost" aan, waarin een onderwijzer werd gehoond, die zich teruggetrokken had, verklarend dat hij het zoo niet bedoeld had. „Wij vermoeden, dat er zeer velen onder de onderteekenaars zijn, die 't niet zoo bedoeld hebben. Des te meer reden, om het geval niet te zwaar op te nemen, zeker niet door vervolging der onderteekenaars." — „Dit is een hoon, antwoordde Ds. De Jong, die wij noode verdragen van menschen, die zich nog steeds noemen met den schoonen naam van socialist. Is dan bij hen alle aanvoelen van zuiver revolutionair temperament, dat zich tegen deze samenleving en haar schrikkelijkste consequentie: den wereldoorlog verzet, geheel onmogelijk geworden? Is voor hen nu plotseling de broodvraag zoo onbeduidend, dat zij allen, stel zij waren het met het manifest eens, er hoofd voor hoofd als helden, de straat voor zouden laten opgaan, desnoods als bede-

laars met muizenvallen en kleerhangers? Of spreekt bij hen een gewetensstem die onderdrukt moet, omdat er hier een innerlijk verzet tegen het imperialisme openbaar wordt, dat kiemen in zich draagt voor meer, terwijl zij zelf zoozeer te kort schoten?... Wij van onzen kant weten dat het den meesten der onderteekenaars bittere ernst is met hun doen. Wij vallen hen, die hun namen terug nemen niet hard. Hun aanvankelijke medewerking blijft ons een vreugde. De maatschappij is hard en onaandoenlijk. Op de straat is het guur en koud en bovendien wordt men er licht onder den voet geloopen. Liefde is een schaarsch te vinden menschelijke eigenschap...... De kogel in oorlogstijd is wellicht niet zoo vreesaanjagend als de broodvraag in vredestijd. Daarom op onze hoede. En wie terug vielen, laten zij moedig belijden, dat zij bleven beneden het peil, waarop zij naar innerlijk besef behoorden te staan, opdat het beginsel niet door hun daad worde omlaag gehaald".

Minister Lely eischte van de postbeambten, die het manifest hadden onderteekend, op straffe van ontslag, dat zij hun handteekening intrekken zouden. Hij sprak in zijn schrijven zelfs van eerbied voor andermans overtuiging, doch moest tot zijn spijt den geadresseerde toch enz.......

H. Kapteyn, hulpbesteller te Utrecht en A. Storm, tijdelijk bij de posterijen werkzaam, die hun naam onder het getuigenis wenschten te handhaven, werden dientengevolge ontslagen. De overige onderteekenaars, die behoorden tot het personeel, ondergebracht bij het departement van Waterstaat, maakten hun onderteekening ongedaan.

Onderwijl werden op verschillende plaatsen in het land drukbezochte vergaderingen gehouden, zoo te Den Haag, waar er een belegd was door de vereeniging „Dienstweigering". Vier verspreiders van biljetten, waarop deze vergadering was aangekondigd en het manifest was afgedrukt, werden opgebracht. Tegen den voorzitter, Van Borrendam, en bestuursleden der vereeniging „Dienstweigering" werd procesverbaal opgemaakt omdat dit een verboden vereeniging zou zijn. Te Leeuwarden sprak o.a. V. d. Zwaag. „Het was werkelijk ontroerend, aldus „Opwaarts", dezen ouden strijder nog eens weer met vuur zijn oude onderwerp te hooren uiteenzetten. Door den dokter is hem, sinds hij aan zware bloedspuwingen had blootgestaan, uit welke hij een blijvende longaandoening overhield, verboden verder in het publiek op te treden. Zeven jaren bleef hij volharden bij zijn zwijgen. Nu echter het Manifest verscheen, raakte zijn geestdrift weer tot het kookpunt en wenschte hij, alles trotseerende, ook zijn getuigenis te doen hooren. En zoo gaf hij dan nog eens

een verhandeling op zijn oude thema: geen man en geen cent voor het militarisme."

Principieele dienstweigering begint thans opnieuw in te zetten. In November 1915 weigerde M. A. Romers uit Noordwijk aan Zee te Leiden op christensocialistische gronden den militairen dienst. Hij was gehuwd met een dappere vrouw, die eensgezind met hem was. Zij hadden juist hun eerste kind. Voor den rechter verklaarde Romers : „Als Christus hier was zou hij dienstweigeraar zijn". De auditeurmilitair antwoordde, dat de overheid dienstweigering nu eenmaal niet dulden kan. Een rechter meende dat Romers een hoog spel speelde. Hij waarschuwde nadrukkelijk voor de gevolgen van deze daad; wellicht zou Romers' gezondheid worden geknakt, en hij dàn later in de maatschappij niet meer bruikbaar zijn. Inderdaad is Romers na eenige maanden, tengevolge van lichamelijke ongesteldheid en geestelijke uitputting, bezweken, om echter na eenigen tijd en na weder op krachten gekomen te zijn, zijn taak als dienstweigeraar volkomen af te maken.

Kort daarop weigerden Gerrit Rozeboom uit Amsterdam, Daan Bauer uit Schoten, Karel Sytsma uit Hoogezand, A. E. Bosman uit Delft, J. H. Lubben en Q. Horst uit Enschede.

* * *

Onder buitengewone belangstelling had 11 December 1915 een openbare terechtzitting plaats te Assen, waar Dr. L. A. Baehler en Ds. J. B. Th. Hugenholtz, toen te Vledder, stonden beschuldigd van „opruiing". Baehler zeide o.a.: „Is getuigen tegenwoordig ook al staatsmisdrijf?...... Het manifest kan niet anders dan beschavend werken. Ik acht mijzelf te beschaafd om op te ruien...... Heel het militarisme daarentegen is opruiing aangezien het tegen de beschaving ingaat...... Waar is de valsche leuze, waar zijn de valsche beloften van ons manifest? Noemt U „Vrede op aarde" uit den engelenzang een valsche leuze? Is gevangenisstraf of de kogel in dezen gevaarlijken tijd een valsche belofte?...... Wil men „getuigen" verbieden, men belette en verbiede dan alle Evangelieverkondiging...... Mag een Christen de onwilligste burger blijken voor den Staat, hij blijft de gedienstigste mensch in de samenleving...... Wat doet nu deze verdediger van het Openbaar Welzijn (de officier van justitie)?...... Hij is bezig ons evolutiepeil op lager niveau te brengen, op een niveau als ten tijde van de geloofsvervolgingen onder Alva, als in een tijd der inquisitie...... Ons antimilitarisme breken, dat vermoogt gij niet...... Maar wat gij wel kunt: dat is zondigen tegen den Heiligen Geest."

Op 20 December 1915 werden beide op formeele gronden vrijgesproken.

Ds. Boenders, van Abbekerk weerstond de aansporing van het classicaal bestuur van Hoorn om zijn onderteekening terug te nemen en werd „ernstig vermaand".

Intusschen waren tientallen personen in verhoor genomen, zond de afdeeling Amsterdam van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers een protest in bij de regeering wegens haar optreden tegen de ambtenaren, werden er verschillende vergaderingen gehouden en bedreigde het gemeentebestuur van Rotterdam J. P. Honnef, schrijver op het gemeentehuis, met ontslag uit zijn betrekking, indien hij met zijn antimilitaristische propaganda doorging. Honnef was gewoon des Zaterdagsavonds met een muziekgezelschap te Rotterdam de straat op te gaan, te evangeliseeren en tegelijkertijd zijn blaadje te verkoopen: „Licht en Waarheid". Hij werkte hard mede in de manifestactie en was meermalen voorzitter van vergaderingen die in verband hiermede te Rotterdam werden gehouden, o.a. op 13 Januari 1916 waar Domela Nieuwenhuis en De Jong protesteerden tegen de aanranding der gewetensvrijheid. Burgemeester en Wethouders eischten dat Honnef in zijn vrijen tijd zich ervan onthouden zou propaganda te maken voor zijn religieuze en maatschappelijke overtuiging. Zelfs de redactie van „Licht en Waarheid" werd hem verboden. Honnef beantwoordde deze mededeeling, die de secretaris van Rotterdam hem op krenkende wijze had doen toekomen, met een krachtigen open brief aan B. en W., dato 13 December 1915, waarin hij „zijn maatschappelijke minderheid erkennende zich in den geest verheven verklaarde boven het beleedigende van den vorm dezer aanzegging." Hij kwam op voor het recht van het vrije woord en sprak zijn voornemen uit, rustig op den door hem ingeslagen weg te zullen voortgaan, zich houdende aan de spreuk, die de koningin eens aan de schenkster van het Christusbeeld in het Vredespaleis schreef: „Christus voor alles". Toen Honnef in Februari 1916 een protestvergadering geleid had tegen de vervolgingen, waar Enka en Ds. Menno Huizinga spraken, werd hij op staanden voet ontslagen.

Een 4de oplaag van het manifest met 577 onderteekeningen werd voor Kerstmis 1915 in 100.000 exemplaren over het land verspreid. Het bleek dat van de 760 personen, die zich als getuigen tegen het militaristisch imperialisme en voor dienstweigering hadden opgegeven, er 183 hun handteekening hadden teruggenomen. Voor een deel kwam dit uit redenen voort van zuiver persoonlijken aard, die geen verband hielden met drei-

gende vervolgingen en ontslagen. Van verschillende zijden meende men thans hierom de manifestactie te moeten bespotten. Hiertegen werd echter opgemerkt: „ten eerste dat de gezindheid van die menschen dezelfde is gebleven, en bij sommigen het voornemen om dienst te weigeren nog altijd uitdrukkelijk bestaat; ten tweede, dat 346 personen hun handteekening handhaafden; ten derde dat 231, ondanks de dreigende gevaren, nochthans hun naam aan ons getuigenis gaven; ten vierde dat besloten werd, het manifest wederom bij duizenden vanaf Zaterdagnacht 18 December alom in den lande te verspreiden, hetgeen dan ook is geschied."

Trouwens, voordat de 4de oplaag van het manifest werd gepubliceerd waren de onderteekenaars er op attent gemaakt, dat allen zonder onderscheid, bedreigd zouden kunnen worden door „ontslag met mogelijk broodsgebrek, gevangenisstraf of wat dies meer zij. En dat te eer, nu een vervolging tegen Dr. Baehler is ingesteld, zoodat een hernieuwde uitgifte het karakter krijgen zal van een protest tegen deze vervolging, althans verzet tegen de overheid, en in elk geval blijk zal geven van het voornemen en de bedoeling om met onze actie niet op te houden." Deze 4de oplaag had dus een groote zedelijke beteekenis.

Onder de onderteekenaren bevonden zich thans ook Domela Nieuwenhuis en zijn echtgenoote.

* * *

De gevallen van principieele dienstweigering namen toe. Geestdriftige vergaderingen werden overal in het land gehouden, meestal in verband met de processen der onderteekenaren.

Tienduizenden vlugschriften werden verspreid, o.a. „God en de oorlog" door Ds. L. De Baan. In deze rede wordt o.m. het verwijt van lichtvaardigheid van de antimilitaristen op de militaristen teruggeworpen. „Ik waarschuw u uitdrukkelijk voor een oppervlakkig hoera-patriottisme, dat met een wapperend vlaggetje en een „leve koningin en vaderland" onbezwaard ten oorlog trekt. Wie strijden wil, heeft toch altijd te bedenken dat hij uittrekt om menschen te gaan dooden en wie zich daar zingend en lachend voor klaar maakt, is aan het menschzijn nog niet toe. Ik waarschuw u vooral, wanneer men aan zulk een hoera-patriottisme nog een godsdienstigen ondergrond geven wil, wanneer men u betooveren wil met de leus „God, Oranje en Nederland". Dat is niet alleen anti-menschelijk, dat is zelfs anti-goddelijk. Men noemt dat dan het drievoudige snoer God-Oranje-Nederland. Maar ik zal een ander drievoudig snoer u noemen: Vader-Zoon-Heilige Geest. En het is niet noodig dit orthodox

op te vatten om te gevoelen dat gij in deze gewijde woorden inderdaad een snoer hebt, waar al uw heil in ligt. Of ik noem u het drievoudige snoer: God-uw ziel- uw medemensch. En de woorden hebben geen verderen uitleg noodig. Maar verbindt aan de heiligheid van Gods naam nooit de toevalligheid van uw regeering of uw vaderland, alsof dat ooit een snoer zou kunnen vormen, waarvoor gij alle offers brengen moet!"

Van Enka's „De daad" was reeds een tweede druk verschenen. Zij zette hierin haar opvattingen met betrekking tot de absolute geweldloosheid nauwkeurig uiteen: „Uit eerbied voor het menschenleven kan geweldpleging plicht zijn. Niet aan den soldaat of den burger, maar aan den politiedienaar kunnen de wreede consequenties van de absolute geweldloosheid het duidelijkst worden aangetoond. Zij levert eerst den ongewapenden agent en daarna de slapende stad aan de kwaadwilligen over, die op hun beurt voor het gebruik van wapenen niet terugdeinzen. In iedere samenleving is het der goeden en der zwakken recht, dat een gewapende macht wordt onderhouden. Om der zonde wil...... Maar ik wensch niet gebruikt te worden als willoos wapen in eens anders hand. Ik wil de guillotine niet wezen, waarmee een ander zijn naaste het leven rooft. Wij eischen de erkenning van ons recht, om zelf te beslissen, of wij ons leven al dan niet in een bepaalden strijd voor een bepaalde zaak op het spel willen zetten. Wij eischen dat recht niet. Dat recht kan niemand ons geven of nemen. Het is het onze, omdat wij bewuste, oordeelende persoonlijkheden zijn". Zij acht het manifest een „rehabilitatie der persoonlijkheid. Nadat deze in de sociaaldemocratie was verwaarloosd op de wijze, die zich in Augustus 1914 zoo smartelijk heeft gewroken". Socialisten mogen niet enkel producten zijn der omstandigheden en moeten door iets hoogers worden bewogen dan alleen door het kleine belang. De sociaal-democratie moet „absoluut breken met de burgerlijke maatschappij, waarbinnen zij zich maar al te zeer thuis is gaan gevoelen. En dat absoluut breken moet beginnen met den individu, wanneer de burgerlijke maatschappij hem tot het slavenwerk van het militarisme roept. Uit klasse-bewustzijn kan men dienstweigeraar wezen. Geen sterke, zegepralende klasse, wanneer zij niet een onverzettelijke kern bevat van sterke persoonlijkheden, die over zichzelf hebben gezegepraald." Voor den christensocialist geldt dit in het bizonder: „Als christensocialisten moeten wij onverzettelijk staan, Gode meer gehoorzamend dan de menschen. Heeft de maatschappij recht op mij? Ja, voor zoover zij wezen, geen schijn is, voor zoover zij het goddelijke in zich heeft. Heeft de sociaaldemocratie recht op mij? Ja, voor

zoover zij wezen, geen schijn is, voor zoover zij Gods wil maatschappelijk volbrengt. Maar wij zijn gewaarschuwd. Het imperialistisch militarisme kwam en legde zijn Titanenhand op de Internationale. Van toen af moest het ons helder worden: Het militarisme recht op mij? Bij God — neen. Omdat het uit God niet is, en geen goddelijkheid in zich heeft".

In de „Internationale" van October 1915 had Henriette Roland Holst uiteengezet „Waarom ook sociaaldemocraten het „Manifest der dienstweigeraars" onderteekenden": „Het marxisme verwierp, tot dusver, de dienstweigering in de eerste plaats wegens haar karakter van individueel verzet. Individueel verzet, predikten wij aan de arbeiders, kan niet baten. Slechts massa-verzet brengt u nader tot het doel. Individueel verzet is zelfs schadelijk, omdat het bij de massa de illusie moet wekken of versterken, dat haar bevrijding het werk van enkele individuen kan zijn. Het verlaagt de revolutionaire energie der massa, instee van deze te verhoogen. Hierop antwoord ik: Deze geheele argumentatie, op zich zelve beschouwd, gaat feitelijk langs de dienstweigering heen, die immers evengoed massaal als individueel kan zijn. Zij is ontleend aan den strijd der sociaaldemocratie tegen het terrorisme, dat is de strijdwijze, die aanslagen op regeeringspersonen, enz., gebruikt als strijdmiddel tegen een bepaald politiek stelsel, b.v. het tzarisme...... De dienstweigering zooals wij die in 't manifest lezen, heeft een geheel ander karakter. Zij is van wezen niet individualistisch, maar sociaal. Want ook zoo dienstweigering niet in massa, maar individueel plaats vindt, kan van ons standpunt af gezien de dienstweigeraar zijn daad slechts als vruchtbaar beschouwen, zoo zij kans heeft in ruime mate navolging te vinden, zoo zij door de massa begrepen en gevoeld wordt als vertegenwoordigende uiting, die in haar strijdlust, moed en revolutionaire energie aanwakkert. Zij draagt in zich, althans kan in sommige omstandigheden in zich dragen, de kiem van het uitbreken van massaverzet tegen het militarisme...... Het manifest konstateert in zijn laatste alinea, dat de persoonlijke dienstweigering groote zedelijke waarde heeft, mede om tot massale dienstweigering te geraken. Het geeft hiermede ruimte aan andere dan christelijke en Tolstoiaansche dienstweigeraars om te onderteekenen...... De zelfde zinsnede, die de massale dienstweigering (mede) als doel stelt der persoonlijke, konstateert uitdrukkelijk, dat de dienstweigering in 't algemeen slechts één der middelen is, wier samenwerking het militarisme zal vernietigen. Het komt mij voor dat deze woorden voor sociaaldemokraten — althans wat mij aangaat is dit het geval — den doorslag moesten geven tot de

bereidwilligheid te teekenen. Hiermee immers wordt erkend, dat de dienstweigering slechts waarde als strijdmiddel heeft, wanneer zij toegepast wordt in samenhang met alle andere strijdmiddelen der arbeidersklasse tegen militarisme en imperialisme...... Mijns inziens is de speciale waarde der dienstweigering gelegen in de sterke propagandistische uitwerking die zij hebben kan...... Zij kan het hare er toe bijdragen den moed, de offervaardigheid, de revolutionaire energie en het sociaal idealisme der arbeiders te verhoogen."

Van Ds. N. J. C. Schermerhorn verscheen „Nationale weerloosheid", waarin hij o.a. het bekende bezwaar besprak, dat ons volk, als het weerloos was, immers door een nieuwen overweldiger tot een nog gruwelijker militarisme zou worden verplicht. „Kunnen wij aannemen, zoo weerlegt hij, dat een volk hetwelk zoo krachtig is, dat 't zich aan 't militarisme heeft kunnen ontworstelen, dat de massaweigering heeft kunnen toepassen, gewillig zich zou krommen onder 't militaire juk van een overheerscher? Dit is ten eenenmale onaannemelijk. Buitendien hebben we hierbij te bedenken, dat een zoo krachtige antimilitaristische beweging, dat ze voert tot afschaffing der legers, niet beperkt blijft tot één bepaald volk. Wel kan een volk staan in de voorhoede der strijders voor nationale weerloosheid, maar het kan niet alleen staan, want die beweging komt voort uit het verlangen, dat min of meer bewust leeft in de ziel van alle volken."

In „Niet naar het slagveld" schreef Ds. M. C. van Wijhe: „Vraagt u dan nuchter af: „Waarvoor strijdt België? Waartoe worden de Belgische mannen-lijven gebruikt?" En het antwoord is: Ten bate van het Engelsche imperialisme. Ja, inderdaad, om de kracht van het Engelsch kapitaal tegen het duitsche uitbreidingsvermogen te versterken, daarom is België niet alleen in een slagveld herschapen (dat te verhinderen was buiten zijn macht), daarom is er niet alleen honger en nood en ellende in het land (dit had de regeering nooit geheel kunnen voorkomen), maar terwille daarvan zijn gebruikt de miljoenen, die aan de Belgische verdedigingsmiddelen verspild zijn, terwille daarvan vermoord zijn de duizenden en duizenden onzer Belgische strijd-kameraden! Tracht vooraf U in te enten tegen de verdwazende inwerking van de leuze: „voor Neerlands onafhankelijkheid"! door nuchter in te zien dat vanaf het oogenblik, dat eenige kleine Staat zich laat meesleepen in dezen wereldoorlog, die Staat strijdt niet voor eigen onafhankelijkheid, maar ingelijfd is in een der strijdende groepen. En als gij dan, soldaten, die nu aan onze grenzen ligt, uw strijdbaarheid voor den Vrede hebt afge-

legd voor de oogen der bondgenootschappelijke heerschers en uw oorlogszucht hebt getoond, dan, ja dan zal wellicht in naam van „de gezamenlijke Vaderlanden" het bevel komen: naar de Aisne of den Yser, naar Verdun of de Vogezen! en dan zult gij daar evengoed komen te vallen om niet meer op te staan. Maar de smart der uwen zal den leugen van de onafhankelijkheidsfraze honderdvoudig vervloeken!"

* * *

In deze dagen verspreidde de Bond van Christen-Socialisten „Het karakter van den B.v.C.S., verslag van de achtste jaarvergadering, waaraan voorafgaan twee reden : „Het anti-christelijk karakter van het moderne politiek-oeconomische leven" door B. de Ligt, en „Actie tegen actie!" door J. B. Th. Hugenholtz". Aan de eerste dezer reden ontleen ik het volgende:

Het maatschappelijk stelsel deugt niet. „De kapitalistische klasse behoort naar het systeem alleen voor zichzelf te zorgen, en slechts zoo lang en in zoo verre voor de bezitlooze, als ze die noodig heeft...... De bezittende klas zoekt maar naar winst. Wat is daarvoor alzoo noodig?......

„Afzetgebieden. Want de massa in het eigen land is niet koopkrachtig genoeg. Dan 't maar ver gezocht in overzeesche landen. Goedkoope grondstoffen. Dan maar landen „beschermd" en „geopend", waar delfstoffen reeds eeuwen in den ondoorwroeten bodem rusten. Lage productiekosten. Ten oosten van het Suezkanaal, zegt de engelsche imperialist Kipling, gelden de Tien Geboden niet. Hij bedoelt: Men is daar niet aan allerlei sociale wetten en voorwaarden gebonden, die het volk in 't westen zich reeds veroverd heeft. Men kan daar vrouwen en kinderen exploiteeren, schandloonen geven...... Daarheen ! — Voordeelige belegging, die door dit alles mogelijk wordt. In China b.v., waar de bevolking zeer sober en eenvoudig leeft, met weinig tevreden...... Industrieele landen hebben daarboven meest een te kort aan levensmiddelen. Dat kan meteen uit verre gewesten worden aangevuld. Zoo zoekt de groot-kapitalist spheeren van invloed en gebiedsuitbreiding......

„En hoe zal men anders spheeren van invloed vinden, hoe anders zijn gebied uitbreiden kunnen dan door middel van leger en vloot van den modernen staat? De zakenman roept om den krijgsman. Staathuishoudkunde wordt staatkunde. Oeconomie gaat over in politiek. Dat wil in het hollandsch zeggen: uitbuiter en roover vinden elkander......

„Staat en onderneming groeiden den jongsten tijd hechter en

hechter saam. Beiden beheerschte al meer de geweldige invloed der banken. Uitvoer van kapitaal werd 't voordeeligste: belegging in verre, vreemde streken beloofde oneindig hooger rente dan belegging in 't eigen land en uitvoer van waren...... Een nieuwe buitenlandsche en koloniale politiek werd geboren, wier strekking het was, tot op het uiterste gelegenheid te scheppen tot kapitaaluitvoer met exploitatiedoel. Zoo hebben kapitalisme, militairisme en diplomatie elkander gevonden; werden uitbuiting en roof één in het moderne imperialisme. Is 't wonder, dat in het militair sterkste land van Europa, met zijn ontzaglijke industrieele kracht en zijne behoefte aan expansie: Duitschland, dat na 1870 geweldig opkwam, krijgsman en bezitter steeds meer samenwerkten, opdat de krijger meer bezitten, en de bezitter meer krijgen zoude ?...... Wij willen Duitschland allerminst vrijpleiten. De lezers van „Opwaarts" weten, dat wij voortdurend op het duitsch imperialisme als typisch wijzen. Daar woedt op dit oogenblik de koorts het hevigst onder alle lagen van het volk. .... maar wij moeten vooral niet vergeten dat Rohrbach's „Zum Weltvolk hindurch!" begint met een hoofdstuk uit 1912, getiteld: „Hoe Engeland ons opvoedde", en wanneer prof. Tönnies de engelsche wereldpolitiek, door Engelschen beschreven, u voor den geest voert, dan vraagt gij u toch af, met welk recht Engeland den Duitscher durft te veroordeelen. Ook Engelands politiek is nooit door een ander dan het machtsbeginsel gedreven geworden. Dat heeft voor een eeuw de wijsgeer Kant reeds gezien, hij, die toch zoo zeer voor Engeland voelde. En men vergete...... niet, dat het geschrift van Frobenius „Des Deutschen Reiches Schicksalsstunde" niet anders is dan één reactie op het in 1912 verschenen boek van Homer Lea „The Day of the Saxon" aan Lord Roberts opgedragen, waarvan het eerste motto luidt, dat de sterkste nu eenmaal heerschen moet....... Lea schrijft in 1912, dat het voor Engeland noodzakelijk is zich te versterken, wat het kan, want er dreigt gevaar van den kant van Japan en Duitschland. Het moet, om wereldbeheerscher te blijven, niet slechts Duitschlands vloot vernietigen, zijn handel verlammen, maar ook zijn landleger verpletteren. Het moet er voor zorgen, verbondenen te vinden, die den oorlog op het vaste land tot het uiterste voeren, terwijl het zelf ter zee zoo beperkt mogelijk optreedt. — M.a.w. anderen moeten voor Engeland zooveel mogelijk de kastanjes uit het vuur halen. — Er staat nog meer in dat boek. Vooral over België, Denemarken en Nederland. Kleine staten tusschen twee groote zijn op den duur onbestaanbaar. Niets spreekt dan ook meer vanzelf dan dat b.v. Duitschland tracht ze binnen zijn

gebied te brengen. Dat het in ieder geval wel zoo wijs zal zijn, om, breekt er een oorlog uit, den strijd in die neutrale landen te verleggen. Men moet nu eenmaal in den oorlog zien, den strijd van het eigen grondgebied, hoe dan ook, áf te houden. Omgekeerd dienen die neutrale landen, valt Engeland Duitschland aan, zonder pardon als Engelands uitgangspunt. Neutraliteit van kleine staten tusschen groote heet in dat gezaghebbend engelsch boek een moderne illusie, een abnormaliteit. Daar kan zelfs God niets aan doen: Palestina was zulk een land, en het is ondergegaan. „De inbezitneming van de perzische en afghanistaansche grenzen vóór oorlog met Rusland, of van de europeesche grenzen in een conflict met Duitschland, wekt in de britsche natie het verschijnsel van groote oppositie tegen de schending van neutraal gebied. Dit is ongegrond, want het Imperium trekt zich van de heiligheid der neutraliteit niets aan". „Geen natie heeft meer neutraal gebied geschonden en haar verplichtingen vaker verloochend dan de angelsaksische". En wat Engeland deed, deden Rusland en Japan, zoo vaak het hun noodzakelijk voorkwam. — Duitschlands binnenvallen in België geschiedde derhalve...... naar angelsaksische grondregels, algemeen aangenomen, en kort geleden door Engelands bondgenooten nog in practijk gebracht......

„Nu de engelsche opvatting van de verhouding tusschen politiek en oeconomie. Wij bezitten hierover een uitnemend werk, in onze taal overgebracht door Van Ravesteyn: „De Oorlog van Staal en Goud", een studie omtrent den gewapenden vrede door H. N. Brailsford... vóór den oorlog verschenen. Brailsford laat zien hoe sedert 1850 - het eerst door Palmerston - de leer werd verkondigd, „dat een buitenslands verblijfhoudende of handelende onderdaan aanspraak heeft op heel de macht der diplomatie, zoo noodig door de wapenen ondersteund, niet alleen ter verdediging van zijn persoonlijke veiligheid, maar ook van zijn stoffelijke belangen, indien deze bedreigd worden door het volk of de regeering van het land, waarin hij verblijf houdt of handel drijft."...... Palmerston's leer, die eerst zeer bedenkelijk werd geacht, is nu het onaangevochten dogma geworden van iedere groote mogendheid, en wordt het al meer van de kleine. „Ter verdediging van de belangen van Lord Rothschild en zijn medeaandeelhouders werd Egypte eerst bezet, en daarna practisch door Groot-Brittannië geannexeerd. Om den moord van een zendeling door een Chineesche bende te wreken, annexeerden de Duitschers het district Kiaochau, honderd mijlen binnenwaarts reikend — en de plaats was, mogen wij opmerken, niet alleen bekend door haar afkeer van Duitsche zendelingen, maar

ook door het feit, dat er een uitstekende haven bestond." ......
„Palmerston's leer is, in 't kort, een voorwendsel, dat elke en iedersoortige daad van aanval of tusschenkomst verontschuldigen kan," en beteekent eigenlijk dit: iedere Staat poge te rooven, wat hij kan, voor Zijne bezittende klasse. Het zijn vooral de belangen der groote banken, waarvoor leger en vloot naar buiten dienst moeten doen. Ja, „bescherming" is „steun" geworden, en steun gaat over in gewapende bedreiging, zoo vaak het zakenbelang het eischt. De vlag volgt en beschermt den handel; en de winst komt in de zakken van enkelen, terwijl de massa in verhouding armer wordt door de geweldig aangroeiende lasten, die zij te dragen krijgt van het ijzeren militairisme......... „Is het duitsch imperialisme een landmonster, zegt Steffen, het britsche is een zeemonster. En hebt gij nooit gemerkt, dat zeemonsters de ontzettendste zijn?" Er is veel waarheid in dit woord. In ieder geval geven wij Rohrbach toe, dat Duitschland van Engeland ...... goed geleerd heeft...... Maar het even pijnlijke als komische is, dat wij dit ook van Rusland kunnen zeggen. De geschiedkundige Von Mitrofanoff verklaarde vóór het uitbreken van den oorlog in een open brief aan zijn vroegeren leermeester Delbrück: Duitschland wil ons afsnoeren van het groote wereldleven. Het heeft door een listige politiek ons tusschen Zweden, zichzelf, Oostenrijk-Hongarije en Turkije ingekneld. Zóó wordt ten slotte voor ons de oorlog een noodzakelijkheid.

„Ach! Het is overal hetzelfde. Duitschland protesteert er verontwaardigd tegen, dat Amerika den geallieerden wapens levert. Maar het vergeet, dat het vroeger precies hetzelfde deed tegenover zijn bondgenoot Italië: het leverde toen den Turk. Het is een fransch blad, dat er ons opmerkzaam op maakt. Doch Frankrijk zelf? Het ondermijnt zooveel mogelijk de italiaansche koloniën in N. Afrika. Italië schaamt zich trouwens voor zijn sacro egoïsmo al evenmin. En als gij van de Balkanpolitiek vernomen hebt, en van de middelen, daar aangewend, sluipmoord en wat niet al; als ge denkt aan het spionagestelsel; welk een rol daarin vrouwen spelen; en dat alles op last en op kosten der groote „christelijke" regeeringen — gij vloekt welhaast het leven als één gouddorstige, geile hel.

„Het is een martelende bezigheid, het standpunt der moderne mogendheden na te gaan...... Denkt aan de bekentenis van de „Times". Leugen, zoo erkent dit blad, is de leus, dat Engeland vechten zou voor de rechten van kleine staten als België, voor democratie, etc. Het gaat om „zelfzuchtige en zelfs baatzuchtige redenen."

„Als het er op aankomt, breekt de oorlog onverbiddelijk uit.

Vochten vroeger nog vrijwilligers, thans is er en komt er steeds meer die vervloekte dienstplicht, die u op genade en ongenade overlevert aan regeeringen, die in het geheim plannen maken; verbonden sluiten; in het geheim het offer van uw liefde en uw leven verzekeren aan anderen...... voor zaken. Daar klinkt het mobilisatie-bevel. — Waarheen? — Naar den vijand. — Naar welken vijand? — Dat zult gij wel zien, als gij over zijn lijk zult struikelen. Voorwaarts! — Waarom? — Geen tijd om nu te antwoorden. Eerst schieten, dooden, harten breken, hersens dooven, houwen, slaan, kerven, steden verbranden, weerloozen, vrouwen en kinderen zelfs dooden, zoodra de militaire noodzaak het eischt...... — Ik wil niet! ik wil eerst weten waarom ! — Maar 't vaderland roept ! — Ik wil niet, ik wil eerst weten waarom! — Welaan, dan zullen wij 't u in uw hersens boren met een kogel! — — Wie weigert dan nog? Daarenboven is men vóórdien meest zoo voorgelogen en in een roes gebracht door couranten en predikanten, door schoolmeesters, godsdienstonderwijzers en leiders van arbeiderspartijen; de eigengerechtigheid en de zucht tot zelfbehoud zijn zoo daemonisch groot, dat vrijwel ieder — tot christenen en sociaaldemocraten toe — gretig aanneemt: Ja 't vaderland is in gevaar. Wij moeten dat heiligste goed verdedigen vóór al. De nationale maagd moet beschermd! — — Ruk haar de kleeren af; sla 't masker van haar gezicht! De nationale maagd is een vraatzieke wolvin, of een beer, of een gier. De wapendieren zijn de waarheid, en de maagd is leugen...

„De kleine staten zijn — of zij willen of niet — in het groote systeem opgenomen. Ieder vindt er zijn bepaalde plaats; krijgt die vanzelf. Daar zijn het nu eenmaal alle kapitalistische staten voor. Ook Nederland...... De groote politiek van het oogenblik is niet zoozeer den oorlog buiten deze grenzen te houden, als wel Indië, onbeschermd, te bewaren......

„Democratie is onmogelijk geworden. Parlementen zijn kooien, waarin vogels van diverse pluimage leeuweriksliederen van vrijheid zingen. In de kabinetten van ministers, op de kantoren der groote banken, door geldmannen wordt beslist.Het doel is: de zaak. Het middel: leger en vloot, door het volk betaald, opdat de „nationale" rijkdom van ènkelen groeie en bloeie......

„Moet ik u nog zeggen, dat het moderne politiek-oeconomische leven anti-christelijk is? Nogmaals: het is een hel. Maar er zijn naar verhouding zeer weinig bewuste, koele duivels in. De meesten...... zijn arme duivels, zelfs onder degenen, die de vuren stoken. 't Zijn menschenkinderen in waan, in verblinding, koorts, zinnedrift; slachtoffers van armoe en van rijkdom; van slechte opvoeding en gevaarlijke denkgewoonten...... Velen zijn

slachtoffers van een verkeerden wil; meerderen van gebrekkig inzicht; de meesten van hun eigen lafheid.

„Indien gij met dit alles vrede hebt, indien gij wilt, dat deze hel de menschenwereld blijven zal, neemt dan uw guldens en rijksdaalders en slijpt er af : „God met ons". En maakt er van: „God met enkelen". En vervloekt het kruis; en verbrandt uwen bijbel, want die is staatsgevaarlijk......".

„Wet of Geweten? Welke van beide is de meeste?" vroeg T. Leendertz, predikant te Oosterwolde. En na ons herinnerd te hebben dat geschreven wetten altijd slechts „tijdelijk gebrekkig werk" zijn, vervolgt hij: „In de wetsovertreding van den edele treedt de slechtheid der wet aan den dag." De dienstweigeraars, overtreders van de slechte oorlogswetten, verrichten de edele taak van baanbrekers. Zij voelen dat „het niet veilig is, iets tegen het geweten te doen."

* * *

In dien tijd bevond zich de dienstweigeraar Rozeboom als voorloopig arrestant in de Oranje-Nassau-kazerne te Amsterdam. Omdat hij geweigerd had zijn militaire uitrusting aan te nemen en geen soldatengeld wilde ontvangen, ontnam men hem reeds onmiddellijk alle rechten, die den voorarrestant toekomen als een verwarmd en verlicht lokaal, compleet bed, bezoek, gebruik der cantine, enz. Op Kerstfeest 1915 zat hij gevangen in de kou, des avonds ook nog in het donker, 's nachts kreeg hij een stroozak met één deken. Huisgenooten die hem wilden bezoeken, werden door den wachtcommandant afgesnauwd en teruggestuurd. Ofschoon zijn geestverwanten dit onmiddellijk in de pers bekend maakten, nam het aantal dienstweigeraars toe.

* * *

12 Januari 1916 stonden voor de rechtbank te Leeuwarden Ds. J. Sevenster uit Beetgum, Ds. L. de Baan van Oenkerk en Ds.J.F.van Dobben uit Pietersbierum, beschuldigd van opruiing.

Sevenster sprak o.a. het volgende: „Het gaat erom, of ik het evangelie mag prediken, zooals ik dat ken. En nu vind ik het niet vreemd, dat het manifest, waarin ik een stuk van dat evangelie neerlegde, van regeeringswege als opruiing wordt gezien...... Onze geheele evangelieprediking is in haar wezen revolutionair. Men heeft ook van Jezus gezegd: „Hij ruit het volk op". Toch lezen we van Jezus nergens woorden, die een rechtstreeksche aansporing bevatten tot ongehoorzaamheid aan den Staat. Ik ken ze tenminste niet. Maar niettemin kan ik me begrijpen, dat Kajafas en velen in zijne dagen met hem ze als zoodanig moes-

ten gevoelen. Als de Staat zegt: Gij zult den vijand niet liefhebben, dan is voor dien Staat iemand, die leert: Hebt uwe vijanden lief, een revolutionair. En als iemand leert: Gij hebt gehoord, dat tot de ouden gezegd is: zoo en zoo, maar ik zeg u: zóó, dan moet dat door ieder, die het oude handhaven wil, worden gevoeld als opruiend...... Welnu, als er iemand bij mij komt in dezen oorlogstijd, die vraagt: „Wat moet ik als Christen doen?" dan zeg ik: „Allereerst dat wapen wegdoen, want met dat wapen bereikt ge nooit iets goeds; wie het zwaard grijpt, zal door het zwaard vergaan." En als hij daarop zegt: „Maar mijn vaderland dan?" dan zeg ik: „Ook voor uw vaderland bereikt ge met dat wapen nooit iets goeds." En als hij zegt: „Maar mijn vrouw en kinderen dan?" dan zeg ik: „Ook voor uw vrouw en kinderen bereikt ge met dat wapen nooit iets goeds," En als hij zegt: „Maar voor mijn eigen leven dan?" dan zeg ik nog eens: „Ook voor uw eigen leven bereikt gij met dat wapen nooit iets goeds. Al wat gij met dat wapen doet, is tot schade van uw ziel en voor aller ziel." ...... U verstaat mij wel; ik leg er den nadruk op, ik zeg dit alleen, als iemand mij vraagt: wat moet ik doen als Christen? Als hij mij vraagt: wat moet ik doen als staatsambtenaar, als lid van een partij, als lid van een vakvereeniging, als kamerlid, als minister, of in welke andere kwaliteit ook, dan antwoord ik: Dat weet ik niet, dat moet gij voor uzelf uitmaken ...... Ik heb als levenstaak gekozen het ambt van evangeliedienaar. Ik acht mij geroepen om de menschen te spreken van een Vader in de hemelen, die zijn zon doet opgaan over boozen en goeden, die al zijn kinderen gelijkelijk liefheeft...... Ik heb mee willen wekken wat slaapt. Christus is niet dood, maar hij slaapt...... Hoe gij nu zulk een getuigenis moet kwalificeeren en wat gij daartegen moet doen, dat is uw zaak. Ik doe een beroep op de stem van dat evangelie ook in uw binnenste."

De Baan verklaarde o.a.: „Ik wil liever den Staat dienen dan den Staat bestrijden. Ik wil in het dienen van den Staat zoo ver gaan als mij immer mogelijk is; doch er is een grens...... Mijn daden als staatsburger moet ik meten met den maatstaf van het Koninkrijk Gods. Wanneer de Staat mij nu zou willen verplichten onduldbare schade toe te brengen aan allerlei geestelijke waarden, dan ben ik zedelijk gerechtigd mij tegen den Staat te verzetten; dan is opstand plicht...... Wij zijn allen overtuigd dat de tegenwoordige oorlog een imperialistisch karakter draagt. Er wordt niet gestreden om geestelijke goederen; winzucht en machtsbegeerte waren de diepe afgronden waaruit deze hel is voortgebroken...... Aldus: een ongeoorloofd geweld en ontstaan uit onheilige motieven; een razernij, helsch van geboorte, met

hellevuur zich voedend, in duizend helvruchten zich openbarend. Maar dat is boven mijn kracht; en ik dank er God voor, dat het boven mijn kracht is"...... Het manifest is „een getuigenis. Zeker, een getuigenis met staatsvijandige strekking. Maar tot zulke getuigenissen geeft ons de nederlandsche wet vrijheid...... De nederlandsche Staat van 1916 moet toestaan dat vele van zijn burgers woorden spreken en daden doen, welke er toe strekken den nederlandschen Staat van het jaar 2000 heiliger, meer Godegewijd te doen zijn dan hij zelf nu is."

Van Dobben beriep zich op een uitspraak van de rechtbank van Rotterdam van den 2den November 1889 die ter berechting voor zich had een persoon, beklaagd onder de lotelingen het volgend geschrift te hebben verspreid (dat zooals ge hooren zult veel overeenkomst heeft met ons manifest.): „Wanneer gij allen uw belang begreept en weigerdet het zwaard te trekken tegen uw broeders, overeenkomstig het bevel van Christus en de wet der menschelijkheid, dan was het met hunne macht uit en zou zonder tegenstand een maatschappij worden gevestigd op grondslagen als: recht, brood en geluk voor allen, enz. Wij vertrouwen, dat gij van uwe macht een goed gebruik zult maken tot heil van de gansche menschheid en tot hare redding uit de klauwen van het despotisch kapitalistisch monster!......" De rechtbank overwoog, dat deze woorden niet bevatten „opruiing tot eenig strafbaar feit", als zijnde slechts een bespiegeling van beklaagde wat wel het gevolg zou zijn, wanneer alle soldaten tegelijk weigerden het zwaard te trekken en niet bevatten de aanduiding van een aanwijsbaar feit, waarvoor tijd en plaats zijn bepaald (P. v. J. '89 No. 136 vgl. No. 129 en 132). „Welnu, als dit geen opruiing wordt geacht, maar een bespiegeling, van wat wel zou gebeuren als men massaal dienst weigerde, dan is ons manifest ook, zulk een bespiegeling. Als er trouwens één openbaar geschrift is, dat aanspoort tot ongehoorzaamheid aan het menschenwoord, zoodra in het harte Gods woord heeft gesproken, dan is het de Bijbel, met name het Nieuwe Testament!" Dr. Kuyper heeft eens geschreven in „Ons Program": „Zoodra een onderdaan zich op zijn conscientie beroept, wijke de Overheid uit eerbied voor het heilige terug! Dan dwinge ze nooit : noch tot de eedsaflegging, noch tot den krijgsdienst! Want, in trouwe, als het op een strijd van het vaderland voor zijn vrijheid aankomt, zal uwe onafhankelijkheid tienmaal beter beveiligd zijn door een krachtig conscientieleven in de natie dan door een 100 man mèt gemoedsbezwaren meer in het gelid!" Zoover zijn we nog niet, „en toch moet en zal het daar eenmaal heen. Daartoe werke ons manifest mede!" ,

26 Januari 1916 werden zij veroordeeld tot 75 gulden boete of 30 dagen hechtenis. Zij gingen in hooger beroep bij het hof te Leeuwarden. Sevenster werd veroordeeld wegens opruiing en verspreiding van het manifest tot 100 gulden boete of 35 dagen hechtenis. De Baan en van Dobben tot 75 gulden boete of 30 dagen hechtenis. Zij besloten de boete niet te betalen en ondergingen eenigen tijd daarna de hun subsidiair opgelegde hechtenis.

In dezelfde zitting van het hof werd ook Ds. Leendertz van Oosterwolde veroordeeld wegens opruiing en verspreiding tot 75 gulden boete of 30 dagen hechtenis. De rechtbank te Heerenveen had eerst geweigerd tegen hem rechtsingang te verleenen, omdat zij in het manifest geen opruiing las, later echter hem veroordeeld tot één maand voorwaardelijke gevangenisstraf.

* * *

18 Januari 1916 stonden voor de rechtbank te Alkmaar Ds. A. J. P. Boeke van Schoorl, Ds. F. C. M. Boenders van Abbekerk, Ds. Menno Huizinga van Schagerbrug, Ds. N. J. C. Schermerhorn van Nieuwe Niedorp, en Ds. J. A. R. Terlet van Zuid-Scharwoude. De rechtbank sprak hen vrij, overwegende „dat niet wettig en overtuigend bewezen is, dat zij schuldig zijn aan hetgeen in de dagvaarding wordt ten laste gelegd, noch dat beklaagden hebben opgeruid, daar immers onder opruiing, bedoeld in artikel 131 wetboek van strafrecht, moet worden verstaan ophitsen en opstoken".

Blijkbaar had de memorie, die Ds. Menno Huizinga den 22sten November 1915 ter inlichting van de rechtbank aan den rechtercommissaris ter hand had gesteld, invloed ten goede uitgeoefend. In § 2 verklaarde hij: „Onder opruiing is te verstaan: het door sterk prikkelenden aandrang van buiten trachten iemand te bewegen tot daden, die hij uit eigen innerlijk motief niet zou willen doen; waartoe althans in hem, bij onbelemmerd gebruik van rede en geweten, geen genoegzaam motief aanwezig was. Mij doet het woord „opruiing" altijd onmiddellijk denken aan massa-agitatie: massa, in den zin der „foule psychologique" waarin de afzonderlijke psyche verzonk, prijsgevende hare zedelijke zelfstandigheid in oordeelen en handelen. Van dat alles is nu echter bij het manifest geen sprake. Met de verspreiding daarvan doen wij juist een beroep op rede en geweten onzer volksgenooten, hopende door het uitspreken van ons oordeel, in hen die wij mogen treffen, den wil tot zelfstandig zedelijk oordeelen en handelen te wekken of te sterken". En in § 11:

„Indien dan, om te besluiten, tengevolge van het verspreiden van dit Manifest, gevallen van dienstweigering mochten voorkomen, zoo is daarvan niet het manifest de oorzaak, noch zijn de opstellers en verspreiders daarvoor aan te spreken; maar aan den Geest, die leeft in hen, op wier persoonlijke overtuiging wij een beroep deden en die, zij het dan mede onder den indruk van ons getuigenis met ons, ootmoedig en dankbaar, naar het dringen van dien Geest in het eigen hart hebben willen luisteren, dien Geest alleen komt daarvan toe de eer."

De officier van Justitie ging in hooger beroep. Het gerechtshof te Amsterdam vernietigde de vrijspraak van Alkmaar, sprak wel Boenders vrij, maar veroordeelde Terlet en Boeke tot 10 gulden boete of 5 dagen hechtenis; Menno Huizinga en Schermerhorn tot 75 gulden boete of 15 dagen hechtenis. Schermerhorn weigerde zijn boete te betalen en onderging de subsidiair hem opgelegde vrijheidsberooving. Menno Huizinga ging in hooger beroep. De hooge raad verwierp echter zijn cassatieberoep en Huizinga koos de hechtenis.

* * *

In „Opwaarts" van 21 Januari '16 verklaarde De Ligt iets van den strijd tusschen Jezus en Kajafas te zien weerspiegelen in den dienstweigeringsstrijd onzer dagen:

„Dergelijke conflicten tusschen enkelingen, die inderdaad een gevaar voor bestaande, eeuwenoude, politieke en kerkelijke instellingen zijn, en de officieele machthebbers, wier hoogste doel het is, die instellingen als zoodanig te handhaven — niet 't minst vaak, omdat zij zelf daaraan hun eigen waarde en waardigheid danken —, vinden vooral plaats in groote tijden; tijden, dat een nieuw geestelijk levensbeginsel zich doorzet. Eenerzijds degenen, in wie de traditie vleesch en bloed is geworden; karakters, door en in wien een eeuwenoud historisch proces tot zijn laatste, vaste, typische vormen komt; — anderzijds de dragers van het toekomstig leven; persoonlijkheden, door wier woord en daad nieuwe krachten zich baan breken; revolutionairen, wier hooger, diep ingrijpend levensbeginsel de „oude vormen en gedachten" met ondergang en vernietiging bedreigt. Het gewordene onderdrukt dan het wordende tot op het uiterste. De vraag is dan allereerst niet: Wil deze persoon iets goeds? Kan of mag hij wel anders? —, maar: Schaadt zijn optreden soms de kerk, den staat, etc. — Staat, kerk, maatschappij, die dienen moesten om het leven der vrije persoonlijkheid mogelijk te maken, maken dan de persoonlijke vrijheid onmogelijk. Men mag immers niet naar zijn geweten handelen, tenzij de handelingen

voor die instellingen ten minste niet „ondermijnend" zijn. En toch: wat er goed is in staat, kerk en maatschappij, is 't niet uit de menschelijke persoonlijkheid geboren? Indien het ooit gelukte, de geestkracht te dooden, die het wereldleven voortdurend van binnen uit revolutioneert, — de geschiedenis ware ten einde, menschen werden exemplaren.

„Het woord van Kajaphas [1]) vertolkt de houding van de Joden tegenover Jezus; van het oude Rome tegenover het eerste christendom; van het fransche absolutisme tegenover de Hugenoten. Het geeft een der vaste regels aan voor gezaghebbers in die gemeenschappen, welke op de macht als zoodanig zijn gebouwd, en zich met uitwendig geweld handhaven en doorzetten. Dus voor heerschers in de moderne (imperialistische) staten, wel zeer in het bizonder. Immers de oorsprong van de staten is natuurkracht, zelfhandhavingsdrift, groeps-egoisme. Staat en maatschappij zijn principieel onzedelijk (iedere staat is egoist ten opzichte van alle andere; de maatschappij heeft tot begin dierlijke en beneden-dierlijke drift). Maar zooals in een nog natuurlijk levenden knaap hooger, geestelijk leven opwaken kan en groeien gaat, zoo in staat en maatschappij. Binnen de grenzen van iederen staat komt het zedelijke op, en wordt soms zelfs door den staat bevorderd en gesteund; door en ondanks de wezenlijk immoreele maatschappij kiemen en ontwikkelen zich socialistische verhoudingen. Marx ziet in den schoot der oude maatschappij zich de nieuwe vormen, Leopold Ziegler wijst erop, hoe binnen den staat het rechtsbewustzijn zich vernieuwen kan, wat weer tot staatsvernieuwing leidt. Op dit oogenblik nu beleven wij den inzet van de groote worsteling, om het politiek-economisch leven op te heffen uit de sfeer van de natuur in die des geestes; staat en maatschappij moeten zedelijk worden wedergeboren; zooals ze nu zijn, zijn ze mensch-onwaardig. Macht beslist tot nu toe over recht; de macht kome thans aan het recht; en het recht zij de orde der Liefde, — daarom gaat het in den diepsten grond. Derhalve is wederom de felle tegenstelling schrijnend tusschen de revolutionaire vertegenwoordigers van het nieuwe en de reactionaire handhavers van het oude. Omdat nu de eersten potentieel de toekomst bezitten, en zich wel bewust zijn waarom het gaat, meten zij aan hun (innerlijk) doel de eischen en wetten van den staat, de toestanden der maatschappij; en zij aanvaarden het gewordene slechts in zooverre als het aan het wordende beantwoordt; voor de rest verwerpen

---

[1]) „Het is nuttiger, dat één mensch sterft tot heil van het volk, dan dat het geheele volk verloren gaat". Joh. XI 50.

zij het; keeren zich ertegen. Maar de gezagvoerders der oude orde meten alles aan hun (uiterlijk) doel: het bestaande, en slechts wat dat dienen kan, keuren zij goed. En het andere kunnen zij slechts gedoogen, voor zoover het hun niet al te nadeelig schijnt. Zoo moest dan het conflict tusschen beide zich wel toespitsen in oorlogstijd, omdat de oorlog zelf het wezen van de huidige maatschappij en de oorsprong van den staat is. Wie deze maatschappij als zoodanig en dezen staat als zoodanig wil, moet den oorlog willen. En hij beseft terecht, dat de tegenstanders van den oorlog zoowel den staat ondermijnen als de maatschappij revolutioneeren... Wie weigert... is een gevaar voor staat en maatschappij beide. Hij breekt een eeuwenoud spel. Inderdaad: zooals Jezus' optreden een gevaar, ja de ondergang was voor het joodsche nationalisme, en 't oude Christendom Rome ondermijnde, zoo is dienstweigeringsactie in principe de dood voor het imperialisme. „Stultitia fundamentum regnorum: de rijken der machtigen zijn op de domheid van de menigte gebouwd". Men ziet het in oorlogstijd: Als de mibilisatie-oproep weerklinkt, aanvaardt het volk den krijg als een goddelijke beschikking of een duivelsch noodlot. Waren er tijden, dat oorlog nog in het belang van volk of stam als geheel was, thans weet ieder eigenlijk wel, dat zelfs dat niet meer het geval kan zijn, en dat de groote massa, behalve zijn bloed, ook zijn arbeidskracht, in de toekomst, als slaaf zal moeten geven, om de kosten te dekken...... Ach, eigenlijk laten ze zich in den roes brengen, omdat de oorlog „immers toch" komt...... omdat ze tegen de groote stuwkrachten in het politiek en oeconomisch leven wanen niet op te kunnen. Want de machthebbers die over den oorlog beslissen, zij hebben de gevangenis, zij dreigen met den kogel. Maar nu komt er een dienstweigeraar en zegt:

„Als gij allen handelt als ik, wie zal ons dan met den kogel straffen? Windt u niet op. Blijft rustig. Alle oorlogstuig en alle moordmachine is machteloos, als de hoofdmachine geweigerd wordt: de mensch.

„Laat u toch niet dronken maken door phrasen en leuzen; laat u toch niet in een roes brengen om van uw angst af te wezen. Denkt nuchter en eenvoudig na. Gij beschouwt den oorlog als een vloek? Welnu: vloek dan niet mee".

* * *

De vertegenwoordigers van het officieele christendom stelden zich als zoo vaak aan de zijde van den machtigen staat. 20 Januari 1916 constateerde een daartoe benoemde commissie uit het bestuur van de christelijke school te Schoonrewoerd dat de

onderwijzeres Mw. M. A. ten Ham het manifest had onderteekend. 28 Januari d.a.v. werd haar medegedeeld, dat zij 1 Februari daarop ontslagen zou zijn *a.* omdat zij het manifest heeft onderteekend, *b.* omdat zij lid geworden is van den Bond van Christen-Socialisten. Het „Christelijk Schoolblad" verklaarde haar „onbegeerlijk voor elke christelijke school", bespotte haar onderteekening: immers „'t spreekt vanzelf, dat de juffrouw zelf niet opgeroepen is of wordt. Dat ware dan ook gansch onwettig." Zij werd beschuldigd van allernaiefst optimisme: men ziet de dingen niet, zooals ze zijn, maar zooals men ze zien wil. Deze subjectieve overtuiging verdraagt zich niet met den grondslag, waarop eenige christelijke school in ons vaderland, bij welke vereeniging ook aangesloten, staat".

Te Rotterdam was de monteur-fitter L. Siebkes bij Seltens' gasgloeilicht maatschappij, na 8 jarigen diensttijd ontslagen, omdat zijn patroon meende, dat zij beiden te veel in principes verschilden.

„De blijde Wereld" noemde het ontslag in beide gevallen schandelijk onrecht, „een geestelijke tyrannie, die karakterzwakheid en karakterloosheid in de hand werkt". Mw. Ten Ham „zal voor haar klasse wel geen redevoeringen over dienstweigering houden, maar wel haar kinderen den oorlog leeren verfoeien, dat is haar plicht als christelijke onderwijzeres. Zij zal ook zeker geen propagandalesjes in het socialisme uitdeelen, maar wel bij haar leerlingen opwekken den zin voor rechtvaardigheid en broederschap; zij kan niet anders, als zij voor haar klasse over Christus moet spreken...... Toch wordt ze weggejaagd als een boosdoenster op staanden voet, eene, voor wie men de kinderen moet beschermen. Waarom doet het schoolbestuur te Schoonrewoerd dit? Omdat het de bestaande orde boven de orde van het Godsrijk, en het gezag der overheid boven het gezag van God stelt."

11 Februari 1916 meldden de bladen, dat het bestuur van het Nederlandsch-Hervormd Diaconessenhuis te Arnhem Mw. H. de Ligt, die als onderwijzeres op de Mariaschool werkzaam was, tegen 1 Mei had ontslagen, omdat zij weigerde haar naam van het manifest af te nemen. „De harten van velen, schreef Mw. Kruyt—Hogerzeil, zijn onzeker en door gewetenspijn over den oorlog verontrust. Met welk recht durft het bestuur van een christelijke inrichting hen, die meenen een antwoord op deze vragen te hebben, de vrijheid te ontnemen, eenvoudig naar de inspraak van hun geweten te getuigen? Wat had dit bestuur eigenlijk toch gewild? Dat Mw. De Ligt haar handteekening terugnam? Maar wat verwachtte het daarvan, wat hechtte het

daaraan? Wat zou zulk een terugname beteekend hebben? Een gewetensdaad? Wat zou het bestuur van een christelijke inrichting anders van haar onderwijzeressen mogen eischen, wat anders van haar in haar vrijen tijd mogen verwachten, dan gewetensdaden? Dit ontslag is even eervol voor haar, die het trof, als het een smaad is voor hen, die het hebben gegeven."

* * *

11 Februari 1916 stond voòr den krijgsraad te Den Haag A. E. Bosman, technisch student te Delft, omdat hij op principieele gronden geweigerd had verder als miliciensoldaat bij de draadlooze telegrafieafdeeling te Den Haag dienst te doen. De auditeurmilitair verklaarde, dat hij niet in beschouwingen over de beweegredenen van deze daad wilde treden. „Ten opzichte van iemands overtuiging is ieder vrij (!). De auditeurmilitair heeft slechts zijnerzijds het gezag te handhaven." Hij eischt 6 maanden gevangenisstraf.

In zijn verdediging legde Mr. Gerlings er den nadruk op, dat Bosman niet in staat is om te dienen, daar toch zijn overtuiging dit niet toelaat. Artikel 180 van de grondwet zegt dat „alle Nederlanders, daartoe in staat," verplicht zijn aan de nationale weerbaarheid mede te werken. Op grond hiervan behoort de principieele dienstweigeraar te worden vrijgesteld. Op 't oogenblik kan men dienstweigering op gewetensgronden naar de wet niet veroordeelen. Daarom geeft men een principieelen dienstweigeraar een of ander willekeurig bevel, waarop men het niet uitvoeren ervan streng straft. Wat voor heil verwacht men eigenlijk van een dergelijke handelwijze? Men heeft aan de straf achtereenvolgens alle invloeden toegekend. Wij hebben de verbeteringstheorieën, de afschrikkingstheorie van de straf gehad. De gevangenisstraf is een noodzakelijk kwaad omdat men niets anders, niets beters heeft...... Door dergelijke personen te straffen, kan men zijn tegenstanders misschien breken. Dit nu is zeer noodlottig: iemand door straf tegen zijn innerlijke, diep bewuste, zedelijke overtuiging noodzaken tot handelen. Denkt men het leger sterk te maken door zoo iemand, physiek gebroken, geestelijk geknakt, zonder kracht om zijn overtuiging verder te volgen, in het leger te plaatsen? Zoo iemand hoort niet thuis in het leger, en zijn invloed zal, van het andere standpunt bezien, niet goed zijn. Ik heb de overtuiging, dat dergelijke menschen ongeschikt zijn voor den dienst. Laat men zeggen: het doet mij leed, dat gij zoo zijt, maar gij zijt ongeschikt voor den militairen dienst. Men zal antwoorden: Dan komen de simulan-

ten, dan zullen honderden zeggen gemoedsbezwaren te hebben. Ik vind dit geen prijzen van het leger. Het zou dus alleen door straf in stand te houden zijn. Maar den krijgsman past geen angst en evenmin den rechter. Gij hebt deze zaak te beoordeelen zonder verdere overwegingen. Men heeft aan een militair, die aan een boer vroeg om een gulden te wisselen, vier kwartjes ontving en daarmee snel wegliep, het recht om bij de gewapende macht te dienen voor 5 jaar ontzegd, op grond van de overweging: zoo iemand behoort niet in het leger. De militaire dienst wordt immers als een recht beschouwd. Wanneer nu ook uw college overtuigd is, dat het Bosman heiligen ernst is, ontzeg hem dan, in geheel anderen zin, het recht om gedurende 5 jaar te dienen, en laat hem onmiddellijk vrij".

De krijgsraad veroordeelde Bosman tot 4 maanden militaire gevangenisstraf. Bosman ging in hooger beroep, en stond 14 April 1916 voor het hoog militair gerechtshof te Utrecht. Mr. Gerlings zeide daar o.a.: „Onze Militiewet huldigt in artikel 24, 4de lid, het beginsel der gewetensvrijheid; uitgaande van de gedachte dat zij die een geestelijk of godsdienstig menschlievend ambt bekleeden ook krijgsdienst in strijd met hun geweten zullen achten. Deze opvatting is onjuist. Een engelsch R.K. geestelijke verkondigde: „Ga door duitschers te dooden! dat zeg ik als eenvoudig, oprecht christen". Zulke menschen, al bekleeden zij een geestelijk ambt, behooren in het leger, menschen als Bosman behooren te worden vrijgesteld...... Twee mogelijkheden bestaan er: of we hebben te doen met voorloopers van eene nieuwe generatie, maar dan zal die beweging zich openbaren in alle landen en men zal, niettegenstaande pogingen tot onderdrukking van overheidswege komen tot algemeene ontwapening, tot den wereldvrede; of wij hebben te doen, gelijk in vroeger eeuwen, met enkelen die op dit gebied hun tijd misschien vooruit, een ideaal nastreven dat voor onze tijden onbereikbaar is, welnu dan zal de beweging vanzelf dood loopen en verdwijnen gelijk zij gekomen is, om misschien veel later weder op te duiken en met hernieuwde kracht zich baan te breken."

Het gerechtshof handhaafde het vonnis van 4 maanden gevangenis door den krijgsraad uitgesproken.

In Januari 1916 stond G. Rozeboom en Daan Bauer terecht voor den krijgsraad te Den Haag, waar beide zich beriepen op het gebod: „Gij zult niet dooden". Deze „utopische denkbeelden" meende de auditeur-militair te moeten beantwoorden met gevangenisstraf.

* * *

Ds. M. C. van Wijhe stond 9 Februari 1916 voor de rechtbank te Zutphen. Aan zijn verdedigingsrede, die hij niet geheel mocht uitspreken, ontleenen wij het volgende :

„Ik kom nu...... tot het tweede gedeelte van mijn betoog, n.l. de uiteenzetting der motieven, die mij ertoe geleid hebben om van meet-af-aan mede te werken aan de totstandkoming van, en de verdere actie voor dit manifest...... Vooraf eenige opmerkingen...... Ten eerste deze...... dat Dienstweigering voor mij geen ethisch dogma is, afgeleid uit eenigerlei religieuze overtuiging. Het is voor mij geen vraagstuk op zichzelf; het probleem verschijnt voor mij in samenhang met tal van andere, speciaal maatschappelijke vraagstukken. Mijn positie inzake dienstweigering is dus de resultante van sociaal-ethische overwegingen. — Een tweede opmerking hangt hiermee samen en is eigenlijk reeds in de eerste gegeven: ik ben geen aanhanger van de absolute weerloosheid...... Alleen voor zoover in de weerloosheid-verkondiging de nadruk gelegd wordt op de bereidheid, zich te offeren, kan ik met haar accoord gaan...... De weerloosheid bestrijdende, bestrijdt men mijn geestverwanten en mij niet, want de weerloosheid-zelf wordt door ons bestreden...... De kwestie der Dienstweigering verschijnt in samenhang met tal van andere vraagstukken en heeft dus haar bepaalde en betrekkelijke en tijdelijke beantwoording...... Van den meesten invloed op onze houding tegenover het militarisme van thans is ons antwoord op de vraag naar het karakter van speciaal dezen oorlog. „Niet altijd heeft de revolutionaire Sociaal-Democratie een oorlog afgekeurd. Uit historisch oogpunt beschouwd, kan gezegd worden, dat de oorlogen, die b.v. de eenheidsstaten Italië en Duitschland vormden, tegelijkertijd den grondslag legden, waarop de Sociaal-Democratie haar strijd kon voeren, n.l. in de parlementen dezer landen en in de groote landelijke vakvereenigingen, tegen de nationaal-heerschende klassen...... Formeel is er niet een constante klassenstrijd-tactiek...... de maatschappij is een organisme, dat in iedere periode naar eigen wetten zich ontwikkelt en zich bij die ontwikkeling zelve verkeert in eigen tegendeel, zoodat ook door de arbeiders vroeger verworpen strijdmiddelen later noodzakelijk toegepast moeten worden. Het kapitalisme, aanvankelijk berustend op vrije concurrentie, slaat door concentratie van bedrijf en van bezit, door schepping van wereldmarkt inplaats van nationale markt, om in een productievorm, waar het zwaartepunt hoe langer hoe meer verlegd wordt naar de groot-bedrijven...... De productie van steenkool, van ijzer en staal...... de electriciteitswerken, worden in plaats van hulp, hoe langer hoe meer beheerschers der andere industrie-

en...... De ijzer-en-staal-productie omvat scheepsbouw en spoorwegen. De lengte der spoorwegen stijgt van 1891 tot 1911 van 617.000 Kilometer tot meer dan een miljoen...... de kolenproductie van 512 miljoen ton op 1094 miljoen...... de ruw-ijzerproductie van 25 op 69 miljoen ton......

„Met de industrialiseering van Europa, die o.a. gepaard gaat met een onttrekking van arbeidskrachten aan het platteland naar de industrie-centra, en die noodig heeft een verbazende toeneming van de bevolking (Duitschland's bevolking stijgt in 30 jaar van 45 op 65 miljoen, die van Noord-Amerika van 50 op 91 miljoen) ontstaat behoefte aan meer landbouwproducten. Engeland voerde reeds in 1910 6.5 miljoen ton broodgraan in, Duitschland had 1.3 miljoen ton broodgraan uit het buitenland noodig. Zelfs een land als Oostenrijk-Hongarije, tot ongeveer 1905 een graan-uitvoerend land, had in 1912 voor 75 miljoen kronen graan noodig uit het buitenland...... Het buitenland is hier vooral Amerika en, naarmate ook Amerika meer geindustrialiseerd werd (de uitvoer daalde van 41% van den verbouw in 1901 tot 17 procent in 1910), vooral Rusland. Maar niet alleen de behoefte aan de voedingsmiddelen, ook de stijgende behoefte aan verkoop-gelegenheden (afzetgebieden) voor de overmatige hoeveelheden van de waren, waarvan het hoe langer hoe meer opgehoopte (geaccumuleerde) kapitaal een hoe langer hoe grootere hoeveelheid voortbrengt, en ten slotte de behoefte aan steeds meer en aan de meest-voordeelige beleggingsgebieden, zijn de oorzaken, dat de trust en het monopolie hun zegetocht voortzetten over de gansche aarde en in Afrika zoowel 't Noorden als 't Zuiden, zoowel Egypte als Transvaal, en ten slotte de Congo en de Oost- en Westkust onder den invloed van het moderne kapitalisme brengen. Engeland betrekt uit Indië zijn grondstoffen, en belegt er zijn miljoenen; het Duitsche kapitaal zoekt zich te pooten en voort te woekeren in Turkije en in Klein-Azië, in China en in Zuid-Amerika, maar ontmoet overal het Fransche en het Engelsche, en stuit op de belangen van Rusland. — Een enkel cijfer duidt de geweldige omwentelingen aan, die op gebied van handel en kapitaalverplaatsing plaats grijpen, omwentelingen dus in den maatschappelijken ondergrond van het gansche menschheidsbestaan met al zijn innerlijke verhoudingen. De handelsbeweging (d.w.z. totaal van invoer en uitvoer) steeg van 1891 tot 1912 voor Frankrijk van 8.5 op 14 miljard, voor Amerika van 7 op 16, voor Engeland van 15 op 27, voor Duitschland van 8 op 21 miljard.

„Wat willen deze cijfers zeggen? Wat hebben ze te maken in een betoog over dienstweigering? Zooals ik reeds zei, staat onze

waardeering van Dienstweigering niet op zich zelf, maar het weigeren van den dienst, door de machthebbers dezer wereld aan ons gevraagd, hangt ten nauwste samen met het karakter van dien gevraagden dienst. Welnu, deze cijfers laten ons reeds twee dingen zien: ten eerste dat de belangen van die geconcentreerde kapitaal-machten hoe langer hoe omvangrijker, hoe reusachtiger worden, en dat de dienst dezer belangen al-beheerschend wordt; ten tweede dat de belangen dier nationale groeperingen in allengs feller wordenden strijd tegen elkander komen te staan in hun expansie-behoefte.

„Het imperialisme is niet meer de politiek, passend bij de concurrentie der afzonderlijke bedrijven; het imperialisme is de reuzenworsteling der kapitaal-kolossen die zich bij hun worsteling bedienen van de zoo hoog mogelijk opgevoerde staatsmacht en geleid worden door het bank-kapitaal. Want — en nu raken we het probleem der dienstweigering toch wel van zeer nabij — het militarisme, waarvoor van het volk wordt geëischt, goed en bloed, lijf en leven te offeren, dat militarisme is onder het imperialisme niet anders dan de macht, die de belangen dezer geconcentreerde kapitaalgroepen moet verdedigen, d.w.z. voor welks bedreiging een andere nationale kapitaal-groep zich moet terugtrekken, opdat eigen nationaal kapitaal de expansiezucht kan botvieren......... Reeds in 1898 wordt een antwoord van Bismarck gepubliceerd over de vraag over de verhouding van Engeland tot Duitschland. „Hij betreurt het", heet het daar, „dat die betrekkingen niet beter zijn, maar hij weet geen middel om ze te verbeteren, want het eenig hem bekende middel zou hierin bestaan, dat de Duitschers hun eigen industrie gingen inbinden"; en omgekeerd ziet reeds lord Roseberry in Duitschland „den gevaarlijksten mededinger voor den engelschen handel, die tot zelfs in Indië en Egypte door Duitschland wordt bedreigd". — Laat mij even terloops mogen opmerken... dat Engeland volgens dezen engelschen staatsman Duitschland moet wederstaan, opdat Engeland zelf de Indische en Egyptische millioenen kan behouden, hetgeen iets anders is, ook ethisch, dan het motief der handhaving van de kleine staten. En tevens dat Albion daarom zoo „perfide" is omdat het nu eenmaal de goudkanalen naar het eilandenrijk heeft geleid inplaats van naar Duitschland. Bekend zijn de uitlatingen van b.v. von Moltke: „De beurs heeft in deze dagen een invloed gewonnen, die de gewapende macht voor haar in het veld roepen kan", zoowel als die andere dat oorlog slechts de voortzetting is der politiek met andere „middelen". In Nederland schreef Jhr. De Savornin Lohman: Het groot-kapitalisme strijkt over de landen heen als

roofvogels. De groote staten jagen naar het bezit van nieuwe streken. Het kapitalisme wordt gesteund door de krijgsmacht. Komt er dan oorlog, dan zorgen de leiders, dat het den schijn heeft, alsof men vecht voor hoogere doeleinden, voor zelfverdediging. Inderdaad is het anders. Men vecht voor de geldmakerij. „Die groote staten" is verkeerd uitgedrukt want...... ook de kleine doen het...... de jaarlijksche uitgaven voor militaire doeleinden in de zes groote staten zijn gestegen van 3.5 miljard in 1891 op 7.5 miljard in 1911, terwijl in hoofdzaak hierdoor de schuldenlast in dezelfde periode steeg van 57 miljard op 76 miljard...... En als het imperialisme losbarst...... want ik zeg u daar moet eerst iets ontwricht en gescheurd worden in de menschenziel, daar moet eerst iets heiligs en zuivers kapot gemaakt worden, voordat een menschenkind aan zulk een walgelijke slachterij kan meedoen, — wie zal de woorden van bloed en tranen kunnen spreken om dit wereld-lijden uit te drukken? — Maar met dit bloed...... moeten de dammen doorweekt worden, die het indringen van het...... nationale kapitaal in vreemde gewesten weerhouden...... En achter de schermen werkt het bankkapitaal...... In de functionneering van haar bankkapitaal klopt het hart van het imperialisme. Vandaaruit wordt besloten tot beleggingen in vreemde gewesten. Vandaaruit worden de... bewapeningsindustrieën beheerd, die er belang bij hebben...... dat een oorlog zijn weedom eindeloos uitbraakt. Heeft Krupp niet 4 miljoen betaald ten bate van de oorlogsslachtoffers, nadat de firma...... 40 miljoen had verdiend? De 5 grootste banken van Duitschland hadden aan deposito's in 1886 95 miljoen mark, in 1910 1565 miljoen...... Hun eigen kapitaal steeg in 40 jaar van 88 miljoen op 615 miljoen...... De „Deutsche Bank" alleen had reeds in 1903 door middel van haar directeuren zitting in het bestuur van 221 industrieele ondernemingen. Dit bankkapitaal nu...... dat bij iedere leening groeit in macht over den staat zelf...... sluit geheime verdragen, waardoor...... nu de slavernij reeds eeuwen afgeschaft heet, over gansche volkeren met lijf en bloed beschikt wordt, zonder dat zij er zelf iets van weten. En als dan...... het bevel gegeven wordt: „voorwaarts" ...... dan weet de verkochte en misleidde massa niet eens, tegen wie, niet eens waarom, niet eens waarheen. Maar dit weet ze wel: dat zij het leven te verliezen...... heeft, en dat ze met de leus „voor huis en haard" bedrogen worden, en dat een land dat voor hen tot „Vader" strekt, voor hen nergens en voor het kapitaal overal is...... Strijdt misschien de Indiër of de Algerijn aan den Yzer...... voor zijn...... vaderland dat precies aan den anderen kant van de wereld ligt? Strijdt de britsche soldaat in

Perzië of Macedonië voor zijn „huis en haard"? Strijden de Transvaalsche boeren in Egypte voor hun „vaderlijke erve"? En de met handgeld gekochte Nederlandsche koloniaal?

„Al die machten, die met het woord „onafhankelijkheid" ten strijde opwekken, onderdrukken in alle werelden zooveel volkeren als ze maar kunnen...... Engeland tegenover Transvaal en Egypte, Frankrijk tegenover Marokko, Italië tegenover Tunis, Oostenrijk tegenover Bosnië, Rusland tegenover Finland en Polen...... België heeft geen oogenblik gevochten voor zijn onafhankelijkheid, om de eenvoudige reden, dat door het eerste schot zijn onafhankelijkheid met eigen hand doorboord werd, daar het zich hiermede inlijfde in de greep, die voor de belangen der geallieerde regeeringen streed...... en het sociaal geheel afhankelijk zal zijn van de groote geldschieters met name van Engeland......

„Zoo lief heb ik het nederlandsche volk dat ik het zeg...... Men misleidt U! Men zegt U dat gij uw „vrijheid" moet koopen met eigen bloed en met moord op anderen; ...... maar dat is uw ellende vermeerderen en de macht van die u ellendig maken vergrooten!...... Daar is maar één grondslag voor uw vrijheid: de éénheid der volkeren, die in het Socialisme verwerkelijkt zal zijn......

„Het is de laatste zin van het manifest, die bij uitstek de aandacht heeft getrokken...... De zin luidt zoo: „Immers, wij beschouwen Dienstweigering als één der middelen, welker samenwerking het militarisme zal vernietigen, waarbij de persoonlijke Dienstweigering groote zedelijke waarde heeft om tot massale dienstweigering te geraken".

„Naar aanleiding hiervan moet ik 3 dingen bespreken:

„a. de noodzakelijkheid van den strijd tegen imperialisme en militarisme ook in Nederland ;

„b. den strijd zelf en den vorm van den strijd ;

„c. de waarde van het persoonlijk element in dezen strijd.

„Is het wel noodig om in Nederland over imperialisme te spreken?...... Wij verstrekken daartoe de volgende gegevens. Het imperialisme wordt gemeten aan: concentratie van bedrijf, speciaal van bankkapitaal; aan militarisme; aan algemeene reactie; aan koloniale expansie.

Het cijfer der Nederlandsche handelsbeweging steeg van 1872—1912 van 10 miljoen ton op 98 miljoen ton, d.w.z. dat de toename van het handelsverkeer in de laatste tientallen van jaren in Nederland geenszins minder was dan in Duitschland, het land met de snelste ontwikkeling op dit gebied. De bevolking der steden steeg van 1870 tot 1909 met 88%, die van het plat-

teland met slechts 37% ; de groote steden en industriecentra stegen met 114—574%...... het steenkolenverbruik sedert 1890 van nog geen 4 miljoen ton op 9 miljoen ton in 1913...... 18000 schepen met 35 miljoen ton 1893, op ruim 34000 schepen met bijna 98 miljoen ton in 1912.

„Van de groote banken bedragen de kapitalen en reserves in '85: 20.5 miljoen gulden, in '95: 22.5 miljoen, in 1905: 32.5 miljoen, om in 1913 reeds 73.750.000 gulden te hebben bereikt. Ook hier stijgt de meest zuivere thermometer van het imperialisme juist in de laatste jaren verbazend snel...... Hier moet bijgevoegd worden de concentratie der bankkapitalen: de Rotterdamsche bank associeerde zich met, of annexeerde sedert 1911 niet minder dan 9 andere bankinstellingen...... De besturen van de Twentsche, Amsterdamsche en Rotterdamsche banken hebben...... in 1913 zitting in niet minder dan 120 naamlooze vennootschappen, waaronder de allergrootste......

„Ook de andere kenmerken van zuiver imperialisme zijn in Nederland talrijk aanwezig...... b.v. het opstel van Colijn in de „Stemmen des Tijds" over „ons" meedoen aan de miljoenen jacht in China, verschillende artikelen in „Onze Eeuw", het pas verschenen geschrift van Van Heutz: een uiterst krijgszuchtig boekje „Over de staatk. oorzaken van den oorlog en de positie van Nederland", dat snakt naar „het beste geweer, de beste mitrailleurs, het beste geschut, de beste officieren en onderofficieren", en dat niet werkt met aardbevingen noch met den vredesengel, maar met Tromp en De Ruyter, met dreadnoughts en zware mortieren, een geschrift dat barst van nationalistische opgeblazenheid. Ik wijs op het adres-Van Aalst, op de landstormwet...... die de beschikbare, d.w.z. aan het militarisme verraden slachtoffers aanzienlijk vermeerdert... Ik wijs op de speciale oorlogsbelasting van Treub, op het onophoudelijk gerommel en gerammel met de plannen voor de verdediging van Indië, die tallooze miljoenen zal kosten, op de 30 miljoen die minister Rambonnet reeds mag vertimmeren en versmeden aan vechtschepen.

„Ik wijs op de reactie, die bestaat in de vermindering van de macht van het parlement...... Ik wijs op de uitspattingen van het militair gezag, dat geen vrije meeningsuiting duldt; hoe zelfs een minister in een z.g.n. vrijzinnig kabinet openlijk durfde zeggen : „Er moeten geen proselieten worden gemaakt, door wien ook...... tegen onze landverdediging en tegen ons nationaal gevoel"...... Ik wijs op de oorlogswinsten, die ontzien, op de oorlogslasten, die onophoudelijk zwaarder worden.

„Het is een waan...... indien men meent, dat in het imperia-

lisme de vrijheid der volkeren met onderzeeër, Zeppelin of uithongerings-blokkade kan worden gehandhaafd. Daarmee wordt alleen winstzucht en gouddorst bevredigd, maar al het andere wordt vernietigd: cultuur, geweten, vrouweneer, menschenlevens en moraal, — maar boven alles volkerenvrijheid; — ......

„En zoo zal dan onzerzijds verzet moeten worden gewekt en gepredikt als revolutionaire kracht. Juist nu!...... Wij hadden al eerder moeten komen! In Augustus 1914 had ons woord van verzet reeds overal moeten klinken.

„Na den oorlog" zoo willen velen sussend spreken. Maar dan is het de tijd voor vrededieners der diplomaten, voor vredepreeken der kerken, voor vrederesoluties der nationale-socialisten...

„Wij moeten in het volk mét het inzicht, den wil wekken om zich te verzetten, den durf en de toewijding...... Een verzet, niet in de eerste plaats een parlementair verzet, maar een massaal verzet, een verzet, direct zich keerend in telkens herhaalde volksbewegingen...... Over alle landen strooit de wind van verzet ons zaad: in de harten van onze helden in Rusland... in Servië, in Polen, in Litauen, in Italië, — en een minderheid in Duitschland en in Frankrijk en in Engeland: Liebknecht en Rühle, Bourderon en Merrheim en een deel der I.L.P....... Onze stem is in dit koor...... het leger moet onbetrouwbaar worden als inbreektuig voor de heerschers in de schatkamers der wereld.

„Wij achten het niet genoeg dat de grondslagen van een nieuwe waarachtige orde aanwezig zijn en door ons worden aangewezen. Wij weten ook, dat alleen door de toewijding der massa deze nieuwe orde kan worden gebaard......

„Uit deze ineenstorting staat een nieuwe waarheid op, n.l. dat het persoonlijk offer, gebracht uit liefde en saamhoorigheid tot de menschheid, niet vergeefsch is. Het oude Godswoord, dat het beter is geen schade te lijden aan de ziel dan zelfs de heele wereld te winnen, geldt met grootere kracht, omdat de ziel voelt, dat zij staat als post; als voorpost, dus als een deel der menschheidsziel......

„Wij weten dat alleen in het zich verliezen, in het zich onderdompelen in de zee van kameraadschap en solidariteit het zelfbehoud kan zijn gelegen, — gelijk immers ook in het opgaan in de internationale Volkeren-eenheid het behoud van een Volk gelegen is."

De rechtbank veroordeelde hierop Ds. v. Wijhe tot 3 maanden gevangenisstraf met een proeftijd van 2 jaar. V. Wijhe ging hiervan in hooger beroep bij het hof te Arnhem, dat hem tot 3 maanden gevangenisstraf veroordeelde. De hooge raad verwierp daarna zijn cassatieberoep, tengevolge waarvan de onevenredig

hooge straf gehandhaafd bleef. Een groep particulieren, Dr. G. A. v. d. Bergh v. Eysinga, Dr. J. v. d. Bergh v. Eysinga—Elias, Dr. J. D. Bierens De Haan, Mw. H. de Clerq, W. H. v. Haren Noman, Mr. G. T. J. de Jongh, Prof. Dr. Ph. Kohnstamm, Mr. P. Tideman, C. Verwey, dienden bij de kroon een verzoek in, bedoelende verandering van gevangenisstraf in hechtenis, eveneens 235 van V. Wijhe's gemeenteleden. Het resultaat was dat ten slotte de 3 maanden gevangenisstraf werden veranderd in 35 dagen hechtenis.

* * *

Donderdag 10 Februari 1916 verschenen voor de rechtbank te Rotterdam Enka (Mw. A. v. d. Vlies), J. P. Honnef en J. Raas. Honnef zeide voor de rechtbank o.a.: „Wanneer de redactie van dit manifest mijn persoonlijk werk ware geweest, dan voorzeker stond er als motto boven, het bijbelwoord: „Zijt dan nuchter en waakt". Immers de gevangenis betreden, broodeloosheid waarmee men ons dreigt,...... kortom zichzelf te offeren voor een zoo groote en heilige zaak...... n.l. de waarachtige vrede aller volken, is geen taak voor heethoofden...... dat eischt de kalmte en den moed van een met bovenmenschelijke kracht begiftigde...... Wij zeggen alleen waartoe wij hopen in staat te zijn, als men ons roept voor den dienst van dat afschuwelijke, dat mensch-onteerende, dat on-christelijk militarisme, en we spreken het uit als een vaste hoop, als een heilige verwachting, dat eenmaal, mede door een massale dienstweigering, dat is de weigering tot broedermoord door een massa geestkrachtige helden, dit monsterachtig steunpunt van het kapitalisme zal verdwijnen. ......ge zoekt opruiers, zoudt ge uw aandacht niet eens wenden tot die groote kring van dagbladschrijvers en geestelijke leiders, die in hel-patriottische artikelen en zalvende predikaties de jonge mannen opwekken tot den krijgsdienst, dat is tot den moorddienst...... wij hebben gevoeld dat zwijgen zonde zoude zijn, en wij hebben het uitgesproken...... dat wij, wat er ook gebeuren moge, trouw willen zijn aan onze innigste overtuiging, en dat onze hand zich niet zal opheffen tegen onzen broeder...... en dat wij, mocht de staat ons roepen tot dezen dienst, dezen dienst zullen weigeren, gedachtig aan het woord: „Gij zult Gode meer gehoorzaam zijn dan menschen!" "

Enka verklaarde dat zij zich als christen en als socialist keerde tegen de bestaande maatschappij : „Wij wenschen de pijlers van den kapitalistischen Staat, die de handhaver der huidige anti-christelijke maatschappij is, te ondergraven. En de sterkste pijler van den kapitalistischen staat is het militarisme.

Wij voor ons staan niet op het standpunt van hen, die absolute geweldloosheid bepleiten. Krachtens onze meer orthodoxe opvatting van het christendom aanvaarden wij in deze wereld van zondaren de noodzakelijkheid van een overheid, met dwingende macht bekleed, een overheid die, symbolisch gesproken, gelijk de Bijbel het uitdrukt, het zwaard draagt. Maar wij eischen, dat deze overheid Gods dienaresse zij, haar macht bestedend in dienst van rechtvaardigheid en broederschap. Indien de overheid haar macht gebruikt om Gods geboden te overtreden en Mammon's troon te schragen, zoo zeggen wij haar, gelijk onze Calvinistische vaderen, de gehoorzaamheid op. De Staat zij rechtsinstituut der gemeenschap. Zoodra zij tot onrechtsinstituut wordt, is ongehoorzaamheid aan dien Staat christenplicht.

„Het voornaamste middel nu, waardoor heden de Staat als onrechtsinstituut funktionneert, is het militarisme. Het militarisme is de gepantserde vuist van het kapitalistisch imperialisme. Alle militarisme staat heden in dienst van het imperialistisch drijven der groote mogendheden. Ook het militarisme der kleine staten.

„Zoo heeft het Nederlandsch militarisme als voornaamste directe taak, Nederlandsch-Indië voor het Nederlandsch kapitaal te bewaren; maar omdat het deze taak tegenover een tot wereldmacht groeienden staat als b.v. Japan niet alléén volbrengen kan, daarom wordt straks het Nederlandsche leger de dienstknecht van een buitenlandsche grootmacht als Amerika...

„Het Duitsche militarisme kan nog de gepantserde vuist wezen van het Duitsche kapitaal, maar het Nederlandsche militarisme kan het niet verder brengen dan de pink te wezen van de gepantserde vuist, waarmee vreemd kapitaal in de eerste plaats vecht voor eigen imperiale macht."

De rechtbank veroordeelde de 3 beschuldigden tot 20 gulden boete, subsidiair 10 dagen hechtenis.

* * *

In de eerste kamer protesteerde den eersten Maart 1916 de liberale afgevaardigde E. Bergsma tegen de vervolging inzake het dienstweigeringsmanifest, zeggende o.a. dat vervolgingen wegens gewetensbezwaren nooit zijn goed te keuren. Bovendien bevordert de regeering zoo de zaak die zij bestrijden wil. De vervolging is even ontactisch als de uitzetting van Ds. De Ligt. Men wekt juist zoo belangstelling. Door de vervolgingen is het manifest juist een gevaar geworden.

De minister (Ort) antwoordde, dat de regeering voor het feit

stond, dat in dezen moeilijken tijd van mobilisatie een manifest werd uitgevaardigd, waarin tot dienstweigering werd aangezet. Dit was hoogst gevaarlijk en uit een oogpunt van vaderlandsliefde hoogst laakbaar. Het was een daad die onder de strafwet viel, en daarom achtte de regeering vervolging noodzakelijk. Het was strafbare opruiing. Men zegt: het manifest heeft niets uitgewerkt. Dat weet men niet, omdat men niet weet, wat er nog gebeuren zal. Als het manifest werkelijk gevolgen had gehad, zou men de regeering terecht hebben verweten dat zij niet is opgetreden.

In zijn repliek protesteerde de heer Bergsma nogmaals. Spreker weet wel dat zij iets strafbaars hebben gedaan, maar daarom is de vervolging nog niet tactisch. Majesteitsschennis is ook strafbaar en toch vinden vele menschen het niet prettig als daarom vervolgingen plaats hebben. Vrij spreken of schrijven moet zoo weinig mogelijk worden gehinderd.

Minister Ort verklaarde: De vervolging van bedoelde onderteekenaars geschiedde niet om hun vrijheid te beperken, maar omdat zij een misdrijf hadden gepleegd.

* * *

Een deel der manifestanten had zich onderwijl georganiseerd. Er ontstond een Landelijke Organisatie van Onderteekenaren van het Dienstweigeringsmanifest. Deze belegde in het geheele land vergaderingen, zorgde voor de verspreiding van duizenden vlugschriften en richtte een Fonds op tot Ondersteuning van de Slachtoffers van de Onderteekening van het Manifest en van elke actie die daarmede in rechtstreeksch verband stond. Menno Huizinga heeft in den aanvang en het eerste bestaan van het fonds hiervoor wel het meest van allen geijverd, daarna was Brommert secretaris-penningmeester en thans Luif. Er is thans ongeveer 100.000 gulden steun verleend.

De overheid in Den Haag meende dat eerstgenoemde organisatie niet geoorloofd was. Dientengevolge stond het bestuur van de afdeeling Den Haag der landelijke organisatie (die zich vereenigd had onder den naam „Dienstweigering") bestaande uit V. Borrendam, Chr. Koomans-Timmer, S. Colthof, J. Middelraad, en C. Bommeljé op 24 Februari 1916 voor de rechtbank te Den Haag.

Chr. Koomans-Timmer verheugde zich dat zij opgeroepen waren voor de rechtbank te verschijnen. Dit toch bewees dat de regeering in de actie een gevaar zag voor den imperialistischen staat. „Uwe vrijspraak zou mij verheugen...... maar dat zou

slechts op eene manier mogelijk zijn: indien gij overtuigd werd van het rechtvaardige, van het gebiedend noodzakelijke van onzen strijd, maar dan zoudt gij ook geen rechters meer kunnen zijn, handhavers van de kapitalistische wetten, dan zoudt gij uw toga uitwerpen en alles opofferende u naast ons scharen...... Maar nu van uw standpunt uit gezien, moet gij ons veroordeelen. Ik zal het u gemakkelijk maken en, waar gij spreekt van opruien, inplaats van aansporen tot dienstweigeren, daar zal ik, evenals eertijds onze voorvaderen den geuzennaam, den naam opruier tot een eeretitel nemen. Ja, als opruien beteekent iemand opwekken tot daden, die men goed acht, als opruien beteekent: het opwekken bij anderen van den wil om te leven volgens de geboden Gods, ja dan heb ik opgeruid en dan ben ik er trotsch op een opruister te zijn......

„Als moeder van zonen heb ik dit manifest geteekend. Ik kan mijn jongens niet afstaan aan het leger, dat hen zal opleiden tot moordenaars van hunne broeders, enkel en alleen omdat op hun geboortebewijs een ander stempel staat......

„Ik ben altijd voor persoonlijke dienstweigering geweest en heb het manifest daarom zoo blijmoedig geteekend omdat ik er een aansporing in zag tot dienstweigeren......

„Ik heb onder soldaten verspreid en wel teekenend is het voor den geest onder het leger, dat ik onder de soldaten de beste hulp vond: meer dan een vroeg mij om wat manifesten mee te mogen nemen om ze aan de kameraden te geven".

C. Bommeljé achtte het waarachtig christendom „in strijd met alle militair gedoe en daarom moet ieder Christen een strijder zijn tegen het militarisme, tegen de gewapende landsverdediging. Ik mag door Gods genade zeggen, dat ik mij aan Hem toevertrouwd heb, in leven en sterven, dat Jezus Christus mij verlost heeft van zonde en dood, en daarom moet ik getuigen tegen de antichristelijke daden der zoogenaamd christelijke volken. De christen heeft in zich ontvangen den Geest van God, die een wereldomhelzende liefde heeft. De Christen heeft den Duitscher even lief als den Hollander, hij wil zegenen, niet verderven, hij is de brenger der Blijde Boodschap, het Evangelie der Verlossing, niet van de dreunende kanonslag des doods. Mijn begeerte is te zijn een goed krijgsknecht van Jezus-Christus, en daarom kan ik niet deelnemen aan gewapende landsverdediging. Een van Jezus' laatste gebeden hier op aarde was, dat Hij wilde dat zijne leerlingen één zouden zijn, internationaal. Hoe zullen dan wij, Zijn nederige volgelingen, elkander gaan bevechten en dooden? Het is ons onmogelijk. Hij die ons leerde, onze vijanden lief te hebben, liever schade en onge-

lijk te lijden, dan gewelddadig ons recht te zoeken. Hij zal ons kracht geven naar Zijn wil te leven......

„Als lid van den Bond van Christen-Socialisten deed ik dit reeds, door te onderschrijven artikel 4 van ons programma van beginselen en eischen, waarin wij de overheid erkennen als Gods dienaresse en gehoorzaamheid toezeggen, voor zoover zij handelt overeenkomstig Mattheus 22:37-39 : „Gij zult liefhebben den Heere, uwen God, met geheel uw hart, en met geheel uwe ziel, en met geheel uw verstand. Dit is het eerste en groote gebod. En het tweede, aan dit gelijk, is: Gij zult uwen naaste liefhebben als uzelven." Van deze beginselen uitgaande zeg ik in het Manifest den Staat mijne gehoorzaamheid op, waar het geldt landsverdediging te vuur en te zwaard. Daarvan getuigen wij tot het Nederlandsche volk, tot de geheele wereld, wij spreken uit wat er leeft in ons hart, meer niet. En zou dit getuigenis verboden zijn? Men mag dus in Nederland wel getuigen tegen allerlei zonde, doch niet tegen de zonde van doodslag op groote schaal? Men mag getuigen tegen alle duivelsche machten, die de menschheid belagen, doch niet tegen het menschenverslindende, veelhoofdige monster Imperialisme, dat nu dronken is van bloed. Indien de Nederlandsche wet dit verbiedt, welnu, het zij zoo, doch ik verklaar hier openlijk, dat voor mij de wetten van het Koninkrijk Gods duizendmaal meer waard zijn, dan alle wetten van het koninkrijk der Nederlanden, die daarmede in strijd mochten zijn."

J. Middelraad merkte op: „In de dagvaarding wordt ook gesproken over: „hebben opgeruid tot het plegen van het misdrijf van insubordinatie". Daartoe aansporen, neen, daartoe dwingen doet de Staat, mijne heeren, door U. Gij tracht den mensch te pressen zijn geweten, de stem Gods, tot zwijgen te brengen. Gij zet dus aan tot het plegen van insubordinatie tegen God. Gij pleegt daardoor het feit, waarvan gij mij beschuldigt. Gij zegt: „Wij hebben eene wet, en naar onze wet moeten zij gestraft worden" (vergelijk Joh. 19 vers 7). Doch ik zeg: „Daar is een eenig Wetgever, die behouden kan en verderven, doch wie zijt gij, die een ander oordeelt" (Jacobus 4 vers 12). Generaal De Wet, pas uit de gevangenis, zegt in een rede gehouden in Dewetsdorp: „Ik spreek van vrijheid. Als men mij daarvoor wil ophangen, dan vraag ik den Lieven Heer, mijn ziel te ontvangen, daar waar de ware vrijheid is". Holland heeft wel 80 jaar voor vrijheid van godsdienst en geweten gevochten, doch gaat nu zelf zijn onderdanen het zwijgen opleggen. Protest van een kerk of kerkgenootschap zou te verwachten zijn, doch het blijft uit. Hierdoor wordt het verband tusschen Staat en Kerk

weer zéér sterk belicht. Het officieele kerkendom is practisch, past zich geheel aan bij den Staat. Dit is dan ook een der redenen, waarom ik totnogtoe geen lid van een kerk ben, en mij wèl aansloot bij den Bond van Christen-Socialisten. Ik doorvoel als absolute eisch van het Christendom, dat het practisch toegepast moet worden, door hen die beweren Christenen te zijn. Dat is dan ook de oorzaak waarom ik hier voor U sta."

C. J. v. Borrendam verklaarde dat de motieven die hem tot onderteekening hadden geleid niet voortgesproten waren uit een godsdienstige overtuiging „want die heb ik niet; zij zijn voortgesproten uit mijne beginselen, uit mijne idealen, uit mijne beschouwing van de tegenwoordige samenleving en uit mijne liefde voor de menschheid.... Ik beschouw het vaderland als een kapitalistische instelling waarvan de grens slechts dient om een afscheiding te vormen tusschen het bezit van het eene deel der heerschende klasse en dat van het andere deel. De arbeidersklasse, de groote massa van het volk heeft niet het minste belang bij een vaderland, zij bezit slechts hare arbeidskracht en heeft dus niets anders te verdedigen. Vaderlandsliefde is liefde voor het kapitalisme. Verdediging van het vaderland is verdediging van het kapitalisme en ik betreur het zeer, dat nog een zoo groot deel der arbeidersklasse zich door allerlei schijnleuzen laat opruien tot verdediging van het vaderland of de voorbereiding daarvan. Ik herhaal, de arbeidersklasse heeft bij het instandhouden der grenzen geen belang, het is haar belang te streven naar internationale broederschap, te verwezenlijken de leuze: „Proletariërs aller landen vereenigt U!" Het is daarom mijnheer de Voorzitter, omdat ik mij verwant gevoel aan de arbeidersklasse, dat ik ook aan de landsverdediging niet kan medewerken. Dit is echter niet alles, ik heb ook groot bezwaar tegen moord en doodslag in het algemeen. Ik kan mij voorstellen, dat men uit zelfverdediging zijn medemensch doodt, ik kan mij zelfs indenken, dat men verplicht kan zijn, in het belang der geheele gemeenschap, een aantal menschen te dooden, ik acht het dus mogelijk dat de gewapende revolutie noodig kan zijn en ik zal er dan waarschijnlijk aan meedoen, maar ik zal ze niet propageeren en ik hoop, dat zij niet komen zal, ik hoop, dat het ook zonder wapengeweld gelukken zal, het kapitalisme te vernietigen. Maar ik acht in elk geval het vermoorden en verminken van duizenden medemenschen voor het handhaven van een naar willekeur getrokken lijn, in strijd met de eerste begrippen van menschelijkheid en beschaving. Het is dus ook uit een gevoel van menschenliefde, menschenliefde, die niet eindigt tusschen Vaals en Aken of midden in het dorpje Klinge aan de

draadversperring, maar menschenliefde die de geheele menschheid omvat, dat ik moet weigeren deel te nemen aan een massamoord of de voorbereiding daarvan."

De beschuldigden werden ieder veroordeeld tot 2 maanden gevangenisstraf.

Hiervan in hooger beroep gegaan bij het gerechtshof te Den Haag, werden Borrendam, Middelraad en Bommeljé veroordeeld tot *f* 75.— boete of 10 dagen hechtenis, Mw. Koomans—Timmer tot *f* 60.— boete of 8 dagen hechtenis. Het cassatieberoep van Borrendam en Middelraad werd verworpen en dat van de beide andere ingetrokken, waarna Bommeljé, Borrendam en Middelraad besloten hun boete niet te betalen en hun straf uitzaten in het huis van bewaring te Rotterdam.

* * *

13 Maart 1916 verschenen voor de rechtbank te Utrecht B. de Ligt en Lod. v. Mierop. Tegen beiden werd 3 maanden geëischt. De Ligt wilde 1o. de zaak uit juridisch oogpunt behandelen; 2o. doen verstaan hoe de daad, waarvoor hij terechtstond uit heel zijn levensbeschouwing, uit heel zijn leven volgde, 3o. de groote zedelijke waarde van het manifest naar voren brengen. Hij had echter betreffende het tweede punt nog slechts enkele zinnen gesproken en nauwelijks het woord „christen-socialist" genoemd of de voorzitter viel hem in de rede en verzocht hem zich bij zijn onderwerp te bepalen. De Ligt antwoordde dat dit reeds het geval was en sprak voort. Weldra echter werd hij opnieuw in de rede gevallen met de opmerking dat wat hij zeide niets met de zaak te maken had. De beschuldigde antwoordde dat hij zonder vorm van proces om der wille van zijn beginselen uit zijn gemeente en een groot deel van het land was verbannen, dat de officier van justitie op grond van daden die uit diezelfde beginselen volgden, thans 3 maanden gevangenisstraf had geëischt en hij derhalve hoopte eindelijk gelegenheid te vinden de motieven uiteen te zetten die hem leidden. De rechters konden immers geen beklaagde goed beoordeelen, wiens motieven zij niet door en door kenden. Op deze woorden volgde van de druk bezette tribune krachtig applaus, waarop de voorzitter driftig beval dat ze onmiddellijk ontruimd moest worden.

Het gedrag der rechters was zoodanig, dat De Ligt ten slotte uit protest zijn pleidooi afbrak. Aan wat hij nog had willen uitspreken, ontleenen wij het volgende: Na te hebben aangewezen hoe het tegenwoordig politiek en maatschappelijk stelsel in strijd is met de beginselen van het christendom en dat de moderne

oorlog niets te maken heeft met alles wat is schoon, rein en heilig maar een gevolg van de zonde en daarom krachtig moet worden bestreden, zeide hij: „In abstracto zijn we dat allen met elkander eens. Maar plotseling blijkt er hevig verschil wanneer de vraag rijst: „Wat moeten wij, Nederlanders, te midden hiervan doen?" Het gaat dan ook om ons zelf. Bij velen is er onmiddellijk dit antwoord gereed: „Wie hier gewapend over de grenzen trekt, is een kind des doods !" Zulk een antwoord, mijne heeren, kan voortkomen uit brute zelfhandhavingsdrift. Want die zit ons in 't bloed. Geen wonder! Hoevele eeuwen zijn menschen niet tegen elkander als wilde dieren opgevlogen; hebben zij zich niet gewroken! Zeventig maal zeven malen.

„Van den oermensch, sluipend uit zijn hol, tot dezen militairistischen tijd met zijn loopgraven, vestingen en belegeringsgeschut, kreunt de aarde van moord en doodslag. De veldslagen, die wij uit de geschiedenis van buiten leeren, we kunnen ze desnoods vergeten, de driften, die in die slagen woedden, dragen wij in onze eigen neigingen en driften mede. In den besten mensch van thans leeft nog te veel van 't dier. Gij zult dan ook wel toestemmen, dat zulk een antwoord met het Christendom weinig, niets te maken heeft. De ouden hebben Christus terecht bij Orpheus vergeleken, die door zijn goddelijke muziek de dieren temde.

„ „Ja maar — zoo zegt men —, wij, Nederlanders willen den oorlog niet. Maar als men ons aanvalt, doet men ons onrecht, en onrecht mag men toch tegengaan!" Eerst een vraag: Mag men onrecht tegengaan met alle, ook de gemeenste en laaghartigste middelen? Daarover straks. — Het zij erkend, mijne heeren, dat de groote meerderheid van ons volk den oorlog, tenzij om verdedigingsredenen, niet wil, evenals de groote meerderheid van alle volken. Maar men vergeet, dat men den oorlog reeds principieel aanvaard heeft, als men zijn zoogenaamde onafhankelijkheid en vrijheid laat berusten op zijn militair verdedigingsvermogen. Men vergeet, dat de verhouding der staten onderling zèlf niet deugt. Deze is nog principieel onzedelijk, en daarom slechts op onzedelijke wijze te handhaven. Het politieke leven moet nog zedelijk worden wedergeboren (zooals dat b.v. min of meer het geval is geweest met de wraak in het meer objectieve dusgenaamde recht). Prof. Heymans wijst er dan ook op, dat het laatste motief der staten tot nog toe is groeps-egoisme. Iedere staat als groep staat ten opzichte van alle andere slechts steunend op eigen geweld en dat zijner bondgenooten. Gelijk reeds werd opgemerkt, vallen nationale politiek en oeconomie tezamen. Als Nederland nu b.v. eens door Engeland of

Duitschland werd aangevallen, dan bewijst dat absoluut nog niet, dat wij met onze verdediging moreel in ons recht zouden zijn. Misschien zou men met veel meer recht kunnen zeggen, dat de aanvaller zich nu eindelijk eens flink begint te... verdedigen. Om dat op staanden voet te kunnen beoordeelen, moet men een politieke- en oeconomische-geschiedenis-kennis hebben van 30, 50, 100 jaar, en het diplomatieke spel der laatste decenniën doorschouwen. Echter zou dan geen land volkomen onschuldig te voorschijn komen. Maar onderwijl is de oorlog uitgebroken. Nu kan men natuurlijk zeggen: „Ja, tijd voor zulk een onderzoek is er nu niet. Ik ben nu eenmaal aangevallen, en daarom verdedig ik mij. Dood aan de indringers!" — Doch dat is een terugvallen tot een onzedelijk, onredelijk, onchristelijk standpunt, het standpunt van de wilde dieren: dat is het erkennen van driften, die Christus juist voor goed kwam temmen, vergeestelijken, vergoddelijken. Men moge zoo iets menschelijk noemen — men noemt, bij wijze van verontschuldiging velerlei slechts gaarne „menschelijk", vooral als men het zelf deed, of van plan is het te doen —, het is nochtans den mensch, zeer zeker den christen onwaardig.

„Doch ik ga verder, heeren! Neemt aan — iets onmogelijks — dat op dit oogenblik Nederland geheel buiten zijn schuld in het wereldconflict werd betrokken, — mèt dat 't erin betrokken werd, zou het hebben partij gekozen in de groote politiek-oeconomische twist, en niet allereerst zijn eigen nationaal bestaan hebben te verdedigen, maar de belangen der heerschende klasse dier grootmacht, bij wie het reeds zou zijn aangesloten door het simpele feit zelf, dat het zich tegen een andere grootmacht keerde. Redeneert desnoods dan alleen practisch: Is dat die offers waard? Ziet men niet, dat de ellende van België allereerst Engeland dient, èn die van Servië, èn die van Montenegro? Begrijpt men niet, dat hun toekomstige „zelfstandigheid", bij overwinning zelfs, maar zeer betrekkelijk zal zijn, daar ze dan dienen zullen èn politiek èn oeconomisch èn strategisch de belangen der grootsten der Entente ?

„Ik ga nog één stap verder, mijne heeren. Gesteld, wij hadden een land van recht, liefde, waarheid, schoonheid, heiligheid, en het werd aangevallen, zou het zich dan verdedigen door bedrog, misleiding, spionnage, omkooping, moord, marteling, brand, vernieling, doodslag?Neen! Juist omdat het een land van recht, liefde, waarheid, schoonheid en heiligheid was, zou het zich liever gewonnen geven, dan dat het, door zich aldus te verdedigen, zijn edelste, goddelijke gaven verspelen zou.

„Maar wij wonen nu eenmaal niet in zulk een land. Wij wonen

in een klein, fel-imperialistisch rijkje, dat een geweldige koloniale mogendheid is. Het gaat hier in politiek en maatschappelijk opzicht niet allereerst om God en Diens Rijk, maar om zelfbehoud, aardsch gewin, wereldsche macht, hoezeer dat alles ook op verdrukking en onrecht is opgebouwd. Als nu niet eens een goddelijk doel den oorlog als middel kan heiligen, zal dan zulk een duivelsch, mammonistisch doel dat middel wèl heiligen? Nederland is een imperialistisch rijk. Zijn politiek is door en door baatzuchtig. Ze is precies eender van karakter, als die van Japan b.v. Er is dus niets christelijks aan. Indië en Nederland worden meer en meer saamgesnoerd tot één politiek-strategisch geheel, juist volgens dezelfde beginselen, die het Britsche Rijk vooral sedert het optreden van Seeley en Roberts toepaste. Nederland is niet slechter wellicht, zeker niet beter dan de andere staten, over wier politiek wij dagelijks nu niet juist een zeer waardeerend oordeel vellen. Als alle volken, schijnt ook het nederlandsche volk geneigd, zich tegen elken zoogenaamden aanval onmiddellijk te verdedigen, omdat het niet begrijpt, dat ook zijn eigen heerschende klasse reeds lang tot de aanvallers, tot de roovers behoort. Moet nu een christen, die dit alles afkeurt, aan het verderfelijk oorlogsspel meedoen, wanneer zijn land zich plotseling militair te verdedigen heeft ? Heeft een christen allereerst voor Nederland te zorgen, of — voor dat Koninkrijk, dat altijd in woord en daad moet gepredikt worden aan alle volken, desnoods door en in den ondergang van den prediker-zelf? Het laatste. M.a.w. zullen wij christen zijn, voorzoover ons nederlanderschap het toelaat, of zullen wij nederlandsch trachten te zijn op die wijze, als uit ons Christendom naar zuivere consequentie volgt ?

„Welnu, mijne heeren, ik heb voor het laatste gekozen. Het is voor mij een zware strijd geweest, dat vol te houden, toen de oorlog losbrak. Want ik hèb al de verschrikkingen van de grenzen, zoowel in 't Oosten als in 't Zuiden, meegemaakt. Ook in mijn bloed woont nog van de oude drift der holbewoners. En ik heb mijn vaderland zeer lief. Ik heb besloten, trouw te blijven aan het evangelie van Jezus Christus temidden van een dorp vol kanonniers, terwijl de officieren zaten aan mijn tafel. Begrijpt gij, wat iemand moet doormaken, die denkt — want zoo dachten wij in 't Zuiden bij het begin van den oorlog —: „Over eenige dagen sta ik wellicht voor het laatst voor mijn gemeente. Ik zal de aandachtige, stille, vertrouwde gezichten van mijne vrienden misschien nog ééns tezamen zien, te midden van een menigte onbekende officieren en soldaten. Waarschijnlijk zullen die laatsten deze week nog in het vuur staan. Ik heb hun het

evangelie te verkondigen. Wat zal ik nu zeggen?" Terwijl de troepen zich bij de grenzen concentreerden; terwijl België werd uitgemoord en platgebrand; de lucht vervuld was van den donder der kanonnen; terwijl het dorp, mijn huis, de kerk met militairen was gevuld, heb ik besloten een voorbeeld te nemen aan het beste in mijn tegenstanders, en te trachten een even trouw en bereidvaardig dienaar van Jezus Christus te blijven, als zij het waren van hun oversten en generaals. Het heeft mij gebracht in conflict op conflict. Ten slotte heeft de militaire overheid mij om het prediken van mijn beginselen uit mijn gemeente, uit een zeer groot gedeelte van het vaderland verbannen. Onderwijl heb ik in het orgaan van den Bond van Christen-Socialisten, „Opwaarts", en in verschillende publieke vergaderingen voortdurend van deze mijne opvatting blijk gegeven. — Ik heb noch schriftelijk, noch mondeling, één steekhoudend argument ertegen vernomen. — En begrijpende, dat in dezen tijd, nu de leiders van het politiek-oeconomisch wereldproces doen, wat zij kunnen, om den oorlog zelfs uit Gods naam te verdedigen, en al meer volken opjagen in den brand, opdat ze ten koste van 't leven hun 't goud rooven zouden, — begrijpende, dat in zulk een tijd zij, die den oorlog zelf bestrijden willen, zich organiseeren moeten, heb ik contact gezocht met allen, die tegenover den internationalen wereldondergang zouden durven doen opgaan het licht der bevrijding......

„De geest van oorlog en militairisme heeft den Geest van Liefde en wederzijdschen dienst welhaast van de aarde weggejaagd. En daarom roep ik in heilige bezorgdheid tot alle oorlogsdienaars luid: „Weigert dienst! Weigert allen dienst, tenzij aan de liefde van Jezus Christus. Het militairisme, dat uwe krachten breekt, moet zelf worden stuk gebroken. Het imperialisme moet van den aardbodem worden weggevaagd". Daarom richt ik mij èn in het manifest èn in mijn prediking en geschriften tot het geweten mijner medemenschen. Dat moet gewekt, opdat eindelijk ontwaken zoude dit nieuw verantwoordelijkheidsbesef: ten eerste, dat wij onze leden nooit en nimmer mogen stellen tot wapenen der ongerechtigheid; ten andere, dat wij, christenen, de wereld hebben te verheerlijken door Liefde......

„Zoo staan hier dan tweeërlei dragers van verantwoordelijkheid. Gij, mijnheer de officier van Justitie, neemt de verantwoordelijkheid op u voor het beginsel der nationale verdediging; d.w.z. gij verdedigt thans in uwen aanval: het recht van Oostenrijk-Hongarije om zich tegen Servië te keeren; het recht van Rusland om in den oorlog de Slaven te beschermen; het recht van Duitschland, om het russische gevaar af te weren, met al

de gevolgen van dien; het recht van de fransche bourgeoisie, om den russischen beer om te koopen, dat die Pruisen in den nek zou bespringen; het recht van de engelsche regeering, om uit zelfverdediging heel de wereld welhaast in het conflict te betrekken, en kleine staten desnoods te laten doodbloeden, opdat het zelf in ieder geval zou kunnen blijven leven. Gij verdedigt het bestaansrecht van die doodsrivier, de Yser, en van de hel van Verdun...... Ach, wat verdedigt gij niet, gij, die de nationale verdediging verdedigt? Gij verdedigt heel het moderne politiek-oeconomische systeem met al zijn duivelsche uitwerkingen en moorddadige gevolgen. Wat spreekt gij dan óns van gevolgen? Laten de gevolgen van ons optreden nog zoo ernstig zijn, laten er, wat gij noemt slachtoffers, vallen, zoo vreeselijk als wat ik daareven noemde, worden zij niet en nooit. Want wij zeggen: „Niet moorden, niet verminken, niet haten, niet rooven, niet stelen, niet uitbuiten, — maar: redden, helpen, elkander rijk en gelukkig en sterk en vrij maken in den Geest". Wij werpen alle verantwoordelijkheid voor oorlog en oorlogsgruwelen ten eenenmale van ons. Niets, niets, niets daarvan nemen wij meer voor onze verantwoording.

„Doch volgaarne stellen wij ons mede verantwoordelijk voor ieder geval van principieele dienstweigering, gelijk die, dank zij de actie inzake het manifest, thans meer en meer begint voor te komen. Wij zijn trotsch op mannen als onzen bondgenoot Bosman, die hier, in het huis van bewaring, te wachten zit op het oordeel van het krijgsgerecht. Rustig en beslist blijft hij, ondanks physieke en moreele martelingen, zeggen tegen heel het vervloekte stelsel: „Neen!". Wij dragen hem en zijne medestrijders — want dat zijn onze strijders — mede in onze gedachten alle uren. Wij zegenen hen dagelijks. En wij zullen hun daden en motieven bekend maken, hier en in het buitenland. Want onze liefde kent geen afsluitingen, geen grenzen. Evenals nu de lente uit het Oosten komen gaat over alle landen, over alle loopgraven, over alle vestingen en versterkte steden, éène lente, één weldaad, een zee van bloemen, een oceaan van nieuw, alovergolvend leven — want God laat zijn zon opgaan over boozen en goeden, en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen —, zoo willen wij, dat deze Geesteslente komend over alle landen zij: dienstweigering aan alles wat den mensch ontadelt; dienstneming vóór alles, wat het leven veredelen, verheffen, vergoddelijken kan.

„Gij, mijnheer de officier van Justitie, hebt door uw eisch op dit oogenblik op u genomen de verantwoordelijkheid voor de moreele verwildering van Europa, van de wereld. Gij waagt

thans, door middel van het doen opleggen van gevangenisstraf een poging om nóg meer van het geweten der menschheid uit te roeien, dan reeds vernietigd is. Gij doet daarmede een aanslag op het beste in uw eigen volk; een aanslag op het beste in uw eigen hart.

„Wij echter gevoelen ons slechts verantwoord tegenover den Vader, als wij door dezen bloedzwarten tijd henen zenden de eerste stralen van den nieuwen, komenden Dag.

„Mijne heeren rechters, welke verantwoordelijkheid kiest gij?"

Lodewijk van Mierop verklaarde onmiddellijk dat hij noch bang, noch afkeerig is van qualificaties, als zoude hij gevaarlijk zijn met het oog op de jeugd en de ontvankelijke gemoederen, gevaarlijk voor de maatschappij, een opruier, een anarchist, een ondermijner van het staatsgezag en wat dies meer zij. Hij is dit al zijn leven lang gewend en ieder van die woorden heeft een verdedigbare zijde. Men kan de zaken eng of ruim bekijken, van uit het bijzonder eigenbelang of vanuit algemeen gemeenschapsbelang. Men kan ze vormelijk of principieel behandelen. „Ik ben geen vormelik man. Ik ben een man van beginsel. Ik handel uit beginsel. Derhalve wil ik ook in deze zaak het beginsel voorop stellen. Op formeele gronden wil ik niet worden veroordeeld, doch evenmin worden vrijgesproken. En waar mij nu het woord is verleend te mijner verdediging, d.i. tot mijne zelfrechtvaardiging, zal ik in de eerste plaats eens doen uitkomen, waar het bij deze gehele aangelegenheid in beginsel om gaat. Onlangs heb ik het nog uitgesproken en laten drukken, dat de gemeenschapsvorm in de nieuwere tijd, welke de naam van Staat draagt, slechts past voor slaven en slavenzielen en een geestelik vrij mens nimmer kan bevredigen.

„Dat blijkt nu weder, nu men tot gerechtelike vervolging overgaat van mensen, die getuigen van hun hoog-Menselike — in casu anti-militaristise gezindheid. Het is konsekwent in de éne lijn, die algemeen gevolgd wordt. Het wordt begrijpelik, daar men immers de gegevens, de feiten, de geestelike en stoffelike gesteldheid van individu en gemeenschap beziet vanuit een oogpunt van bizonder eigenbelang, het eigenbelang van de Staat als geweldsinstituut. Daar men zich richt naar de letter en de uiterlike vorm van een gelijkvloerse utiliteitsmaatstaf. Want de moderne Staat is het machtsmiddel van een imperialisties kapitalisme.

„Maar het is niet noodzakelik, dat men de dingen beziet vanuit een oogpunt van bizonder eigenbelang. Men kan ze ook bezien uit een oogpunt van algemeen gemeenschapsbelang. Het is niet noodzakelik, dat men zich bij de be-

handeling der dingen richt naar de letter en de uiterlike vorm van een gelijkvloerse utiliteitsmaatstaf. Men kan zich ook richten naar den Geest en het innerlik prinsiep van een verheven en verheffend idealisme. Men kan zowel het een als het ander. En naar gelang men het één doet of het ander, valt de beoordeling van eenzelfde zaak tegenovergesteld uit. Bij het bezien en beoordelen van deze zaak uit een oogpunt van algemeen gemeenschapsbelang hebben de ondertekenaars van het Manifest het recht aan hun zijde. Dan is namelik het Recht in de ruimte gebleven. Doch zodra verlaat men dit standpunt van het algemeen gemeenschapsbelang en komt terecht bij de gezichtshoek van het bizonder eigenbelang of het Recht is in 't nauw gebracht. Naar de vorm en de letter „recht" blijvende heten, is het in wezenlike zin, naar den Geest gesproken, tot onrecht verworden. Maar wie zou niet de maatstaf van algemeen gemeenschapsbelang hoger stellen dan die van bizonder eigenbelang? Wie zou niet aan het zich richten naar den Geest en het Beginsel de voorkeur geven boven het zich richten naar de letter en de tijdelike vorm? Dat is het nu juist waarheen ik het sturen wil. Dat wij, mensen van enige ontwikkeling, het in de grond met elkander er wel over eens zijn, dat het hogere en betere standpunt zeer zeker is om het algemeen gemeenschapsbelang tot maatstaf te stellen dan het bizonder eigenbelang, om naar den Geest te oordelen dan een uitspraak te doen naar de letter. Doch dat wij niettegenstaande dát, ook al weer omdat wij nog mensen zijn met alle zwakheden van mensen, in de praktijk des levens zo gemakkelik het zuivere en hogere standpunt verlaten en op het engere en lagere terechtkomen. Daarom vinden wij, dat overal in de wereld, in ieder tijdperk, die hogere maatstaf èn die lagere maatstaf te samen voorkomen, nooit enkel de één of de ander. Een klassieke plaats voor die hogere maatstaf tegenover de Staat vinden wij zeker wel bij Plato, waar hij die Staat de beste noemt, waar de vorsten wijsgeren en de wijsgeren vorsten zijn. En het ideaal daarmee uitgedrukt in zijn werk over de Staat, is door alle eeuwen heen het ideaal gebleven der grootsten en besten onder de mensen. Het ideaal, dat het Geestelike zal hebben te heersen en de leiding zal hebben over de volkeren. Daarmee ontstond als vanzelf de eerbied voor het Geestelike als het Hoger-Menselike, het besef dat in de samenleving de menigte het Geestelike element zal hebben te ontzien, te beschermen en zal hebben te beschouwen als baken op de levenszee. Als uitvloeisel van dit besef valt hier o.a. te noemen de in ons land zo gemeenzaam geworden klank van „het recht van conscientie-vrijheid", waarmee ook verband houdt art. 167

van de Grondwet, dat ieder zijne godsdienstige meningen met volkomen vrijheid belijdt. Welnu dan, aan de hand van deze hogere maatstaf wil ik de inhoud van het mij ten laste gelegde nader bezien, om daarmee tevens de vraagstukken die ermee betrekking hebben wat ruimer te belichten dan gemeenlik geschiedt door hen, die zulk een hoge en dus verantwoordelike waardigheid bekleden in de Staat en zichzelf geroepen moesten achten het hoogste welzijn voor de gemeenschap als geheel na te streven.

„Mij is ten laste gelegd: opruiing tot een strafbaar feit. Zowel het een acht ik onjuist als het ander. A. Onjuist acht ik het om de inhoud van ons Manifest opruiend te noemen. B. Onjuist acht ik het om militaire dienstweigering uit beginsel, als een strafbaar feit aan te merken.”......

Op grond van art. 180 van de grondwet, waarin verklaard wordt, dat alle Nederlanders, daartoe in staat, verplicht zijn mede te werken tot handhaving van de onafhankelijkheid van het rijk en tot verdediging van zijn grondgebied, meende Van Mierop, dat menschen, die principieele bezwaren hebben tegen gewelddadig nationaal verweer, van de dienstplicht behooren te worden vrijgesteld. De dienstweigeraar uit beginsel kan alleen gestraft worden wanneer men afwijkt van den ruimen geest die de grondwet in dit opzicht ademt. Dienstweigeren uit beginsel is niet alleen uit zedelijk maar zelfs uit grondwettelijk oogpunt geen misdaad.

Lettende op het algemeen gemeenschapsbelang zal „men zeer zeker iedere echte dienstweigeraar-uit-beginsel volgens de bedoeling van Art. 180 van de Grondwet vrij uit laten gaan. Want wie het geestelik leven en hoog-zedelike levensgedragingen in de Staat van overheidswege onderdrukt en knot, instede van ze aan het gehele volk voor te stellen als ideaal en navolgenswaardige voorbeelden, die pleegt een afkeurenswaardige en uiterst gevaarlike aanslag op het welzijn en de gezonde voortontwikkeling van het toch al zeer ontredderde volksleven. Alleen wie handelt volgens de maatstaf van het bizonder eigenbelang, in casu het eigenbelang van de Staat als geweldsinstituut, en zodoende zich zelfs niet bekommert om wat in beginsel en naar den geest zeer duidelik en begrijpelik in de Grondwet is vastgelegd, zal militaire dienstweigering uit beginsel geheel onrechtmatig en onredelik blijven aanmerken als een strafbaar feit......

„Engeland, zelfs als oorlog voerende mogendheid, geeft het treffende bewijs ook nu nog rekening te willen houden met het algemeen gemeenschapsbelang, met de ernstige gemoedsbezwaren van zijn burgers tegen het verrichten van militaire dienst

en toont daarmee de Nederlandse overheid een heel eind vooruit te zijn in een ruim oordelen volgens een hoger geestelik beginsel. Zo kon men gisteren in de pers lezen, hoe de Engelse regering een ontwerp in overweging nam, om zich de diensten te verzekeren van de geheel en al van iedere militaire dienst vrijgestelde personen, als zijnde uit beginsel volstrekte tegenstanders. Deze zullen geheel buiten het leger gebezigd worden voor werk, dat voor de gehele natie van belang is. Ongetwijfeld geldt het ook hier: waar een wil is, is een weg. Moge dan spoedig de Nederlandse overheid tonen die wil te bezitten en niet langer de maatstaf van het algemeen gemeenschapsbelang prijs te geven voor een mens-onwaardig zich vastklemmen aan de maatstaf van een bizonder eigenbelang, in casu het eigenbelang van de Staat als geweldsinstituut, van de moderne imperialistise en kapitalistise Staat. En bovendien — om te besluiten zoals Cato het in de Romeinse senaat placht te doen — en bovendien ben ik van oordeel, dat Carthago verwoest moet worden, dat wil hier zeggen: bovendien ben ik van oordeel, dat het militarisme vernietigd moet worden, dat is: dat de Staat als geweldsinstituut moet verdwijnen."

Beide werden veroordeeld tot 3 maanden voorwaardelijke gevangenisstraf met een proeftijd van 2 jaar. Zij gingen echter in hooger beroep en stonden voor het hof te Amsterdam.

De Ligt sprak daar o.a. het volgende: „......kloosterlingen, geestelijken en predikanten zijn vrijgesteld van den dienst omdat men wèl besefte, dat die menschen toch eigenlijk een andere levensroeping hadden te vervullen, een hoogere, goddelijke taak. Doch moet men daarom in een klooster zitten of theologie hebben gestudeerd? Heeft ieder mensch niet met zijn geweten uit te maken, waartoe hij in dit leven is geroepen? Dit is het onrecht, dat men ons aandoet, dat men ons hindert in onze gewetenstrouw. Men zegt: gij moogt uw ideeën verkondigen, gij moogt, zoo zegt de procureur-generaal, in ons land toch inwerken op de geesten van de menschen. Zonder twijfel. Maar wij eischen meer. Wij houden daarmede niet op, wanneer wij zien, dat de menschen verkeerde daden doen. Wij verkondigen niet alleen, dat ons godsdienstig beginsel en de oorlog onderling strijden, maar als wij zien, dat onze geestverwanten aan den oorlog mee gaan doen, roepen wij: Laat dat!" Als iemand een moord wil doen, werkt gij dan bijgeval ook alleen op zijn geest in, of tracht gij zijn daad te voorkomen? Wij eischen het recht, op te wekken tot die daden, die uit onze ideeën volgen. Wij eischen het recht naar onze diepste overtuiging te handelen. Indien gij het ons niet geeft, zoo zullen wij het ons moeten

nemen. Geen straf die dat weerhouden kan. En daarom, M.H. geen voorwaardelijke veroordeeling. Dat is in deze zaak, objectief gezien, dwaas, onzedelijk. Trouwens wij gaan door, dat weet gij van te voren, ondanks alles. En geen geldboete, dat is kinderachtig. Als wij dan zulke opruiers zijn, geeft dan ook flinke straf. Straf — of vrijspraak. Vrijspraak, indien gij de moreele beteekenis van de actie der manifestanten doorgrondt. Gij kunt ons vrijspreken. Gelijk de rechtbank te Rotterdam den 2den Mei 1889 vrijsprak van opruiing de beklaagden die een manifest onder de lotelingen hadden verspreid, waarin tot dienstweigering werd opgewekt."

Lod. v. Mierop, bepleitte het „Recht der persoonlike vrijheid tegenover de staatsmacht" en werkte, hetgeen hij te Utrecht had gesproken, verder uit, in verband met wat door Professor Simons geschreven was in het Weekblad v. h. Recht no. 9900.

De Ligt en v. Mierop werden veroordeeld tot 15 dagen hechtenis, subsidiair 75 gld. boete. Beiden weigerden de boete te betalen en hebben hun straf uitgezeten.

* * *

Kort daarop veroordeelde de rechtbank te Roermond Ds. A. R. de Jong van Helmond al wederom wegens opruiing tot 2 maanden voorwaardelijke gevangenisstraf. Hij ging in hooger beroep en werd door het hof te 's-Hertogenbosch veroordeeld tot *f* 100.— boete, subsidiair 4 weken hechtenis. Hij weigerde zijn boete te betalen en bracht derhalve een maand in het huis van bewaring te Den Bosch door.

Intusschen belegden een achttiental organisaties, waaronder afdeelingen der S.D.A.P., S.D.P., B.v.C.S., I.A.M.V., „De Dageraad", de Vrije Socialistische en Anarchistische Groepen, te Rotterdam een protestvergadering tegen de ontslagen en tegen de schending van de vrijheid van drukpers en vergadering. Een 40-tal haagsche arbeidersorganisaties belegden een dergelijke vergadering en zonden eveneens een protestmotie in de wereld.

De gevallen van principieele dienstweigering namen langzaam maar zeker toe. Het aantal manifestanten vermeerderde met honderden.

* * *

Den 16den Juni 1916 verschenen voor de rechtbank te Amsterdam Professor J. van Rees, Mw. Jac. Mossel, Mw. H. Roland Holst—v. d. Schalk en A. Elbrink, onderwijzer te Laren. Eisch tegen de eerste drie *f* 100.— subs. 25 dagen hechtenis,

tegen den laatste *f* 50.— subs. 20 dagen hechtenis. Zij werden allen veroordeeld tot *f* 50.— boete, subs. 10 dagen hechtenis.

Elbrink had met ontstellende duidelijkheid gezien „dat de officieele meening is, dat, terwijl het Christendom ons gebiedt onze vijanden lief te hebben, het hoogste maatschappelike plicht is hen dood te slaan. In deze tegenstrijdigheid moest ik zekerheid zoeken, en ik vond onwankelbare zekerheid in wat Jezus als hoogste plicht voor mensen had verkondigd, een evangelie, dat ik in Tolstoys werken zo moedig vond bevestigd. Getoetst aan de hier beleden liefdeleer blijkt de maatschappelike moraal van de staat aanmerkelik lager te staan dan die van verschillende zijner burgers. En veeleer dan, zoals sommige mijner kollega's wensen, de schoolopvoeding uitsluitend aan de staat te willen brengen, kwam ik er toe te zeggen, dat de staat zelf de opvoeding nog ten zeerste van node heeft. Op het verwijt, dat ik met de uiting van de hier uitgesproken beginselen, mijn land meer in gevaar breng, erken ik, dat ik 't betreuren zou, als we door ons spreken onze onafhankelikheid, die intussen meer schijn dan wezen is, zouden moeten verliezen, of de oorlog binnen onze grenzen zouden halen. Maar veel liever dit, dan me door mijn zwijgen medeplichtig te weten aan zoveel barbarisme. 'k Wil graag mijn land, waarvan 'k veel hou, van dienst zijn en helpen behoeden tegen kwaad, maar nooit, door 't hoogste gebod dat ik in mij hoor klinken te overtreden."

Jacoba Mossel verklaarde o.a.: „Ik heb door middel van het manifest een geestelijken band willen leggen om alle gelijkgezinden. Ik heb vooral bedoeld de moeders op te wekken om hun kinderen op te voeden in afschuw voor den georganiseerden broedermoord, en om ze in Godsnaam te voeren in de lijn van Christus, wiens liefdeleer zij door mij aan hun kinderen laten onderwijzen. En als tot mij komt een jonge mensch, die tot mij zegt: ik heb besloten niet als soldaat te dienen, omdat mijn geweten mij dit verbiedt — dan zeg ik: Ga en sta met God. Gij zijt de mensch der toekomst. Moge al wat jong en onbedorven is u volgen en moge uw leger zoo groot worden, dat al de staten der wereld vanzelf daardoor bekeerd worden van den krankzinnigen en misdadigen weg, dien zij nu betreden. Als er geleden moet worden voor uwe zaak, hoop ik de kracht te hebben daarvoor mijn leven te geven. Er zijn vele banieren om onder te strijden: De Russische beer, de Pruisische adelaar, de Chineesche draak en de Nederlandsche leeuw. Zij allen eischen van hun volgelingen klauw- en tand te slaan in het lichaam en in de ziel van den broedermensch — doch er is nog een andere banier om te volgen — en deze banier is een internationale — het is de

banier van het Lam Gods, dat roept om de liefde te dienen desnoods met opoffering van het eigen leven."

Henriette Roland Holst erkende haar medewerking aan de redactie van het manifest, inzonderheid wat betreft de laatste alinea, waarin niet alleen waardeering van de persoonlijke maar ook van de massale dienstweigering wordt uitgesproken. Als dit manifest „opruiend" is, wat is dan geen opruiing? Opruiend zijn dan honderden bijbelteksten, allerlei woorden uit de wereldlitteratuur, van Schiller, Shelley, Byron, enz. Opruiend is dan spreekster zelf b.v. haar werk „De opstandelingen", opruiend zijn dan bovendien allerlei geschiedverhalen b.v. de tocht van de vrouwen naar Versailles om een einde te maken aan den woeker en de speculatie in levensmiddelen; opruiend onze liederen als „Komt broeders, laat ons de kazerne sloopen."

„Neen, heeren rechters, houdt u aan de uiting van prof. Simons in het „Weekblad van het Recht" die de strafbaarheid van dit manifest afwijst, omdat het de lezers dringt tot niets anders dan een zich beraden, een heenwijzen naar eigen gekoesterde overtuiging. Het manifest is dus niet strafbaar.

„Wat betreft de laatste alinea: het is kras om hierin opruiing te lezen. Dan is iedere discussie hierover onmogelijk. Dan had spreekster vervolgd moeten worden, omdat zij in „De Internationale" schreef: „Scherp-kritische houding der arbeiderspers tegen iedere burgerlijke regeering, ook bij oorlog of oorlogsgevaar; massa-betooging en politieke staking, boykot van de munitie-fabrieken, en van alle fabrieken en werkplaatsen, die voor de leger-organisatie voortbrengen; algemeene werkstaking: ziehier, met de dienstweigering, de voornaamste dier strijdmiddelen, welker samenwerking de arbeidersklasse in staat zal stellen, de kapitalistische hel te vervangen door de socialistische samenleving. De dienstweigering aan het front, of in de kazerne in tijd van vrede of in tijd van oorlog, tegen „den vijand", of tegen mede-arbeiders van eigen land, zal een middel zijn onder andere middelen, eene telkens in andere vormen terugkeerende episode in de geweldige worsteling van 't proletariaat."

„De laatste alinea van het manifest is een waardeeringsoordeel en zou zelfs volgens Mr. Noyon moeten worden vrij gelaten.

„Overgaande tot het politieke gedeelte, verwijst spreekster, om niet te uitvoerig te behoeven te zijn, naar de brochure van partijgenoot Van Wijhe „Waarom dienstweigering".

„De soc.-democratie heeft voorts nooit gezegd, dat geweld altijd een reactionaire factor is. Ook de oorlogen tot vorming der nationale staten waren revolutionaire oorlogen. Evenwel, dit tijdperk is afgesloten. De opkomst van het imperialisme

heeft landsverdediging tot een waan gemaakt. Dit niet te zien, is de oorzaak van het verval van de officieele sociaal-democratische partijen. Spreekster verwijst voorts naar een artikel van Pannekoek in het Mei-No. van „De Nieuwe Tijd", en artikelen in „De Tribune". De imperialistische oorlogen worden te voorschijn geroepen door de werkingen van de machten, die economisch en financieel georganiseerd zijn in de groote banken. Overal worden volkeren onderworpen, gele en bruine rassen onderdrukt, het oerbeest is opgewekt in een mate, die zelfs in het kapitalisme verbijsterend is. De slavernij van staatsexploitatie en staatsbedrijven is daarin opgesloten."

De president riep hier beklaagde tot de orde, daar wat zij zeide met de zaak niets te maken zou hebben.

„Beklaagde moet juist hierover spreken, omdat hierin haar motiveering ligt tot de onderteekening van het manifest. Het imperialisme is internationaal en moet dus internationaal worden bestreden. Nederland is eveneens als groot koloniaal land een sterk imperialistisch land. Het tempo der imperialistische ontwikkeling is door den oorlog versneld. Spreekster wijst op de landstormwet, op het adres Van Aalst en de Nederlandsche collega's van de Duitsche Heijdebrand's. Ook van de zgn. „onafhankelijkheid" moet zij zeggen dat deze een leugen is. De volkeren vechten niet, om eigen vaderland te verdedigen maar om het vaderland van anderen te verscheuren en voor het imperialisme hunner bazen buit te behalen. Die leuze van onafhankelijkheid is het mombakkes, waarachter het imperialisme zijn afschuwelijke tronie verbergt. Voor kleine staten rest bij verdediging van „onafhankelijkheid" niets anders dan ingelijfd te worden bij de een of andere groep en b.v. te vechten voor de uitbuiting van Indië en Egypte door het Engelsche kapitaal. De leuze der onafhankelijkheid is dus èn een reactionaire leuze èn de leuze waaronder het imperialisme zijn roofzucht bevredigen wil. Daarom moet iedere arbeidersklasse „thuis" den strijd voeren. Anders dan de officieele S.D.A.P.'ers, die ook in Nederland fungeeren als waakhonden voor hun bezittende klasse. In het imperialisme daalt de macht van het parlement en groeit de macht van het bankkapitaal en van de geheime diplomatie, waardoor tevens alle sociale hervorming onmogelijk wordt. Alleen als ontwikkelende en leerende factor blijft de parlementaire actie van beteekenis. Maar de eigenlijke strijd moet worden gevoerd door de massa's direct. Massale actie in alle vormen: straatbetooging, staking en dienstweigering moeten het wapen zijn van het proletariaat. Dienst- en arbeidsweigering gaan in elkaar over. De arbeiders van de sporen, transport en

in de uniformen behooren samen te gaan in deze weigering. Beantwoordt de Staat dit alles met militarisatie van spoor en transport, dan worde de dienstweigering algemeen! Nu dienen de volkeren alleen om het leger in staat te stellen den wil van het imperialisme te dienen. Het utilisme der officieele S.D.A.P.ers is door ons verworpen. Immers in dit utilisme openbaart zich het zedelijke en revolutionaire verval dier partijen. Het sociaal idealisme moet steeds versterkt worden, en mag nooit geofferd worden aan het belang van een kleine groep. De gloed van een stralende persoon of groep is onmisbaar, en heeft iedere revolutionaire actie voorgelicht. Zoo eeren wij Liebknecht, Hoglund, de Schotsche arbeidersleiders, de Engelsche dienstweigeraars, waarvan er bijna 900 in de gevangenis worden mishandeld, de Hollandsche dienstweigeraars, de Nederlandsche matrozen, die weigerden naar Indië te worden gezonden.

„De oude sociaal-democratie heeft een afgod gemaakt van de „organisatie". Iedere daad van verzet moest wachten tot een voldoend aantal georganiseerd zijn.

„Het standpunt van spreekster en van de leden der Revolutionair Socialistische Vereeniging is dit, dat persoonlijke dienstweigering te meer beteekent, naarmate de sociale atmosfeer met meer revolutionaire spanning is geladen, b.v. de staking aan de Poetilof-fabrieken.

„In haar sociale potenties ligt de beteekenis van de persoonlijke dienstweigering. Niet het utilisme van een S.D.A.P., maar de vraag of een daad kan medewerken tot het heil der opstijgende menschheid is maatstaf. De wil en het inzicht tot den revolutionairen strijd moet worden als een verterend vuur. Haar liefste wensch is, dat alom honderdduizenden geuniformde proletaren de gehoorzaamheid weigeren.

„Mocht zij voor haar dood dit zien, dan zal zij gelukkig sterven. En hieraan mede te werken is het gelukkigste van haar leven.

„Is de propaganda hiervoor „misdadig", „opruiend", strafbaar: straf dan. Gij en ik spreken een andere taal. Wat gij „opruien" noemt, is ons heilig. Gorter begint een zijner gedichten:

De vrouwen zaten stil en luisterden,
Achterover hielden zij hunne hoofden
En de oogen, de talrijke klare
Bolletjes lagen omhoog en uit hen tuurde
Van uit hun diepte een nog diep're diepte,
En van hun oogen gingen als onzichtbre
Kegels van aandacht in de bruine lucht.

„Zoo „opruiend" te zijn, acht mw. Roland Holst een eer, gelijk zij 't in 1903 een eer vond voor „petroleuse" te worden uitgemaakt door de burgerlijke bladen.

„Maar daar is wel een schandelijke opruiing: het ophitsen, reeds in de scholen beginnend, het verheerlijken van roof en moord door de „dappere voorvaderen". Er wordt opgeruid van af de kansels, wanneer met behulp van den godsdienst het nationalisme wordt aangeblazen, door de pers, door een would-be vredemaker als Wilson enz. Hierdoor worden ontelbare kudden gedreven tot dood en ondergang. En waarvoor? Want de dood is niet het ergste, maar een dood, opdat het imperialisme groeie en bloeie !

„De rechtspraak wordt beinvloed door de klassebelangen. Deze moeten door u worden verdedigd. Wat gij heilvol noemt, noemen wij verwerpelijk. Hoe heftiger de strijd wordt, des te feller zullen gij en wij botsen. Nu is in ons land nog alles slap, maar de nood zal de arbeidersklasse dwingen. Dat wéét de bourgeoisie en daarom vreest zij ons, revolutionaire socialisten, hoe zwak wij ook zijn.

„Twintig jaar geleden ontdekte ik de wetenschappelijke sociaal-democratie en het maatschappelijk ideaal. Deze inspireerden spreekster tot literair en wetenschappelijk werk. De kritiek der bourgeoisie heeft haar als dichteres lof toegezwaaid. Maar zoodra zij tracht haar ideeën ook in anderen vorm te propageeren, dan verstomt dat heele koor dier „bewonderaars". Dat vindt spreekster best, dat is haar onverschillig, zoo goed als de uitspraak der rechtbank haar onverschillig is.

„Spreekster is geen kerkelijk geloovige, maar wordt gedragen door haar sociaal idealisme. En haar Liefde voor de Menschheid zal haar sterk maken om voort te gaan, opdat het heilig verzet worde gezaaid tegen het huidige anti-menschelijke stelsel in het hart der massa, opdat zij sterk worde van geest en vlammend van moed, groot van wil en door haar daden het rijk van Vrijheid en Broederlijkheid dage. In den strijd daartoe houdt spreekster zich aan het woord van Dante: „Wil alle kracht niet benauwen maar verruimen."

* * *

21 Juni 1916 verklaarde Ds. J. E. v. d. Pot voor de rechtbank te Maastricht dat z.i. de overheid niet anders kon doen dan hem naar de huidige wet vervolgen. „Zij zou geen overheid zijn en zou den ernst der tijden niet beseffen als zij zulks niet deed...... Ik voor mij zal haar daarover dus ook zeker nimmer hard val-

len. En evenmin wil ik van mijn kant poseeren als martelaar, of als één die onrechtvaardig bejegend wordt. Ik wensch zonder ophef mijn lot te aanvaarden, wetende, dat de genade mij door God verleend in een teederder geweten dan dat mijner tijdgenooten, wel waard is met eenig lijden te worden betaald".

Eisch luidde: ƒ 100.— of 50 dagen hechtenis. Veroordeeling was: ƒ 100.— of 7 dagen hechtenis.

* * *

31 Maart 1916 deden in Nederland plotseling de meest onrustbarende geruchten de rondte. Ze waren het gevolg van het feit dat de duitsche consul-generaal te Rotterdam, baron Von Humboldt—Dachroeden, door middel van een haagschen boekhandelaar per bulletin een ultimatum had laten bekend maken dat de engelsche regeering aan de nederlandsche zou hebben gezonden. Het schijnt dat deze mededeeling onjuist is geweest, maar het bleek wel degelijk te spannen in de internationale politieke verhoudingen van Nederland. Allerlei geruchten gingen rond. De Kamer kwam in comité-generaal bijeen en er werd een regeeringsverklaring uitgegeven welke mededeelde dat de regeering over gegevens beschikte, die „toeneming der gevaren, waaraan ons land blootstaat, doen duchten". Eén oogenblik was de schrik en de opwinding van de eerste dagen van 1914 weergekeerd. Onmiddellijk gingen de revolutionaire socialisten aan 't werk en schreven tegen „het gevaarlijk spel van de regeering met de militaire maatregelen" een protestvergadering uit in Amsterdam op 1 April 1916, waartoe als sprekers werden uitgenoodigd Mw. Roland Holst, B. Lansink Sr., B. de Ligt, F. Domela Nieuwenhuis en D. J. Wijnkoop. Slechts Lansink en Mw. Roland Holst spraken. Wijnkoop zag van het woord af en stelde voor een optocht door de straten te houden. Terwijl de stoet rondtrok werd vanwege de dienstweigeringsactie, de vijfde oplaag van het dienstweigeringsmanifest verspreid. Ook te Rotterdam werd den 2en April een grootsche protestvergadering gehouden, waar o.a. Van Ravesteijn het woord voerde. Te Schiedam waren Enka, Mw. Koomans—Timmer en De Ligt samengekomen en hadden telegrafisch een vergadering bijeengeroepen van de vertegenwoordigers van groepen en partijen die op revolutionair-socialistische gronden tegen oorlog en vóór demobilisatie ijverden. Deze vergaderden Zondag 2 April te Utrecht, waar men tot de conclusie kwam dat zoo spoedig mogelijk een revolutionair-socialistisch congres tegen den oorlog moest worden gehouden. Op dit congres zou worden behandeld:

1o. zoo krachtig mogelijke actie voor demobilisatie;
2o. in hoeverre het mogelijk zou zijn met een stakingsactie den steeds dreigenden oorlog verre te houden.
Onderwijl werden er in Den Haag, in Leeuwarden en verscheidene andere plaatsen voortdurend vergaderingen belegd en straatdemonstraties gehouden, waarbij overal door brochures en manifesten voor de dienstweigering propaganda werd gemaakt. Naar aanleiding van voornoemde bespreking werd door de volgende organisaties een Comité van Actie tegen den oorlog en zijn gevolgen gesticht dat tot een demonstratief congres tegen den oorlog opriep op Paschen 1916: Nationaal Arbeiders-Secretariaat (N.A.S.), Sociaal Democratische Partij (S.D.P. later C.P.), Revolutionair Socialistische Vereeniging (R.S.V., een groep om Mw. Holst, voornamelijk van vroegere leden der S.D.A.P., die later meerendeels C.P.ers zijn geworden), Bond van Christen-Socialisten (B.v.C.S.), Sociaal-Anarchistische Actie (S.A.A.), Federatie van Gemeentewerklieden te Amsterdam, Nederlandsche Scheep- en Bootwerkersverbond, Algemeene Nederlandsche Zeemansbond, Landelijke Federatie van Sociaal Anarchisten, Zaansch Agitatie-Comité, Haagsch Vak-Comité, Agitatie Comité Den Haag, Sociaal-Democratische Jeugdbond „De Zaaier", Vrije Socialisten Vereeniging Haarlem, Vereeniging „Streven naar Verbetering", Vrije Menschen Verbond, Groep Amsterdam van de manifestanten, Vereeniging voor den Vrede, afd. Amsterdam, „Luctor et Emergo".

Het uitvoerend comité bestond uit: D. J. Wijnkoop (S.D.P.), H. Roland Holst (R.S.V.), Ds. J. W. Kruyt (B.v.C.S.), B. Lansink Sr. (N.A.S.), J. Meisner (I.A.M.V.), F. Domela Nieuwenhuis, (S.A.A.), A. v. d. Vlies (Enka, oppositie in S.D.A.P.), G. J. A. Wesselingh (Fed. van Gemeentewerklieden), C. Koomans—Timmer (B.v.C.S.).

Het demonstratief congres werd een vergadering van duizenden. Geestdriftig nam men drie resoluties aan: één inzake de levensmiddelenpolitiek der nederlandsche regeering, één over de noodzakelijkheid van onmiddellijke demobilisatie, één inzake de stakingsactie der arbeiders. „De laatste resolutie, schreef „Opwaarts", is daarom zoo sober gesteld omdat hier het congres machteloos staat, als de arbeiders niet willen. Maar anderzijds geeft ze zoo duidelijk mogelijk aan, in welke richting gearbeid moet worden...... Zoodra er oorlog dreigt, openbare zich in massale staking de onwil des volks. Breekt een krijg uit, men stake, in fabriek en kazerne......Een daadwerkelijk Neen! moet het antwoord zijn, als de regeering het volk wil zenden in het vuur".

Scherp had Bouwman de woordbreuk der regeering inzake volksvoeding gegispt en de ellende geschetst die zóó onder de arbeiders heerschte, dat kinderen bij honderden onnoodig stierven. Rustig verklaarde de onverzettelijke Domela Nieuwenhuis dat, tegenover de practijk van het nationalisme, slechts de internationale daad bevrijding kan brengen. Kruyt wees op de noodzakelijkheid om de jeugd tot goede sterke ontembare strijders op te voeden: „dienstweigering, wat is dat anders dan de onmiddellijke demobilisatie zelf?" Mw. Roland Holst wees op de noodzakelijkheid eener socialistische wedergeboorte. Een nieuwe gezindheid moest tot nieuwe daden drijven.

„Ik hoor de wijzen en practici al zeggen: daarvoor is het proletariaat niet sterk en niet bewust genoeg, wilt ge u storten in een anarchistisch avontuur? Denkt gij dan, antwoord ik, dat al die mannen en vrouwen, die zich thans verzetten in alle landen, onmiddellijk zulks verwachten? Voelt ge dan niet, dat het proletariaat zou zijn ondergegaan in vertwijfeling, als zij niet gedaan hadden wat zij deden? Voelt ge dan niet, dat nieuwe socialistische gevoelens nieuwe internationale solidariteit wekken ? Ieder revolutionair verzet hier, geeft kracht en moed aan hen die over de grenzen zijn, zooals wij moed en kracht van hen ontvangen hebben."

De groote zalen van Bellevue waren niet in staat de menigte der demonstranten te omvatten: andere zalen moesten worden bijgehuurd. Daar spraken o.a. Enka, die krachtig inging tegen de godsvrede-opvattingen van de S.D.A.P., en J. Bommeljé, die vurig de beginselen van het christensocialisme verkondigde. De vergaderingen werden gevolgd door een machtige demonstratie van duizenden, rustig en waardig, de vaandels ontplooid in de glorie der voorjaarszon. De manifestanten, waarvan er velen deelnamen aan dezen tocht, verspreidden het dienstweigeringsmanifest en allerlei andere antimilitaristische lectuur.

* * *

In den zomer van 1916 zag men overal in het land aanplakbiljetten die aldus begonnen :

VROUWENARBEID TIJDENS MOBILISATIE.
Vrouwen van Nederland!
Wij verzuimden nog steeds onze werkkracht ten dienste van ons land te stellen. Meldt U aan......

Naar aanleiding daarvan verspreidde de afdeeling Zwolle van de S.D.P., van „De Dageraad", van de „Vrije Socialisten Vereeniging", van de Federatie van Sigarenmakers en de Anti-

Militaristen-Vereeniging aldaar een manifest, waarin men de vrouwen er op wees dat het tegenwoordig niet meer voldoende is dat de mannen en zonen der vrouwen van het proletariaat zich voor de heerschende klasse als beesten moeten laten afmaken, maar dat men er nu ook toe overging de vrouwen zelf indirect in het oorlogsgeheel te betrekken.

„Immers, als alles in het dagelijksch leven z'n gewone gang blijft gaan, dan kan de oorlog zooveel te krachtiger worden gevoerd en des te beter worden volgehouden. Wij willen echter geen oorlog...... wij willen, dat het leger gedemobiliseerd wordt.

„Gij, vrouwen, weet zelf maar al te goed hoe schandelijk duur thans zelfs de eerste levensbehoeften zijn. Hoe duizenden kinderen sterven door ondervoeding; en dat alles als gevolg van den oorlog, en het...... gezwendel van fabrikanten en exporteurs, die honderden millioenen winst maken......

„In het belang van U zelf en van Uwe kinderen, ja in het belang der gansche menschheid, verzoeken wij U dringend, geen gevolg te willen geven aan den oproep der z.g.n. Urgentie-Raden. Meldt U niet aan; want als gij dit doet, werkt gij daardoor de menschenslachting in de hand...... geen dubbele mobilisatie, maar allen geijverd voor demobilisatie onder de leuze:

„Geen man, geen vrouw en geen cent voor het militarisme!"

* * *

In „De Tribune" van 7 Juli 1916 komt een manifest voor van het Revolutionair Socialistisch Comité, gericht tot de munitie-arbeiders. Daarin wordt onderscheid gemaakt tusschen de productie van goederen die weliswaar tot winst van de bezittende klasse strekken, maar die toch ook het leven instandhouden en verrijken, en producten, die dienen om het leven te vernietigen, die dienen om dood en verderf te verspreiden, die dienen voor „anti-productie". Dit geschiedt echter niet alleen in oorlogvoerende landen: ook in de neutrale landen leggen de regeeringen voorraden van moordtuig aan. Dit geschiedt ook in Nederland, wat beteekent, dat het oorlogsgevaar daardoor wordt vermeerderd. „Aan de spits van de ontelbare scharen, die aldus zwoegend, hun vernietiging voortbrengen, staan twee groepen: de soldaten en de munitiewerkers...... Een arbeider, die zich socialist noemt en toch meehelpt de vernietigingsmiddelen op te hoopen...... begrijpt niet welke daden noodig zijn om zijn klasse en de menschheid vrij te maken".

Wie voor demobilisatie strijdt kan eigenlijk geen munitievervaardiger zijn. „Zijt ge echter nog niet krachtig genoeg in inzicht, gezindheid en wil, kameraden, om hiernaar te handelen, zoo sluit u ten minste niet van onze beweging af! Leert onze

beginselen kennen, ondersteunt onze actie tegen duurte en tegen den oorlog! Leest onze geschriften, bezoekt onze vergaderingen en betoogingen, bereidt u met ons voor om, wanneer onze beweging daartoe krachtig genoeg zal wezen, door demonstratief neerleggen van het werk aan onze eischen kracht bij te zetten. Weest geen slaven van het kapitalisme! Wordt tot strijders voor het socialisme!"

* * *

De strijd voor het socialisme werd door de manifestanten voortdurend krachtiger doorgezet. In dezen tijd verscheen een nieuwe internationale uitgave van het dienstweigeringsmanifest, waarvan de inhoud was herzien en verscherpt. Terwijl n.m.l. vroeger verklaard werd dat de onderteekenaars hoopten in staat te zullen zijn alle medewerking tot „gewapende landsverdediging" eventueel te zullen weigeren en men zich tegen „elke persoonlijke gewelddaad in dienst van het militarisme" keerde, (waardoor 't mogelijk was dat, zoolang er nog geen oorlog was, ook soldaten het manifest onderteekenden), verklaarde men zich nu ook tegen den militairen dienst alszoodanig.

Om de lezers de beteekenis dezer actie te doen beseffen en hun een overzicht te geven van de maatschappelijke betrekkingen der manifestanten, en de plaatsen waar de dienstweigeringsidee in 1916 hier te lande had postgevat, publiceer ik hier deze eerste internationale uitgave. [1])

„Medemenschen !

„Wij allen, die onze namen hieronder hebben gesteld, verklaren hier openlijk, dat wij ons met onze gansche ziel keeren tegen alles wat tot het militairisme behoort, ook in den vorm van een dusgenaamd volksleger.

„Voorzoovelen wij ooit tot den militairen dienst verplicht gerekend zouden worden, hopen wij de kracht te bezitten om alle persoonlijke, rechtstreeksche deelname te weigeren, de kracht om liever gevangenisstraf te ondergaan, ja zelfs gefusilleerd te worden dan ontrouw te plegen aan ons geweten, onze overtuiging of wat wij de hoogste wetten van algemeene menschelijkheid achten.

---

[1]) De eerste internationale uitgave van het dienstweigeringsmanifest draagt 1070 onderteekeningen. Er zijn later manifesten met meer dan 1200 onderteekeningen verspreid. Ik druk echter de éérste internationale uitgave af, omdat slechts deze de beroepen der onderteekenaars vermeldt.

„Voorzoovelen wij — hetzij mannen, hetzij vrouwen — om onderscheidene redenen nimmer in de termen van militieplicht zouden vallen, schenken wij toch door deze onderteekening onzen zedelijken steun aan hen, die op bovengenoemden grond den militairen dienst weigeren, terwijl wij zouden wenschen, ten volle in hunne aansprakelijkheid te mogen en te kunnen deelen.

„Immers, wij beschouwen dienstweigering als een der middelen welker samenwerking het militairisme zal vernietigen, waarbij de persoonlijke dienstweigering groote, zedelijke waarde heeft, mede om tot massale dienstweigering te geraken.

Aardema, T. S., veehouder, Langezwaag
Abbes, Mej. J., dienstbode, Alkmaar
Abbink, H. C., koperslager, Almelo
Adriaans, A. N., Leiden
Agterdenbosch, A., smid, Den Haag
Akkerman, J., boekhandelaar, Haarlem
Alberts, H. H., bakker, Utrecht
Amesz, H. J., med. stud., Utrecht
Amstel, L. van, loopknecht, Amsterdam
Andel, Mej. H. van, pianoleerares, Hilversum
Andel, Mej. J. M. van, pianoleerares, Hilversum
Andel, J. H. van, Hilversum
Andel, Mw. Wed. J. H., Hilversum
Andriessen-v. Borrendam, Mw. E. S., Rotterdam
Annokkee, Mej. B., verpleegster, Utrecht
Anrooy-Gallé, Mw. van, Hilversum
Ark Jr., J. v., verzek.-agent, Amsterdam
Baan, L. de, predikant, Oenkerk
Baan-v. d. Wiele, Mw. J. de, Oenkerk
Baarda, S. Sr., Amsterdam
Baars, A., vuurwerker, Schoten
Baars, J. G., schoorsteenveger, A'dam
Baartman, F. J. ,venter, Enschede
Bähler, Dr. Louis A., em. predt., Paterswolde
Bähler-Boerma, Mw. L., Paterswolde
Bakema, D., rietbewerker, Zeist
Bakhuis, Herman, Rotterdam
Bakker, A. P., arbeider, Surhuizum
Bakker-de Haan, Mw., Surhuizum
Bakker, Chr., cacaobewerker, Westzaan
Bakker, Wzn., L., gemeenter.lid, Sneek
Baksteen, G., kunstschilder, Rhoon
Bandstra, Mej. H., verpleegster, A'dam
Bannink, Mej. J., verpl., Hellendoorn
Bansberg, L., transportarb., Amsterdam
Barelds, A., machinezetter, Apeldoorn
Barendsen, Mw. B., Zutfen
Bart, A. K., Oude Niedorp
Bas, Jan, kinderverzorger, Blaricum
Bas-Zijlstra, Mw. J., Blaricum
Basaan, P., arbeider, Langezwaag
Batenburg-de Keizer, Mw. D., onderwijzeres, Arnhem
Bauer, J. D., Amsterdam
Beckers, Mej. J., Amsterdam
Beek, W., timmerman, Amsterdam
Beek, Jr. W. van, beeldh., Amsterdam
Beeker, Mej. L. M., wijkverpleegster, Barsingerhorn
Beemen, Mej. T. van, Oenkerk
Beenen, H. J., veehouder, Nyehorne
Beenen, J. Tj., arbeider, Langezwaag
Beenen, S., veehouder, Langezwaag
Beenen-Tyema, Mw. F., Langezwaag
Beenen, Tj. J., veehouder, Langezwaag
Beenen-Hofma, J., Langezwaag
Begemann, P. H., fabrieksdir., Helmond
Begemann-Matthijsen, Mw. S. H., Helmond
Begemann, Mej. S., Nunen
Beket-Oostmeyer, Mw. A., Amsterdam
Berg, A. H. v. d., veehouder, Langezwaag
Berg, G. van den, artist, Rotterdam
Berg, Mej. N. v. d., Boskoop
Berg, P. v. d., kantoorbed., Rotterdam
Bergh, P. v. d., elec.-monteur, Leiden
Berkhout, C., koopman, Amsterdam
Berkhout-Obbes, Mw. H. C. J., A'dam
Betlem, C. Jz., Alkmaar
Beusechem, Mej. Carol., Den Haag
Beylevelt, K. H., red.-uitgever, Eefde
Bieren, R., koopman, Amsterdam
Bierenbroodspot, J. A., antiquair, A'dam
Bierman, S., behanger, Amsterdam
Bil, S. van der, Den Haag
Bilt, Mej. A. H. van der, Bussum
Bilt, J. H. W. v. d., kleermaker, Utrecht
Bischoff-Kommers, Mevr. M., A'dam
Blaauboer, Mej. N. C., Zwolle.
Blanken, D., tuinman, Wormerveer
Blom, H., Drachten
Blom, W., schilder, Den Haag.
Blijenburg, P., kantoorbed., Krommenie
Blijenburg-v. Hesse, Mw. G., Krommenie
Bobeldijk, Joch., houtbewerker, Koog a. d. Zaan
Boeken, Mw. A. M., Blaricum
Boelens, B. J., bakkersknecht, Assen
Boer, Joh. A., meubelmaker, Groningen
Boer, J. G., agent, Groningen
Boer, L., assuradeur, Zwolle
Boer-v. d. Wijden, Mevr. F., Zwolle
Boer, Mej. A. de, Arnhem
Boer, C. de, cacaobewerker, Westzaan
Boer-Meurs, Mw. A. de, Westzaan
Boer, Ferd. de, Westzaan
Boer, J. W. de, koopman, St. Anna-Parochie
Boer, Mej. M. de, wijkverpleegster, Helmond
Boer, R. Sj. de, meubelmaker, Joure
Boeree, A., schilder, Haarlem
Boers, B., predikant, Roordahuizum
Boersma-Van Dijk, Mw. A., Oudkerk
Boetje, mej. M., Deventer
Bommeljé, C., boekbinder, Den Haag
Bommeljé, J., handelsbediende, Utrecht
Boogaarts, A. A. C., kleermaker, Gorinchem

Boomgaard, F. W., Amsterdam
Boon, C. de., smid, Gorinchem
Boorsma, P., Koog a/d Zaan
Boorsma-Hammer, Mw., Koog a/d Zaan
Boot, C. W., landbouwer, Burgh (Z.)
Borgmeier, R., kleermaker, Amsterdam
Borrendam, C. J. v., kantoorbediende, Den Haag
Bos, H. O., arbeider, Surhuisterveen
Bosch, P. ten, Amsterdam
Böschen, G., Velp
Bosma, A., arbeider, Beneden-Knijpe
Bosma, H. C., Oenkerk
Bosma-de Vos, Mw. T., Oenkerk
Bosma, J. K., arbeider, Oudehorne
Bosman, A. E., techn. stud., Delft
Bosscha, Mej. J., schilderes, Haarlem
Bosscher, H. K., arbeider, Boven-Knijpe
Bottema, Mej. A., verpleegster, Nieuwe Niedorp
Bottema, Mej. A., verpleegster, Utrecht
Bottema, M., winkelier, Leeuwarden
Bottema, Mej. Sj., assist.-apothekeres, St. Anna Parochie
Bouman, K., vertegenwoordiger, Sappemeer
Bouter, Adr. de, teekenaar, Soest
Bouwma, G. L., winkelier, Heveskes
Bouwman, G., Amsterdam
Bouwman, J., Amsterdam
Bouwman-Kouwenoord, Mw. C., A'dam
Bouwman, L. J., machinist, Amsterdam
Bouwman, N. M., winkelier, Rotterdam
Bouwman, P. Jr., electricien, A'dam
Braam, W., chauffeur, Amsterdam
Braambeek-Kopper, Mw. v., Zutfen
Brack, H. T., steenhouwer, Hengelo
Bramer-Krap, Mw. M., Wijkeroog
Brandenburg, Mej. H., dienstb., A'dam
Bras, W. H., havenarbeider, Rotterdam
Bras-Linnecken, Mw., Rotterdam
Breed, P., landbouwer, Schagen
Breemen, Mej. A. v., Amsterdam
Brinksma, S., winkelier, Jubbega
Broekhuis, J. B., Enschede
Broen, J. H., wever, Enschede
Brok, W., fotograaf, Hilversum
Brommert, J.J.z., Uitgeest
Brouwer, B. J., arbeider, Oudehorne
Brouwer-Koen, Mw. J., Oudehorne
Brouwer-Krediet, Mw. de Wed., Heerenveen
Brug, C. v. d., melkcontroleur, Giekerk
Bruin, mej. A. de, dienstb., Leeuwarden
Bruin, C. de, bondsbeambte, Amsterdam
Bruin, G. P. de, Enschede
Bruin, Mej. M. de, Enschede
Bruin, W. de, letterzetter, Den Haag
Bruins, G., stucadoor, Enschede
Bruijn, Mej. D., dienstbode, Zwaag
Brussel Jr., J. T. van, monteur, Haarlem
Brijker, Y., winkelier, Amsterdam
Budde, K., drukker, Amsterdam
Buining, P., Harlingen
Buining-Elzenga, Mej. J., Harlingen
Buiten, Mej. Jac. H., Veendam
Bukowsky, A. P., fabrikant, Apeldoorn
Buma, A., boekdrukker, Enschede
Bunschoten, C., werkman, Rotterdam
Burg, C. v. d., koopman, Rotterdam
Burg, J. v. d., arbeider, Oosterlittens
Burghout, H., Amsterdam
Bijber, W. J., veehouder, Langezwaag
Bijker, Jan G., turfschipper, Drachten
Bijlenga, G., technicus, Leeuwarden
Bijlenga-Hijma, Mw. K., Leeuwarden
Bijlenga, T., metaalwarenfabrikant, Leeuwarden
Bijlsma, T., Bartlehiem
Bijlstra, H., rietdekker, Augustinusga
Bijlstra, J., letterzetter, Sappemeer
Campen, J. Fz. v., chef de bur., Haarlem
Capellen, Mej. N. van, Rijsoord
Caspel, A. J. van, koffermaker, Amsterdam
Cats, H. H., kantoorbediende, Leiden
Cats, P., betonwerker, Den Haag
Cau, Mej. H. M., Blaricum
Chevallier, M. J. P., ambt. centr. spoor, Soest
Christiani, M. G., Jr., den Haag
Chijs, K. v. d., monteur, Amsterdam
Citroen, S., diamantslijper, Amsterdam
Clercq, D. de, technoloog, Bloemendaal
Cnossen, Tj., reiziger, Sneek
Coehorn, F., Jubbega
Coenders, A., Arnhem
Coenders-Reusink, Mw. J., Arnhem
Combé, Joh., magnetiseur, Arnhem
Cornelisse, Mw. M., Oegstgeest
Cramer, Mw. A. M., Amsterdam
Cramer, Mej. L., Haarlem
Crasto, J. de, boekhouder, Amsterdam
Crasto-Heinen, Mw. M. de, leeraresteekenen M.O., Amsterdam
Cusiël, E., Groningen
Dam, R. P. van, Jubbega
Damer, A., metselaar, Almelo
Dane, G., smid, Oostzaan
Degenkamp, J., ketelmaker, Oudewater
Deinema, L., Eindhoven
Dekker, A., Wijdenes
Dekker, Cor, Westzaan
Dekker, P. Jzn., Schagen
Dekker, Thijs, Westzaan
Derksen, Mej. B., dienstbode, Alkmaar
Diekman, Mej. M. L., metaalbewerkster, Amsterdam
Diepen, Jan, artist, Groningen
Dietze, C., kleermaker, Enschede
Dobben, J. F. v., predt., Pietersbierum
Does, J., koopman, Rotterdam
Does-Smits, Mw. A., Rotterdam
Doeser-Carlebür, Mw. B., Laren
Dok, Jac. van, bakkersgezel, Zaandijk
Dolhain, H., student, Amsterdam
Dommershuizen, C., Amsterdam
Doop, R., botermaker, Oudewater
Dost, H., theehandelaar, Veendam
Douma, H., arbeider, Sappemeer
Douwes Dekker, mej. A. L. A., Den Haag
Dove, H., arbeider, Enschede
Dove, J., groentenventer, Enschede
Drabbe, W. C. F., diamantbew., A'dam
Drenth, Jac., arbeider, Valthermond
Drucker, Mw. W., publiciste, Amsterdam
Duisman, S., azijnmaker, Groningen
Duuren, H. van, Leiden
Dijk, J. W., Leeuwarden
Dijk, Æ. J. van, Oudkerk
Dijk-Westra, Mw. G. van, Oudkerk
Dijk, Mej. J. Æ. van, Oudkerk
Dijk-Postma, Mw. F. van, Oudkerk
Dijk, P. L. Th. van, onderw. Rotterdam
Dijkema, O. A., arbeider, Oudehorne
Dijkstra, A. D., winkelier, Enschede
Dijkstra, B. J., Oenkerk
Dijkstra, G., winkelier, St. Anna-Parochie

Dijkstra-Schonwerwou, Mw. T., St. Anna-Parochie
Dijkstra, J., Bergum
Dijkstra, Sietse J., Hoornsterzwaag
Dijkstra, W., typograaf, Apeldoorn
Dijkstra, W., veehouder, Oenkerk
Eckhard, H. C., bankwerker, Amsterdam
Eekman, N., kunstschilder, Nunen
Egten, C. van, fabrieksarbeider, Leeuwarden
Egten, D. v., betonwerker, Leeuwarden
Egten, Mej. Joh. van, Leeuwarden
Eikelenboom, A., boekdr., Santpoort
Eilbracht, H. J. C. G., civ. ing., Arnhem
Eisenga, J., winkelier, Oosterwolde (Fr.)
Elbrink, A., onderwijzer, Laren (N.H.)
Eldering, P., predikant, Rotterdam
Elsenaar, Mej. G., Amsterdam
Elsken, H. v. d., kleermaker, Den Haag
Elzinga, Sytze, arb., Beetgumermolen
Emmelot-de Jong, Mw. J., Amsterdam
Emmerick-Weeber, Mw. J. S. van, Rotterdam
Ennes, G. A., metselaar, Groningen
Es, Mej. G. v. d., leerling-verpleegster, Leiden
Es, mej. M. v. d., onderwijzeres, Soest
Es, M. L. v. d., graveur, Hoorn
Everaars, Mej. B. J., Utrecht
Eyken-Bürmann, Mw. W., Arnhem
Eyl, L., kantoorbediende, Den Haag
Feninga, Martha, Paterswolde
Ferro, M., Amsterdam
Fleur, Mej. J. F., Tilburg
Flick, Anton A., banketbakker, Amersfoort
Fokkers, A., timmerman, Rotterdam
France, F. A., predikant, Stolwijk
François, J. H., letterkundige, Den Haag
Frank, W. F., mandenmaker, Amsterdam
Frankfort, G., Santpoort
Fijlstra, L., letterzetter, Den Haag
Fijlstra, P., letterzetter, Den Haag
Gaag, Joh. v. d., melkslijter, Den Haag
Garrelfs, K., bootwerker, Amsterdam
Gasau, mej. B., Groningen
Geerdink, E. G., fabrieksarb., Enschede
Geerligs, J. N., agent-boekhouder, Bennekom
Geerligs-Doolmeyer, Mw. E. W., Bennekom
Geerligs, Mej. E. W., dienstb., Bennekom
Gelder, M. v., verzekeringsagent, A'dam
Germain, A., voeger, Oude Pekela
Gertenbach, Mej. R., Zandvoort
Giebing, J. F., Amsterdam
Giesen, J., boekhouder, Utrecht
Giezen, J. Joh., Leeuwarden
Giezen-Heijer, Mw. M., Leeuwarden
Glastra, H. J., stoomwasscherij, A'dam
Goosen, Hub. H., dansonderw., A'dam
Goossens, A. J., Doorn
Goossens-v. Emmenes, Mw. D., Doorn
Gosliga, Mej. A. H., Harlingen
Goubitz, J., diamantbew, Laren (N.H.)
Goubitz-Zijlstra, Mw. M., Laren (N.H.)
Govers, Jan, kok, Delft
Graaf, A. van der, Rotterdam
Gräler, S., kuiper, Oosterwolde (Fr.)
Groef, Mw. M. v. d., verloskundige, Rotterdam
Groenenberg, M., bouwkundige, Zwolle
Groenenberg-v. Dam, Mw. A., Zwolle
Groeneveld, D., bootwerker, Rotterdam
Groot, A., bakker, Amsterdam
Groot, C., Amsterdam
Groot, Jr., H. J. C. de, Utrecht
Groot, L. de, Den Haag
Groot Mej. W. de, onderwijzeres, Hoorn
Grootveld, A., schilder, Amsterdam
Gijzen, W., Leeuwarden
Haagsma, B., letterzetter, Amsterdam
Haak Rz., H. v. d., timmerman, Noordwijk-Binnen
Haak, P. v. d., schilder, Noordwijk a. Zee
Haan, E., kleermaker, Groningen
Haan, J., kleermaker, Groningen
Haan, R., kleermaker, Groningen
Haan, Arend de, arbeider, Appelscha
Haan, B. de, arbeider, Surhuizum
Haan, J. A. de, arbeider, Appelscha
Haan, P. de, arbeider ,Surhuizum
Haan, S. M. de, aannemer, Bussum
Haan, W. P. de, arbeider, Surhuizum
Haar, Mej. Gerda ter, Laag-Keppel
Haas, C. J. de, architect, Utrecht
Haas, J. de, correspondent, Den Haag
Hageman, M. J., fabrieksarbeider, Gouda
Hagendoorn, F. W., den Haag
Hagendoorn, .P A. W., Den Haag
Hager, G., arbeider, St. Anna Parochie
Hakbijl, J., autogeenlasscher, Rotterdam
Halewijn, C. v., kantoorbed., Rotterdam
Ham, Mej. Marie A. ten, onderwijzeres Barneveld
Ham, J. v. d., timmerman, Almelo
Hamelink, J., koperslager, Haarlem
Hardus, P. C., drukker, Den Haag
Harinck, J., machine-zetter, Den Haag
Harinck-Visser, Mw. R., Den Haag
Harlaar, J. L., gemeentewerkman, A'dam
Harmsma, H. J., landbouwer, Drachten
Hart, A. J. de, timmerman, Rotterdam
Hartog, A., houtwerker, Zaandam
Hartog, J., timmerman, Nieuwe Niedorp
Hartog, Klaas, typograaf, Edam
Hartog, W., broodbezorger, Amsterdam
Havers, W., red. ,,De Vrije Gedachte", Den Haag
Hazebroek, J. P., glazenwasscher, Rotterdam
Heide, A. D. v. d., Huizum
Heide, J. v. d., fabrieksarb., Augustinusga
Heino, E., bode, Enschede
Heller, Johan H., boekdrukker, Soest
Hellinga, H., Oudkerk
Hendriks, K., predikant, Aduard
Hendriks-Pluym, Mw. W. E., Aduard
Hennepe, Mej. A. E. ter, N. Niedorp
Hensbroek, Mej. A. G., Utrecht
Hensbroek, J., Amsterdam
Hensbroek, J. H., Utrecht
Herlé, G., magnetiseur, Amsterdam
Hesselingen, J. v., machinist, Hilversum
Hesselingen-Blum, Mw. J. M. van, Hilversum
Heutink, W., fabrieksarbeider, Enschede
Heuveling v. Beek, C., behanger, A'dam
Heijer, Mej. A., Leeuwarden
Heyden, H. A. v. d., reiziger, Rotterdam
Heylman, M. F., Amsterdam
Hielkema, A., arbeider, Boven-Knijpe
Hielkema-Prins, Mw. L., Boven-Knijpe
Hielkema, D. W., Boven-Knijpe
Hielkema, K., arbeider, Oudehorne
Hielkema, K. H., veehouder, Langezwaag
Hielkema, W., arbeider, Boven-Knijpe
Hielkema-de With, Mw. G., Boven-Knijpe
Hielkema, Wieger, Boven-Knijpe

Hille, H., bootwerker, Amsterdam
Hillegers, J. A., handelsreiziger, A'dam
Hilmann, G., Amsterdam
Hissing, A. J., Amsterdam
Hodde, E. Th., badmeester, Watergraafsmeer
Hoddenbach, F. J., mr. timmerman-aannemer, Den Haag
Hoddenbach, H. C., Den Haag
Hoek, P., letterzetter, Den Haag
Hoeksma, Tj., koopman, Drachten
Hof, J. J., onderwijzer, Giethorn
Hofstra, W., Boven-Knijpe
Hogerhuis, W., hotelknecht, Den Haag
Hollander, J. de, Leeuwarden
Holt, L. M. ten, Frederiksoord
Holtman, E., Zuidbroek
Honnef, J. P., boekhandelaar, Rotterdam
Honnef-Veen, Mw. L., Rotterdam
Hoogerwerf, B., kantoorbediende, Rotterdam
Hoogstraate, Oscar, Amsterdam
Horst, M. A. J. van der, fabrieksarbeider Rotterdam
Horstman, J., kleermaker, Enschede
Horyaans, P. A., chauffeur, Amsterdam
Hos, J., Zaandijk
Houten, W. van, werkman, Sneek
Houthuis, H., bakker, Utrecht
Houthuis-Knol, Mej. H., Utrecht
Houtstra, S., bankwerker, Drachten
Houtstra-Brands, Mw. A. W. C., Drachten
Huber, H. C., meubelmaker, Rotterdam
Hugenholtz, J. B. Th., predt. Vledder
Hugenholtz-Pouwelsen, Mw. E. M., Vledder
Huis in 't Veld, F. H., diamantbewerker, Amsterdam
Huizinga Jr., Menno, predt. Schagerbrug
Huizinga, P., behanger, Amsterdam
Huizingh, B., retoucheur, Leeuwarden
Husslage, J., Wormerveer
Huyboom, J. A., steendrukker, A'dam
Hijma, G., handelsreiziger, Leeuwarden
Hijma-Goedenmoed, Mw. L., Leeuwarden
Immerzeel, J. H., schilder, Utrecht
Immink, Mej. W. G., Deventer
Isbrücker, R., Scheveningen
Jacobs-Koster, Mw. C. J., Haarlem
Jacobse, O. H., electricien, De Bilt
Jacobson, M., Rotterdam
Jager, Mej. S. C. de, godsdienstleerares, Harderwijk
Jagtenberg, W., Amsterdam
Jalink, Chr., fraiser, Zwolle
Jans, H.Fz. J., typograaf, Sneek
Jansen, A., grondwerker, Haarlem
Jansen, C., kleermaker, Oudleusden
Jansma, W., bloemkweeker, Drachten
Jenken, K. J., conducteur, Amsterdam
Joffer, M., boekdrukker, Amsterdam
Jong, A. R. de, predt. Helmond
Jong, Mej. C. de, dienstbode, Scheveningen
Jong, D. de, landarbeider, Nederhorst den Berg
Jong, Mej. D. M. de, Oosterbeek,
Jong, E. de, lederhandel, Leeuwarden
Jong, E. de, arbeider, Oudehorne
Jong, Mej. F. de, Roodkerk
Jong, H. de, kantoorbed., Amsterdam
Jong, H. de, arbeider, Terzool
Jong, H. K. de, Hoornsterzwaag
Jong, H. M. de, arbeider, Langezwaag
Jong-Zeinstra, Mw. N. de, Langezwaag
Jong, Mej. J. G. M. de, Oosterbeek
Jong, J. M. de, arbeider, Langezwaag
Jong, J. W. de, arbeider, Langezwaag
Jong, L. J. de, arbeider, Langezwaag
Jong, Minne de, Jubbega
Jong, W. de, architect, Utrecht
Jongedijk, A., metselaar, Leeuwarden
Jongedijk, J., Leeuwarden
Jonker, H. B., uitgever, Amsterdam
Jonker, P. W., Jubbega
Jonker, T. L. Lzn., Haamstede
Junius, J. W., Rotterdam
Kaaij, Jan, Arnhem
Kalsbeek, F. van, Hoornsterzwaag
Kampen, Mej. H. H., Rotterdam
Kamper, Chr., landbouwer, N. Niedorp
Kamper-Meisner, Mw. G., N. Niedorp
Kampmijer, W. H., metaalbewerker, Den Haag
Kamstra, F., fabrikant, Blaricum (N.H.)
Kamstra. S., arbeider, St. Anna-Parochie
Kantebeen, Ant. J., Leiden
Kapteijn, H., reiziger, Den Haag
Kasemir, Rf. A. A., molenaarsknecht, Enschede
Kaspers, H. E., red. ,,De Arbeider'', M llaren
Kater, J. E. de, timmerman, Amsterdam
Keekem, J. H. v., Den Haag
Kelder, Jac. C., cacaobew. Westzaan
Kemper, H. C., timmerm., Scheveningen
Kemper, W. C., metselaar, Scheveningen
Kern, Jac., meubelmaker, Foxham
Keulen, G., Nieuwe Niedorp
Kimp, F., stoomb.kapitein, Oostermeer
Kingma, R. T., arbeider, Oenkerk
Kingma, Y., vrachtrijder, Terzool
Kirkernier, Mej. J., Oenkerk
Kist, Mej. N., Amsterdam
Klaassens, A. K., metaaldraaier, R'dam
Klaassens, J., sigarenmaker, Groningen
Klein, Hendrik, sjouwer, Rotterdam
Kleijer, W., metselaar, Oude Niedorp
Kleijer-Kuiper, Mw. T., Oude Niedorp
Kleijmeer, Adriaan, Den Haag
Kleyn, Jan, arbeider, Velsen
Klinken, B. van, bakker, Valthermond
Kloet, C. C. de, predt., Marssum
Kloos, Johs., bootwerker, A'dam
Kloosterman, Mej. T. E., Giekerk
Kloosterman, Mej. W., Giekerk
Kluyver, Mej. Anna, onderwijzeres, Lutjewinkel
Klijnstra, J., arbeider, IJlst
Klijnstra, M., Hoornsterzwaag
Klijnstra S., Hoornsterzwaag
Klijstra A. A., arbeider, Oudehorne
Knol, A., kleermaker, Schoten
Knol-Grashuis, Mw. J. E., Schoten
Knoop Jr., K. v. d., Amersfoort
Knoop, Mej. P. v. d., onderw., Soest
Kock, D. J., fabrieksarbeider, Enschede
Kok, A., timmerman, Amsterdam
Kok, D., pianostemmer, Duivendrecht
Kok-Nieuwenhuizen, Mw. E. J., Duivendrecht
Kok, H., vertegenwoordiger, Groningen
Kok, Jan, timmerman, Amsterdam
Kok-Potgieter, Mw. D., Amsterdam
Kok-Losekoot, Mw., Amsterdam
Kok, J. G., havenarbeider, Amsterdam
Kok, Mej. N., leerling-verpleegster, Amsterdam

Kok, mej. T., leerling-verpleegster Rotterdam
Kok Jr., M. de, Rotterdam
Koning, C., drogist, Bussum
Koning, D., schilder, Amsterdam
Kooi, Mej. G. van der, huishoudster, N. Niedorp
Koomans, H. A., Schiedam
Koomans-Timmer, Mw. Chr., Schiedam
Koopman, J., kantoorbediende, A'dam
Koopmans, Fr., arbeider, Beetgum
Koorn, J., landbouwer, Groote Ypolder
Koorn-de Haan, Mw. A., Groote Ypolder
Koorn, M., tuinman, Nieuwe Niedorp
Kooy, P.Azn., Heer Hugowaard
Kooy, Mej. G., dienstbode, Den Haag
Kooy, Jac., houtwerker, Zaandam
Korporaal-Bleeker, Mw. A., Giekerk
Kortekaas, C., grondwerker, Den Haag
Kortekaas, G., schilder, Den Haag
Korteweg, A. J., kunstschilder, A'dam
Korthof, B., tuinman, Amsterdam
Korthof-Baarde, Mw. A., Amsterdam
Kortje, J., Koopman, Drachten
Kos, N., koopman, Anna Paulowna
Koster, Mej. W. J. M., winkelierster, Amsterdam
Kosters, A., fabrieksarbeider, Almelo
Kraaijenbrink, G. J., timmerman, A'dam
Krabbenbos, B. W., koperslager, Almelo
Kramer, H., arbeider, Beetgum
Kramer, K., Leeuwarden
Krap, Mej. G. E., Harrow on the Hill
Kriller, C., schilder, Schoorl
Kromjong, Mej. B., Rotterdam
Kroone, W., metselaar, Uithoorn
Krüg, Jan G., kantoorbed., Rotterdam
Kruyff, Mej. D. de, verpleegster, Utrecht
Kruyt, J. W., predikant, Gennep
Kruyt-Hogerzeil, Mw. T., Gennep
Kuipers-Hoekstra, Mw. A., Oudkerk
Kulche, L. Sr., orthopaedisch schoenmaker, Rotterdam
Kulche, Louise, verlosk., Rotterdam
Kuyk, W., machinist, Zaandam
Laan, Dirk, Zwaag (N.H.)
Laan, D. van der, bakker, Rotterdam
Laanstra, J., borstelm., Augustinusga
Laanstra, R., Augustinusga
Laanstra, R. R., houtdraaier, Augustinusga
Laanstra, S., koopman, Augustinusga
Laanstra, W., borstelm., Augustinusga
Laater, H. K. W., gemeentewerkman, Amsterdam
Lagendijk, P., bootwerker, Rotterdam
Lambrechts, W. H., accountant, R'dam
Lambrechts-Vos, Mw. A., toonkunstenares, Rotterdam
Lampe, J., schipper, Wijnaldum
Lancée, F., coupeur, Rotterdam
Landheer, R., Surhuisterveen
Landheer-Jongsma, Mw. A. W., Surhuisterveen
Lange, Mej. A., Winkel
Lange, Jac., brongasinstalleur, Winkel
Lange, J. N. C., glazenwasscher, R'dam
Lange, Mej. M. C., costumière, Winkel
Lange, K. de, bediende, Amsterdam
Langkamp, H. J., broodventer, Enschede
Lasonder, A. K., koopman, Enschede
Last, A., Leiden
Lebeau, Chr., kunstschilder, Den Haag
Lebeau, J. Ch., magazijnmeester, Haarlem
Lecluse, B., grondwerker, Den Haag
Lecluse, Mw., Den Haag
Leen, A. van, Dordrecht
Leendertz, T., predt., Oosterwolde (Fr.)
Leeninga, Mej. A., custumière, Sneek
Leereveld, J. G., meubelmaker, A'dam
Leeuw, J. de, Zaandijk
Leeuw, Jan de, Zuid-Scharwoude
Leeuwen, C. van, Leiden
Leeuwen, Chr. van, Sloten (N.H.)
Leeuwen, G. J. van, Alphen a/d. Rijn
Leeuwen, M. v., grondwerker, Den Haag
Lei-Westra, Mw. I. v. d., Giekerk
Lem, Jac. Jr., diamantbewerker, A'dam
Lenderink, G. A., gemeentewerkman, Arnhem
Lienen, J. van, stucadoor, Zaandam
Lieshout, Mej. M., dienstbode, R'dam
Ligt, B. de, Utrecht
Ligt, Mej. H. de, onderwijzeres, Zeist
Limburg, A. H., platteelsch., Den Haag
Lith, J. W. van, Den Haag
Littooij, Joh. H., administrateur, Soest
Loo, Mej. Emma v., muziekleerares, R'dam
Loo, J. van, boekhandelaar-uitgever, Amsterdam
Looijen, Mej. G. M., Den Haag
Looyenga, H., kantoorbed., Leeuwarden
Louws, J. P., loodgieter, Amsterdam
Luif, A. J., fabrieksarbeider, Haarlem
Luytink, G., barbier, Groningen
Maarse, J., vruchtenkweeker, Schellinkhout
Maarseveen, J. v., timmerm., Den Haag
Maas, A. B., fraiser, Rotterdam
Maat, Joh. ter, fabrieksarb., Enschede
Magendans, D., gem.-raadslid, Schoten
Malsen, F. W. van, Amersfoort
Mammen, F. P., rijtuigfabrikant, Heer Hugowaard
Mammen-Kuileman, Mw. T., Heer Hugowaard
Mammen, Joh., rijtuigmaker, Oterleek
Mandenmaker, H., sigarenmaker, Den Haag
Mantel, F. V., kleermaker, Hengelo
Mantel, G., Hengelo
Mantel, H. J., smid, Utrecht
Martaré, G., Utrecht
Martinus, A., boekbinder, Den Haag
Maurik, S. van, bootwerker, Amsterdam
Meer, A. v. d., bakker, Oenkerk
Meer, R. C. v. d., gemeente-werkman, Den Haag.
Meer, W. van der, administrateur, Amsterdam
Meeteren, A. P. G. van, timmerman, Buiksloot
Meier, F., teekenaar, Amsterdam
Meier-Rudolfs, Mw. D., Amsterdam
Meisner, Joh., kleermaker, Amsterdam
Menagé Chala, Mej. N., administratrice, Nieuwe Niedorp
Menke, H., fabrieksportier, Delft
Mensch, D., Enkhuizen
Metselaar, N., zuivelbereider, Heer Hugowaard
Metselaar-Gons, Mw. P., Heer Hugowaard
Meulen, Chr. v. d., timmerman, Koog aan de Zaan
Meulen, D. v. d., arbeider, Langezwaag
Meulen, T. v. d., bode, Koog a/d Zaan
Meulen, Mej. F. S. v. d., arbeidster, Langezwaag
Meulenbelt, F., koopman, Almelo

Meulenbelt, G. J., koopman, Hengelo
Meijer, A., fabrieksarbeider, Enschede
Meijer, Dirk, Oudkerk
Meijer-Zwaagstra, Mw. H., Oudkerk
Meijer, H., houtbewerker, Zaandam
Meijer, J. W., kunstschilder, Zwolle
Middelraad, J. W., ambtenaar, Den Haag
Miedema, Mej. Tj., Oudkerk
Mierop, Lod. van, publicist, Soest
Mierop-Mulder, Mw. T. v., Soest
Minderman, C., arbeider, Rotterdam
Minnegal, M., koopman, Enschede
Minnigh, Mej. A. P., onderwijzeres, Rotterdam
Miseri, J., kantoorbediende, Nijmegen
Mol, C., timmerman, Aalsmeer
Mol-Over, Mw. A., Koedijk
Molenaar, Pzn., kantoorb., Westzaan
Molenaar, P., fabrikant, Westzaan
Molenaar-Dekker, Mw. J., Westzaan
Molkenboer, T. A. N., stoker, R'dam
Mossel, Mej. Jacoba F. D., godsdienstleeraren, Amsterdam
Mourits, J., onderwijzer, Den Haag
Muis, Mej. M., Koog a/d. Zaan
Muis, S., diamantbewerker, A'dam
Mulder, B., bakker, Surhuisterveen
Mulder-Dalstra, Mw. F., Surhuisterveen
Mulder, J., metselaar, Kortezwaag
Mulder, Mej. M. R. C., verpleegster, Den Haag
Müller, C. G., stucadoor, Amsterdam
Müller, F., electro-monteur, Enschede
Müller, W., fabrieksarbeider, Enschede
Muller, W., typograaf, Amsterdam
Munter, G., predikant, Harlingen
Muurling, N., machinist, Amsterdam
Mijer, H., arbeider, Langezwaag
Niestern, J., scheepsbouwer, Delfzijl
Niestern-Wagenborg, Mw. L., Delfzijl
Niesthoven, Mej. E. M. J., Gorinchem
Nieuwenhoven, M. van, fundeeringwerker, Amsterdam
Nieuwenhoven-Visser, Mw. M. C. van, Amsterdam
Nieuwenhuis, Mej. Enna F., kunstschilderes, Laren
Nieuwenhuis, F. Domela, Hilversum
Nieuwenhuis-Godhelp, Mw. E. J. Domela, Hilversum
Nieuwenhuys, Wouters, Mw. M., vegetarisch pension, Blaricum
Nieuwkerk, W. J. v., Amsterdam
Nimmo, Mej. K., Rotterdam
Noordergraaf, B., Amsterdam
Noordermeer, P., Amsterdam
Nijland, H., broodventer, Enschede
Oerlemans, Mej. J. B., Velp
Oerlemans, J. W., Velp
Oordijk W., mechanicus, Apeldoorn
Oordijk-Laemers, Mw. C., Apeldoorn
Oorthuis, G., landbouwer, Valtherdikbroeken.
Oost, J., kleermaker, Surhuisterveen
Oosterbaan, J., landbr., Siegerswoude
Oosterhof, J. K., veehouder, Makkinga
Oosterhout, J., koffiehuishoudster G. O., Bolsward
Oosterling, Mej. D., dienstbode, Roordahuizum
Ortt, Felix, oud-ingenieur van den Rijkswaterstaat, Soest
Ortt-Schuller tot Peursum, Mw. M. A., Den Haag

Os, G. van, schoenmaker, Bergum
Ossenkoppele, J., teekenaar, Almelo
Ott, D., landbouwer, Oude Niedorp
Otter, C. den, metaalarbeider, R'dam
Overeem, J., metselaar, Amsterdam
Pabon, N. J., predikant, Kampen
Pabon-v. Iterson, Mw. F., Kampen
Papenhuizen, W., teekenaar, Nieuwer Amstel.
Papenhuizen-Eppinga, Mw. L., Nieuwer Amstel
Peereboom, G., metselaar, Alkmaar
Peereboom-Kloppen, Mw. N., Alkmaar
Peereboom, M., Alkmaar
Perfors, Gerard, meubelmaker, A'dam
Perfors-Zwarts, Mw. Maria, A'dam
Perfors Jr., H. D., bloemistarbeider, Hillegom
Perfors-Bartels, Mw. G., Hillegom
Permentier, C. H., magnethopaath, Amsterdam
Pestman Koning, E., tandarts, Rotterdam
Pestman Koning-van Heuven, Mw. J., Rotterdam
Peteri, C., cand. tandarts, Utrecht
Peursum, D. van, predt., Eindhoven
Pietersen, H., gasfitter, Leeuwarden
Pietersen, M., boekbinder, Leeuwarden
Pitlo, Mej. M. C., verpleegster. A'dam
Platteel, L., letterzetter, De Bilt
Ploeg, P. v. d. winkelier, Franeker
Ploeg-Wieringa, Mw. S. v. d., A'dam
Poen, J. onderwijzer, Midden-Beemster
Poen-Weeder, Mw. T. Midden-Beemster
Pool, Suus, Zuid Scharwoude
Polder-Muller, Mw. J. M. werkster Amsterdam
Popma, J. B., notarisklerk, Giekerk
Porck, G., kantoorbediende, Alkmaar
Porte, M., landbouwer, Oude Lije
Post, H. K., koopman, Jubbega
Posthumus-Seykora, Mw. V., Giekerk
Postma, D., Franeker
Postma, H. J., Amsterdam
Postma, T. J., gardenier, Oenkerk
Postmus, C. J., letterzetter, Enschede
Pot, Mej. Aurelia Oudkerk
Pot, Jacob, Zaandijk
Pot, J. E. van der predt. Rozendaal
Priem, C. J., machinist, Amsterdam
Prinsen, J. P., broodbakker, Velseroord
Putten, Jac. H., fabrieksarb., Enschede
Putten-Burger, Mw. A. van, Arnhem
Ree, C. J. W. van, Alkmaar
Rees, Dr. J. van, hoogleeraar, Amsterdam
Reeskamp, G. A., Bussum
Reiniers, J., kleermaker, Den Haag
Reintjes, Joh., opperman, Den Haag
Rem, P., broodbezorger, Velsen
Renooy, Mej. A., Hoogwoud
Revoort, W., broodventer, Almelo
Reijntjes, Joh. A., tailleur, Wijkeroog
Ribbels, G. J., verzek.agent, Enschede
Riel, A. v., sigarenmaker, Den Haag
Riemsdijk, J. H. v., predt., Ternaard
Ringersma, D., Lippenhuizen
Ringia, M. H., arbeider, Beetgum
Rink, Jan, kunstschilder, Oosterbeek
Rinkema, C., vuurwerker, Amsterdam
Ritter, mej. A., verpleegster, Den Haag
Roeda, D., schildersknecht, Drachten
Roggeveen, J. C. Jzn., schilder, Rotterdam
Rol, Klaas, tuinier, Wester Blokker

Roland Holst-van der Schalk, Mw. Henr., Laren
Rooda, J. W., meubelmaker, Amsterdam
Roos, C., timmerman, Alkmaar
Roos-Valk, Mw., Alkmaar
Roos, G. H., Wormer
Roos, J., timmerman, Schagen
Roosegaarde Bisschop, Mej., Zeist
Roosink, G., handelsbediende, Arnhem
Roschar, B. A., schilder, Velsen
Roschar, Mej. G., Velsen
Roschar, S., timmerman, Amsterdam
Rossen, A. van, timmerman, Den Haag
Rötel, W. J., winkelier, Rotterdam
Rotgans, F. W., kantoorbed., Amsterdam
Rozeboom Jr., G., Amsterdam
Rueter, Theo, architect, Blaricum (N.H.)
Ruiter, Mej. J. de, dienstbode, Giekerk
Ruiter, J. M. de, schipper, Oenkerk
Runia, C., sigarenhandel, Sneek
Rust, A., metaalbewerker, Den Haag
Rijnders, G., journalist, Amsterdam
Rijsewijk, H. J., Gorssel
Rijst, H. A. van de, Utrecht
Rijswijk, Jac. van, Rotterdam
Saal, J., Zwaag
Schaaf, P. L., electricien, Soest
Schaap, W., houtwerker, Zaandam
Schaar, C., Koog a. d. Zaan
Schaar, N., Zaandijk
Schaar, P., Zaandijk
Scheele, G., fabrieksarbeider, Enschede
Scheele, H., fabrieksarbeider, Enschede
Scheele, J., fabrieksarbeider, Enschede
Scheffers, B. C., schilder, Haarlem
Schellaars, W. K., kastenmaker, Rotterdam
Scheltema de Heere, P., Den Haag
Scheltema de Heere-Sannes, Mw. J., Den Haag
Schenk, P. Pzn., werkman, Zaandam
Schepers, Florent, kantoorbediende, Rotterdam
Schermer, T., timmerman, Zaandam
Schermerhorn, N. J. C., predt., N. Niedorp
Schermerhorn-Lulofs, Mw. A. C., N. Niedorp
Schetselaar, A., expeditieknecht, R'dam
Schimsheimer, J. L., behanger, A'dam
Schmeltz, J. G., sigarenhandelaar, Bolsward
Schnater, Chr., werkm., Koog a.d. Zaan
Schoel, W., Arnhem
Schönfeld, M. J. F., predikant, Warga
Schoonlingen, J., winkelier, Den Haag
Schoppen, R., veehouder, Langezwaag
Schoppen, S. arbeider, Beneden Knijpe
Schoppen, T., brandstoffenhandelaar, Boven Knijpe
Schuffel, Mej. M., ass.-huishoud., Hoorn
Schultz, Mej. M., kraamvrouw-verzorgster Enschede
Schutter, Jan, kunstschilder, Den Haag
Schuurman, H. J., tuindersarb., Poeldijk
Setten-de Boer Mw. G. v. A'dam
Seubring, G., Haarlem
Sevenster, J. predikant, Beetgum
Sevenster-Bogtstra Mw. A. Beetgum
Seymour, A., machinewerker, Koog a.d. Zaan
Sibie, D. D.zn, timmerm. Koog a.d. Zaan
Siderius, P., schilder, Leeuwarden
Siderius-Miedema, Mw., Leeuwarden
Siebkes, L., gasfitter, Rotterdam
Singer, K., Alkmaar
Sjenitzer, L., reiziger, Laren
Slager, I. D., typograaf, Amsterdam
Slegtenhorst, J., winkelier, Rotterdam
Sloot, A. A. van der, monteur, A'dam
Slop, J., Zaandijk
Smidt, S. A. M., Amsterdam
Smit-Gons, Mw. A., Winkel
Smit, Mej. Corn., Winkel
Smit, D. Az., smid, Nieuwe Niedorp
Smits, Mej. J. J., Haarlem
Smout, J., grondwerker, Den Haag
Soep, A. B., koopman, Den Haag
Soerink-v. d. Wiel, Mw. A., Amsterdam
Soest, Mej. C. M. van, Utrecht
Spaanderman, C. F., Amsterdam
Spandau, Mej. I. A. G., onderwijzeres, Arnhem
Splunten, Mej. K. W. v., verpleegster, Den Haag
Spoel, J. C., Blaricum
Staal, M., handelsreiziger, Amsterdam
Stal, F. v. d., schilder, Den Haag
Standaar, J., kantoorbed., Rotterdam
Staphorsius, S. J., werkman, Drachten
Staring, H., grondwerker, Spoeldijk
Staudt, H. B., Hengelo
Staveren, J. v., terazzobewerker, Schoten
Stechman, J., borstelmaker, Amsterdam
Steen, Jan, koopman, Soest
Stellema, A., Oudkerk
Stelma, K. J., winkelier, Oudehorne
Stembort Jr., W., kantoorb., Den Haag
Sterringa, J., boekhouder, Delfzijl
Stevens, J. Th., Amsterdam
Stieltjes, Mej. A., wijkverpleegster, Deventer
Stoetzer-van den Bos, Groningen
Stoffers, Hendr., sigarenm., Groningen
Storm Jr., A., typograaf, Utrecht
Stoutenbeek, J., bloemkw., Hillegom
Stoutenbeek-Verzijl, Mw. W. A., Hillegom
Straaten, M. A. v., gemeente-werkman, Den Haag
Strating, L. G., sigarenm., Groningen
Stroo, J., arbeider, Koog a.d. Zaan
Stroo, P., olieslager, Koog a.d. Zaan
Stuurman, A. W., diamantbewerker, Hilversum
Stuurman-Lebeau, Mw. L., Hilversum
Stüvel, Mej. T., huishoudster, Lekkum
Stuyvelaar, K., ketelmaker, Amsterdam
Tas, Haasje, Aalsmeer
Tazelaar, A., Rotterdam
Teding van Berkhout, Mr. N. G., Zwolle
Telders, Mej. J. M., onderwijzeres, Soest
Terpstra, Mej. M., Leeuwarden
Teusink, J., broodventer, Enschede
Teyema, W., Hoornsterzwaag
Thesing D. Jz., Jan, houtwerk., Zaandam
Tiddens, R. Wzn., schilder, Groningen
Tiddens-Groenewold, Mw. M., Groningen
Tigchelaar, landbouwer, Harlingen
Tillema, Klaas, sigarenm., Groningen
Tillemans, Mej. A. J., gep. onderwijzeres, Zeist
Timmer, J., Zaandam
Timmer, Mej. J. P. E., onderwijzeres, Amsterdam
Timmerman, P., kaasmaker, Lutjewinkel
Timmerman-Buisman, Mw. J., Lutjewinkel
Tinge, R., scheepsgezagvoerder, Haren

Tize, Frits, kantoorbediende, Den Haag
Toebes, H. B. Th., petroleumhandelaar, Wijk aan Duin
Tol, H. v. d., Leeuwarden
Touw, J. M. v. d., stoffeerder, Den Haag
Trapman, P., bakkersknecht, Ommen
Tromp, W., schoenmaker, Stompetoren
Tros, J. A., crasseur, Bussum
Trijsburg, H., bloemistarbeider, Den Haag
Tuiten, A., arbeider, Oudehorne
Tuuk, Titia v. d., schrijfster, Zeist
Valk Lzn., M., gepens. O.-I. ambtenaar, Den Haag
Veen, C. W. van, koopman, Den Haag
Veen, F. de, Enkhuizen
Veen-Mensch, Mw. J. D., Enkhuizen
Veen, J. v. d., meubelmaker, Amsterdam
Veen, M. L. v. d., veehouder, Fochteloo
Veen, P. v. d., letterzetter, Sneek
Veenstra, J., Leeuwarden
Veer, Mej. B. van der, verpleegster, Leeuwarden
Veld, J. in 't, ambtenaar, Rotterdam
Veld, mej. Pieta in 't, stenotypiste, Dordrecht
Velde, J. van der, landbouwer, Augustinusga
Veldhuis, G. J., melkventer, Almelo
Veldkamp, J., borstelmaker, Zaandam
Veldman, S., manufacturier, Heerenveen
Velthuizen, J. A., Arnhem
Veltman, C. M., handelsbediende, Amsterdam
Veltman, K., arbeider, 't Meer bij Heerenveen
Veltmeijer, H. H., sigarenwinkelier, Rotterdam
Venema, J., timmerman, Zaandam
Verwayen, A. W. Jr., Amsterdam
Visscher, M. H., fundeeringwerker, Amsterdam
Visscher-de Wilde, Mw. E., Amsterdam
Visse, A., schilder, Schoten
Visser, C., arbeider, Beets
Visser-de Geus, Wed. G. N. Niedorp
Visser, Joh., Westzaan
Visser, M. J., Den Haag
Visser-Donkersloot, Mw. J. C., Den Haag
Visser, Mej. N., Den Haag
Visser, P. G., stoffeerder, Amsterdam
Visser, T., Heer Hugowaard
Vlies, Mej. A. v. d., (Enka), Schiedam
Vliet, H. v. d., metselaar, Lippenhuizen
Vliet, J. van der, boekhandelaar, Blaricum (N.-H.)
Vliet, W. C. van, mandenmaker, Oudewater
Vlind, J. W., timmerman, Krommenie
Vogelzang, W., kantoorb., Amsterdam
Volger, G., sigarenm., Oostknollendam
Volkers, B., venter, Enschede
Vonk, G. P., Harlingen
Voogd, Mej. Betsy de, Den Haag
Voorst, F. W. van, Amsterdam
Vos, J., arbeider, Zaandam
Vos. Mej. Anna de, Amsterdam
Vos, Mevr. Corn. G. de, Amsterdam
Vos, F. de, Hoornsterzwaag
Vos, J. H. de, Oudehorne
Vos, J. J. de, wagenm., Oosterland (Z.)
Vreeken, P., rietvlechter, Amsterdam
Vries, A. H., de, loodgieter, A'dam
Vries, H. de, metaalbewerker, A'dam
Vries-Willemsen, Mw. B. de, A'dam
Vries, H. de, schildersgezel, Groningen
Vries, J. R., de bakkersgezel, Jubbega
Vries, J. Th. de, arbeider, Giekerk
Vries-Sikma, Mw. F. de, Giekerk
Vries, P. de, borstelmaker, Amsterdam
Vries, R. de, timmerman, Oenkerk
Vrolijk, Mej. A. M., Amsterdam
Vrolijk, J., kunstschilder, Overschie
Vroome, H. de, Geh.-O. Café, Steenwijk
Vrijdag, A. J. M., agent levensverz., Rotterdam
Vrijdag, Mw., Rotterdam
Waal, S. C. de Jz., winkelbed., A'dam
Waard, S. K. de, doctor in de rechten, Groningen
Waasdorp, C., timmerman, Den Haag
Wage, Joh., kleermaker, Hengelo
Wagenborg, E., scheepsmakelaar,
Wagenborg, Mej. Geertruide, boekhoudster, Delfzijl
Wagenborg, Mej. H., Delfzijl
Wageningen, J. C. van, Den Haag
Wal, C. van der, Den Haag
Wal, G. v. d., grondwerker, Den Haag
Wal, W. v. d., timmerman, Koog a.d. Z.
Wal-Stapper, Mw. M. M. v. d., Koog
Waltman, J. M., bootwerker, Rotterdam
Wandelen, F. van, reparateur, A'dam
Warm, F. J. de Jr., melkbez., Amsterdam
Wassenaar, D., schipper, Franeker
Wassing, L., bloemist, Groningen
Waterman, W. J., handelsreiz., Arnhem
Wattjes, Mej. J., verpleegster, Leiden
Waijboer-v. Amersfoort, Mw. A. C., Amsterdam
Weber, A., typograaf, Amsterdam
Weening, Th., arbeider, Groningen
Weerd, H. de, colporteur, Rotterdam
Wehrens, H. D. M., letterz., Den Haag
Weissenborn, W. F. J., vrachtvaarder, Amsterdam
Welgemoed, G. L., timmerman, A'dam
Welgemoed,-v. d. Wal Mw. A., A'dam
Welsenaar-Huijkman, Mw. A., A'dam
Welzenbach, F. J., bankbeambte, A'dam
Welzenbach-de Buisonjé, Mw. C. E., Amsterdam
Wempe, A. H., schilder-behanger, Sneek
Werkhoven, G., landarbeider, Midlum
Wessel, A. metaalbewerker, A'dam
Westendorp, B. A., kappersbediende, Enschede
Westerbaan, G. S., broodventer, Drachten
Westmijse, G., predikant, Wildervank
Wevers, G. J., petroleumhandelaar, Enschede
Weijer, G. P. E., ambtenaar, Rotterdam
Wichems, Mej. A., costuumnaaister, Hengelo
Wichems, J. H., meubelmaker, Hengelo
Wiegerink, J., landbouwer, Enschede
Wiegersma, H., bakker, 't Meer bij Heerenveen
Wiegmink, Gzn. A., Weesp
Wiel, A. W. v. d., letterzetter, Den Haag
Wiel, B. W. v. d., stud. wis- en natuurkunde, Arnhem
Wiel, P. P. A.van der, handelsagent, Den Haag
Wielenga, R. R., kleermaker, Sneek
Wiesebron, J., dir. coöp. Excelsior, Leeuwarden
Wiesebron-v. Dam, Mw. R. A., Leeuwarden

Willebrands, M. C., handelsagent, Den Haag
Willgen, J. de, waterstoker, Rotterdam
Wilmans, Mej. W., Amsterdam
Wilschut, J., Haarlem
Winkelman-v. Dooremalen, Mw. M. C., Amsterdam
Wins Lzn., A., Amsterdam
Winter, K., Amsterdam
Winter, R. L., electricien, Rotterdam
Wit, C. C., metselaar, Zaandam
Wit, K. de, sigarenfabrik., Krommenie
Wit, P. V. de, Weesp
Wit, W. de, Hoornsterzwaag
Wit, W. F. de, techn. stud., Delft
Woggelum, W. v., fabrieksarb., Delft
Wolff, J. H. de, electricien, Rotterdam
Wolff-v. Boxcel, Mw. H. J. F. de, Rotterdam
Wolfson, D. L., zeeman, Rotterdam
Wordragen, W. G. van, meubelmaker, Rotterdam
Worms, S., typograaf, Amsterdam
Woude, K. v. d., houtbewerker, Groningen
Woudt, W. Jr., fabrieksarbeider, Koog a.d. Zaan
Woudwijk, W., lantaarnopsteker, Sappemeer
Wouters, Tj., onderwijzer, Doetinchem
Wijhe, M. C. v., predikant, Barchem
Wijnants, Th. W., coiffeur, Den Haag
Wijnen, A. van, landbouwer, Stolwijk
Wijnen-Bongers, Mw. N. v., Stolwijk
Wijngaard, R., boekbinder, Haarlem
Wijngaard-Toepoel, Mw. C. B., Haarlem
Wijngaarde, Jac. van, meubelmaker, Haarlem
Wijngaarden-Jurgens, Mw. L. H. A. van, Schiedam
Wijnstra, A. H., metselaar, Lippenhuizen
Zaal, J. H., metaalbewerker, Zaandam
Zandstra, K., winkelier, Drachten
Zappeij, J., timmerman, Rotterdam
Zeeuw, P. de Sr., werkman, Den Haag
Zegeling, J. W., rietwerker, Amsterdam
Zegeling-Schot, Mw. A. G., Amsterdam
Zeilstra, R., wasscherijbed., Amsterdam
Zelm, C. van, schilder, Hengelo
Zenderink, D. J., fabrieksarbeider, Enschede
Zuiderbaan, K., pakhuisknecht, Leeuwarden
Zuithoff, D. N., predikant, Bolsward
Zuijdendorp, P., letterzetter, Utrecht
Zwaag, G. L. van der, boekdrukker, Gorredijk
Zwaan, E., Den Haag
Zwart, G., timmerman, Wormerveer
Zwart, G. A., electricien, Amsterdam
Zwieten, R. van, timmerman, A'dam
Zwijnenburg, S., Rotterdam
Zijlstra, Mej. B., dienstbode, Blaricum
Zijlstra, H., gew. schipper, Terzool (Fr.)

* * *

Het aantal dienstweigeraars nam vooral sedert de vervolging der manifestanten geregeld toe. De „Berichten aangaande het Dienstweigeringsmanifest", onder redactie van Lod. v. Mierop, bevatten in no. 1 reeds het volgende lijstje :

LIJST VAN DIENSTWEIGERAARS.

Van de 20 **gevallen van dienstweigering** uit deze periode zitten nog de navolgende personen ter aangegeven plaatse opgesloten:

Daan Bauer, Strafgevangenis, Utrecht.
A. E. Bosman, Huis v. Bewaring, Den Haag.
Piet Blijenburg. . . . .
Chr. Geurs, H. v. Bew., Den Haag.
Jan Gleijsteen, Strafgevangenis, Den Haag, No. 99.
D. Hofstra, Leeuwarden, ...
G. Horst, H. v. Bew., Arnhem No. 26/224.
H. Krijthe. Dep. Bat. 3e Bat. Hendrikkazerne, Assen.
Joh. Lubben, H. v. Bew. Arnhem No. 38/223.
W. van Malsen, Arrest. lokaal Verband Afd. II, 2e Divisie, Vlasakkers bij Amersfoort.
J. H. Pfann, ...
Gerrit Rozeboom, H. v. Bew., Den Haag, No. 67.
J. Th. Tom, ...

Een dergelijk lijstje treffen wij al vergroot aan in „Opwaarts" van 22 Dec. 1916 :

DE DIENSTWEIGERINGS-ACTIE.

Vrienden en geestverwanten. Schrijft onze gevangen medestrijders met Kerstfeest en Nieuwjaar. Hun adressen zijn thans als volgt:

Naam.	Voornaam	arr. H.v.B. of gev.	Kazerne	Plaats	No.
Aptroot,	Herman	in arrest	Hendrikskazerne	Assen	
Blijenburg,	Piet	gev.		Scheveningen	114—159
Boer,	P. de	in arrest	Kazerne 3	Amersfoort	
Brommert,	Joh.	H.v.Bew.		Arnhem	
Drenth,	Jacob	„ „		„	22—550
Geurs,	Chr. B.	„ „		den Bosch	2283 C.
Gleysteen,	Jan	gev.		Utrecht	C2-15-759
Haverland,	K.	in arrest	3e Bat. 3e C. 12 reg. Inf.	kmp. Milligen	
Hooyberg,	J.	„	6e Comp. Westerweg	Alkmaar	
Koekkoek,	A.	H.v.Bew.		Utrecht	430—c.T.
Koekkoek,	J. H.	„ „		Arnhem	
Krijger,	J.	in arrest	Vlasakkers	Amersfoort	
Krijthe,	H.	„	Hendrikskazerne	Assen	
Malsen,	W.F.v.	H.v.Bew.		Arnhem	
Mozes,	S.	provoost	„ „	Assen	
Pfann,	J. H.	H.v.Bew.		Arnhem	G. 519
Poelstra,	D.	provoost	„ „	Assen	
Postma,	D.	H.v.Bew.		Arnhem	
Rinkema,	C.	in arrest	Vlasakkers	Amersfoort	
Sesselaar,	A.	„	Hendrikskazerne	Assen	
Tom,	J. Th.	prov.huis	Zeekrijgsraad	den Helder	2292
Veen,	P.v.d.	H.v.Bew.		Arnhem	
Vollenga,	Jan	„ „		„	
Waal,	S.C.v d.	„ „		den Haag	
Wins,	A.	„ „		„	
Wijnstra,	A. H.	„ „		Arnhem	
Zwart,	C.	in arrest	6e Comp. Westerweg	Alkmaar	

* * *

Reeds van den beginne af aan bleek onder de handhavers van de huidige maatschappelijke orde een zeker procent tegenstanders te leven, die van hun machtsposities misbruik maakten om hun misvatting en haat tegen de dienstweigering op persoonlijke wijze te uiten. Ik sprak reeds van wat Rozeboom werd aangedaan. Thans herinner ik aan het geval met Christiaan Geurs, die wekenlang in voorarrest zat, in een provoostcel zonder tafel of stoel, die op last van den „overste" 3 dagen niet werd „gelucht", omdat hij dezen gezagsfanaticus niet op officieel militaire wijze had gegroet. Nadat Geurs 5 weken te Laren in voor-

arrest had gezeten werd hij onder geleide mee genomen naar Zeeland, en opgesloten in de cel van de marechausseekazerne te Oostburg: een klein donker hok met een armzalig licht- en luchtgat. Tevergeefs protesteerde Geurs ertegen dat iemand in voorarrest aldus werd behandeld. Na een paar dagen zette men hem overdag in 't gemeentehuis en 's avonds weer in 't hok. Tevergeefs vroeg hij voortdurend den cantonnementscommandant te spreken. Ten slotte werd hij naar 't huis van bewaring in Den Haag overgebracht in Juli 1916.

De principieele dienstweigeraar Jacob Buining was om en bij Januari 1917 te Amsterdam als arrestant van reserve-bataljon F' 20ste compagnie opgesloten in een hok van 2 meter lang en 1 meter breed, dat van binnen met ijzer was beslagen. Soms waren door de vorst zijn dekens vastgevroren. 16 dagen werd hij niet „gelucht". Eens meldde Buining zich ziek, niet omdat hij zich ongesteld gevoelde, maar omdat hij in een cel verkeerde waar dag en nacht het water van de wanden liep en van den officier van gezondheid eens wilde vernemen of dit een cel was, waar een mensch dag en nacht in mocht verkeeren. De geraadpleegde officier van gezondheid keurde de cel af. Toen kort daarna de kapitein van de week vernam waarom de cel leeg was, liet hij die door een soldaat schoonmaken. Buining moest er weer in en weldra liep het water weer langs de wanden.

M. A. Romers, die de eerste was om het getuigenis der manifestactie metterdaad te bevestigen en wien Mr. Zaaijer tijdens zijn proces gewaarschuwd had: „Wellicht zal uw gezondheid geknakt worden, wellicht zult ge voor de maatschappij onbruikbaar worden als ge niet toegeven wilt en wij u opsluiten", scheen eerst, zooals reeds vroeger kort vermeld, door de hem opgelegde straf als strijder voor een nieuwe vrijheid eens en voorgoed gebroken. Zijn zenuwgestel kon zelfs geen twee maanden 't gevangenisleven verdragen. De doodstraf scheen hem licht bij de gevangenisstraf. Eerst verloor hij zijn natuurlijke toen zijn geestelijke kracht. Toch had hij nimmer berouw van zijn weigering. Weer in 't militaire uniform hoopt hij eindelijk weer kracht te vinden om door te zetten. Na van December 1915 tot September 1917 gediend te hebben, begaf hij zich, vergezeld van zijn vrouw en dochtertje, in burgerkleeding naar zijn sectie om opnieuw te weigeren. Romers, die eerst nog eenige dagen provoost moest doormaken, omdat hij zich zonder verlof uit zijn sectie had verwijderd en thuis was gaan werken, werd gedurende eenige weken opgesloten in een cachot op het politiebureau te Noordwijk-Binnen, lang 2.10 M., breed 1.20, hoog 2.65 met 2 luchtopeningen van 25 bij 17 c.M. naar een gang. In het

hok was een brits en een opening van een riool voor natuurlijke behoeften. Sommige dagen werd hij in 't geheel niet gelucht. Eens kreeg hij des namiddags om half vijf voor het eerst op dien dag zijn voedsel. Na een maand, werd hij, met de handen op den rug geboeid, van Noordwijk naar Bussum getransporteerd. Ofschoon zijn gezondheid onder dit alles leed, bleef hij opgewekt en vol goeden moed.

De lichamelijk-kleine J. H. Pfann, die weigerde op militair bevel de handen uit zijn zakken te halen, doch zich hiertoe, op verzoek, uit burgerlijke beleefdheid wel bereid verklaarde, werd naar aanleiding hiervan door een grooten groven kapitein bij de strot gegrepen, achterover geduwd en weggeslingerd.

A. Bron werd opgesloten in de St. Jacobskazerne te Den Bosch. Op zijn verzoek had een zijner vrienden hem burgerkleeding gebracht, daar hij niet langer als militair wenschte gekleed te zijn. Daarop is hem gelast tot driemaal toe, zijn burgerpak weer te verwisselen met 't militaire, 't welk hij beslist weigerde. Hierop is 't hem door twee soldaten op bevel uitgetrokken en heeft hij 'n week in z'n onderkleeding rondgeloopen in 't arrestantenlokaal. Daarna, waar hij vervoerd moest worden voor 'n voorloopig verhoor, werd hem opnieuw eenige malen gelast z'n militaire kleeding aan te trekken, hetwelk weer geweigerd werd, waarna aan 8 man gelast werd 't hem met geweld aan te trekken; dit is geschied, maar niet dan nadat een grijze dienstpantalon aan flarden was getrapt. Hierna is hij zwaar geboeid vervoerd.

In „Het Volk" verscheen in Jan. 1918 een bericht uit Aardenburg luidende als volgt :

„Donderdag moest de dienstweigeraar Jan Groen, die hier in voorloopig arrest wordt gehouden, voor den officier-kommissaris te Oostburg verschijnen om een verhoor te ondergaan. Van hoogerhand schijnt gelast te zijn hem desnoods te dwingen zijn burgerkleeren — die hij kans gezien had te verwisselen voor het soldatenpak — uit te trekken en in uniform te Oostburg te verschijnen. Zoo hebben althans de drie marechaussee's, die met de uitvoering belast werden, hun taak opgevat. 's Morgens verschenen ze met gummistokken en handboeien en toen Groen weigerde van kleeding te verwisselen, werd hij eenvoudig tegen den grond gesmeten; de mannen der wet zetten hem hunne gezamenlijke knieën op borst en hals en een wrong hem de kettingen der handboeien om zijn polsen, zoodat het bloed er uit sprong, en 's avonds de indrukken der ringen nog diep in het vleesch stonden. Een ander zag nog gelegenheid hem een hoofdwond toe te brengen. En toen nu Groen mach-

teloos neerlag, werden zijn kleeren hem van 't lijf gerukt en het soldatenpak aangetrokken. Geboeid werd hij naar Oostburg gebracht (plm. 10 uur) en eerst 's avonds tegen 5 uur werden de boeien stukgeknipt. De kapitein was bij de executie niet aanwezig, hij liet zich met zulke zaken verder niet in, zooals hij Groen op diens vraag antwoordde. Opgemerkt zij nog dat dezelfde dienstweigeraar, ondanks zijn betoog dat hij als voorloopig arrestant recht heeft op een verwarmd vertrek, reeds meer dan 14 dagen in 'n koude, donkere provoost-cel doorbrengt".

De betrokken minister verklaarde op vragen van Gerhard betreffende mishandeling van dienstweigeraars door hun militaire superieuren, ingezonden 31 Aug. 1917, in antwoord hierop den 29sten Sept.:

„Dat in de pers herhaaldelijk reeds klachten zijn verschenen over feitelijke mishandelingen, die dienstweigeraars zouden ondergaan hebben van de zijde hunner militaire superieuren, is den minister van oorlog bekend.

„In al de gevallen, waarin een onderzoek plaats had, bleken de klachten ongegrond en de feiten onjuist voorgesteld.

„Voor maatregelen om dienstweigeraars voor een onwaardige behandeling te behoeden, bestaat mitsdien geen aanleiding."

Echter, op 22 Dec. 1917 schreven Theo Postma, A. de Wit, A. J. C. Rooze, W. G. Bosch, J. Groot en H. J. van Bentum, dat majoor Timpe in de Oranje Nassaukazerne te Amsterdam, de arrestanten wilde laten luchten in een soort kooi, omgeven door een 2 M. breede prikkeldraadversperring, een soort beestenkooi dus, een middeleeuwsch soort schandhok, op een binnenplaats opgesteld. Koppe, een luitenant van de kolonialen, had hier toezicht op, en liet bij zekere gelegenheid reeds de haanpal omleggen om te vuren. — Kapteijn's thermometer, een stuk overtuigingsmateriaal hem geschonken door een verpleegster, wees aan in zijn cel (kazerne II, Amersfoort) 5 Dec. 40 gr. Fahrenheit (32 is het vriespunt), 6 Dec. 40—42; 7 Dec. 44—45; 8—17 Dec. 45—46; 18 Dec. 38—41; 19 Dec. 37—40; 20 Dec. 30—38; 21 Dec. 38—39; 22 Dec. 38—40; 23 Dec. 34—38. En dat bij zoo goed als géén beweging. — W. Kroone, huis van bewaring, den Haag, schreef dat hem veel post onthouden werd, dat hij ook zenuwachtig en erg kort van ademhaling werd, de atmosfeer was af en toe onuitstaanbaar. „Mijn oudste zoontje, die 16 Dec. 4 jaar wordt, vraagt telkens of ik gauw thuis kom". — Kern schreef uit de Coehoornkazerne, Arnhem, dat het eten er niet half voldoende is en vegetarische voeding wordt hem geweigerd, in strijd met bevelen van hoogerhand. — Jo Wage, hospitaal Leeuwarden, was daar opgenomen

omdat hij geheel onder den uitslag zat. Dit in aansluiting met het geval v. d. Colk en zijn makkers, die in den Haag onder de luizen kwamen in de cachotten. — Blokker, in arrest Westerweg Alkmaar, berichtte dat de koude ondragelijk was. — De Wilt in Schoonhoven meldde dat de deur van zijn cel rondom met latten is beslagen, opdat nergens ongewenscht bericht van de buitenwereld zou kunnen doordringen.

In Febr. ' 18 schreef de moeder van den principieelen dienstweigeraar C. J. C. Sundfeldt, opgesloten in de O. N. kazerne te Amsterdam: „Luitenant Klein heeft mijn zoon in een hok laten stoppen, waar hij niet rechtop in kon staan. Men heeft hem daar dagen lang in laten liggen. De revolutionaire arbeiders behoorden een krachtig protest te laten hooren tegen deze en dergelijke handelingen. Men probeert om eenvoudig de jongens voor hun leven te knakken."

De armzalige kleinzieligheid ging soms zoo ver dat men b.v.b. op de Vlasakkers te Amersfoort aan Brommert verbood te lezen: „Het kapitaal" van Marx, enkele afleveringen van de „Socialistische Gids", „Erfurter program" van Kautsky, „Opwaartsche Wegen" van Henriëtte Roland Holst. Aan Vollenga ontnam men: „Een Tweede Christus, de ware geschiedenis van Jozua Davids". Aan v. Malsen: „Over de beteekenis van het leven" van Tolstoy.

Iemand kan zeggen: „een aantal boeken verboden, wat huiduitslag, een extra-koude temperatuur, tusschen prikkeldraad inloopen, een paar handboeien aan, een hoofdwond, een pak ransel, niet luchten, geen tafel, afsnauwen, zoo vreeselijk is dat alles niet, in vergelijking bij wat soldaten in de loopgraven doorstonden". Dit kan eenerzijds worden toegegeven, en zeker is ook, dat het verhaal der kwellingen, waaraan de dienstweigeraars hebben blootgestaan, heel wat uit te breiden zou zijn, indien het niet was, dat bovenstaande overdenkingen remden, doch boven alles uit, moet steeds bedacht blijven, dat het de dienstweigeringsbeweging niet te doen is om een nieuw martelaarschap op aarde te brengen, doch om den menschen een weg te toonen tot meerder geluk en dat, als men, zoals behoorde, de dienstweigeraars ongemoeid gelaten had en hen — zooals we hopen dat nog altijd geschieden zal — bij duizenden en millioenen had gevolgd, ál deze kwellingen, waaronder thans misschien nog de kwellers erger gebukt gaan dan de gekwelden, het menschdom hadden kunnen bespaard blijven.

* * *

Stadig groeide intusschen het aantal dienstweigeraars.

In de „Berichten over Dienstweigering", onder redactie van J. Giesen, vinden wij reeds de volgende lijst waarin het eerste honderdtal gemeld kon worden :

4 MEI 1917.

Vrienden en geestverwanten ! Schrijft onzen gevangen medestrijders. Adressen

Naam.	Voor-naam	arr. H.v.B. of gev.	Kazerne	Plaats	No.
Achterhof,	P.	H.v.Bew.		Arnhem	16-322
Altena,	Jac. v.	in arrest	Barakken	Naarden	
Bal,	C. N.	provoost	Vesting-art	Woerden	
Beikes,	J.	in arrest	Hendrikskazerne	Assen	
Berkel,	v.	„	Morschpoortkazerne	Leiden	
Bottema,	M.	gev.		Sneek	no. 10
Bouwman,	P.	H.v.Bew.		den Haag	
Brack,	R.	in arrest	Infanterie Kazerne I	Amersfoort	
Broesder,	Harm.	„	Hendrikskazerne	Assen	
Brommert,	Joh.	H.v.Bew.		Arnhem	3-275
Bron,	A.	„		den Bosch	c.12 2501
Bronkhorst,	P. C.	in arrest	Westerweg	Alkmaar	c. 10
Bruintjes,	R.	strafgev.		den Haag	
Buining,	J.	H.v.Bew.		den Haag	Zaal E
Christiani,	M.	in arrest	Oranjekazerne	den Haag	
Damhof,	P.	„	Hendrikskazerne	Assen	
Drenth,	R.	„	Emmakazerne	Assen	cel 11
Dreu,	J. de	„	2e Comp.	Oldenbroek	
Franken,	H.	H.v.Bew.		Arnhem	18-296
Frielink,	P.	in arrest	2e Cie. 1e Bat. 10e R.I.	Laren	
Geurs,	Chr. B.	H.v.Bew.		Utrecht	23 C.V.
Greven,	A.	in arrest		Valthermond	
Haak,	H.v.d.	„	's Gravenstein	Leiden	„
Haak,	K.v.d.	„	hospitaal	Amsterdam	
Hagemeijer,	F.	„	Kazerne	Schoonhoven	
Hofman,	J.	„	Hendrikskazerne	Assen	„
Hooyberg,	J.	„	Westerweg	Alkmaar	
Jong,	P.S.de	„	Kazerne 3	Amersfoort	
Julianus,	G	H.v.Bew.		den Bosch	no. 2465
Koekkoek,	A.	„		Utrecht	cel G. 198
Kroone,	W.	in arrest	6e Comp.	Alkmaar	
Krijthe,	H.	strafgev.		Arnhem	1116-65
Laan,	F.v.d.	provoost	Hendrikskazerne	Assen	
Laan,	S.v.d.	in arrest	Cavalariekazerne	Ede	
Lange,	J. J	„	voorm. stadsdr., Nes	Amsterdam	
Louw,	M.	„	Vlasakkers	Amersfoort	
Malsen,	W.F.v.	„	Vlasakkers	Amersfoort	
Menke,	A.	strafgev.		Groningen	21
Meijer,	J. A.	H.v.Bew.		den Haag	
Mozes,	S.	in arrest	Emmakazerne	Assen	
Nimwegen,	H. v.	„	Bomvrije Kazerne	Vlissingen	

Naam.	Voornaam	arr. H.v.B. of gev.	Kazerne	Plaats	No.
Otten,	J.	H.v.Bew.		Arnhem	39-297
Oukenhout,	G.	in arrest		Oosterhout	
Ouwerkerk,	A.	"	Politiewacht, Zuid	Tilburg	
Poelstra,	D.	"	Emmakazerne	Assen	
Postma,	D.	"		Arnhem	31-274
Rinkema,	C.	"	Vlasakkers	Amersfoort	
Roosien,	W.	H.v.Bew.		Arnhem	40/137
Roeda,	D.	"		Utrecht	163 c.-Y.
Rupprecht,	J.W.	"		Utrecht	51 c-G.
Sas,	J.	in arrest	Morschpoortkazerne	Leiden	
Scheepstra,		"	Kazerne III	Amersfoort	
Schnater,	C.	"	Cadettenschool	Alkmaar	
Schuurman,	H.J.	H.v.Bew.		Arnhem	38/167
Sesselaar,	A.	in arrest	Hendrikskazerne	Assen	
Veen,	P.v.d.	H.v.Bew.		Utrecht	
Vergaay,	P.	in arrest	Vlasakkers	Amersfoort	
Vollenga,	Jan	H.v.Bew.		Arnhem	15-325
Vos,	Th. de	in arrest		Oosterhout	
Waal,	S.C. de	"	Wilhelminagasthuis	Amsterdam	
Woggelum,	W. v.	H.v.Bew.		den Haag	
Wijnstra,	A.H.	"		Utrecht	154 c.J.
Wit,	G. de	"		Utrecht	161 C.
Wit,	W. de	gev.		Utrecht	B2/251171
Woudt,	G.				
Zwart,	G.	in arrest	Westerweg	Alkmaar	

In gevangenis	66	
Weder vrij na straffen	11	Bauer, Blijenburg, Bosman, Gleysteen, Held, Hofstra, Horst, Lubben, Rozeboom, Schokkenbroek, Tom.
Afgekeurd na gevangenis	7	Groot, Korteweg, J. Krijger, Miseri, Pfann, Sijtsma de Weerdt.
Bezweken na gevangenis	11	Aptroot, P. de Boer, Haverland, Heikens, v. d. Molen, Pietersen, Romers, Singer, Tesselhof, Waterman, Zuidema.
Ontvlucht uit gevangenis	6	J. Drenth, J. Koekkoek, Wage, Wins, Wilts, Zeeman.
Totaal . .	101	

* * *

Zooeven sprak ik van machtsmisbruik en mishandeling. Wat thans te zeggen van het feit, dat men sommige dienstweigeraars zelfs heeft verhinderd hun verdedigingsrede uit te spreken. Dit overkwam o.a. den dienstweigeraar Piet van der Veen bij den krijgsraad te Arnhem. In de „Vrije Mensch" van Juli 1917, vindt men weergegeven wat hij had willen spreken. Wij ontleenen er aan het volgende:

„I. Als anarchist aanvaarden we met liefde de noodzakelijkheid van den arbeid. In deze maatschappij is het te begrijpen, dat de arbeid niet in eere is, zooals dat behoorde te zijn, omdat men arbeidt voor de welvaart van anderen. Maar wij weten, dat arbeid een der voorwaarden is om te leven en gelukkig te leven. Zonder arbeid zou ons bestaan onmogelijk zijn! Zijn we dus van die noodzakelijkheid overtuigd, dan moeten we niet alleen den arbeid trachten te bevorderen, — jammer, dat in deze maatschappij zooveel nuttelooze arbeid wordt verricht — doch we moeten ook datgene, dat den ongestoorden arbeid belemmert, trachten uit den weg te ruimen en op te heffen. Het militairisme onttrekt millioenen menschen aan den arbeid, terwijl we weten, dat de arbeid noodzakelijk is en eveneens, dat er nog zooveel arbeid verricht behoorde te worden, zou ieder mensch leven overeenkomstig z'n behoeften, goed gevoed, gekleed, gehuisvest, enz., enz. Door dat weten kan het niet anders of alleen op die gronden zou men al moeten besluiten: „Ik mag een zoo onnatuurlijk stelsel, dat de menschen, wier arbeid we zoo noodig hebben, onttrekt aan den arbeid en hen maakt tot improductieven, niet steunen, en dus moet ik, naar m'n overtuiging handelend, den krijgsdienst weigeren!

„II. Als anarchist sta ik dus voor het beginsel, dat wil veroveren een harmonische samenleving! Om die harmonie te bereiken is in de eerste plaats noodig, dat de menschen zich ontwikkelen tot doelbewuste individuen, die noch wenschen bevolen te worden, noch zelf willen bevelen, dus het gezag verfoeien als de bron van het kwaad. Mijn overtuiging zegt mij, dat wij, als we ons doel willen bereiken, zelf al reeds moeten beginnen met de vrijheid van anderen te eerbiedigen en zelf zoo gering mogelijk — in deze maatschappij is het volle uitleven onzer beginselen niet mogelijk — te bukken voor het gezag. Het militairisme is de meest stuitende vorm van het gezag, dien we maar kunnen bedenken. In vredestijd kunnen we dat reeds waarnemen: als de jongemannen worden afgericht, dan zijn zij niets meer dan gewillige werktuigen in handen van de bevelvoerenden. In den oorlog is dat nog stuitender. Als de generale staf beveelt, dan laat een geheel legerkorps zich ten doode voeren, of dan wordt, zooals in de communiqué's valt te lezen „een gat in 't front" gestopt, wat beteekent, dat men dan te doen heeft met de meest grenzelooze opoffering van menschen, wier eigen verstand en wil niet meespreekt. Waar ik dus als anarchist mensch meen te moeten zijn, meen ik eveneens, dat de mensch, die geboren is met eigen hersenen om te denkn en met eigen wil, gedwongen is om ook van dit door de natuur ons geschonken voorrecht ge-

bruik te maken. Ik kan mij dan ook niet geven voor dien dienst, die van mij eischt de volkomene ontkenning van eigen verstand en wil, het hoogste wat den mensch juist tot mensch moet maken. Uit hoofde dus van deze overtuiging kan ik geen militair worden.

„III. Als anarchist moeten wij helaas! aanvaarden den klassenstrijd, omdat wij zijn sociaal-anarchist en dus de maatschappij veranderd willen zien in eene, waarin de onteigening van het privaat-eigendom een feit zal wezen. Hoewel dan de klassenstrijd niet een natuurlijk standpunt is en de dierenwereld ons toont beter het wederkeerig dienstbetoon te begrijpen dan de met verstand begaafde mensch, toch kunnen wij thans niet anders dan dien klassenstrijd aanvaarden, opdat de tijd kome, waarin die strijd tot het verleden zal behooren en er geen klassen meer zullen bestaan, doch enkel en alleen vrije menschen in een vrije samenleving. Willen wij dat doel bereiken, dan is een eerste vereischte om datgene uit den weg te ruimen, dat ons den voortgang van den klassenstrijd belemmert; anders kunnen we niet tot een goed einde geraken. Het militairisme is het stelsel waarachter de eene klasse, nl. die der bezitters, zich verborgen houdt, en dat stelsel exploiteert om de tweede klasse, n.l. het proletariaat, onder het juk te houden. Waar dus de klassenstrijd een feit is en noodzakelijk gestreden moet worden, zullen wij alles moeten doen, om dien strijd uit te strijden. Het militairisme belemmert dien strijd, door de menschen, die dezelfde belangen hebben, tegenover elkaar te plaatsen, indachtig de woorden van Keizer Wilhelm van Duitschland in 1891 tot de recruten gesproken, waarin hij zeide, dat, als 't in zijn belang werd geacht — hij is de vertegenwoordiger van het Duitsche kapitalisme, dus als het in het belang van het Duitsche kapitalisme wordt geacht, en zoo is het in alle landen gesteld — dan zullen de jongemannen zelfs de bevelen moeten opvolgen, wanneer hun wordt bevolen te schieten op hun eigen bloedverwanten, broeders, zusters, of wel in het ergste geval op hun vader of moeder. 't Is mij onmogelijk, een stelsel, dat mij tot zooiets verschrikkelijks kan dwingen, te steunen en ik weiger dus ook op deze gronden den militairen dienst!

„IV. Als anarchist ben ik voorstander van een samenleving van vrede, waar een ieder zich naar zijn vrijen wil en overeenkomstig zijn aanleg kan ontplooien, eerbied hebbende voor een anders overtuiging en bovenal voor een ander z'n leven....... In deze twee jaren is de frase: dat het leger dient om den vrede te bewaren, genoeg als leugenachtig gedemonstreerd, en is ons woord door de praktijk bewezen, dat namelijk het leger geen

ornament — zij 't dan een zeer duur — is, maar gereed staat om te vechten en moord en verderf te brengen. Ik ben er dan ook van overtuigd, dat de vrede niet veroverd wordt door zich klaar te maken voor den oorlog. Die weg naar den vrede kan alleen bewandeld worden, juist door den vrede te betrachten van mensch tegenover mensch, van volk tegenover volk!...... Ik gevoel, dat, als men niet in verzet tegen het militairisme komt, de toestand zal blijven zooals hij is, zij 't misschien weer van vorm eenigszins gewijzigd; en waar nu al jaren over vrede is gesproken, is het gebleven bij woorden, en dit mag niet langer zoo voortgaan; de menschheid wacht op daden!...... Ik heb gekozen tusschen de twee stellingen: „Geen man en geen cent voor het militairisme" en „de laatste man en de laatste cent voor het militairisme". Ik heb de eerste gekozen en wil mij niet bezighouden met de daartusschen gelegen nuttigheidsstelling; ik zal moeten afwachten wat mijn straf in het geheel zal zijn, doch ik ga met de overtuiging, waarmee één der helden van Chicago, n.l. Spies, het schavot betrad en zeide: „dat zijn zwijgen in 't graf meer uitwerking zou hebben dan zijn spreken bij het leven", de kerker in."

De marxist Alex Wins, drukte zich in zijn verdedigingsrede, uitgesproken op Vrijdag 17 November 1916 als volgt uit: „Geen oogenblik heb ik de illusie dat gij na mijn pleidooi mijn inzichten en mijn denkbeelden zult deelen. Ik twijfel er zelfs zeer sterk aan of gij mij wel begrijpen zult. Ja in zekeren zin ben ik er zelfs van overtuigd dat gij mij niet begrijpen zult. Gij kunt dit niet. Want gij beschouwt de zaak vanaf een gansch ander standpunt dan ik. Met een geestverwant kan ik er over praten, of de persoonlijke dienstweigering al dan niet een goed wapen in den klassenstrijd is. Met u echter niet. Niet, omdat gij dien strijd niet aanvaardt. Gij aanvaardt dien strijd wel, doch gij staat in den klassenstrijd aan de andere zijde. Gij zit hier als vertegenwoordigers der bezittende klasse; ik sta hier als lid der arbeidende klasse. Niettemin loochent gij (d.w.z. uwe klasse) de klasse-tegenstelling „Kapitaal en Arbeid" tegenover de arbeiders, en gij zegt tot hen, dat er slechts „volkeren en volksbelangen" bestaan en geen „klassen en klasse-belangen". Dit zegt de bezittende klasse niet, omdat dit haar overtuiging is, doch omdat zij weet, dat het ontwakend klassebewustzijn der arbeiders de ondergang van het kapitalisme beteekent. Hoe meer het mij dus gelukken zal u te overtuigen van de deugdelijkheid van de persoonlijke dienstweigering als wapen in den klassenstrijd, des te zwaarder gij mij zult moeten straffen, niet om der gerechtigheid wille, maar omdat een deugdelijk wapen in den

klassenstrijd zich noodwendig moet keeren tegen uw belangen d.w.z. uw klasse-belangen.

„Indien ik dus verklaren wil, hoe ik tot de persoonlijke dienstweigering gekomen ben, moet ik iets voorop stellen wat gij loochent, nl.: „Klassenstrijd en klasse-belang". Tevens moet vooropgesteld worden, dat elke dienstweigeraar de landsverdediging en de daarmee verbandhoudende mobilisatie verwerpt.

„De sociaal-demokratische dienstweigeraar verwerpt de landsverdediging, omdat zij in strijd is met het proletarisch klasse-belang. Het is een leugen dat de mobilisatie ons den oorlog buiten het land gehouden heeft! Het is een leugen dat de arbeider die te velde trekt om zijn vaderland te verdedigen tegen den buitenlandschen vijand strijdt voor zijn belang! Integendeel het is juist „in strijd met zijn belang" mede te doen aan de landsverdediging. Want behalve dat de landsverdediging millioenen menschenoffers eischt, veroorzaakt zij tevens zoodra de arbeidersklasse er aan deelneemt, absolute opheffing van den strijd. Van den klassenstrijd. Overal waar de arbeiders en hunne organisaties met de bourgeoisie optrokken, teneinde den zoogenaamden buitenlandschen vijand, van den zoogenaamden vaderlandschen bodem te weren, hebben zij hun eigen strijd in den steek gelaten. Dat kon ook niet anders. Want, Volkerenstrijd en Klassenstrijd ze kunnen niet samengaan, het zijn tegenstrijdigheden.

„Wie is de vijand? Zijn dat de Duitsche of de Fransche of de Engelsche arbeiders ? Neen, de vijand van de arbeidersklasse schuilt in het land zelf. De bourgeoisie is de vijandin der arbeidersklasse, en de arbeiders moeten beseffen dat zij de onverzoenlijke vijanden moeten zijn van de bezittende klasse in eigen land.......

„Wij moeten erkennen, dat hoewel de arbeiders vóór den oorlog, wel antimilitaristisch voelden, de anti-militaristische daad, dit is, de massale dienstweigering aan het imperialisme, is uitgebleven. Mijns inziens komt dit, doordat de arbeiders vertrouwd waren met de idée dat contributie betalen, vergadering bezoeken, en bij verkiezingen naar de stembus gaan, voldoende was in den strijd.

„De nieuwe strijd eischt echter meer!! De arbeiders moeten leeren dat de strijd niet alleen over een gedeelte van hun geld en tijd zal mogen beschikken, maar dat zij lichaam en geest in dienst van den strijd moeten stellen. De arbeiders moeten opgevoed worden tot de idée, dat zij in het belang van den strijd hunner klasse, het persoonlijk belang op den achtergrond moeten stellen.

„Een der voornaamste middelen ter voltooiing van de opvoeding tot de daad, is de daad zelve. Wanneer ik dus den militairen dienst geweigerd heb, is dit, om mede te werken, door de daad aan de rijpmaking der arbeidersklasse. Meen echter niet, dat ik een voorstander der z.g. weerloosheid ben. Geweld acht ik onzedelijk. Wapengeweld zeker. Doch indien het geweld ons wordt opgedrongen, indien men tegen ons geweld gebruikt, dan zullen ook wij geweldmiddelen moeten toepassen. Dat komt dus hierop neer. Geweld aanprijzen doen wij niet, doch als de klassenstrijd het eischt passen wij het toe. Ik ga zelfs verder. Indien men mij iets van mijn persoonlijk bezit zou willen ontnemen, zal ik mij met alle kracht verweren; met geweld desnoods zal ik trachten den diefstal te verhinderen. Menschen als Dr. Fr. v. Eeden verwarren die begrippen en zeggen, als je geweld aanvaardt, zij het ook als uiterst verweermiddel, moet je ook het militairisme aanvaarden. Maar dit standpunt is onjuist. Ik aanvaard geweld als de klassenstrijd het eischt en ter zelfverdediging. Gij wilt echter dat ik de wapenen tegen mijn medearbeiders, tegen de menschen dus, waarmede ik gemeenschappelijke belangen heb, zal gebruiken. Gij eischt van mij geen klasse- of zelfverdediging, gij eischt van mij zelfmoord ! Tot zulk een verraad aan mijn klasse ben ik niet in staat. Noemt gij mij landverrader? Gaat Uw gang. Duizendmaal liever landverrader dan klasseverrader.

„Ik hoop en vertrouw door mijn daad, een klein deel te hebben bijgedragen in het belang van den proletarischen klassenstrijd. Ik ben er van overtuigd dat de antimilitaristenmarsch : „Broeders, laat ons de kazerne sloopen" voor de arbeiders zal worden inplaats van een holle klank gelijk het voorheen was, een lied van strijdenswil, 'n lied ter opwekking".

J. Brommert van Uitgeest gaf de motieven voor zijn dienstweigering weer in een geschrift: „Waarom ik als lid der S.D. A.P. den dienst weiger", waaruit wij het volgende lichten :

„Ieder die in dezen oorlogstijd het standpunt van dienstweigering aanvaardt, spreekt zich daarmede uit tegen het internationaal-militairistisch imperialisme. Een logisch gevolg daarvan is, dat men zich ook verklaart tegen de mobilisatie van het Nederlandsche leger, en dus de eisch stelt van onmiddellijke demobilisatie......

Wij, (dit zijn allen die voorstanders zijn van demobilisatie), willen geen demobilisatie door de politieke futloosheid der burgerlijke regeering, doch door het revolutionair socialistisch inzicht van de Nederlandsche arbeiders. Wanneer wij dus de mobilisatie konden verhinderen, dan was er niet niets, doch

dan was er de socialistische revolutie. Dan was er geen Nederland dat alleen gedemobiliseerd was, doch dan was er een Nederland, waarin de arbeiders, onder de banier van het socialisme, demonstreerden en vochten tegen het militaristisch imperialisme. En laat men hier niet tegen aanvoeren, dat wij de arbeiders nog lang niet zoover hebben, want dan stel ik daar direct tegenover, dat dan al uw bezwaren tegen onze demobilisatie, die alleen dan in vervulling kan gaan, ook denkbeeldig zijn.......

„Het proletariaat heeft maar één vijand: het kapitalisme. Dit kapitalisme vindt in deze maatschappelijke faze zijn krachtigsten voedingsbodem in het imperialisme. Het imperialisme heeft noodig een zoo sterk mogelijk militairisme. Dit internationaal-militairistisch imperialisme heeft overal dezelfde strekking en bedreigt ten allen tijde het internationaal proletariaat met een wereld-oorlog.

„De hand geven aan, en zich in dienst stellen van het nationaal-militairistisch imperialisme, hetwelk een onderdeel is van het internationaal-militairistisch imperialisme, beteekent dus zich in dienst stellen van den grootsten vijand van het proletariaat.

„Elke nationale arbeiders-klasse die dit doet, is gelijk aan een arbeider die om zijn gezin uit de armoede en ellende van een maandenlange werkeloosheid te redden, bij een staking gaat onderkruipen. Geen mensch zal kunnen ontkennen dat zoo'n arbeider zich niet tijdelijk uit de ellende en armoede kan opheffen, door tegen een hoog loon te gaan onderkruipen. Wij zeggen echter dat deze arbeider zijn klassebelang niet ziet, dat door de hand te geven aan het kapitalisme hij dit kapitalisme steunt en nooit in staat zal zijn de overwinning op dit kapitalisme te behalen; dat hij tenslotte zal ondervinden niet zijn voortdurend belang door deze daad te hebben gediend.......

„Vliegen durft in het „Volk" van 22 Juli de afdeelingen van de partij, die verklaarden de landsverdediging niet te aanvaarden een ezelstrap geven, door te schrijven :

„van de afd. van welke men eenige socialistische scholing kan verwachten, deed natuurlijk geen enkele aan zulke verklaringen mee".

„Ik wil hiertegenover stellen hetgeen Kautsky in 1907 hierover zei, n.l. dit:

„De Duitsche regeering zou ook op een goeden dag de Duitsche proletariërs kunnen wijsmaken, dat ze aangevallen zijn, de Fransche regeering, zou hetzelfde zeggen tegen de Franschen en dan zou er een oorlog zijn, waarin Duitsche en Fransche

proletariërs met evenveel geestdrift hun regeering steunen, en elkaar wederzijds vermoorden en den kop afsnijden. Dat moeten we verhoeden, en dat kan wanneer we niet als maatstaf den aanvalsoorlog gebruiken, maar het proletarisch belang, dat ook het internationaal belang is.

„Volgens Vl. was K. in 1907 dus niet socialistisch geschoold...

„De massa van de arbeiders was wel anti-militairistisch, zij gevoelde wel dat nooit iets goeds uit de dolzinnige bewapening van de laatste jaren kon voortkomen; zij gevoelde wel dat een oorlog nooit eenig voordeel kon brengen en ten allen tijde met haar belangen in strijd was. Zij wist echter met haar eigen antimilitairisme geen raad. Zij was niet klaar gemaakt voor een daad. Dit is de groote fout geweest in de socialistische propaganda van het verleden......

„Het moet hun worden geleerd dat zij nooit gehoor moeten geven aan de roepstem van hun regeering om haar in een oorlog te volgen, wat voor schoonschijnende leuzen deze ook moge aanheffen.

„Vast moet bij hen staan, onverzettelijk vast, in tijd van oorlog massale dienstweigering en algemeene werkstaking. Dit moet den arbeider als jongeling worden geleerd: „Eens kan de tijd komen, dat ik m'n eigen leven zal moeten offeren, voor het leven van m'n klasse".

„Wanneer dat in de arbeiders is gelegd, is het mogelijk een oorlog te voorkomen. Het moet niet wezen „wat zullen de arbeiders doen", maar „dat doen de arbeiders".

„Allen die deze eischen te verstrekkend vinden en niet voor verwezenlijking vatbaar, zij allen hebben het vertrouwen in het socialisme verloren.

„Wel zal er gewerkt moeten worden, wel zal de arbeid zwaar zijn. Geen middel mag ongebruikt blijven om dit bewustzijn in de arbeiders te leggen, geen offer te zwaar worden geacht.

„Een van die middelen om tot dit doel te geraken is de individueele dienstweigering. Ten eerste als voorbeeld voor de massa en ten tweede omdat iemand die zelf getoond heeft het militairisme niet te willen dienen, vrijer staat in zijn propaganda, meer invloed op den gedachtengang der arbeiders kan uitoefenen dan iemand in uniform.

„Dat er invloed uitgaat van de persoonlijke dienstweigering heb ik zelf ondervonden. Dat één geval van dienstweigering de arbeiders meer aan het denken brengt en meer in de arbeiders legt dan een aantal redevoeringen, is voor mij een feit."

* * *

De christensocialistische dienstweigeraar W. A. v. d. Colk beriep zich in een vlugschrift op zijn mede-christenen :

„O, kerken, waarin Gods Woord toch gesproken moet worden, o, predikanten, o, geheele Christenheid te zaam, wanneer gij thans...... als een brandende getuige Gods uw alles verterenden eisch duidelijk uitspraakt, dan zou men niet meer vragen of men toe is aan Christus' Evangelie, dan zou Gods Woord door u als een bliksemschicht onrecht-verterende vuren wekken, die klaarlijk verlichten zouden dezen duisteren nacht. En dan zou de groote logge „men" moeten bekennen, dat „Jezus van Nazareth" inderdaad de wereld nog regeerde in al Zijn majesteit. En deze oorlog ware onmogelijk geworden......

„Wanneer de volken door hun zonde met elkaar in botsing komen, waarom dan niet als predikers en naamdragers van Christus tusschen beiden gesprongen en getuigd van Christus' leer, die veroordeelt allen haat en alle twist tusschen volken onderling ?

„Omdat oorlog een gevolg der zonde is, van zucht naar winst, van zucht naar macht, dáárom hebben wij als Christenen den duren plicht om dáártegen met alle kracht van ons geloof te strijden, te breken met 't losgebroken kwaad, te getuigen tegen de kolken van heb- en zelfzucht, die haast onweerstandelijk meezuigen en meetrekken de geheele menschheid naar den diepen, diepen afgrond van broedermoord en broederhaat. Omdat wij ons Christenen noemen, daarom behooren wij te leven en te handelen naar Christus' Geest, daarom een alles-omvattende liefde prediken, zoowel tusschen de menschenkinderen onderling als tusschen volk en volk, daarom dragers te trachten te zijn van 't Eeuwig Licht. Dat, liefde predikend, veroordeelt haat en nijd. Dat broederschap predikt en veroordeelt alle vijandschap. Dat zelf-offering predikt en veroordeelt alle zelf-handhaving ten koste van anderen. Dat gehoorzaamheid, geboren uit liefde predikt jegens Gods geboden, al leidt dit ook noodwendig tot ongehoorzaamheid aan de over ons gestelde machten......".

In „Misdadiger of Voorganger?" verdedigingsreden en andere uitingen van den dienstweigeraar G. de Wit, verzameld en ingeleid door Mr. N. G. Teding van Berkhout, schrijft de inleider het volgende voorwoord :

„In Juni 1917 werd G. de Wit, die reeds 4 maanden gevangenisstraf voor militaire dienstweigering had ondergaan, door den krijgsraad te 's-Hertogenbosch wegens hernieuwde weigering tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld. Tijdens de uitgave hiervan veranderde het Hoog Militair Gerechtshof deze

barbaarse straf gelukkig in een van zes maanden. Doch de dienstweigeraar Julianus werd door den Krijgsraad te Den Bosch intussen ook tot drie jaar gevangenisstraf veroordeeld.

„Drie jaren ! Hebt gij u wel eens van de celstraf, die meedogenloze uitstoting uit de maatschappij, rekenschap gegeven? Hebt gij wel eens een gevangenis bezocht of van iemands gevangeniservaringen horen vertellen? Men denke het zich eens goed in, wat het betekent, jaren of zelfs maanden van opsluiting van een mede-mens! Jonge mannen, vol liefde voor hun naasten, vol arbeidsdrang, jaren of maanden uit onze gemeenschap verbannen, als waren zij erge misdadigers, inplaats van degenen, die onder geen voorwaarde hun naasten wensen te doden! Deze vonnissen zijn tekenen des tijds; een openbaring van den toestand onzer Christelike en moderne gemeenschap!

„Door deze uitgave zal meer licht verspreid worden over het innige verband tussen nationale verdediging, onze levensopvatting en den Christeliken Gods-dienst. Moge deze uitgave de vraag in de harten doen rijzen of de Nederlandse gemeenschap de verantwoordelikheid van deze vonnissen wil blijven dragen. Immers, niet de rechters die de vonnissen vellen zijn er in de eerste plaats verantwoordelik voor, maar wij allen, wij burgers, mannen en vrouwen, die den Nederlandsen Staat vormen en voor diens daden hoofd voor hoofd aansprakelik zijn!

„En dan vraag ik, allermeest aan de Christenheid, — het zout der aarde!! — is deze veroordeelde een misdadiger? Zullen wij hem en zijnen Meester of de huidigen Staat, de nationale mode, de wereld volgen? Dit is dè vraag van dezen dag !"

In zijn verdedigingsrede voor den krijgsraad te Den Bosch den 3den Februari 1917 zeide de Wit o.a.:

„Allereerst moge ik met een enkel woord trachten u in te leiden in het gedachtenklimaat, waarin ik opgegroeid ben. Van grooten invloed daarop is geweest het leven van mijn vader, een orthodox man, die als onwrikbaren eisch stelde, al het goede te zoeken in een zuivere verhouding tot God, een man voor wien als eenige maatstaf van waardeering van alle daden gold: liefde tot Jezus, een man ten slotte, die een getrouwheid en hardnekkigheid als die van Cato aan den dag legde, wanneer het gold den in de allereerste plaats noodzakelijken eisch tot vernietiging — niet van een stad, niet van iets buiten zichzelf, maar van de aan God vijandige zelfhandhavingsdrift in eigen hart... In het begin van de mobilisatie was ik voortreffelijk soldaat: ik heb mij toen tot het uiterste ingespannen. Immers de oorlog was het conflict dat de zelfzucht brengt; daaraan waren allen schuldig; niemand mocht zich aan de bittere gevolgen ervan

onttrekken; de gemeenschappelijke schuld moest gemeenschappelijk gedragen worden. In die dagen was ik het met Dr. De Hartog, predikant te Haarlem, waar ik in garnizoen lag, volkomen eens, als hij aan den eenen kant den oorlog zag als noodwendig gevolg van de zelfzucht, maar aan den anderen kant als mogelijkheid om tot God terug te keeren. Eenige kentering kwam daarin, toen ik aan de grens in Brabant kwam. Dáár, op de eenzame posten, sprak allengs meer in mijn hart een stem van een allen omvattende liefde, waarin de menschheid eerst tot haar ware bestemming zou geraken; daar ook spraken de kanonnen een gansch andere taal; Christus had bedoeld — en er zijn leven voor gegeven — om alle menschen van welke taal of kleur ook in Zijn geest te vereenigen; het gebulder der kanonnen hoonde dit bedoelen en sprak zijn eigen taal......

„Iemand die een godsdienstige overtuiging heeft, zegt: „Al ging ik ook door het dal der schaduwen des doods, Gij zijt daar", of met Paulus: „Ik wilde wel dat gij waart als ik, uitgenomen mijn banden" of zooals Luther: „Hier sta ik, ik kan niet anders." Iemand die een overtuiging heeft en die volgt, gaat een koninklijken weg; tij treedt „durch das Morgentor der Freiheit", hij is gekomen in het beloofde land, en geruchten van nieuw leven doorhuiveren zijn ziel. Dáár, in de sfeer van Christus, die onze bestemming is, maar waaraan we door ontrouw aan Zijn geboden maar al te zeer onttrokken worden — in die sfeer is al het oude voorbijgegaan en is alles nieuw geworden. Daar heerschen geen wraakgevoelens meer en daar begrijpen we Jezus Christus, waar Hij zich zoo onomwonden uitgesproken heeft over de beantwoording van het geweld. Hij wil dat het kwade wordt overwonnen door het goede; en wij willen dat in Zijn kracht. Daarom hooren Christenen ook niet thuis in een verband, dat de bestemming heeft collectief op de gruwelijkste wijze wraak te oefenen. Nu, terwijl de oorlogsroes steeds meer epidemisch wordt over gansch Europa, moeten de Christenen niet angstvallig hun licht onder een korenmaat zetten, totdat de omstandigheden gewijzigd zijn, evenmin als een arts zal wachten tot de ziekte zijn patiënt verwoest heeft alvorens handelend op te treden. Christus' geboden zijn veronachtzaamd en deze verschrikkelijke gevolgen zijn daaraan alleen te wijten; maar Christus' geest kan genezing brengen en daarom past ons een terugkeer tot Hem in ootmoed en behooren wij ons naar de woorden van Dr. De Hartog „te wapenen in den Eeuwige".

En in zijn verdediging voor het Hoog Militair Gerechtshof te Utrecht den 26sten April 1917:

„Mijn bolwerk is niet een helder verstand met zijn klare definities; het is veeleer „hetgeen geen oor heeft gehoord en geen oog heeft gezien"...... het is een goddelijk geluid, dat mij dreef tot verzet tegen een voor mij goddeloos bevel van den Staat...... Het gebeurt wel eens, dat we voelen in onze zwakke leden een alles omvattende liefde; moeten wij die vanwege onze zwakheid ter deure wijzen of moeten wij ons juist voor dien invloed open stellen opdat die ons sterk make? Wie zich in dienst stelt van het hoogere, dat wat voor hem te groot, te verheven is, hij, de zwakke, zal gesterkt worden en de liefde ervoor zal groeien in zijn toegewijd hart. ......

„De gesprekken over het recht van oorlog hebben mij geleerd, dat wanneer iemand den oorlog wil verdedigen, hij nooit in het hart der religie zijn uitgangspunt kan nemen...... Voordeel verwerven door schending van het ideaal, dat is ook het streven van dieven en moordenaars......

„Trachten we nu eens kalm alles aan den geest van Christus of het ideaal of hoe gij het anders noemen wilt, te toetsen. Stelt u voor, dat iemand ergens in de eenzaamheid, desnoods op een andere planeet leefde en tot de groote ontdekking was gekomen van het innerlijke leven; dat hij met inspanning zocht te grijpen goddelijke harmoniën en zich bezon op den geest der waarheid en dat het innerlijk licht steeds duidelijker in hem verrees; als hij zich zoo al meer bewust werd van zijn recht en plicht om in het groote Goddelijke verband te leven, als een besef in hem ontwaakte, dat het koninkrijk der hemelen binnen in hem is, als hij kende de vreugde der persoonlijkheid, als hij wist te zijn de mikrokosmos „de wereld in 't klein" en altijd een duidelijker beeld en inniger overeenstemming zocht met den makrokosmos „de wereld in 't groot", indien zoo iemand het uitzicht werd geopend om verlost te worden uit zijn eenzaamheid om onder zijn medeschepselen te verkeeren, die in zich hadden dezelfde mogelijkheden, in wie leefden min of meer, maar in ieder geval toch sluimerden dezelfde beloften van den geest en die, misschien onbewust, hadden een wijd verlangen naar den gemeenschappelijken zieleoorsprong, zoo heel anders nog dan dat levendige verlangen van Telemachus naar zijn vader Odysseus,...... zou zijn blijdschap niet volkomen zijn? Meent gij, dat hij, door het feit dat door een noodlottige samenloop van omstandigheden zij, die elkaars broeders zijn, elkander doodden, meent gij, dat hij daardoor zich zou laten weerhouden om in zijn broeders het ideaal wakker te roepen? Zou hij niet aanstonds begrijpen, dat hij hier een verheven taak te vervullen had, metterdaad in herinnering te brengen de aanwezigheid van den engel van God

die — zij het op den achtergrond — wacht in iedere ziel? Zouden dan ook wij niet ieder voor zich, voor zoover ons eenig licht is opgegaan over de waarachtige bestemming van den mensch, ons niet met blijdschap van onze taak kwijten? En die taak is om getrouw te zijn aan het ideaal onder alle omstandigheden, in alle nooden. 't Is mijn recht en plicht om overeenkomstig mijn geweten te leven; dat is, om het goddelijk geluid, dat wij vernomen hebben als uitgangspunt voor al onze daden te nemen. Ik wil slechts door mijn dienstweigering beweren, dat alles draait om het eeuwig ideaal, en zal daarvan even slecht weerhouden worden als Copernicus of Kepler in hun bewering, dat de aarde om de zon draait. Mij dunkt, deze geschiedenis herhaalt zich. Wij bidden wel: „Uw koninkrijk kome" maar alles draait om de verdediging van een aardsch koninkrijk, letterlijk ten koste van alles; de gewetens moeten maar naar zijn belang geplooid worden. In dit land van gewetensvrijheid, in dit land dus waar sinds eeuwen het goed recht der persoonlijkheid is erkend en deze erkenning is gegroeid uit het besef, dat God spreekt door de menschen als door personae, maskers, in dit land worden menschen veroordeeld omdat zij ernst maken met hun geweten. Moest de aanklacht juist niet van een geheel anderen kant geschieden en op iets geheel anders gericht zijn? Moest n.l. niet ieder Christen den Staat aanklagen van hoogverraad ten aanzien van het Koninkrijk Gods? ......

„Wanneer deze tijden alleen maar eens werden getoetst aan het woord van Jezus: „Leer van Mij, dat ik zachtmoedig ben en nederig van hart". Alleen een barbaar kan daarin eenzijdigheid en zwakheid zien, want barbaren vereeren geweld en vertoon; een Christen weet van de paradox, dat de hoogste kracht komt in gedaante van zwakheid."

In zijn tweede verdedigingsrede, voor den krijgsraad te den Bosch, op 9 Juni 1917, treft dit:

„'k Heb naar mijn beste vermogen trachten duidelijk te maken, hoe ik mij, toen ik onder de wapenen was, steeds minder verantwoord voelde in het militair verband, hoe ik in den grond van de zaak medeplichtigheid voelde aan den grooten georganiseerden moord in Europa; hoe alle toetsen aan wat ik als hoogste beschouwde, mijn positie onhoudbaar maakte; hoe een in mij wonend Rechter mij tot benauwens toe aanklaagde, hoe er is een recht en plicht primair aan alle andere rechten en plichten: om te mogen en moeten handelen naar zijn geweten. ......

„Ik mag mijn ziel niet verkoopen voor welken prijs dan ook; geen redelijk mensch die dat van mij eischen kan. ......

„Het getuigenis van al die figuren uit het Nieuwe Testament, die naar het uitwendige rebellen zijn maar die zoo moesten optreden omdat zij den eeuwigen, waarachtigen zin van het leven hadden ontdekt, spoort mij herhaaldelijk aan om te blijven doen waartoe mijn geweten mij noopt. Het zegt dat we de menschen niet moeten vreezen, die wel het lichaam kunnen dooden doch niet de ziel kunnen dooden en dat we God meer gehoorzaam moeten zijn dan de menschen. En daarom — ik ben nu ruim 5 maanden in de gelegenheid gesteld geweest om rustig na te denken — en ben telkens tot de slotsom gekomen in deze gedaan te hebben wat ik tegenover een absoluut Rechter durf verantwoorden. Wat wil men dan dat ik doen zal. In 't leger gaan en trachten een vereerder te worden b.v. van J. P. Coen! 'k Zou even makkelijk mijn ziel kunnen uitschudden......

„'k Hoop aangetoond te hebben dat mijn daad het gevolg is van hetgeen liefde en waarheid mij voorschrijven en dat ik deze beide, die alle eeuwen zijn doorgegaan en allerlei voorschriften en menschelijke instellingen hebben overleefd, ontzaglijk veel meer autoriteit toeken, dan „was im Buche steht".

„Meer weet ik niet te doen om tot Uw besef te laten doorbreken dat ik heden, 9 Juni 1917, terecht sta voor een aanklacht, die, naar de binnenzijde gezien, is een aanklacht... wegens gewetenstrouw!"

Tot zijn vreugde vond de Wit zijn getuigenis tot op den kalender in de gevangenis bevestigd waar hij de spreuk ontmoette: „Het geweten is een raadgever, die altijd te vertrouwen is. Gelukkig hij, die den moed heeft te zijn en te doen, niet wat de openbare meening, maar wat het geweten hem voorschrijft".

Ook A. E. Bosman sprak, voor mijn gevoel, onvergetelijke woorden tot zijn rechters. Toen hij 23 Juni 1916 voor de krijgsraad te Den Haag stond, zeide hij :

„De geest der Nederlandsche wet staat, meen ik gewetensvrijheid voor; Nederland was immers van ouds bekend om zijn geestelijke vrijheid; doch ook hier zien wij de „Umwertung aller Werte" door het militairisme. Dit duldt zelfs geen gewetensvrijheid; maar het neemt niet weg, dat mijn rechtsovertuiging die blijft eischen, zich grondend op algemeen menschelijk recht. — Mijn daad werd nooit immoreel of slecht genoemd. Immers riep men uit, als ware het een vrome wensch; „Ja, als allen het deden", of ook: Ze moesten het allen doen!"

„Objectief beschouwd kom ik tot de conclusie, dat mijn daad of misdaad geestelijk is, en dit wordt ook door U erkend, immers, waar militairen, die niet uit beginsel dienstweigerden,

door U nog onlangs veroordeeld werden tot straffen van 14 dagen provoost tot één maand gevangenis, was dit voor mij 4 mnd. gevangenisstraf. Zelfs de zaak Tesselhof bleek aldus een ander geval dan het mijne, hij was iemand, die ook dienstweigerde uit beginsel, maar die later tot een andere overtuiging kwam en toen door Uw college zoodanig gestraft werd dat hij den dag, volgend op de uitspraak, ontslagen werd. Het historisch feit was in die gevallen practisch wel hetzelfde, dus werd dit niet in hoofdzaak door U als strafbepalend beschouwd, doch iets anders, het geestelijke.

„Mijn daad wordt dus terecht niet gelijkgesteld met de niet principieele. Maar ook het primair-geestelijke, de gewetens- en geloofsovertuiging wordt niet gestraft; dit zou thuis behooren in de middeleeuwen en de tijden der inquisitie, niet in de vrijzinnige 20e eeuw. Zelfs voor het uitvloeisel ervan: den invloed dier overtuiging op anderen, is men niet zoo bang, daar men mij met mijne ideën zèlfs wel in de gelederen wil hebben.

De bekende denkbeelden, die leven in den Bond van Christen Socialisten wijzen ook hier de oorzaak aan. Die is: vrees, angst. Doch een rechter staat verre van alle vrees, want niet waar: fiat justitia pereat mundus. Dit is het essentieëele, dat niet het super-nationale, algemeen-menschelijk recht, zelfs niet de Nederlandsche wet in de eerste plaats dwingt tot straffen van den dienstweigeraar-uit-overtuiging, maar het wezen van het militairisme gebiedt het, — tot zijn zelfbehoud. —

„Waar mijn daad echter als principieele anders beoordeeld en geheel apart gestraft wordt, acht men haar aan den anderen kant wèl te vallen onder het wetsartikel voor gewone dienstweigering, en stuurt men mij wederom in het leger evenals Tesselhof, slechts niet zoo spoedig...... door het verschil in straf. Het resultaat bleef niet uit, en nu noemt men mij recidivist, hoewel ik van het begin af heb gezegd te zullen blijven weigeren totdat men mij moreel gebroken zou hebben. Had men mij 100 maal gestraft voor dienstweigering indien ik aan 100 bevelen had geweigerd te gehoorzamen; zooals bij een dief voor diefstal gebeurt? De juiste parallel met mij is hier niet de dief-recidivist doch de kleptomaan, welke men, indien men hem al strafte, niet voor elk feit straffen zou, omdat deze hier uit één geestestoestand, zij deze dan ook ziekelijk, voortspruiten. De president van het H.M.G. dacht aan de mogelijkheid, dat de gevangenis mijn overtuiging, welke, meen ik, niet zoo oppervlakkig is, zou kunnen veranderen. Het zou even goed mogelijk zijn, dat een kleptomaan er zijn manie verloor: het verband in beide gevallen is hetzelfde.

„Als voorbeeld van eenige soortgelijke rechtsgedingen in de oudheid nog deze enkele regels:

„Petrus en Johannes geboden hebbende uit te gaan buiten den Raad overleiden zij met elkander, zeggende: Wat zullen wij dezen menschen doen? Want dat er een bekend teeken door hen geschied is, is openbaar aan allen die te Jeruzalem wonen, en wij kunnen het niet loochenen, maar opdat het niet meer en meer onder het volk verspreid worde, laat ons hen scherpelijk dreigen, dat zij niet meer tot eenig mensch in Jezus' naam spreken (Vg. Hand. 4:15—17). Want indien wij hen alzoo laten geworden, zij zullen allen in Jezus gelooven en de Romeinen zullen komen en wegnemen, beide onze plaats en ons volk (Vg. Joh. 11:48). En als zij ze geroepen hadden zeiden zij hen aan, dat zij ganschelijk niet zouden spreken noch leeren in den naam van Jezus. Maar Petrus en Johannes antwoordende zeiden tot hen: Oordeelt gij of het recht is voor God, ulieden meer te hooren dan God. Maar zij dreigden ze nog meer (Hand. 4:18. 19. 21.).

„Dit staat in den Bijbel in Hand. 4 en Joh. 11.—"

In zijn verdedigingsrede voor het Hoog Militair Gerechtshof, voorkomende in „Opwaarts" 448, treffen wij aan:

„Is de mijne nu slechts de moraalopvatting van een individualist, een opvatting dus, die niet algemeen menschelijk is, of alleen het individu in het oog heeft en de gemeenschap vergeet? Kant's grondstelling der practische rede luidt: „Handel zoo, dat de principia van uw wil steeds kunnen dienen als systeem van algemeene wetgeving". Dit formeele criterium van het zedelijke sluit dus uit alles wat niet het welzijn der gemeenschap zou kunnen beoogen. Hiermede geheel in overeenstemming en dit welzijn bedoelende, ja zelfs noodzakelijk hiertoe, achten wij het Recht, in tegenstelling met het recht van de sterkste, de Liefde, in tegenstelling met hetgeen men in deze tijden ziet woeden. Is dit niet de overtuiging van velen? In de historie werden deze principia: recht en liefde, reeds doorgevoerd in de verhouding tusschen elkaar vijandige individuen, daarna tusschen stammen, steden, vijandige provinciën. Aldus zijn zij de beginselen van het bestaan en welzijn der tegenwoordige maatschappij en iederen dag bewijst hun onmisbare praktijk. En waar wij deze beginselen als universeel erkennen, kunnen wij, gesteund door de historie, een verwijt van tegen het algemeen welzijn te zijn, terugwerpen op hen, die militairisme en oorlog willen, wijl erop wijzend, dat zij in den grond der zaak hierin nog staan in het begin der menschheid, waar de individuen elkaar onderling bestrijden en zich aldus recht verschaffen willen.

„Het accidenteel verschil is alleen hierin gelegen, dat door

organisatie en techniek de eenheden nu grooter en meer geperfectionneerd zijn: de eene knods is geworden tot duizend kanonnen......

„Indien men mijn daad afkeurt, omdat Europa nog niet zoover is, dat allen de wapenen neerleggen, dan verzoek ik u nog eens Kant te mogen aanhalen, die nadrukkelijk verklaart, dat als het er op aankomt te bepalen wat behoort te geschieden, men niet moet vragen naar wat pleegt te geschieden. En verder: Een vaste overtuiging aangaande recht en plicht kan men dan slechts erlangen, wanneer men als redelijk wezen een universeel standpunt inneemt, zelfzuchtige belangen doet zwijgen, persoonlijke drijfveeren op non-activiteit stelt en dan de vraag beantwoordt: wat is het, waaraan ik als mensch waarde moet hechten. De Bijbel geeft ons als hoogste synthese van menschelijk streven de woorden, die men zoo dikwijls gehoord heeft dat ze voor zoovelen nog slechts klanken zijn: Hebt God lief boven alles en uw naaste als uzelven. Het is mijn overtuiging, dat hieronder valt alle wijsheid en recht; in deze zelfde woorden kan ik daarom de synthese mijner motieven uitdrukken. — De gevangenis kan nooit in staat zijn, mij uit kracht der rede tot een ander inzicht te brengen, misschien kan zij mij ten slotte moreel breken, maar tot zoolang hoop ik te blijven dienstweigeren."

* * *

Een merkwaardig geval was zeker dat van J. Hagemeijer, die in zijn brochure „Christ avant tout", een uitgave van de afdeeling Gooi der Internationale Antimilitairistische Vereeniging, zijn volledige briefwisseling openbaar maakte met de koningin der Nederlanden, over het onderwerp militaire dienstweigering. „Opwaarts" vatte de zaak samen in zijn no. van 13 Oct. 1916 als volgt :

„Een jong decoratie-schilder te Hilversum, J. Hagemeijer, die als landstormplichtige van de jaarklasse 1910 begin October onder de wapenen moest komen, schreef d.d. 27 Aug. een brief aan de Koningin, waarin hij H. M. vroeg hem voor te lichten bij de oplossing van een moeilijke gewetensvraag. Hij schreef dat twee figuren voor zijn geest staan: de Christus, die hem gebiedt zijn naasten lief te hebben en Hare Majesteit, die van hem vergt, dat hij zich in den wapenhandel zal oefenen en op bevel moorden zal op groote schaal.

„Nu zal ik dus moeten besluiten, schrijft hij, in dienst van den één, of in dienst van den ander. In dienst van Christus of in dienst van Uwe Majesteit.

„Steeds als ik mij zelf in stilte voor deze keus plaats, dan is 't alsof alles mij toefluistert het gesproken woord, dat op mij zoo'n machtigen indruk heeft gemaakt. Dit zweeft mij nu altijd voor den geest, daarvoor behoort moed in dezen tijd van moord.

„Ik heb op 't oog het woord, door Uwe Majesteit over de wereld geslingerd: „le Christ avant tout".

„Christus vóór alles, menschelijkheid voor alles!

„Uwe Majesteit zelf spoort mij dus aan, Christus vóór alles te kiezen. Voor mij heeft dit te beteekenen dat ik dus kort en goed den militairen dienst zal moeten weigeren in naam van Uwe Majesteit zelve, als zijnde in tegenstrijd met de leer van het waarachtig menschzijn, met Christus leer."

„Hagemeijer ontving daarop het volgende schrijven:

„Den heer HAGEMEIJER
„te Hilversum.

„Naar aanleiding van uw schrijven van den 27en Aug. j.l. gericht tot Hare Majesteit de Koningin, ben ik gemachtigd u enkele woorden te antwoorden.

„Bij eenig nadenken moet het u duidelijk zijn, dat „dienstweigeren", onder welken vorm en om welke reden ook, nooit de goedkeuring van het Hoofd van den Staat kan hebben en dat het Hoofd van den Staat voor „dienstweigeren" nooit verzachtende omstandigheden kan vinden.

„De door u aangehaalde woorden „Christ avant tout" zijn niet door H. M. de Koningin uitgesproken of „de wereld ingeslingerd", zooals u zegt; maar deze woorden werden door Hare Majesteit neergeschreven op een portret, dat H. M. schonk aan de Argentijnsche dame, die eene reproductie van het fraaie Christusbeeld uit de Andes aan het Vredespaleis ten geschenke gaf. Dus eene geheel particuliere handeling.

„Mijns inziens is er volstrekt geen tegenstrijdigheid in deze woorden en het zich gereedmaken om zoonoodig de zijnen en huis en hof te kunnen verdedigen. Integendeel. Mij dunkt dat men van het begin af tot het einde uit de Bijbelsche geschiedenis moet leeren hoe de meest heilige plicht van den man is om vrouw en kinderen, huis en haard te verdedigen, zooals zelfs elk dier is aangeboren door het hem door God gegeven instinct.

„De geheele natuur is daarop gegrond. Laat mij u een werkelijk goeden raad geven, jonge man! Laat u niet afleiden door theatrale woorden en gedachten; heb vertrouwen in hen die u hebben te leiden, al kunt gij hen niet begrijpen; denk u rustig en kalm in, in den plicht, die niet alleen de regeering, maar de

geheele natuur, uw eigen mannelijk gevoel, u oplegt, om gereed te zijn de uwen te kunnen verdedigen. En klamp u daaraan alleen vast.

„Doe uw plicht en tracht Christus te dienen door in uwe naaste omgeving steeds zooveel mogelijk liefde, toewijding en zelfopoffering te betrachten; maar niet door de theatrale woorden of daden. Nogmaals, luister naar mijn raad. Er is geen tegenstrijdigheid.

„(w.g.) De Particuliere Secretaris
„van H.M. de Koningin
„VAN GEEN."

„Het schrijven heeft den heer Hagemeijer niet overtuigd. Hij schrijft o.a.:

„Dat dienstweigering nooit de goedkeuring van een Staatshoofd kan hebben is dan ook voor mij duidelijk, wanneer er voor het Staatshoofd niets hooger is dan die staat, maar wanneer door het Staatshoofd wordt gezegd of geschreven — wat toch hetzelfde is — „Christ avant tout", dan verandert dit geheel. Want dan toch wordt de vraag, welke, èn door het Staatshoofd èn door mij moet worden gedaan: wat Christus in deze van ons eischt. En dan wordt die zekerheid dat een Staatshoofd nooit goedkeuring kan hechten aan dienstweigering wel eenigszins twijfelachtig.

„Wat die Bijbelsche geschiedenis mij van het begin tot het eind leert is, dat een mensch, welke zich met recht Christen noemt, niet moet doen wat de Bijbel zegt, maar wat Christus zegt.

„Dit is niet hetzelfde.

„Christus was een hervormer.

„Christus predikte een nieuwen godsdienst. De godsdienst uit den tijd vóór Christus, gericht naar het Oude Testament, was niet dezelfde, als wat Christus predikte.

„Als Christus hetzelfde sprak wat de schriftgeleerden uit dien tijd vertelden, dan zouden de schriftgeleerden in Christus niet zoo'n vijand hebben gezien. Dan was Christus nooit gekruisigd geworden. Maar Christus predikte iets anders dan vóór hem gepredikt is geworden, vandaar ook het door Hem zoo vaak gebruikte „Gij hebt gehoord dat gezegd is...... maar ik zeg u..."

Frederik van Eeden schreef over deze kwestie een artikel in de „Telegraaf" van 20 Oct. '16, waarin langs de volgende 7 punten de stijgende lijn van het toenmalige Wilhelmina-standpunt naar het Hagemeijer-standpunt te trekken is:

1o. Men kan Christus niet als particulier boven alles stellen en hem dan weer officieel achteruit zetten;

2o. Gij zoekt uw kracht alleen in waarheid, terwijl de andere partij haar zwakte toont, door van u onderwerping te verlangen aan geheel onbewezen meerderheid;

3o. Die positie, als staatshoofd dwingt haar allerlei dingen te doen en goed te keuren die niet strooken met de leer van Jezus;

4o. Maar wie zijn waarachtig volgeling wil heeten, kan onmogelijk vertegenwoordiger zijn van een nationaalstaat, omdat zulk een staat geweld met geweld wil keeren en zijn vijanden volstrekt niet lief heeft ;

5o. Wij willen heiliging en kunnen die verwerven;

6o. Jezus' leer is schromelijk verdraaid en misbruikt, maar leeft nog — al is het maar als begeerte — in millioenen harten;

7o. Zijt ge waarachtig volgeling van Jezus, dan zult ge weigeren te dooden en te vechten als iets dat van zelf spreekt en ge zult U niet tot zijner onwaardige daden vernederen kunnen, al ware de gansche wereld tegen u."

* * *

Het is hier de plaats m.i. om in dit verband een onuitgegeven verhandeling in te voegen van M. A. Romers getiteld: „Nationalisme en Christendom".

Om den samenhang van het wijsgeerig betoog niet te verbreken, en omdat het den veelbeproefden eersten Nederlandsche dienstweigeraar gedurende den wereldoorlog geldt, die zijn prachtige woorden met nog schooner daad bezegelde, volge het hier in zijn geheel:

„Elke mensch heeft in zich de drang om boven eigen individueele beperktheid uit te komen, om zich in iets anders en hoogers te verliezen en weer te vinden en zich zoo door iets boven-individueels gedragen te weten. Maar deze drang tot zelfverruiming die in haar diepsten zin en naar haar hoogste bestemming zelfsvergeestelijking is, wording van den Universeelen Geest, deze drang is er allereerst nog in natuurlijke bekrompenheid. Het eerste ontwaken uit natuurlijkheid tot geestelijkheid, het eerste uitstijgen boven eigen individualiteit tot het Universeele van Geestelijke menschelijkheid, geschiedt nog op natuurlijk beperkte wijze; het hoogere is aanvankelijk nog in het lagere verzonken en in een later stadium van uitwikkeling is het er nog mede behept.

„De niet meer bloot natuurlijke of dierlijke mensch komt dus allereerst tot een nog natuurlijke geestelijkheid, en de natuurlijke religie, waarmede hij begint is een nog zeer beperkte samenhang beleven: het zich gedragen gevoelen door de hoogere eenheid van de familie, de stam of de groep, de dorps- of stads-

gemeenschap, de politieke partij, de kerk en eindelijk de nationale gemeenschap en de staat. En in zijn eerste internationalisme, breeder dan al zijn vorige geestelijke gesteldheden, is hij ook nog niet tot het Universeele en het Ware gekomen, beperkt als dit internationalisme nog is als klassensolidariteit, klassenbewustzijn, klassenliefde, waarom ook deze geestesgesteldheid zich moet opheffen en verheffen tot alomvattende menschheidsliefde. Maar ook hierbij kan het nog niet blijven, menschheidsliefde zonder meer is nog niet het ware, het is nog een blijven verwijlen bij het creatuurlijke, dat alleen waarheid heeft in zijn achter-tijd-ruimtelijke, Eeuwige Oorsprong, waarom de menschheidsliefde, om tot haar waarheid en wezen te komen, zich moet verdiepen tot God-menschheidsliefde. In de menschheid moet gezocht worden de Godheid en dit geschiedt in de ware, geestelijke religie, die is: Wezens-Eenheidsbeleving, het zich met menschheid en wereld gedragen weten in de allesomspannende Eenheid of Liefde. De waarlijk religieuse of vergeestelijkte mensch kan naar waarheid zeggen: Ik en de Vader zijn één, ik ben in alle beperktheid als eindig mensch toch ook weer één met m'n eigen Oneindigheid. In deze geestelijke sfeer is de mensch boven eigene natuurlijke beperktheid, ook die der eigene nationaliteit, uitgeheven. Grenzen zijn hier verzonken of alleen gesteld om overschreden te worden. Het ware gemeenschapsgevoel, het de naaste liefhebben in God en God liefhebben in den naasten, dit laat zich niet meer nationaal afgrenzen, maar vol-strekt zich tot de gansche menschheid.

„De menschheid echter is voor den natuurlijken, zieligen mensch een abstrakt begrip, een leege afgetrokkenheid; het zegt hem niets, hij kan zich er geen concreete voorstelling van vormen en alleen wat hij zich kan voor-stellen, wat in de sfeer van het eindige verkeert, heeft voor hem inhoud; het oneindige is voor hem nog het inhoudlooze, het ijle, waarin alles verijlt. Zal dus de naief natuurlijke mensch boven alleronmiddelijkste individueele afgeslotenheid uitkomen, dan komt hij tot „de nationale gedachte". De natie is voor hem evenals de familie een stuk doorvoelbare en aanschouwde werkelijkheid en denkt hij al meer verruimend de menschheid, dan denkt hij die op eigen nationale wijze. Vandaar bij de meeste volken van beteekenis de waan dat men geroepen is om andere volken met eigen cultuur te zegenen, om der wereld eigen stempel in te drukken. Voor den niet meer geheel anti-socialen, individualistischen, maar nog in het natuurlijk nationalisme bevangenen mensch is het internationale het anti-nationale en het bloedlooze van het abstract wereldburgerlijke. Nationalisme en internationalisme,

vaderland en menschheid worden zoo verstandelijk tegenover elkander gedacht.

„De zuiver redelijke gedachte van het universeele en internationale is echter geen verstandelijke eenzijdigheid; zij maakt van de internationale menschheid geen abstracte eenheid of eentonigheid, geen doode gelijkvormigheid; ook maakt de zuivere rede nooit van een zekere bepaaldheid (hier in dit geval van een zekere nationaliteit in de menschheid) de eenige en uitsluitende bepaaldheid, omdat éène bepaaldheid nooit het Absolute is; voor haar is de menschheid concrete eenheid, eenheid in verscheidenheid, levende veeleenigheid in welks geheel alle deelen met hun eigen-aardigheden tot hun recht komen. In de zuivere internationale gedachte is het nationale mede-gesteld, verkeerd en opgeheven, om nochthans daarin voorondersteld en als in hooger staat behouden te blijven. Het gedeelte komt in het geheel tot z'n waarheid en vrijheid.

„Ook hier geldt de wereldwet der negatie, de kosmische wet der kruising. Alom heerscht de absolute negativiteit, de wet van zelfbestendiging in zelfverkeering en zelfverwezenlijking in zelfverloochening. Wij zien hier een opklimmende reeks van negatie's of verkeeringen: het individu is in 't huisgezin, het huisgezin in 't vaderland, het vaderland in de menschheid voorondersteld, verkeerd en opgeheven. Het lagere gaat ten gronde aan het hoogere om daarin in hooger staat behouden te blijven en zoo tot zichzelf, tot eigene waarheid te komen.

„Het nationale is schakeering en bepaalde (en daarom ook weer beperkte) openbaringswijze van Den Universeelen Geest in de menschheid. En zooals een individu zich tegenover de gemeenschap, en een lid zich tegenover het gezin, niet op de spits mag drijven, zoo mag het nationale niet meer domineeren en verabsoluteerd worden. Een bepaaldheid is niet het absolute. En zooals een vechtpartij tusschen twee leden van een gezin is een aanslag op dat gezin, evenzoo is het met vernietigend geweld zichzelf handhaven van twee natie's tegenover elkander een aanslag op de menschheid. Elke oorlog, waarom ook gevoerd, is oorlog aan de menschheid en menschelijkheid. Want is de menschheid niet het groote gezin van den Hemelschen Vader? Of is deze gedachte, de hoofdgedachte van het christendom een leege abstractie, een „bloedloos begrip"? Voor de tegenwoordige officiëele christenheid blijkbaar wel. Nog steeds staat zij in alle landen op bekrompen nationalistisch standpunt, het standpunt van vaderlandsverdediging en acht het behoud der uiterlijke politieke zelfstandigheid van den (kapitalistischen) staat een menschenslachting waard. Het peil der

godsdienstigheid is bij de christenheid gedaald tot natuurgodsdienst. De stem van het bloed overschreeuwt de stem van den Geest. Het natuurdriftige overheerscht nog zooals in 't Jodendom en 't Heidendom.

„De volksgodsdiensten der oude wereld zijn alle nog min of meer nationaal beperkt, zij overschrijden nog niet de nationale grenzen. Godsdienst en nationalisme loopen nog dooreen, omdat nog natuurlijke godsdienstigheid en nationalisme beiden opgaan in het on- of halfbewuste, het nog vertroebelde en onverhelderde gevoel. Alleen voor den zakenman, den bewusten cynischen imperialist is de natie niet alleen zaak van gevoel, maar veeleer van verstandige berekening. Hij gebruikt het nationaal-godsdienstige en godsdienstig-nationale verstandig voor zijn imperialistische doeleinden, zijn kapitaal-belangen. Het kapitaal, waaraan hij zich verkocht heeft, is nationaliteitloos, waarom ook de kapitalist aan zuiver nationaliteitsgevoel niet is toegekomen; zijn wereldkijk is een anti-sociaal, karakterloos kosmopolisme; zijn vaderland is het land dat zijn kapitaal beveiligt, en hij waardeert het in zooverre het zijne „verdienste" waarborgt, en zijn god is...... de zaak die hem geheel beheerscht. In de oude volksgodsdiensten, vooral in 't Jodendom, is het nationale tot z'n hoogste vergoddelijking gekomen, is het nationalisme godsdienst en de godsdienst nationalisme geworden. De volksgoden in die dagen zijn nationaal en geografisch bepaalde godheden, evenals de godsvoorstelling bij de tegenwoordige nationaal verbrokkelde christenheid vernationaliseerd is; God is nog wel een God van de gansche wereld maar staat toch in bijzondere betrekking met eigen land. De doordringing en eenwording van godsdienst en nationalisme bereikt in het Jodendom zijn hoogtepunt. Dat God eigen volk tegenover andere volken uitverkoren heeft tot eene groote roeping in de wereldgeschiedenis, dat andere volken minder van Gods licht openbaren dan eigen volk, dit zijn specifiek Joodsch-godsdienstige gedachten. Maar de uit de Joden geboren Heiland, de Christus, is tevens verlosser van dit Jodendom. Zijn godsdienst is die der geestelijke internationaliteit. Of eigenlijk Gods-dienst in den ouden, uitwendigen zin, is dit ook niet meer, want de tegenstelling van Verheven Heiligen Heer en zondigen nederigen knecht, alsook de tegenstelling van Gods uitverkoren volk en heidendom, deze tegenstellingen zijn tot hooger eenheid opgeheven in deze religie van de verzoening, waarin aan de gestalte van den God-mensch de eenheid en de verzoening beleefd wordt van Goddelijke en menschelijke natuur; en in de beleving van den God-mensch en de God-

menschheid zijn alle bepaaldheden van geslacht, ras en natie weggedacht, wordt de mensch aangezien in zijn eeuwige waarde: zijn kindschap Gods.

„Uit de nationale culturen der oudheid wordt geboren een Geestelijke Internationale, een alle natuurlijke en maatschappelijke grenzen te boven gaand gemeenschapsgevoel: het beleven van de gemeenschap van God, mensch en menschheid. Deze gebeurtenis of geboortenis van Nieuw Leven is een wonder des Geestes, zooals de geschiedenis geen tweede kent. En bijna alle volken der oudheid hebben aan dit wonder meegewerkt, hebben in dezen nieuwen levensstroom hun eigen geestelijk bezit voort- en verder gebracht. Eerst zoo kon het christendom zijn menschheidsreligie, katholiek.

„Zoo is het ook verklaarbaar dat de eerste christenen gehaat werden door de nationaal gezinde joden, die hun gansche hoop hadden gezet op de verlossing van hun natie van het romeinsche juk, die droomden van nationale onafhankelijkheid en wereldheerschappij, en voor wien de grootste glorie gelegen was in Jeruzalem, de stad Gods, waar de Tempel stond. De evangeliën geven dan ook te verstaan dat Jezus door zijn landgenooten werd miskend en tenslotte als een voor de gemeenschap gevaarlijke werd gekruisigd, omdat hij niet beantwoordde aan de nationale Messiasverwachtingen; want hij was de Heiland der wereld, en het liefderijk dat hij stichtte met het offer van zijn leven was Internationaal. En het joodsche volk had zijn gansche levensverlangen gezet op iets nationaals, iets betrekkelijks en eindigs: den nationalen staat, de stad en den tempel, waarvan Jezus voorspelde dat geen steen op de ander gelaten zou worden.

„Alle eindigheid loopt ten einde. Doch een eindige bestaansvorm die ten gronde gaat, ontgeeft het oneindige dat zij inhield weer aan het al; de joodsche natie kwam, zooals alle eindige beperktheden aan haar einde, doch de eeuwige cultuurwaarden die zij inhield zijn niet met haar vernietigd, dit ontgeeft zij weer aan de menschheid, waarin tenslotte niets verloren gaat. In het christendom is het geestelijk bezit van veel volken verrijkt wedergekeerd in hoogere synthese; oude oostersche culturen zijn eraan gestorven en hebben hun geest er aan ontgeven.

„Het oude gaat aan het nieuwe, het lagere aan het hoogere tengronde; de oude wereld was geestelijk al teveel afgeleefd, om het nieuwe nog te kunnen dragen; wel bracht zij het nieuwe voort, doch sterft bij en aan de geboortenis, en zoo moest het Nieuwe Leven zich door het romeinsche rijk heen voortplanten op de jonge, frissche rassen voor West- en Noord-Europa. Wel beteekent dit meteen een verarming en vertroebeling, want

waar het zich aan mededeelt wordt het ook mee besmet; het kan zich niet in volle ideëele zuiverheid bewaren en door het meer geestelijk-Oostersche gaat nu het natuurlijk instinktive van de Westersche rassen heen spelen. Doch het christendom is nu bezig, zich van alle rasbepaaldheid te verlossen, de natuurlijke oerkracht te boven te komen, en door opneming, verkeering en opheffing dezer typisch germaansche oerkracht en individualiteit zal het aan diepte hebben gewonnen.

„Voor het ontstaan van de christelijke religie, voor de ontwikkeling tot zijn tegenwoordig aanzijn, voor zijn huidige verinnerlijking en vergeestelijking is dus ongeveer de gansche menschheid noodig geweest; het moest door verschillende volken en culturen heengaan, zoodat er allerlei geestelijk bezit in is verwerkt. Wanneer de tegenwoordige christenen het dan ook nog blijven houden met nationale cultuur en de vaderlandsliefde als iets godsdienstigs beleven en verheerlijken, dan zijn zij nog niet aan de ware christelijkheid toe, want dit is niet meer het enge, bekrompene, afgegrensde, maar het ruimere, geestelijke. De alle nationale beperktheid te boven gaande christelijke wereldbeschouwing en waardeering, ziet de menschheid als een gezin, als een wonderlijk organisme, waarin het leven des Geestes van geslacht op geslacht en volk op volk wordt bemiddeld en voortgeplant: in de betrekkelijkheden van der menschheids geschiedenis af staat en bestendigt zich de absolute geest. De menschheid is orgaan des Geestes, en het nationale in haar heeft inzooverre voor onzen geest waarde, als het dienende kan zijn aan het Universeele, Internationale van het leven der geestelijke menschelijkheid of vergeestelijkte menschheid. Want dit is het volstrekte doel, waaraan alles dienstig en middel moet zijn, zoodat vanuit dit gezichtspunt: de idee der God-menschheid, alles gewaardeerd moet worden. Nimmer mag dus het nationale op zich zelf gesteld en als absoluut geldig beschouwd worden. Men zou kunnen zeggen: zooals de cellen en leden zich verhouden tot het organisme, waarin ze verondersteld zijn, zoo verhouden zich individuen en natie's tot de menschheid, of anders gezegd: menschheid en nationaliteiten verhouden zich tot elkander als lichaam en lichaamsdeelen.

„Is dit nu geen geringschatting van het „historisch gewordene", van wat in den loop der historie als „Gods Ordinantie" is kenbaar geworden? En zijn wij niet verplicht dit onder Gods voorzienigheid historisch gewordene voor alles te handhaven, in dit geval: het vaderland naar buiten tegenover onrecht te verdedigen?

„Het getuigt al van heel weinig redelijk denkvermogen wan-

neer men uit het feit, dat een zaak historisch geworden is, wil afleiden, dat daarom die zaak reeds goddelijk is, en het voortbestaan van die zaak naar Goddelijken wil en ordinantie is. Het historisch gewordene heeft op zich zelf en als zoodanig geen waarheid zoomin als het bestaan op zich zelf al waarheid heeft. Het bestaan zonder meer is geen doel, en bestaande zaken vinden niet hun rechtvaardiging in het domme feit dat ze bestaan of (historisch) ontstaan zijn. Het bestaan (van alles) is onhoudbaarheid, en wat bestaat is waard dat het weer vergaat. Het historisch wordende dat het gewordene verdringt kon wel eens meer bestaansrecht hebben. Het oude kan, ook onder Gods voorzienigheid, weer verworden en ontaarden, en dan is het waard te verdwijnen. De mensch is door de Voorzienigheid geplaatst in een historisch ge- en verwordene wereld van zonde en ellende — juist om die te negeeren, wat wil zeggen dat de houding van den mensch tegenover de wereld revolutionair moet zijn omdat de onmiddellijk gegevene werkelijkheid: de natuur met hare blinde driften en begeerten, is gesteld om genegeerd en gerevolutioneerd te worden in den Geest, waarin zij haar eigen waarheid en rechtvaardiging vindt; de natuurdrift van zelfhandhaving moet in den mensch verkeerd worden tot Geest-drift van zelfopoffering. Evenzoo is in de geschiedenis de wet van ontwikkeling en vooruitgang: de negatie van het onmiddellijk gegevene. De ontwikkeling zocht zeer zeker „aansluiting bij het bestaande" juist om dit te verkeeren en op te heffen, m.a.w. de werkelijkheid is geen anti-revolutionaire werkelijkheid, zij is alles verkeerende werkzaamheid; zij werkt en ontwikkelt zich in tegenstellingen en is behept met eigene negatie of verkeerbaarheid; zij is zelfbestendiging in zelfverkeering: het mogelijke verkeert zich tot het werkelijke of het stelbare tot het gestelde, het gestelde of gewordene verkeert zich tot het verwordene dat zich op zijn beurt ook weer verkeert in zijn tegen deel: het wordende nieuwe, dat uit het oude bestaande opstaat en dit bekampt en negeert. Het historisch bestaande is dus geenszins het blijvend noodzakelijke, en zelfs het historisch noodzakelijke zonder meer is nog niet het zedelijk normeerende; evenals de noodzakelijkheid der natuur wordt ook het natuurlijk-historisch-noodzakelijke als de lagere noodzakelijkheid doorbroken door de noodzakelijkheid des Geestes. Dus geen: „nood breekt wet", maar: „(Geestes) wet breekt nood (der natuurlijkheid)", en wat vanuit natuurdriftig nationalistisch oogpunt nood is: het zich als nationale gemeenschap met geweld verweeren door „desnoods" een andere gemeenschap te vernietigen, dit wordt door ons eenvoudig genegeerd, omdat voor alles en in

alles de Geest normeerend is, en de Geest is alles verzoenende Liefde.

„Niets is waar op zich zelf; de individu, de natie en zelfs de menschheid hebben op zich zelf geen (eeuwige) waarden; alles moet ondergaan in God om in Hem verheerlijkt te herrijzen. Alles heeft slechts waarde voorzooverre het in het organisme des Als zijn dienende plaats inneemt, en zoo als gedeelte in het geheel tot z'n recht en waarheid komt.

„Het nationale mag in zijn zelfhandhaving naar de natuurdriftigheid, in zijn zelfverabsoluteering en vergoddelijking niet bestendigd, maar het moet daarin tegengegaan worden, en het ware dat de nationaliteit inhoudt, het nationale naar den Geest, moet worden verdedigd — naar den Geest; niet met wapenen van natuurlijke barbaarschheid, doch met wapenen die overeenstemmen met den Geest. En het sterkste wapen, het verweermiddel des Geestes is: zelfoffering, zelfmededeeling, zich ontgeven aan het andere, aan het al; hierin betoont het Goddelijke z'n macht. De Leeuw van Juda betoont zijn sterkte in de zachtheid van het Lam. Als de weerlooze naar de natuur betoont de God-mensch de hoogste weerbaarheid des Geestes.

„En wanneer een natie, door haar vergeestelijking en geestelijke weerbaarheid, naar de natuur weerloos geworden, hare zelfstandigheid verliest en uiterlijk ondergaat (doordat de overige natie's niet in evenredige mate vergeestelijkt zijn) dan zal zij uit deze uiterlijke natuurlijke ondergang naar den Geest herrijzen in het Geheel, om daarin heilzaam voort te werken.

„De wet van vooruitgang, van voort- of verderbrenging is de wet van offering. Het kruis is wereldwet. En de ware natie heeft als de ware mensch het voorbeeld te geven.

„O zeker, dat ware natie is „natuurlijk" eene Utopie, maar alleen zuiver geestelijk is die vaderlandsliefde die de natie tot die utopie opvoedt".

Ik heb dit betoog hier onverkort opgenomen, omdat M. A. Romers, die in het maatschappelijk leven de positie van schildersknecht vervult, in het geestelijk leven een komende vrijheid vertegenwoordigt, waarvan de officieele „geestelijken" over het algemeen gespeend zijn. Zijn gevangenschap en het leed dat deze jonge proletariër doorgemaakt heeft, heeft hij op een bewonderenswaardige wijze tot een treffend getuigenis omgezet.

* * *

Dat een nieuwe fierheid geboren was bleek uit den brief die J. Maarse uit Schellinkhout den 12den Februari 1917 schreef

aan den keuringsraad te Hoorn, welke hem had uitgenoodigd zich voor den militairen dienst te laten keuren: „ik heb de eer u naar aanleiding daarvan het volgende mede te deelen:

„1e. ben ik door allerlei bezigheden verhinderd tot u te komen,

„2e. (wat de hoofdzaak is) kan een onderzoek...... zeer zeker overbodig worden geacht, daar ik totaal ongeschikt ben. U toch zoudt mijn lichaam op „geschiktheid" onderzoeken. Welnu, dat lichaam wil ik, als zijnde eerste rechthebbende beheerschen en ik kan niet toestaan, dat het onderzocht wordt voor verrichtingen......, die het om mijnentwille toch nooit zal mogen doen...... Mijn eerste plicht is mensch te zijn, daarvoor is ook noodig, dat het lichaam met den geest harmonisch samenwerkt. Landstormplicht of andere militaire plichten, met of zonder storm, ken ik dan ook niet, want die lijden tot daden, waarvan zelfs de namen door beschaafden met tegenzin genoemd worden. In geen geval wil ik daarom die daden bedrijven of mij daarvoor gereedmaken (gereed laten maken, tegen den wil van den geest, is niet duldbaar, daar dit gelijk staat met slavernij). Het spreekt vanzelf, dat al zoudt u mijn lichaam „geschikt" achten, het, met een dergelijken geest bezield, toch ongeschikt moet zijn. Het bewijs, leveren zij, die om dienstweigering zijn opgesloten. Van hun mogelijk „geschikte" lichamen, kunnen geen „diensten" worden verkregen, omdat die tegen den wil van hun geest zijn.

„Hieruit blijkt het natuurlijk recht van den geest op het lichaam. Macht kan dit recht wel verkrachten (door gevangenisstraf en fusilleeren b.v.), doch het recht is onvernietigbaar en zal in een beschaafde samenleving geëerbiedigd worden. De geest wil heerschen ten goede".

* * *

Voorloopig echter was in Nederland de macht nog aan het woord. De territoriale bevelhebber van Overijsel en Gelderland wenschte zijn gebied van antimilitaristische propaganda zuiver te houden. Reeds in October 1915 had hij Ds. M. C. v. Wijhe, predikant te Barchem, den toegang tot het in staat van beleg verkeerend gebied in Overijsel en in Gelderland ontzegd. Gelukkig lag de woonplaats van v. Wijhe buiten het verboden terrein en kon hij zich vrij naar de spoor begeven, zoodat hij met de beweging in het overige deel van Nederland persoonlijk verbonden bleef. Toch was een streek van het land voor V. Wijhe's propaganda afgesloten, waarvan zelfs de soldatenbezetting voor de anti-oorlogspropaganda niet ongevoelig was.

Naar aanleiding van v. Wijhe's verbanning schreef Ds. A. R.

de Jong: „de militair heeft nog steeds het hoogste woord. Een militaristisch absolutisme dreigt — ook in Nederland. De democratie is in gevaar. Vrij is slechts de man, die als hij spreekt en werkt, zijn afwijkende overtuiging...... verzwijgt. Ook als die overtuiging hem een goddelijke is. Wat zullen we doen? Moge de militair al het hóógste woord hebben, het laatste mogen we hem niet laten. We blijven getuigen".

De propaganda werd dan ook krachtig doorgezet, en vooral de B.v.C.S. weerde zich dapper. In April 1917 sprak De Ligt te Kampen, Arnhem, Zutphen, Enschede, Oosterbeek en Nijverdal. Toen hij in de laatste plaats zou optreden, kwamen twee marechaussees ter vergadering die hem verklaarden dat zij hem op last van den territorialen commandant den volgenden morgen uit het bezette gebied moesten verwijderen, „als zijnde gevaarlijk voor de rust en de algemeene veiligheid". Er was nu eenmaal toestemming voor de vergadering in Nijverdal gegeven, en deze kon dus doorgaan, maar van nu af aan zou de spreker onder hun bewaking staan en den volgenden dag uit het gebied worden gezet. De Ligt maakte van deze gelegenheid gebruik om zich dien avond speciaal tot de aanwezige politie en marechaussee te richten. Dit bleek niet zonder gevolg: toen de mannen van de „sterke arm" hem den volgenden dag per spoor naar Amersfoort brachten, spraken zij met eerbied over de verkondigde beginselen en betoonden sympathie. De Ligt reisde door naar Rotterdam, en sprak des avonds voor de afdeeling van de Jongelieden Geheel Onthouders Bond (J.G.O.B.) over de noodzakelijkheid om zich niet alleen van het alcoholisme, maar zich ook van het militarisme geheel te onthouden, dat niet alleen, met het kapitalisme verbonden, het alcoholisme bevordert, maar bovendien veel gruwelijker is in zijn uitwerkingen op persoon en maatschappij.

Deze opvatting beantwoordde aan wat in een groot deel van de leden van den J.G.O.B. al leefde. Uit deze kring jongelieden, die vooral van de zelforganisatie der jeugd uitgingen en wier hart openstond voor alle vragen van den nieuwen tijd, zijn heel wat dienstweigeraars voortgekomen. Ook kwamen uit hun midden al flinke sprekers op. Ik noem b.v. Jacq. Engels, Jo Meijer, Jan Maurits. Niet alle jongeren uit dezen kring gingen later in de beweging der ouderen over, doch meerdere volhardende krachten bleven in den strijd. Zooals Jo Meijer, die overeenkomstig zijn propaganda, dienstweigerde en de beruchte 10 maanden gevangen zat, waarom men hem van overheidswege verhinderde, met administratieve studie voort te gaan.

* * *

Wat mij in de dienstweigeringsactie altijd heeft getroffen is de verrassende veelzijdigheid van de beweging. Trouwens daar zorgde zelfs de regeering voor. Een buitengewoon frisch accoord werd naar aanleiding van den dwingenden burgerdienstplicht aangeslagen door P. Dzn. Veen. Uit zijn vlugschrift „Voor den vrede aan 't werk" wenschen wij het volgende zooveel mogelijk in de geschiedenis der antimilitaristen van de daad vast te leggen.

Op 27 Maart 1917 zond hij onderstaand schrijven aan den burgemeester zijner woonplaats, de koningin en afschriften aan familie, vrienden en bekenden.

„In antwoord op Uw mededeeling, dat mijn naam geplaatst is op de lijst voor personen, die — indien noodig — verplicht zullen zijn werkzaamheden te verrichten tot het weder in staat van verdediging brengen van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie, deel ik U mede, dat indien bovenbedoeld werk van mij verlangd mocht worden, ik zal weigeren.

„Gehoorzamend aan een eventueelen oproep, zou dit voor mij gelijk staan met te zijn een mede-instandhouder, een handlanger, van een der militaire-machts-instituten, die mij steeds duidelijker bewijzen, dat zij materieele, moreele, noch ethische winst voor de Naties en de Menschheid zullen kunnen boeken.

„Het eenige nut, — hoewel ontzettend duur gekocht, — moge dan zijn, dat na het failliet van deze, door enkele speculeerende belanghebbenden met hunne handlangers, nog zoo hooggeprezen machtsorganisaties, steeds meer Mannen en Vrouwen der Volkeren, die nog in de Woestenij overgebleven zijn, dit martiaal aanvals- en verdedigingsmiddel beter op zijn werkelijke waarde zullen leeren stellen en er dan toe zullen komen alle diensten aan deze onmenschelijke instellingen te weigeren.

„Het is beter, dat, voor het zoover op Aarde gekomen is, van stonde aan, wel-willende persoonlijkheden positie nemen tegen den Zondvloed van steeds verduikter te bedenken aanvals- en verdedigingsmiddelen en zich in dienst stellen van een te stichten Wereld-Statenbond met een Nieuwe Internationale Rechtsorde, die zich thans reeds op een Waarachtige Basis kan fundeeren.

„Wanneer dit mijn wil is en ook de Volkswil over de geheele Aarde zich met mij vrij durft uitspreken, zal onze vijand geslagen worden."

Op moreele aanvallen, die hij tengevolge daarvan moest weerstaan, antwoordde Veen o.a.:

„U schrijft: „God alleen kan zeggen, — tot hiertoe en niet verder —". Hier stem ik volkomen mee in, doch ik weet ook, dat

God eeuwig voortgaat, dit te zeggen tegen den boosaardig handelenden mensch...... Het is hoog tijd, dat wij met Gods hulp Protestanten zijn......".

„Ik wil mijn Vaderland niet in den steek laten. Juist omdat ik mijn vaderland innig liefheb, zeg ik tot een ieder, die het hooren en overdenken wil: wat zouden wij trotsch op ons Vaderland kunnen zijn, indien van het Nederlandsche volk een heldere en kloeke stem uitging tot al onze medemenschen, die zuchten en vragen om Vrede, een stem, die liet hooren, dat wij Nederlanders op Waarachtiger Basis wenschen te leven, dan dat wij ons vertrouwen op een militaire macht stellen"......

„Ge vraagt mij, wat een officier dan moet beginnen. Nu, ik ben er zeker van, dat ook voor deze menschen op de zoo vernieuwde Aarde een plaats zal zijn, b.v. als leider voor de physieke ontwikkeling der jongelingsschap, met het doel de kameraden op te voeden — niet tot moordenaarswerktuigen, — doch tot gezonde, levenskrachtige leden van een gezond organisme. Om deze samenleving te krijgen, moeten wij beginnen, nu, direct, haar partij te kiezen. Laten we althans beginnen in deze richting onze gedachten te concentreeren"......

„Gij zegt, dat wat werkelijk Leeft, blijft Leven ook na de verstrooiing van het stoflichaam. Gij hebt gelijk, doch ik vraag U, het Leven heeft toch zeker niet voor niets — zonder doel — in onze, toch immers wel schoone, eerbiedwaardige aardsche vormen gewerkt, onze hersenen, zintuigen, organen, spieren, beenderstelsel, enz. met wijsheid opgebouwd, individuën, persoonlijkheden gevormd? Mag dan de medemensch daartegenover vrijheid nemen, — of gedwongen worden, — die vormen te verbreken, vóór nog het Leven Zelf den vorm op natuurlijke wijze vernietigt? De moordenaar, zou dan volgens U het Leven eigenlijk een handje helpen, omdat het Leven en niet de Vorm het voornaamste is. Als gij dit idee een ethische winst noemt, dan zoudt ge een premie moeten stellen op wie abortus verwekt. Gaat de verwatenheid niet te ver, wanneer menschjes zulke dingen op hunne thé's goedpraten? Zeker, — de ziel is meer dan het lichaam, en het lichaam dan de kleeding, — doch het bewustzijn, dat ons zegt, dat dit een Waarheid is, geeft ons toch geen permissie, om de zorg voor ons lichaam te veronachtzamen en onze kleeren te verscheuren? Neen, het wil dit zeggen: Leef van binnenuit, en niet van buitenaf."

* * *

Iemand die in de dienstweigeringsbeweging een eigenaardig en oorspronkelijk werk verricht, is Hilbrandt Boschma, evangelist te Ruurlo.

Van zijn vele geschriften is zijn „Oorlog en Christendom" m.i. het meest brandende en saamvattende van allen en beleefde dan ook meerdere herdrukken.

„De volken hebben elkaar aangegrepen", zegt Boschma, „niet omdat ze elkaar aandurfden, maar omdat ze elkaar niet aandurfden. Wat men zeggen kan is dat ze op geheimzinnige wijze den oogst binnen haalden van hetgeen ze zelf gezaaid hadden"...

„De stille gezindheden, de wenschen en gedachten der menschen zijn voor het verloop der geschiedenis van oneindig meer beteekenis dan de stoffelijke voorwaarden, waaronder wij leven.

„Hoor toe, o aarde!" sprak God oudtijds, „ziet ik breng een kwaad over dit volk, de vrucht hunner gedachten!"

„Wij hebben altijd gemeend, dat wij konden denken wat wij wilden. Gedachten, zeiden we, zijn tolvrij. Maar onze oude Bijbel en de nieuwere antropologie leeren ons met ontzettenden ernst, dat onze gedachten en gezindheden, wel verre van met den wind te vervliegen, worden opgenomen in den ether en daar hun vruchten voortbrengen even werkelijk en waarachtig als het koren en de wijndruiven die rijpen op onze bergen. De gedachten en gezindheden der menschen vormen stroomingen in de ether-atmosfeer die onze aarde omgeeft, even geheimzinnig in hun komen en hun gaan, even schrikkelijk soms in hun uitwerking, als de stroomen die uitgaan van de stations voor draadlooze telegrafie, die naar men wil de oorzaak kunnen zijn, dat schepen op duizenden mijlen afstands in den oceaan in brand raken."......

„Ieder was angstig om ook maar een nagelknipsel bij den ander te kort te komen. Deze gezindheid schiep den zoogenaamden belangenstrijd; de grootste krankzinnigheid die ooit een deel van Gods schepping verdorven heeft. De belangenstrijd leidde tot bewapening, om aan de verschillende vorderingen kracht bij te zetten; de bewapening vervulde op haar beurt de geestelijke atmosfeer met een ontzaglijke spanning van wantrouwen, en uit de electrische spanning van het wantrouwen sloeg eindelijk de bliksem van den oorlog"......

„In ongeveer al de publieke uitlatingen van onze dagen valt dat hinken op twee gedachten aan te wijzen, en hoe brutaler de maskerade is, hoe scherper de tegenstrijdigheid opvalt.

„In zijn ruwheid voor iedereen doorzichtig is b.v. die tegenstrijdigheid uitgesproken in een Duitsche proclamatie, die zegt, dat de soldaten „het oog moeten slaan op God en de vuisten op

den vijand." Zulke woorden zijn de grens van het ridicule reeds over.

„Reeds moeilijker te ontwarren, maar toch nog ruw, zijn de voorstellingen, die men aantreft bij mannen als Dr. Kuyper, die zooals bekend is, ons nog de laatste maanden herhaaldelijk heeft voorgehouden dat het onze plicht voor God den Heere was, om voor vele millioenen dreadnoughts aan te schaffen, ten einde in de toekomst, onverschillig om welke redenen, daarmee vele Japanners of Engelschen een ijselijken dood te doen sterven, hoewel Dr. Kuyper toegeeft dat de oorlog door dienzelfden God driewerf vervloekt is.

„Gelijke soort redeneeringen hebben we jaren lang kunnen vernemen van den heer Charles Boissevain. Want altijd heeft deze publicist er op aangedrongen dat al onze jongelingen in de eerste plaats zouden worden opgeleid tot soldaat, hoewel ook hij natuurlijk tegen den oorlog wil wezen. Hij tracht niet als Dr. Kuyper de tegenstelling te maskeeren door middel eener geslepen dogmatiek, maar bedekt ze onder de bloemen van een zoetvoerig en gul humanisme.

„Hetzelfde hinken op twee gedachten treft men aan bij den heer Troelstra. Hij houdt den eenen dag een redevoering tegen den oorlog en brengt den volgenden dag zijn eigen zoon naar het menschen-abattoir. Hij zegt in een vrij bombastisch gestelde „verklaring", die hij in de Tweede Kamer voorleest, dat de proletariërs elkander moeten dooden, maar legt hen tevens den plicht op om onderwijl de idee der internationale broederschap van het proletariaat in hun hart te bewaren! Hoe de proletariërs elkaar kunnen dooden en tevens de broederschap in hun hart bewaren, maakt hij niet duidelijk; de oratorische zinswendingen die hij daarop laat volgen, toonen aan, dat hijzelf met de zaak verlegen is; een teeken, tusschen twee haakjes, dat deze mensch door Christus dieper in de ziel gegrepen is dan hem zelf wel aangenaam is...... Het behoort tot den humor der Godsregeering, dat God ons de onderscheiding tusschen aanvallende en verdedigende oorlogen uit de hand heeft genomen, juist op het oogenblik dat we haar ter geruststelling van ons geweten zoo kostelijk konden gebruiken......

„Weer anderen stoppen de zonde van den oorlog weg achter een andere geheimzinnige zonde, die ze *de* zonde noemen. Ze zeggen niet dat de oorlog zonde is, maar dat hij uit de zonde voortkomt, en terwijl ze dus tegen de zonde in 't algemeen preeken en toornen, kunnen ze den oorlog als een schuldeloos gevolg van de zonde vrij uit laten gaan. Nu is het zeker waar, dat de oorlog voortkomt uit de zonde, maar de vraag is: hoe komt hij

er uit voort? Uit dronkenschap kan een leverkwaal voortkomen, en uit dronkenschap kan ook diefstal of moord voortkomen. De leverkwaal is een zedelijk indifferent begrip; diefstal of moord echter niet. Welnu, God heeft den oorlog geplaatst niet op de lijst van het indifferente, maar van het zedelijk slechte, door te gebieden: gij zult niet doodslaan! En zoo moeten wij dus niet alleen prediken dat de oorlog uit de zonde voortkomt, maar óók dat de oorlog zelf zonde is......

„Allerlei exegetische kunstgrepen werden te baat genomen, om den Heiland der wereld tot een medeplichtige van de zonde te maken. Zoo had Hij op het naieve woord van Petrus: „Ziehier twee zwaarden", met koninklijke geresigneerdheid geantwoord: „Het is genoeg"; op grond van welk gezegde men Hem aanwreef, met behulp van deze twee zwaarden zeker een aanval in den zin te hebben op het Romeinsche garnizoen!

„Een ander, een orthodox hoogleeraar, wees op het verhaal van de tempelreiniging. Hij verklaarde dat Jezus, toen hij met een geesel van touwkens, dien hij gevlochten had, de schapen uit den tempel dreef, toch eigenlijk ook „oorlog gevoerd" had. Als deze hoogleeraar zelf eens het geduld wil uitoefenen, van „touwkens" een geesel te vlechten en dan een troep schapen uit een beperkte ruimte te drijven, door ze met dien geesel op de wollige vacht te slaan, dan zal hij misschien eens beseffen, hoe godslasterlijk hij handelt, door deze daad van Christus ook maar in de verste verte te willen vergelijken met wat de Duitschers in België, of de Roemeniërs in de Dobroedsja gedaan hebben......

„De bekende Dr. de Hartog neemt ook in dezen een eigen en eigenaardig standpunt in. De schoone gedachte, die hij altijd op den voorgrond plaatst, spreekt hij nu nóg uit, namelijk, dat het er ons niet om te doen moet zijn, „met Christus uitgered te worden, maar met Christus onder te gaan.

„In altijd weer nieuwe beelden: de aardkluit die gespleten moet worden, de boom die gekapt moet worden, het brood dat vermalen moet worden, wijst hij aan, hoe de kruiswet de wet is van het gansche heelal. Maar hij ziet voorbij, dat die wet dan ook van toepassing is op den Staat. Ook bij hem geen woord ter handhaving van de heilige geboden Gods. 't Is of deze geboden niet meer bestaan !

„Ik wacht mij wel te beweren dat deze Christelijke wijsgeer ook tegenwoordig geen uitnemend werk zou doen. Hij vervult een Goddelijke roeping. De lezer herinnert zich uit „Quo Vadis?" van Sienckiewicz het tooneel, waar Nero de menschen in de arena laat martelen en hoe onderwijl Petrus op de tribune zit

en den Christenen onder hen met troostend gebaar op het teeken des kruises wijst? Welnu, dát is Dr. de Hartog. Hij biedt wel den troost des kruises aan hen die vermoord worden, dat is waar! Maar hij springt niet voor den troon des caesars om in den naam van God te betuigen dat men geen menschen vermoorden mag!

„Ja, een enkele uitdrukking hier en daar doet zelfs vermoeden, dat hij het oorlogsbedrijf nog niet eens zoo heel onbehoorlijk vindt. Zoo schroomt hij niet, de soldaten onze „geconcentreerde energie" te noemen.

„De energie van het Nederlandsche volk concentreert zich dus volgens Dr. de H. ten slotte in...... soldaten! En opdat deze hun taak goed mogen volvoeren, bidt hij hun toe, dat God hen moge „sterken in den geest".

„Uit het oogpunt van Dr. de Hartog is het evenwel te hopen, dat de soldaten gesterkt mogen worden in het vleesch, want als God ze sterkte in den Geest, dan kon de oorlog wel eens plotseling en op zeer eigenaardige wijze een einde nemen......

„Jaren geleden las ik een woord van Leo Tolstoy, die zeide: „De menschheid zal één van tweeën moeten doen: ze zal de leer van Christus moeten aannemen, of zichzelve in onderlingen strijd moeten vernietigen". Toentertijd hield ik dat woord nog voor een uiting van dweepzucht, maar thans zie ik, dat het de weergave van de eenvoudige werkelijkheid is.

„Waarom zouden wij niet even nameloos goed kunnen worden, als wij nu nameloos slecht zijn? Dat wij dit kunnen, is reeds historisch bewezen. Ik denk b.v. aan die Duitsche mijnwerkers, die een paar jaren geleden, zoodra zij hoorden dat er in Corbières, in Frankrijk, een mijnongeluk had plaats gegrepen, de grenzen oversnelden, niet met geweer en sabel, maar met spade en houweel; en terwijl zij de gapende bevolking aan de mijnschacht op zij duwden, riepen: „Gaat weg! Gaat weg! Wij willen onze Fransche broeders redden!" Ja, waarom zouden de Franschen en de Duitschers niet even goed over elkaars grenzen kunnen stormen om elkaar te redden, als ze nu op elkaar losstormen om elkaar te verderven?...... Het wordt meer en meer duidelijk, dat er zich in deze dagen met snelheid een nieuwe antithese voltrekt, zóó ontzaglijk als de wereld nog nimmer aanschouwd heeft, die alle kerken en alle partijen in tweeën zal splijten: de antithese tusschen de lafhartigen, die geen geloof hebben, en het volk die moed grijpen, om zich, ook tegen het instinct van zelfbehoud van ons kuddeleven in, te onderwerpen aan den wil van den levenden God!......

„Als ze nog een lied zingen, het zal het heldenlied zijn, waarmee een dichterziel aldus het Koninkrijk Gods toespreekt:

Kunt Gij alleen worden doordat wij vergaan;
het komt op geen verbruikte harten aan !

Kunt Gij alleen bloeien zoo ons hart verdort
en groeien wanneer dat verbrijzeld wordt, —

Zoo weet Ge immers dat ik mijn hart gaf,
en niets bedong, want dat waar' klein en laf, —

Zoo bid ik nimmer dat Ge mijn hart spaart;
op d'andere schaal zweeft het geluk der aard.

Hoeveel duizend harten ook noodig zijn,
Ge moogt ze nemen, en de prijs blijft klein.

De prijs blijft klein voor het mensche-geluk,
Al gaan duizendmaal duizend harten stuk."

* * *

Begin 1918 werd in duizenden exemplaren verspreid: „Soldaten en arbeiders staakt!" door B. de Ligt. Het draagt tot motto een woord van Truus Kruyt-Hogerzeil: „De regeering kan een volk niet vermilitariseeren, indien een volk zich niet vermilitariseeren laat". Angst, nood en begeerte drijven den proletarier ertoe zich te laten uitbuiten en als oorlogstuig te doen gebruiken. Zoowel christendom als socialisme worden door de groote massa in de practijk voortdurend verloochend. Wat vooral zoek is, is het verantwoordelijkheidsbesef van den arbeider ten opzichte van zijn eigen werk.

Herinnerd wordt aan een tweede woord van Truus Kruyt: „De arbeiders gevoelen niet meer als alles overheerschenden wil den drang in zich, zich van het kapitalistisch stelsel te bevrijden. Het kapitalisme heeft, als het grootste onheil, dit in hen bewerkt, dat het hun gedachtenleven heeft verdorven, dat het de ziel in hen heeft gedood. De arbeiders kennen zich niet meer als menschen met menschelijke waarde en verantwoordelijkheid tegenover elkander. De arbeiders zijn gewoon geraakt, alles voor geld voor het kapitalisme te doen; zij verkoopen hun arbeidskracht, zij moeten dit doen en zij zijn zoozeer door de ellende gedrukt en het kapitalisme heeft hun toestand zoo erbarmelijk gemaakt, dat zij aan niets anders denken, dan voor loon te arbeiden, dat zij niet meer van hun mensch-zijn afweten, dat zij zich niet meer afvragen of hun arbeid niet hun mensch-zijn vernietigt. De arbeiders zijn gewoon geraakt geen verantwoordelijkheid meer voor hun arbeid op zich te nemen; het komt er niet op aan, wat zij arbeiden, als zij maar een goed loon ontvangen."

Herinnerd wordt aan de verklaring van den amerikaanschen assistent-secretaris van het ministerie van arbeid, die schreef: „Door de tooverachtige kracht der arbeiders, zijn er in 4 maanden tijds veertig nieuwe steden uit den grond verrezen, die een millioen werklieden zullen huisvesten, en duizend nieuwe schepen zullen spoedig de zeeën doorkruisen, aldus getuigende van den trouw der arbeiders. Onze monster-kanonnen zullen aan het Westelijk front in Europa spoedig hun stem doen hooren voor de Amerikaansche loontrekkers! De arbeiders kunnen den oorlog morgen doen ophouden, maar niettemin duurt de oorlog voort. Ziet naar de werven! Geen man, die werkloos is. Ook honderdduizenden stuwadoors en zeelieden doen trouw hun werk. Al hun handelingen toonen dat de Amerikaansche arbeiders niet terugschrikken voor eenigen last die hun burgerschap hun oplegt. De arbeidsgeschillen die ontstonden hadden uitsluitend betrekking op loonkwesties. Nergens was er één staking tegen den oorlog gericht". Nood, angst en begeerte van het proletariaat houden de „nationale weerbaarheid en den internationalen wereldkrijg in stand. De meerderheid van alle legers zijn proletariërs". Het is noodzakelijk dat het proletariaat zijn zelfrespect hervindt en zich niet tot alles leent. Daarom is noodzakelijk „gedurige, blijvende, permanente staking" van de vervaardiging van alles wat verdelgt en vernielt. Alle tijdelijke stakingen, ook in den gewonen loonstrijd, behooren op maatschappelijke omwentelingen te worden gericht. In spannende tijden zullen ze al meer massaal worden, en, voortdurend nauwer samenhangende, tot algemeene werkstaking voeren. In ieder geval hebben de arbeiders, die ernst met hun christendom of hun socialisme maken, door middel van doelmatig toegepaste massale en algemeene stakingen op critieke oogenblikken de regeeringen te verhinderen om misdaden te begaan.

* * *

Ook schrijver dezes, toen nog roomsch-katholiek, had zich op zijne wijze reeds vroeger zeer in 't bizonder tot zijn roomsche geloofsgenooten gewend. Want de roomsche kerk is geweldig achterlijk in de bestrijding van het militarisme. In „Christus en de katholieke herders dezer tijden" in Juli 1915 poogde ik de roomsche geestelijkheid in dit land voor de antimilitaristische idee belangstelling in te boezemen. Later deed ik dat in korte vliegende blaadjes, waarvan o. a. het volgende (waarin ik juist mijn eigen bekeering-in-dit-opzicht beschrijf) kenmerkend is:

„Opstandingsdag 1917.

„Medemenschen, Gij, die op het Paaschfeest tot de H. Communie of tot het H. Avondmaal genaderd zijt, ik heb een woord tot U. Want het is juist onder de overdenking na die vrome handeling, dat ik inzag: de onmogelijkheid om een innig-doorleefde „vereenzelving met de gezindheid van Jezus Christus" te doen samengaan met deelname en voorbereiding tot deelname aan de onderlinge moord, de onderlinge vergiftiging, de zelf-meê-geschapen hel, waarin wij lijden.

„De paus blijft zulks rijmen, het is waar; 100.000 priesters in de verschillende legers staan elk-ander dagelijks naar het leven; aalmoezeniers en veldpredikers helpen dezen toestand bestendigen; doch, waar het blijkt dat de meesten der officieele „geestelijken" onzer dagen, hoe ook uitstekend dikwijls in andere opzichten, tot nu toe geen onmiddellijke ernst maken met het „hebt uw vijanden lief", daar moeten wij, persoon voor persoon, onzen eigen „geest" gebruiken om zelf te denken en beter dan vroeger nagaan, of het: „onderzoekt alle dingen en behoudt het goede", zelfstandig toegepast, ook in de wereldcrisis die wij nú doormaken niet spoediger zou kunnen meêwerken tot Verlossing.

„Wij willen toch niet blijven: menschen „die niet weten wat zij doen". Vanaf het Kruis klonk dit als een verheven verontschuldiging, maar redelijke en dankbare wezens kunnen dit niet overnemen als omschrijving van hun Eer.

„Denkt dan ook eens met deze enkele regels meê, ook gij, mijn broeders-priesters en -predikanten, die nog niet geheel en al door de „oorlogsrazernij" zijt bevangen; peins hierover, alléen, stil, in „uw binnenkamer"; uit den schok met uw vroegere meeningen zal dan nieuw inzicht voor u geboren, door de stem van uw Geweten de eigen gedragslijn in deze voor uw persoon worden bepaald.

„Als wij gedurende de Communie, met de handen voor het gelaat, diep-delvend' in onze ziel, overdenken wat wij doen: „ons vereenzelvigen met Jezus Christus", „den Vredevorst", „den Goeden Herder", „die niet kwam om te verderven, maar om te redden wat verloren was", die den Samaritaan even liefhad als den Jood, die zich gaf als een rantsoen, als een losprijs, als een „Middelaar tusschen God en de menschen", dan zien wij tevens in den geest honderdduizenden onzer medemenschen eveneens zoo neergeknield, in Belgische, in Duitsche, in Engelsche, in Fransche, in Italiaansche, in Russische kerken, och! overal en opeens beginnen de oude kerkgebouwen van hun fundamenten op geheimzinnige wijze los te komen en, gevuld met

hun in aandacht verzonken geloovigen, gaan zij verglijden, onhoorbaar, naar een reusachtige verzamelplaats, ergens waar Nederland en België en Duitschland en Frankrijk elkander bijna raken, ongeveer waar Luxemburg is gelegen en dáár stellen zij zich op in een droeve ronde van aanklacht en smeeking. En als dan bij het eindigen der plechtigheden, de kerkdeuren, verbaasd zich tegenover elkander openen en de communicanten der onderscheidene nationaliteiten staan van aangezicht tot aangezicht met Jezus' geest in hun geest en een rauwe kreet, een ruw bevel tot onderlinge moord (wat is oorlog anders?) zou scheuren door de lucht: ik vraag het u: „zouden zij het doen"?

„Ja,...... als zij nog niet „wisten, wat zij deden."

„Neen echter, tot in eeuwigheid Neen, als zij blijven in den geest van hun Paaschcommunie, van hun H. Avondmaal, van hun Opstandigsfeest, van hun Wedergeboorte, van hun Albroederschap, van hun kameraadschap-ultra-montres, over alle bergen en grenzen heen, van hun menschelijke saamhoorigheid, als zij trouw blijven aan het Ideaal, zooals dat lichtend door de Geschiedenis gaat in de hoogheilige figuur van Jezus Christus.

„Durft dan breken met het moordgeweld, waarop de gansche onchristelijke maatschappij berust; er zijn reeds mannen die ons een voorbeeld geven van vernieuwing, van een herboren serfrespect, van een nieuwe fierheid; het zijn de 90 gevangen dienstweigeraars hier in Nederland en de duizenden in andere landen (in Engeland alleen 4000); zij zijn de eerste radicale en doortastende dienstnemers voor een hoogere levensgemeenschap: zij zijn slechts uiterlijk weerloos, omdat zij innerlijk zoo geducht weerbáár zijn; hóog heffen zij het „Vexillum Regis", het vaandel van den Vredevorst; met hun leven stemmen zij in met het „Sacris solemniis", opdat naar waarheid: „recedant vetera, nova sint omnia, corda voces et opera": „het oude wijke, alles nieuw zij, harten, stem en werken".

„Geesteshelden, die in practijk brengen het woord van Jezus: „Steek uw zwaard in de scheede, want allen die het zwaard nemen zullen door het zwaard vergaan"; die in practijk brengen het woord van de Koningin: „Christus vóór alles"; die in practijk brengen het woord van den Paus: „Omnia restaurare in Christo: alles herstellen in Christus", die in practijk brengen het woord van Kuyper: „De staat wijke voor het geweten, óók inzake krijgsdienst", die in practijk brengen het woord van Troelstra: „Gebruikt de offervaardigheid in dezen oorlog betoond eens voor den Vrede: hebt dáárvoor uw goed, uw leven veil.

„Het zijn niet alle officieele geloovigen, dat is waar, maar zij

voelen den eisch van hun tijdperk, dat geen halfheid gebruiken kan en zij volgen den weg van den Heiland, die spreekt: „Vergeldt kwaad met goed. Tot zeventig maal zeven vergeef uw schuldenaar. Wie zijn leven zal willen verliezen, die zal het behouden. Eén is Uw Meester en gij zijt allen broeders."

„Communicanten, Emmausgangers, wien volgt gij?"

In de brochure „Geestelijke weerbaarheid" besprak ik het probleem (moest het een probleem zijn na 19 eeuwen?), toen ruimer, totdat ik in „Massale dienstweigering" in 1919 mij wéér bizonder tot de roomschen richtte op zoo eenvoudig mogelijke wijze, o.a. door hun oorlogsfoto's te geven van priesters die „wapens zegenen" en „communie uitreiken op 't slagveld" naast door kolfslagen ingedeukte en door granaatsplinters halfweggeslagen hersenpannen van menschen, die „eigen hersenen gekregen hadden, om zelf te denken". Ik gaf hun een afdruk van de namen der tot dan toe (October 1919) ontslagen dienstweigeraars (plm. 400), die ik zoo zorgvuldig mogelijk in de „Berichten over dienstweigering" geregistreerd had.

* * *

Deze vierhonderd personen waren natuurlijk niet allen „heiligen" in alle opzichten. Hessel Jongsma en anderen hebben daarover gediscussieerd. In Juli 1918 schreef ik naar aanleiding hiervan in de „Berichten over Dienstweigering" no. 37:

„'t Is een zéér critiek moment in de dienstweigeringsbeweging. Het bijeenbrengen van een 100-tal zich-principieel-noemende dienstweigeraars op fort Spijkerboor bij de Rijp, in de Beemsterstreek van Noord-Holland, heeft er toe geleid, dat de groote verschillen, die wij wel allen begrepen dat moesten bestaan bij menschen van zóó verschillende geestelijke afkomst, sterker uitkwamen; zóó sterk, dat onder de principieele dienstweigeraars zelf, stemmen van protest opgaan om die en die en die (een 25-tal) toch niet langer als principieele dienstweigeraars te erkennen. Maar dat is een teere zaak. Wat is principieel? Zij die weigeren uit christen-socialistisch, uit christen-anarchistisch, uit tribunistisch, uit communistisch, uit katholiek, uit orthodox, uit spiritistisch, uit zionistisch, uit adventistisch, uit theosophisch, uit algemeen-menschelijk principe zijn ongetwijfeld allen uit principe, uit beginsel, dus principieele dienstweigeraars. Maar gij ziet, dat ook hier de practijk méér is dan de theorie, en de geest boven de letter. Want theoretisch kan iedereen zich „principieel dienstweigeraar" verklaren maar in de practijk zijn wij er diegenen mee gaan betitelen, die den oorlog haten om den oorlog, omdat het een middel is, erger dan alle

kwaal, en die den oorlog bestrijden met de tegengestelde wapenen, met geduld, goedheid, vriendelijkheid, rust, oprechtheid, sterkte van geest, barmhartigheid, vreugde. Nu zullen echter juist menschen, die met deze middelen strijden, een ander, die gelijke daden stelt, niet spoedig betichten van minderwaardige motieven, doch als de gesprekken van sommige meestal van minder allooi, zooiets als kroeggesprekken, hun manieren meestal van ruwen afstootenden aard zijn: soldatenmanieren, dan verschillen zij nog alléén in zoover slechts van het willooze slachtvee en van de mannen, die zich even zoo willoos ter slagplaats laten geleiden, dat zij hun rauwe mogelijkheden tenminste nog in eigen hand nemen, en die voor eigen zaak benutten, maar toch en tevens verliest daardoor hun daad het element van werelduitredding, dat juist de hoogste waarde geeft aan de handelingen van den principieelen dienstweigeraar, zooals de tegenwoordige dienstweigeringsbeweging die van het begin af bedoelde en zooals is voorgeleefd door zoo goed als allen, die tot nu toe vermeld staan in de rubriek: „vrijheid officieel herkregen na gevangenschap". Het is daarom dunkt mij, niet zoozeer een kwestie van censuur, als wel een van het zéér diep laten doordringen in zoo wijd mogelijken kring, dat degenen, die zich opgeven of opgegeven worden voor deze statistiek, verwacht worden zich wél bewust te zijn, een vertegenwoordigende daad te stellen voor heel het menschelijk geslacht: een voorbeeld geven aan hun medemenschen, hoe 't allereerst, 't allerbest, 't allerspoedigst aan den oorlog een eind te maken. —"

Maar terwijl bij het uitzetten der beweging het moeilijk is slechts diegenen te vereenigen, die sommigen „18 karaats" zouden noemen, blijft de geest der meest-bewusten en sterkstgevormden voldoende doordringen. *En de ruwste klant die dienstweigerde heeft méér werk gedaan ter bestrijding van den oorlog, dan de fijnst-gehandschoende advocaat van den Anti-oorlogsraad of den pralerigsten kerkvorst met zijn automobielaltaar, zijn aalmoezeniers en zijn tot kanonnen-omgesmolten kerkorgels en klokken.*

* * *

Terwijl wij van enkele principieele dienstweigeraars meer uitgebreide verdedigingsreden aanhaalden, is het nu voor de geschiedenis der beweging dienstig, van anderen, minder uitgewerkte vertoogen naar voren te brengen, om de gezindheid waarin zij hun daden volbrachten in enkele zinnen te doen uitkomen.

C. Kriller, die gelijk wij vroeger vermeldden, reeds in 1906

weigerde, 9 maanden in de gevangenis doorbracht, en dientengevolge zelfs een lichaamsgebrek opliep, eindigde een rede tot de arbeiders, (reeds voor den wereldoorlog): „Indien wij arbeiders het moorddadige militaristische stelsel willen doen verdwijnen, dan moeten wij dat zelf doen. Wij moeten niet wachten, totdat dat gebeurt van boven af. Want het kapitalisme met zijn schare van ambtenaren, die hun geweten hebben verkocht voor een hoog tractement en een gemakkelijk leven, zal zijn despotisme zoolang handhaven, totdat de arbeiders hun de gelegenheid tot overheerschen ontnemen. Wij arbeiders kunnen alles indien wij slechts willen. Toen een van onze tegenstanders mij smalend vroeg, wat ik nu gewonnen heb, nu ik, lichamelijk verminkt, uit den dienst ben ontslagen, heb ik geantwoord:

„Ik heb de achting voor mijzelf bewaard, en ik heb aan het volk getoond, en andere dienstweigeraars met mij: dat de wil van één arbeider sterker is, dan de macht van alle kapitalisten".

Postma die 14 Aug. 1917 vrijkwam na 10 maanden gevangenis, verklaarde de eerste maal, voor den krijgsraad te Arnhem, dat zijn socialisme hem verbood de wapens te dragen; hij beschouwt het militarisme een africhten tot menschenmoord, waaraan hij niet wil medewerken en waartegen hij het zijn plicht acht op te komen door dienstweigering. Hij verklaarde eveneens, de tweede maal voor den krijgsraad, geen haat te koesteren tegen de menschheid en meende haar niet te dienen door het geweer op den schouder te nemen; zijn socialisme verbiedt hem integendeel dit te doen.

Wijngaard verklaart voor den krijgsraad te Arnhem dat het optreden van politie en leger tegen de burgers in Amsterdam hem had gesterkt in zijn overtuiging.

Nico Kramer, secretaris der afd. Delft van de I. A. M. V. riep onder het gaan naar de gevangenis: „Geen man en geen cent voor het militarisme".

Een mij persoonlijk zeer goed bekend dienstweigeraar schreef: „Ik hoop elk jaar den datum van mijn dienstweigering te gedenken als een feestdag, waarop mijn menschzijn de overwinning behaalde op mijn laffen angst".

A. Jansen wil wel arbeiden voor de gemeenschap en voor vrijheid, gelijkheid en broederschap, maar niet als willoos werktuig van het militarisme, dat blinde gehoorzaamheid eischt en hem zou kunnen bevelen te schieten op vader en moeder.

Jellesma was na 't overlijden van zijn moeder, door smart tot het inzicht gekomen, dat militarisme 't onmenschelijke beoogt en had daarom besloten nooit meer aan een oproep tot dergelijken dienst gevolg te zullen geven.

W. F. Haars weigerde verder aan den „dwangarbeid" deel te nemen.

Holtkamp: „Ik had het wel eerder gedaan, maar altijd heb ik het gelaten om mijn moeder. Zij is er nog tegen, maar ik kon het niet langer doen. Als ik volhield, werd ik nog gek"......

Huizinga: „Voor ik in dienst ging had ik de overtuiging, dat in het leger zelf propaganda moest worden gemaakt. Maar dat werd me in 't laatst te machtig. Er moest eerst wat gebeuren..."

Luteijn: „Ik heb — ik beken, een beetje laat — ingezien, waarom ik soldaat ben. De schreeuwende onrechtvaardigheid in verband met den dienst beletten mij op den militairen weg voort te gaan...... Ik hoop mijn schade in te halen door later anderen tot inkeer te brengen."

Beerthuis: „Ik besefte toen, welk een lafaard ik was, dat ik niet eerder geweigerd had, doch 't is beter laat dan nooit."

Landstra wil zijn mensch zijn niet langer genegeerd zien door het menschonteerend militarisme. Niet langer wou hij, dat ook nog mede door zijn schuld zooveel moedige jongens in kerkers moeten zuchten.

* * *

Buitengewoon verdienstelijk maakte zich tegenover de dienstweigeraars H. E. Kaspers van Midlaren, redacteur van „de Arbeider", vrij-communistisch orgaan voor Groningen, Friesland en Drenthe, dat in Januari 1916 het 25-jarig jubileum vierde. Dit blad bevatte den 27en Febr. 1915 reeds een uitnoodiging om te stichten een „federatieve bond tegen het militarisme" onderteekend door: C. Berkhout, Amsterdam, W. Drucker, Amsterdam, H. Eckhard, Amsterdam, Emmelot—De Jong, Amsterdam, A. Grootveld, Amsterdam, Johnnie Harinck, Den Haag, H. E. Kaspers, Midlaren, D. Klomp, Alkmaar, G. Kubbenga, Amsterdam, Joh. Kwak, Amsterdam, v. d. Nieuwkerk, Amsterdam, H. Verweij Mejan, Amsterdam, F. Wagenborg, Delfzijl, Joh. Meisner, voorl. Secretaris, Ruijsdaelstraat 114hs, Amsterdam.

In het no. van 13 Maart 1915 begint de opsomming van radicaal-antimilitaristische daden.

Vanzelf hooren we in Kaspers'blad meer de noordelijke dienstweigeraars aan het woord.

26 Februari 1916 werd J. Zuidema vermeld, en de dienstweigering aangekondigd van zijn broeder. 17 Juni 1916 Krijthe van Sappemeer en Heikens van Winschoten. 15 Juli 1916 A. Sesselaar van Foxhol, H. Koekoek van Hoogezand, Harm de Vries van Groningen en komt voor 't eerst een „dienstweigeraarslijst"

voor, volgehouden met zeldzame trouw tot op den dag dat ik dit schrijf.

2 Sept. 1916 hooren we van „Ovatie aan dienstweigeraars" en Krijthe schreef uit Assen: „Geen pen is in staat te beschrijven hoe gelukkig we ons door die warme sympathiebetuiging gevoelden. En ik kan u ook nooit genoeg prijzen om de welgemeende liederen, die door het koor ten beste werden gegeven. Toen jullie weg waren, waren we allen bijna te vol om een woord te zeggen...... Na een poosje bij elkaar te hebben gezeten, zijn we gaan zingen. En vannacht om 2 uur zijn we gaan slapen."......

Van af 28 Oct. 1916 bevat de „Arbeider" een bijna ononderbroken reeks van brieven van „onze jongens".

Zoo Klaas Haverland vanuit Millingen: „Vriend Kaspers! Ik dacht u eens een klein briefje te schrijven. M'n celletje is net schoon gemaakt en dus kan ik me op m'n gemak neerleggen te schrijven. Dus ter zake. Van den eersten dag af, dat ik hier ben binnen getreden als dienstweigeraar, dus als mensch, van dien dag af gevoel ik me gelukkig. Niet omdat het zoo prettig en gezellig is, alleen in een cel te zitten, o neen, doch het is toch oneindig prettiger alléén in een cel als mensch, dan in een militaire kudde als 'n automaat, als 'n willoos werktuig te worden gedrild en afgejakkerd......"

Postma over zijn reis: „Ik kan u melden, dat ik een beste reis heb gehad. Bijna allen militairen als mede-reizigers. Een burger kwam in Leeuwarden bij ons en deze bespeurde al spoedig, dat er iets ongewoons aan de hand was en begon met mij te spreken, waardoor ik de gelegenheid kreeg ook aan al de andere mede-reizigers, allen militairen, mijn gevoelens te openbaren. Ik ontving van bijna allen sympathiebetuiging. Allen drukten mij de hand en wenschten mij volharding toe !"

23 Dec. 1916 schrijft G. Julianus uit de provoost te Vianen: „Als ik andere keeren weer van verlof terug moest, viel het me elke keer zwaar om van huis te gaan, terwijl ik me, toen ik gehaald werd zoo ruim en zoo gerust gevoelde, omdat ik wist, dat ik nu niet weer ging meehelpen de menschheid te vernietigen, doch integendeel. Nu durf ik ook gerust voor den krijgsraad te verschijnen en zooals Luther zeggen: „Ik kan niet anders."

Bottema op zijn verjaardag in 't no. van 13 Jan. 1917: „Onze vriend Kaspers schreef, dat ik minstens 100 kaarten en brieven moest ontvangen. Welnu......ik ontving niet minder dan 146 brieven, kaarten en ansichten...... Ik geleek veel op een brievengaarder van een boerendorp......".

Bottema schreef uit de kazernegevangenis te Leeuwar-

den: „Wat moeten die rijke menschen een hart van steen hebben, bij zooveel lijden in de maatschappij. En dan denk je weer aan Jezus: die van de twee rokken er een wilde wegschenken. Ziet dan zou ik Jezus (als hij er geweest is) lief kunnen hebben. Maar de christenwereld van tegenwoordig, die veracht ik uit den grond van mijn hart. Daar walg ik van, nu nog meer dan ooit".

Hier moet ik het „onderhoud" inlasschen tusschen Jacob Lange, die na 2½ jaar gediend te hebben de wapens neer smeet, en „zijn" kapitein. Toen deze hem vroeg, waarom hij hem „zoo vuil aankeek", antwoordde Jacob: „omdat ik walg van het militarisme". En toen de ander doorging met te vragen of hij wist hoeveel straf daar op stond, was het: „dat moet jullie maar uitmaken".

10 Maart 1917 schrijft Sam. Mozes aan zijn vrouw, op een bekende wijs van Speenhoff :

Mijn lieve vrouw, zooals je wel zult weten,
Heb ik vandaag ruim dertien week gezeten,
Maar 't schijnt me toe, of was 't maar een week,
Och beste vrouw, ik ben zoo goed op streek.
Ik ben zoo blij dat ik het vol kan houden,
En dat 'k op jou zoo eenig kan vertrouwen,
Dat stemt me blij en geeft me nieuwen moed,
Alles te dragen wat 't lot nog komen doet.

Had ik gedaan, zooals ze allen deden,
Dan had ik nou niet in de kast gezeten,
Dan was 'k geworden een Nederlandsch soldaat,
Of zoo wij 't noemen: gelijk een automaat.
Op bevel moest 'k loopen dan en exerceeren
En wat erger is: op menschen schieten leeren ,
En brengen eens misschien die kunst dan in praktijk
In 't belang van al wat groot zich noemt en rijk.

Dat is niets voor mij: ik wil geen menschen dooden,
Ik luister naar één van de tien geboden......".

14 April 1917 schrijft Otten : „Hier in de kazerne kan ik ze 's avonds vaak hooren zingen: „Hou je goed mijn jongen", en zelf hebben ze het boevenpakje aan! Dan denk ik vaak bij mij zelf: die arme menschen weten niet wat ze zingen en ze begrijpen niet waarvoor ze opgeleid worden. En velen zeggen ook: „als ik maar vrijgezel was, dan zou je eens zien wat ik deed", maar dat kan men net zoo goed doen, als men getrouwd is. Als de vrouw het ook maar begrijpt,......"

Dirk Postma in 't no. van 12 Mei 1917 vanuit het Huis van bewaring te Arnhem als hij pas 2 jaar tegen zich heeft hooren eischen: „En zoo kwam ik dus Vrijdag 20 April wederom in m'n celletje terug met m'n cadeautje (plus m'n vaderlandsliefde) in m'n gedachten zingende:

We gaan nog niet naar huis,
Nog lang niet — nog lang niet,
We gaan nog niet naar huis,
De heeren zijn niet pluis.

„En onwillekeurig schoot ik nu en dan in een lach, omdat men niet schijnt te beseffen, dat naar de storm toeneemt, ook de golven zullen klotsen. Toen ik echter Zaterdagmorgen 21 April naar beneden werd geroepen om m'n uitspraak te hooren, meldde de secretaris mij, dat de krijgsraad de uitslag had bepaald tot 1 jaar militaire gevangenisstraf zonder ontzegging; ik ben daarvan in hooger beroep gegaan. Een klein onderhoud met den secretaris bracht hem tot het uitlaten van de volgende woorden: „Julie bent nog gelukkig geweest, want in de volgende maand slaat het op". (Woordelijk uitgesproken). Het kwam me dus voor, dat men van de rechtzaal een marktterrein gaat maken, als had men met levensmiddelen te doen, waarvan men zegt: in de volgende week zijn ze duurder. Ik kon dan ook mijn lachen niet bedwingen en dacht onwillekeurig aan het liedje van den Jood:

Hier is Japie met z'n kar,
Heden nog „vijf cents bazar",
'n Stuver 'n kop en schutteltje,
Morgen is 't een dubbeltje."

2 Juni 1917 hooren we G. Nap van Oldenhove: „De strijd zal mij nog wel zwaar vallen, omdat ik zonder middelen van bestaan ben en mijn vrouw en kind dan ook geen kostwinner meer hebben. Maar als de nood op het hoogste is, dan zal de redding ook wel nabij zijn. En daarom Kaspers, laat dan dit onze strijdzang wezen:

Wien werkmansbloed door d' aderen vloeit,
Van alle leugens vrij,
Wie voor het volk van liefde gloeit,
Die doe de daad als wij.
Kom broeder, breek de wapens stuk,
Met vast beraden hand,
Wij willen nimmer oorlog weer,
Geen vorst, geen vaderland."

23 Juni 1917 is Jan Smid van Stadskanaal in actie in de Wilhelminakazerne van Assen. Eerst vroeg een sergeant hem, waar zijn militairpakje was gebleven. Toen Smid hem vertelde waarom dat weg was, haalde de sergeant er een majoor bij, die zeide: „Dan heb ik de eer u in arrest te stellen". Dinsdagmorgen moest hij voor de compagnies-kommandant verschijnen, die sprak van doodschieten, 6 jaar gevangenisstraf, enz. Toen hem gelast werd zijn werkpak aan te trekken, zei Smid: „Zoolang ik mijn volledig verstand nog heb, nooit weer".

30 Juni 1917 hooren we van v. Zalingen die op fort Everdingen terugkwam in burger en tot zijn makker op 't telefoonkantoor zei: „Jongen 't spijt me, dat je nu morgen voor mij dienst moet doen, maar ik doe het niet langer, ik weiger".

Uit Gilze-Rijen deelt K. Mulder mee: „Ik heb de boel er bij neergegooid".

Op 8 Sept. 1917 schrijft de moeder van Siert v. d. Laan (no. 401, strafgevangenis, Groningen) na het bezoek aldaar: „Ik wist niet wat ik zag, dat hij er zoo goed uitzag en dat hij zoo vol goeden moed was. Hij schreef altijd: als moeder maar moed houdt, ik wel hoor. Maar nu ik hem zelf heb gezien, nu moet ik het wel gelooven. Nu Kaspers, hij houdt moed en strijdt met plezier en ik zal met hem strijden zoo goed als hij doet. Wel is het een stoere strijd, om je zoon zoo te bezoeken voor eene moeder, om te zien dat hij daar achter de tralies staat om met haar te spreken".

Iedereen echter doorstaat dit niet. Zoo de vrouw van Ringia die tijdelijk krankzinnig werd. Gelukkig echter is zij thans weer hersteld.

27 Oct. 1917 de typeerende lotgevallen van den principieelen dienstweigeraar Stam. In 1914 was hij als vrijwilliger in dienst gekomen. „Ik was toen bepaald blind, doof en stom schrijft hij, maar hoe kwam dat? 3 broers in dienst, elk een rang bekleedende, mijn vader serg.-majoor, ik hoorde niets anders dan over dienst praten, dan daar nog bij erg christelijk opgevoed. Van mijn beroep ziekenverpleger zijnde, zeurden ze mij net zoolang om het hoofd om te teekenen dat ik 't ten slotte deed, maar o vrienden! toen ik er eenmaal in zat, toen bespeurde ik pas, waaraan ik mij had overgeleverd. Ik kon mij er niet in schikken deserteerde steeds, zoodat ik straf op straf had en ten slotte in Hoorn, ja zelfs in de gevangenis terecht kwam. Daaruit weer terug komende, heb ik het nogmaals geprobeerd, maar ik zeg u nogmaals: het is mij onmogelijk, ik kan er niet langer in doorbrengen, 'k ben weer op stap gegaan, tot ze me opnieuw arresteerden en heb toen besloten maar meteen te weigeren en nimmer weer de wapens op te nemen".

In 't no. van 3 November 1917 wordt verhaald hoe Ribbels nog maar een dag in Nijmegen met Luiten in arrest zat, „toen een luitenant hem kwam vragen, waarvoor hij daar zat. Toen Ribbels antwoordde: „Voor dienstweigering", hernam hij: „Nu, je bent een flinke kerel". En tot de anderen zeide hij: „Je moet maar flink naar hem luisteren".

26 Januari 1918 wordt vermeld: „Arend Pieper van Groningen, die aardige jongeling, echt natuurkind zouden we zeggen, die we bijna niet anders kennen dan blootshoofds en die zoo dikwijls op z'n urenlange wandeltochtjes, wanneer z'n weg over Midlaren leidde, 'n tijdje bij ons verpoosde, altijd frisch van lichaam en frisch van geest. Hij moest verleden week opkomen als milicien lichting 1918. „Ik weigerde natuurlijk", schrijft hij ons, „waarop ik aan de zorgen van een sergeant werd toevertrouwd, die er wel voor gezorgd heeft en nog steeds zorgt, dat er geen onheil met mij geschiedde. Waarom anders die voorzorgen om mij in een kamer op te sluiten met 2 deuren er voor. In dat verblijf zit ik nu nog tot zeer groote tevredenheid van mezelf en m'n makker. Het is voor mij een vreugde u te kunnen melden, dat ook ik metterdaad heb kunnen toonen, de algeheele weerloosheid voor te staan en alleen daar heil van verwacht voor de menschheid".

6 Juli 1918 vermeldt de „Arbeider" het geval van Pietens, die de hongerstaking toepaste: „De dokters kwamen elken dag bij ons in de cel en ze wilden mij steeds onderzoeken, doch ik wilde het niet hebben. Een van die heeren zeide den 12en dag: „we zullen je laten liggen tot je geen vin meer kan verroeren" waarop Pietens antwoordde: „Mij best, ik vraag je toch nergens om". Nu, des Zaterdags kwamen ze om Pietens weg te halen. Eerst had hij er absoluut geen trek in, maar er was zoo'n kwajongen met 'n ster bij en die maakte zooveel praats van „aanpakken" en iets dergelijks, dat P. tegen hem zeide: „Ik heb in 17 dagen niets gegeten, maar jij moogt nog gerust bij mij komen dan gebruik ik je nog voor mijn ontbijt". Maar hij wilde het die arme, domme militairen niet moeilijk maken, want ze hadden heelemaal geen trek om hem aan te pakken en toen zeide hij, „weet je wat jongens, ik zal met jullie meegaan".

In 't no. van 10 Aug. 1918 schrijft Etsko Nap uit Finsterwolde: „Ik wil u even melden, dat ik vrijwillig in het vredesleger ben getreden en afstand gedaan heb van mijn rijksbetrekking als soldaat bij het eerste regiment infanterie in de Harskamp...... Ik heb er enkel maar spijt van dat ik het niet eerder gedaan heb. Maar enfin, daar is nu niets aan te doen, ik zal nu trachten mijn geweten te zuiveren."

September 1918 kon gemeld worden: „Fort Spijkerboor schijnt al zoo overladen met dienstweigeraars te zijn, dat er 'n tweede fort en wel aan de Nekkerweg bij Purmerend voor de dienstweigeraars is ingericht. Wij ontvingen deze week dan ook wel 'n 20 nieuwe adressen voor dit fort".

In de „Arbeider" van 14 Aug. 1918 uit het „Verweer van P. R. Stel" voor den raad van onderzoek :

„In zo'n lichaam voeren 'n kapitein en 'n luit'nt het woord. Wat mij betreft trof ik het nog al. Ik vond het altans heel gemoedelijke lui.

„K. is: kapitein.

„O. is: ondergetekende.

„K. Waarom weiger je dienst?

„O. Omdat m'n geweten me verbiedt me te laten opleiden tot moordenaar.

„K. Ik voor mij acht 't militarisme noodzakelik. U niet?

„O. Een ezel houdt van 'n distel, 'n ander dier van 'n zonnebloem. Verschil van smaak hé? Maar als u 't militarisme noodzakelik vind, doet u goed er aan mee te werken. Ik acht 't niet noodzakelik en werk er dus ook niet aan mee.

„K. Heb je dan niets voor je vaderland over?

„O. M'n vader heeft evenmin land als ik. Of ik door de Hollandse kapitalisten word uitgezogen of door Buitenlandse parasieten is voor mij 't zelfde. Is de grond van Holland anders dan de Duitse of Engelse? Of geldt het de spraak? Dan is m'n vaderland heel klein, want ze spreken overal anders als in Groningen.

„K. Heb je dan niets over voor de koningin?

„O. Waarom?

„K. En wel voor je moeder?

„O. Wel voor mijn moeder. Die geeft desnoods haar leven voor me. Koning, koningin of keizer...... Ze eischen je geld en werkkracht...... de een wat meer de ander minder, maar allen zooveel tot je niets overhoudt.

„K. Nederland is te zwak om aan te vallen, die voert dus zeker verdedigingsoorlog.

„O. Stel u voor 'n bosch met 3 partijen roovers: 2 sterke en 1 zwakke. De zwakke kijkt waar ie zich bij aan moet sluiten om niet te verliezen, maar een roover blijft het. Zoo ook Nederland.

„K. Ben je pro-duits of pro-engels?

„O. Pro-mens.

„K. Jullie bereiken je doel toch nooit.

„O. Dat zei men van meer dingen, bijv. geheelonthouding, kristendom en de eerste trein bijv. tusschen Amsterdam en

Haarlem. Zelfs 'n geleerde man als mr. Jakob v. Lennep, schreef daarover in 'n brochure: „het menselik organisme is niet bestand tegen een zo snelle verplaatsing".

„K. Ter zake. 19 Juli voor den krijgsraad."

* * *

In de „Vrije Socialist" werd de dienstweigeringsstrijd ook aan één stuk mee doorgestreden.

8 Sept. 1915 trof mij sterk het hoofdartikel aanvangend: „Als de Bergrede de Magna Charta (de grondwet) is van het christendom, zooals Herder haar noemt, dan is er geen sprake van dat men den oorlog van christelijk standpunt kan verdedigen. Alleen wanneer men zich schuldig maakt aan opzettelijke verdraaiing kan men twee dingen als christendom en oorlog met elkaar in overeenstemming brengen evenals water en vuur."

In 't no. van 4 Dec. 1915 schrijft Harm de Vries in een debat:

„Onze namen zijn gelijk aan uniformen, naar behoeften en omstandigheden worden zij verwisseld.

„De Jonge (een debater over dienstweigering) weet wel niet wie ik ben, een onbekende komt hem zoo maar plotseling in het vaarwater. Gaarne zou hij een stempel, een naam op mij gedrukt hebben, zooals socialist of revolutionair. Als hij mij maar in een enge partij had kunnen drukken, dan was het in orde geweest. Welnu, ik wil in 't geheel geen naam dragen, zelfs op den naam van mensch wil ik geen aanspraak maken, want dan zou men mij toch nog met alle gerustheid een onmensch gaan noemen. Naam-christenen en naam-socialisten genoeg. Laat hetgeen ik doe en zeg, getuigenis geven van hetgeen ik ben. Ik neem er genoegen mee, naamloos te zijn. Wij allen willen het geweld niet. Wij ergeren ons grenzeloos, als het ons wordt aangedaan. Toch gaan wij allen maar voort geweld in de wereld te schoppen, en wij verwonderen ons dan, als het in zijn voorttrillende beweging tot ons terug komt, gehoorzaam aan „de wetten van oorzaak en gevolg". Nu geef ik den menschen den raad, wat toch heel eenvoudig is: „Houd op met uw geweld, indien het u mogelijk is, en het geweld zal de wereld uitgaan."

22 Nov. 1916, 't geval van Hooiberg: „Wij vernemen dat er in de Beemster een dienstweigeraar is, die op eigen gelegenheid te Edam een vergadering belegde, waarin hij zou uiteen zetten wat hem bewoog dienst te weigeren. De zaal was stampvol. De dienstweigeraar, Hooiberg opende zelf de vergadering en gaf zich zelf het woord. Zijn „credo" luidde: Ik weiger, omdat het hanteeren der wapenen in strijd is met de leer van Christus.

Ik weiger omdat ik geen oorlogsgruwelen voor mijn rekening mag nemen. Ik weiger omdat ik mij niet wil laten slachten voor het kapitalisme. Ik weiger omdat ik de slavernij niet wil handhaven, mij niet wil verlagen tot handlanger der kapitalistische maatschappij. Ik weiger omdat ik heil verwacht van de persoonlijke daad. Of we al klagen over den oorlog helpt niet. Woorden zonder daden brengen de menschen geen stap vooruit. Dit ziet men bij de soc.-dem. partij in Duitschland. Daar is men voornamelijk op machtsvorming bedacht geweest. Met resoluties meende men voldoende invloed te kunnen uitoefenen. Wat gebeurde echter? De partijgenooten trokken gewillig naar de fronten. Als met haar gaat het met elke partij, waar de individu op den achtergrond komt te staan. Spreker gevoelt daarom niets voor den Oorlog-Raad. Ik weiger omdat ik geen moordenaar wil zijn. Nu kan men wel zeggen dat het zoover nog niet is, maar ik wil geen huichelaar wezen. Door nu te weigeren weet de staat wat hij aan mij heeft. Ik weiger omdat ik niet wil vechten voor de glorie van het imperialisme. Ik weiger omdat ik mij niet wil laten breken. Ik weiger omdat ik de oorlogsellende met een daad wil bestrijden.

„Een ter vergadering aanwezige sociaal-demokraat sputterde wat tegen, maar...... ook dominee Klein vroeg het woord en...... Ds. Klein, het woord nemende, zegt dat het schijnt alsof de spreker en de debater mijlen ver van elkander afstaan, en toch is dit niet zoo. Aan de persoonlijke daad moet stellig groote waarde worden gehecht, doch wie meent dat het op machtsvorming niet aankomt, vergist zich. De arbeiders moeten zich organiseeren, zullen zij de kapitalistische wereld kunnen veroveren. De spreker had echter gelijk, dat machtsuitbreiding alleen niet voldoende is. Niet alleen uitgebreidheid, doch ook diepte is noodig. Ds. Klein gelooft wel dat de theorie wat te veel hoofdzaak is geweest. Dit weten de sociaal-democraten trouwens zelve ook wel. Maar de oorlog heeft de sociaal democraten verrast. Zij hebben zich door het nationalisme laten meeslepen. Thans is evenwel een minderheid opgestaan, die tot bezinning kwam. Na den oorlog zullen de sociaal-democraten zich afvragen, hoe zij in 't vervolg tegenover een komenden oorlog moeten staan. Spreker richt vervolgens het woord tot den heer Hooiberg. Hij wijst hem op de moeilijkheden, die nog wachten en herinnert aan de woorden: Wie zich aangordt roeme niet als een, die den gordel weder aflegt. De gevangenis wacht u, zegt spreker en men zal alles doen om u tot andere gedachten te brengen. Al mogen we 't hier niet allen met u eens zijn, ieder moet eerbied voor uw daad hebben. Wanneer straks de moei-

lijke tijd komt, hoop ik, dat ge zult volhouden. Spreker eindigde daarom met Hooiberg toe te roepen: Houd vol! Blijf staande!"

In 't no. van 9 Mei 1917 staat een typeerend voorbeeld van 't optreden van een krijgsraad — den haagschen — tegenover v. Woggelum. „Weet u wel — zeide de president — wat daarop staat, weet u wel dat ge dan de wetten overtreedt en dat dit wordt gestraft? Natuurlijk wist v. Woggelum dat, hij was niet over één nacht ijs gegaan. Maar hij zou alles dragen. Zijn besluit had hij genomen na langdurig en rijp overleg. Welnu — dan wordt ge in een cel opgesloten, en dat is niet aangenaam — aldus meneer de president. Ja, dat weet ik, maar het is niet voor een misdaad. Zeer zeker — zeide de president — en dat bedoel ik ook niet. Maar ik wil u er alleen op wijzen: Dat het verblijf in de cel uw lichaam zou kunnen schaden? Ge kunt er ziek worden. Waarop v. Woggelum zeer terecht de opmerking maakte, dat de heeren dan moesten zorgen dat de cellen wel goed waren om er als mensch in te vertoeven. Intusschen wij mogen den president zeer dankbaar zijn voor die verklaring. Wij wisten het reeds van hooren zeggen, dat de cel een mensch schaadt, maar nu weten wij het uit den mond van den voorzitter van den krijgsraad".

In 't no. van 30 Juni 1917 een brief van A. Jansen, waarin hij antwoordt aan die hem in het kamp van Laren gevangengenomen hadden: „om geen ontrouw te plegen aan mijn geweten en getrouw te blijven aan mijn beginsel kan ik als anti-militarist, als anarchist, mij niet overgeven aan het misdadig militarisme. Ik erken in de eerste plaats geen gezag en in de tweede en derde plaats geen staat en geen regeering. Ik weet wel dat ik in deze samenleving mijn beginsel niet konsekwent kan doorvoeren, maar ik wensch er toch zooveel mogelijk aan tegemoet te komen. — Zoo, zoo, maar stel u nu eens voor dat ook ons land onder den voet geloopen was net gelijk België, en gij hadt hier ook van huis en haard moeten vluchten met vrouw en kinderen, vindt gij het dan niet beter, om het land, wat toch ook uw vaderland is, te verdedigen? — Ik zei hem dat ik vaderlandloos was, en de vijanden die er dan zijn, zitten net zoo goed in als buiten het land. Want ik geef u de verzekering, en vooral in de branche van Arbeid, waar ik van leef, namelijk stoomheier, dat wanneer ik eens 'n tijdperk van werkeloosheid mee maak, en den huisbaas, en anderen, niet kan betalen, ik onherroepelijk op straat gezet word door diezelfde regeering van dat vaderland, waar zij mij nu toe willen dwingen om het te verdedigen, wanneer zij het op hun kommando noodig achten...... Daar moest ik mij nog eens voor verantwoorden bij denzelfden meneer den kompies

kommandant, die mij de woorden van stumpert en stakkert en laag egoist toevoegde, omdat ik de krijgsartikelen en dat vonnis niet wilde onderteekenen. Ik zei hem: Ach, dat schelden ben ik al van u gewend, dat weet ik nog van den vorigen keer, en ik sta er machteloos tegenover. Maar dat zeg ik u, u krijgt mijn handteekening onder dergelijke geschriften niet, en of u nu zegt, dat ik een egoist ben of geen principe heb, of nog veel meer van dat moois, ik ga van mijn ingeslagen weg niet af. En die man lag het mij warm aan mijn voeten, trots dat hij het zelf ook te kwaad kreeg naar mijn meening, want hij zei: Ga maar heen, ik hoop je nooit weer onder mijn oogen te zien. Nu, dat spijt mij, ik had mij juist voorgenomen, om dien persoon niet meer te antwoorden. Ik zal nu maar geduldig afwachten op de dingen, die volgen, want geduld en kalmte kunnen mij hier redden. Verder heb ik gehoord en gelezen, dat ze in Haarlem en elders flink werken voor het anti-militarisme, en dat doet mij in mijn eenzaamheid goed. Ik hoop dan ook maar, dat het geen nieuwtje is, en dat zij, die voeling hebben voor het anti-militarisme, dagelijks op de bres zullen staan om er propaganda voor te maken, en niet alleen dat, maar ook tegen het hersenvergif, dat demoraliseerende stelsel de alkohol, den strijd opgevat. Verder wil ik eindigen, en u opwekken ten strijd, dan nog een sympathiebetuiging aan de Haarlemsche Grondwerkers Vereeniging V. Z. O. S., hopende dat vele organisaties daar een voorbeeld aan zullen nemen."

In 't no. van 12 Dec. 1917 schrijft H. B. Toebes omtrent het voorstel van het oorlogsministerie om den dienstweigeraar andere „diensten" op te dwingen.

„Doch thans wil men aan dien nuttigen arbeid ook dwang paren, men wil ons dwingen om voor een hongerloon en onder dwang te werken. Dank u, zegt de dienstweigeraar, ik ben altijd nuttig geweest, en in 't algemeen belang werkzaam, dus daarvoor behoef ik door de regeering niet geprest te worden. Trouwens een dienstweigeraar is iemand die zich bewust is „mensch" te zijn en geen nummer of machine, iemand die niet geprest behoeft te worden om nuttigen arbeid te doen, want nuttigen arbeid doet hij altijd, maar ook iemand die zich absoluut niet laat pressen, want hij ziet juist in dat pressen een grooten geestelijken en zedelijken achteruitgang van de bevolking en daar kan, mag en zal hij nooit aan medehelpen. Wil men echter aan de bezwaren van zijn geweten tegemoet komen, wil men hebben dat hij nuttig werk doet? Geeft den dienstweigeraar dan terug aan zijn vrouw en kinderen, laat hem vrij werken in de maatschappij en zijn arbeid is nuttig, zijn geweten blijft vrij. Als de auto-

riteiten het hier eens mede wilden probeeren, dan zouden zij verstomd staan aangaande de resultaten. Geen urenlange debatten, geen lapmiddeltjes, dat alles baat beslist niet. Neem het radikaalste middel ter hand en laat ons vrij, alvorens dat niet geschiedt zullen de dienstweigeraars in hun kerkers moeten blijven zuchten. Want hun geweten verbiedt hun niet alleen om mede te werken aan het militaristische stelsel, maar ook aan 'n stelsel wat ons weer terug zou voeren tot de absolute slavernij."

In 't no. van 18 Mei 1918 de volgende kennisgeving aan den minister van oorlog door R. Rentenaar en W. J. Bitter van uit fort Erfprins te Den Helder: „Hiermede wilde ik u eens den toestand afschilderen hoe of men hier 2 dienstweigeraars behandelt. Wij zitten hier ieder apart in een hok, wat nog te slecht is voor een varkenshok. Dit hok dan is 3 pas breed, 6 pas lang en 2 Meter hoog en van binnen totaal hermetisch dicht. Er zitten 2 raampjes in die men heeft dicht geschroefd en zonder naden, daar komt dus ook geen lucht door en de deur is net zoo. Nu zult u zeggen, maar daar kan een mensch toch niet in leven, maar dan vergist u zich. Op Woensdag 8 Mei zat hier ook een korporaal in, Van der Walt, en die man viel dan ook bewusteloos neer. Hij heeft zoo ruim een uur gelegen tot de schildwacht die hier voorloopt, het bloed onder de deur door zag vloeien, maar die mag niet van zijn post. Na eenigen tijd kwam eindelijk de wachtkommandant en die heeft toen om een dokter getelefoneerd. Er kwam toen een burgerdokter, eene Grumwold, en die heeft den man naar het hospitaal laten brengen. Op ons gezegde dat wij steeds last hadden van zware hoofdpijn, dat het zoo geen leven is, antwoordde die dokter: „er komt genoeg lucht door het...... sleutelgat voor jullie." Om kort te gaan, wij konden het dan ook zoo niet uithouden en hebben den boel stukgeslagen, want anders stikten wij. Daar heeft zoo een hooge oome met drie sterren rapport van gemaakt en ons gedreigd dat hij wel zou zorgen dat we 14 dagen water en brood zouden krijgen. Alsof we daarmee bang zijn te maken! Onze stroozak wordt 's morgens weggehaald en 's avonds om zes uur teruggebracht en licht krijgen we ook niet, ofschoon een voorarrestant daar toch recht op heeft. Onze brieven en briefkaarten worden ingehouden, dat is verboden lektuur voor ons. We zitten nu reeds 4 dagen zonder dat we een kan of kruik drinken hebben gehad, is dat soms ook verboden voor een dienstweigeraar en toen ik (B.) op 11 Mei naar den dokter wou omdat ik ziek was, mocht dat niet van den officier van 't piket en zoo zou ik u nog meer lieflijkheden op kunnen noemen waarmede de kommandant van fort Erfprins, kapitein Roelofs, ons pro-

beert over te halen. Of het hem gelukken zal denk ik niet, want hoe meer men ons dwars zit en pest, zooveel te sterker wordt onze overtuiging. Thans doorzien wij pas goed tot welke laagheden het militarisme in staat is om een dienstweigeraar het leven zuur te maken en als antwoord op deze kinderachtigheden hebben wij besloten om, wanneer het niet vóór 15 Mei verandert, de hongerstaking toe te passen."

3 Juli 1918 wordt door Henk Eikeboom, meegedeeld: „'t Was op Donderdag 20 Juni. Minister Treub, op z'n verkiezingstournee, zou spreken in de „Harmonie" te Alkmaar, voor en over den Economischen Bond. Een groote gebeurtenis in het kleine Alkmaar! De groote Treub, de man van de oorlogswinstbelasting, de man van het: „Er zal in Holland geen honger geleden worden!" zou komen. Geen wonder dat het auditorium flink opkwam, een auditorium, voornamelijk bestaande uit de Alkmaarsche bourgeoisie, waaronder als krenten in een taart heel wat luitenants te vinden waren (de luitenants te Alkmaar doen tegenwoordig ook aan politiek, omdat er een kapitein in 't bestuur van den E. B. zit!!!). Slechts zeer enkele gewone menschen waren er, van die echte lastposten, die, wanneer er geen debat is, niet alles over hun kant laten gaan, maar die je later in 't krantenverslag terug vindt als: „een stem", of „interruptie". Wat wilde nu het voor minister Treub minder gelukkige toeval? De zaal waar de vergadering zou gehouden worden was zoo klein en de opkomst zoo groot, dat men genoodzaakt was van een achter de „Harmonie" gelegen terrein, het Doelenveld, gebruik te maken. Dit Doelenveld is tevens het exercitieterrein van de in de Nieuwe Doelen gelegen militairen, welk gebouw evenals de „Harmonie" aan het Doelenveld grenst. Behalve aan militairen bood de Doelen ook huisvesting aan een zevental dienstweigeraars; deze jongens hadden het daar in de Nieuwe Doelen, op hun vrijheidsgemis na, werkelijk uitstekend. Ze bewoonden gezamenlijk een flinke kamer, van waaruit ze op een platje konden komen dat over het Doelenveld uitziet. Is het wonder dat deze jongens die door Treub en konsorten tot maandenlang nietsdoen gedwongen worden, nu den geest van iets doen vaardig in zich voelden worden? De kans was hier mooi. Daar was een hoog regeeringsambtenaar en die moest weten dat hier dienstweigeraars waren! Vóór Treub sprak een juffie, die ook kandidaat voor de Tweede Kamer is. Toen de juffrouw haar rede beëindigd had en het daarop volgend applausje uitgestorven was, beklom de gróóte man het spreekgestoelte en zou juist beginnen te spreken, toen vanuit de bovenkamer der Nieuwe Doelen een door zeven monden luid gezongen „De Wa-

pens Neder" over het veld klonk. Ge begrijpt dat waren die lastige dienstweigeraars, die zich lieten hooren! Minister Treub moet, volgens ooggetuigen een, zooals de term luidt, „rare postzegel" getrokken hebben. Hij probeerde er tegenin te spreken, wat natuurlijk moeilijk ging, temeer daar het proletarisch gedeelte van zijn gehoor naar het hek voor de Doelen liep om daar te wuiven of te roepen, wat door het zevental beantwoord werd. Na „De Wapens Neder" volgde de „Socialistenmarsch", maar juist was de slotregel: „aan u, o volk de zegepraal!" verklonken of de deur van hun kamer ging open en de kompagnieskommandant, die zich mede onder Treub's gebenedeid gehoor bevonden had, kwam binnen, sabelkletterend en wit van zenuwachtigheid en verstoordheid. Deze, overigens voor hen heel goede man, was geheel overstuur. Hoe konden zulke...... kwajongens het wagen een man als Treub in de rede te vallen, een fatsoenlijke vergadering te verstoren! Hij zei het dan ook: „het is kwajongenswerk, en vanavond nog, hoor je, wachtkommandant?! vanavond nog, breng je ze over naar den Westerweg. Dát is nou jullie zegepraal!" Maar dien avond kwam er niets van! en ze hoorden later, dat er den volgenden dag bij den bataljonskommandant een ministerieel schrijven ingekomen was, waarin gelast werd dat de zeven boosdoeners apart — en onder streng toezicht gezet moesten worden. Tevens moesten de namen der snoodaards opgezonden worden (om er bij de bepaling van hun vonnis eens extra aan te denken?). Vier van hen gingen nu naar de Huishoudschool en de drie anderen naar de barakken aan den Bergerweg. Hoewel het spijtig was, dat het leuke troepje uit elkaar gehaald werd, had toch niemand spijt van het zingen. Minister Treub heeft nu tenminste gehoord, dat er behalve den Ekonomischen Bond en de Tweede Kamer ook nog dienstweigeraars zijn, wier vraagstuk een bevredigende oplossing verlangt".

In 't no. van 10 Aug. 1918, o.a. omtrent Jacob Drent (sommige families zooals Drent, Bouwman, Zuidema, Bishoff, Abbink, Bijker, Jansen, Postma, de Wit, zijn heele „dienstweigeraarsfamilies" geworden): „Onze kameraad Jacob Drent, heeft reeds maanden gezeten voor dienstweigering en toen zoo'n ellendigen tijd doorgemaakt door ziekte zijner vrouw, terwijl zijn vrouw tijdens zijn gevangenschap hem een kind heeft geschonken, hetwelk hij niet heeft mogen aanschouwen daar het reeds weer dood en begraven was voor hij los kwam van zijn straftijd. Toen zijn straftijd om was en hij zich weer moest melden bij zijn garnizoen, ging hij naar huis inplaats zich te melden. Daar heeft hij toen zijn vrouw met wie hij net een jaar getrouwd was, zien sterven en begraven. Nu na ander-

half jaar te hebben rondgeloopen, vond hij zichzelf weer sterk genoeg om opnieuw den strijd te aanvaarden."

Op 28 Aug. 1918 uit 't Kamp bij Laren, door J. v. d. Berg, A. Lans, J. Veekens e.a.: „Hedenmorgen den 23sten Aug. omstreeks 11 uur waren de arrestanten in 't bovengenoemd kamp op de daar voor hen bestemde luchtplaats aan het luchten, toen aldaar de Regimentskom. kolonel Gaxille van het 21e Reg. aldaar te paard verscheen, met het gevolg dat bovengenoemd persoon het zeker griefde dat de arrestanten, waarbij ook dienstweigeraars waren, niet de militaire eerbewijzen deden of zijn kommando opvolgden. In ieder geval scheen die kolonel het spoedig op zijn zenuwen te krijgen, en met de woorden tot den dienstweigeraar A. Lans: „ga uit mijn oogen dat rapailje wil ik niet zien", diende hij hem een stevigen slag met zijn rijstok op zijn rug toe, waardoor een striem op zijn rug zichtbaar werd. Dit alles gebeurde zonder de minste reden daar de arrestanten op de voor hen bestemde luchtplaats waren en hiertoe niet de minste aanleiding gaven. Toen de dienstw.Lans hierop niets terug deed, wou dat edele mensch nog zijn sabel trekken en gelastte de bewakers te schieten, waaraan gelukkig geen gehoor werd gegeven. Anders had daar nog een bloedig tafreeltje plaats kunnen hebben. Gelukkig dat Lans echter zijn bewustzijn behield en de wijste partij koos door niets terug te doen. Zoo kan men eens zien hoe men in dienst een mensch, welke tenminste mensch tracht te wezen, behandelt. Een hond wordt nog beter behandeld dan deze arrestanten. Is dit nu de beschaafde en vrije twintigste eeuw, dat wij als slaven door zulk soort menschen geslagen worden?"

28 Sept. 1918 uit fort Spijkerboor H. Luteijn en W. Kunst: „Daar er hier onder de dienstweigeraars enkele katholieken zitten, of die, liever gezegd, vroeger katholieken waren, komt mijnheer de pastoor hun zoo nu en dan een bezoek brengen, teneinde een oogje in 't zeil te houden, dat de schapen niet van de kudde afdwalen. Daar gaat het natuurlijk om. Wat zou hij hier anders moeten doen, dan die jongens wat humbug als geestelijk voedsel voorzetten? Doch onze zwartrok komt hier met een heel ander doel. Donderdagmiddag circa 3 uur en vijf minuten geleden is de kolentremmer de brug overgehuppeld, zich afvragend of het hem ditmaal gelukken zal, een zieltje voor den Heer, pardon, voor Mars te winnen. De bewaarder komt aan de deur en vraagt Jan, Piet of Klaas hem te willen volgen. Eerst een vriendelijk „goeden middag" van mijnheer de pastoor, daarna een omweggetje maken, als: Hoe staat het met je ziel? etc. etc., dan zet onze kraai zijn uitgestreken tronie in een allervrien-

delijksten plooi, zet zijn beste beentje voorwaarts, en vraagt met een stem, welke een achttienjarige zangeres hem zeker zou benijd hebben: „A... hm... a... hm... en ben je van plan dienst te blijven weigeren?" Na zich nog een paar maal de keel geschraapt te hebben, komt de pastoor op dreef. Bij slot van rekening is het nog zoo slecht niet in dienst, als je zelf maar een beetje meewerkt. Je krijgt er meer te eten dan in den burgerstand en heusch de officieren zijn nog zoo kwaad niet. Zie je, als je nu maar weer dienst zoudt willen doen, en je vaderland zooals het behoort, helpt verdedigen in tijd van nood, en je toont berouw ('t is geen smoesje) dat je aan je plichten jegens je vaderland te kort geschoten bent, dan zal hij (mijnheer de pastoor) wel zorgen, dat je een lichte straf krijgt etc. Elke maal, als die zwarte vogelverschrikker hier voor het voetlicht treedt en een van de jongens vraagt, als Jan, Piet of Klaas terugkeert: „En wat zei die?" dan luidt het antwoord: „Natuurlijk of ik het boevenpak weer wil aantrekken."

Op Kerstdag 1918 door Joh. Berends uit het militair hospitaal te Utrecht: „Vijf maanden lang ben ik opgesloten geweest in een cel, waarvan de wanden van vochtigheid dropen en mijn stroozak zoo droog was als een uitgewrongen dweil. Bezoek werd mij hoogstens 5 minuten toegestaan en toen ik een telegram ontving behelzende de bevalling van mijn geliefde vrouw, dateerde genoemd telegram...... reeds van zes dagen terug! De verpleging was slecht, een moordenaar kon niet ruwer en barscher worden behandeld als met mij 't geval was, en ik werd goed genoeg bevonden om geruimen tijd in een cel door te brengen, die door een Duitsch arrestant met urine was bevuild! Was het hierbij gebleven, gewis zou ik, gesterkt door het vaste vertrouwen in mijn beginsel, alle bezwaren hebben overwonnen, doch na vier maanden alzoo te hebben doorgebracht, trof mij een zoo gevoelig verlies, 't welk niet naliet mijn moreel te schokken, en mij aan den rand van den geestelijken zoowel als lichamelijken afgrond voerde en die mijn opneming in 't hospitaal noodzakelijk maakte! ...... Mijn vrouw stierf, en het werd mij geweigerd om mijn geliefde echtgenoote in haar laatste uren bij te staan, omdat ik mijn beginsel getrouw bleef! Ik ben niet bij machte mijn zielelijden te schetsen. Na een stadium van psychische razernij verviel ik in angstige en verschrikkelijke hallucinaties, die zulke afmetingen aannamen, dat ik ten slotte geheel vernietigd door de schokkende opeenvolgende emoties neerstortte en twee volle uren in een apathischen toestand op den vochtigen celvloer bleef liggen, alvorens men mij opnam. De diagnose was van dien aard, dat ik naar 't hospitaal werd ge-

transporteerd en de eerste dagen met ruim 40 graden koorts te bed lag! Mijn rechterbeen is stijf van de rheumatiek, alles gevolg van de behandeling in de bewuste en beruchte Kromhout-kazerne. En dit alles omdat ik een van de edelste en hoogste geboden van de Heilige Schrift tracht te verwezenlijken: „Heb uw naasten lief gelijk uzelven!"

* * *

In een brochure „Wat willen toch de dienstweigeraars" heeft Rijnders, redacteur van de Vrije Socialist, een groot aantal foto's afgedrukt van dienstweigeraars en nog eenige fiksche zetten toegevoegd: Ik noem b.v.: „De dienstweigeraar redeneert aldus: Het militarisme wordt gevormd door menschen, die voor 't overgroote deel er geen belang bij hebben. Zij moeten eenvoudig weigeren het te dienen. Alle dingen moeten een begin hebben. Komt dat begin niet in 't groot, dan moet 't maar in 't klein. Duizenden groote dingen zijn in de wereld in 't klein begonnen. Het beekje dat bezig is met andere beekjes een meer te vormen, het wacht niet, het kan niet wachten op den grooten vloed. Het Christendom begon bij enkelen, de hervorming begon bij enkelen. Duizenden dingen, ook de goede, die de beschaving ons heeft gebracht, werden door enkelen begonnen. Enkelen zijn begonnen huizen te bouwen en er in te wonen, enkelen zijn begonnen kleederen te weven en te dragen, enkelen zijn begonnen met den aanleg en 't gebruik van spoorweg, telegraaf, telefoon... enkelen durven nog maar de vliegmachine en 't luchtschip te gebruiken. Hoe goed is 't geweest dat al die enkelingen maar zijn begonnen, want waar waren wij geweest als wij gewacht hadden tot iedereen 't deed?......

„Martelaars zijn de dienstweigeraars ook niet. Niets van dien aard! De kazerne is voor hen grooter marteling dan de cel; zij martelen zich niets als zij in de kerker zittend, denken aan de anderen die op 't exercitieterrein geoefend worden in 't moordbedrijf, als een aap gedresseerd, als een hond uitgevloekt in 't belang van den geldzak....... Zij voelen zich juist van die voor hen grootste marteling bevrijd!......

„Zal na dezen oorlog onze aktie voortduren? Natuurlijk! Want de heerschers, de machthebbers, zullen staande legers op de been houden, zoolang zij er willooze werktuigen voor kunnen vinden. Zij hebben dus oorlog noodig en dus het militarisme. Zij hebben ook hun binnenlandsche orde noodig en dus een geweldinstituut om die te handhaven. Dit laatste vooral moet men niet uit het oog verliezen! Waar zouden de machthebbers

blijven met hun wetten die de uitbuiting en de diefstal op den arbeid beschermen als zij geen leger hadden?......"

* * *

Sommige dienstweigeraars brachten hun dank voor den moreelen en financieelen steun gedurende en na hun gevangenschap ondervonden in geestdriftige bewoordingen tot uiting. Zoo o.a. Henk Eikeboom in een fragment dat ik aantref in „Berichten over Dienstweigering" van 1 Februari 1919: „Om de winterschheid weven zich waden van weelde: de lente gaat worden, — de wereldlente! — Makkers, mede uit óns: uit onze lijven, uit ons hart, uit onze daden ontkiemt zij, en ons áller bewegen groeit tot haár komen.

„Wil *zij* schoon zijn, dan moeten *wij* zoo zijn, — en slechts ons innigst verlangen, ons puurste willen roept haar naderbij.

„Makkers, wij allen, — gij, zij en ik zijn de stralen, die de aarde tot nieuw ontbloeien moeten uitlokken, — de eerste dringen nog niet door, smelten nog maar het ijs, verzoelen nog slechts weinig de atmosfeer, — maar dán komt het durend gestraal, en zie! overal ontbot het.

„Dank, Makkers, voor dit weten, dat gij bracht, — dank voor de kracht, die ge mij, wijl ik stond in het heetere van den strijd, weldadig hebt toegestuwd."

In „Berichten over Dienstweigering" van 1 Juni 1919 tref ik aan: „Als ik terugzie op mijn straftijd, dan betreur ik persoonlijk niets van wat mij te beurt viel. Ik ben hard beproefd, hopeloos en soms vol twijfel geweest. Maar ik ben toch ook gelukkiger geweest en heb voller geleefd en ben geestelijk meer gegroeid gedurende dat tijdperk dan gedurende eenig ander van mijn leven. Voor wat ik verduurd heb, heb ik zeer groote belooning ontvangen, ik heb een geloofskracht bereikt, die eens voor mij onmogelijk scheen. Mij is gegeven een heilig doel om voor te leven en een vriendschap uit wondere sferen. Zeker, het leven heeft niets beters te bieden dan dit. Ik denk dikwijls dat het noodzakelijk is, voor de meesten onzer, om te dulden en onszelf te verliezen in een grootsch plan als wij wijzer willen worden en diepe menschelijke sympathieën willen bereiken."

„Wij zijn bereid den strijd, die achter ons ligt, te beschouwen als nu eerst juist beginnende, zelfs in het aangezicht van een heel leven in en uit den kerker, als 't moet, want wij begonnen een protest dat niet meer kan weerhouden worden en ten einde toe moet doorgezet. Ik voel mij sterker overtuigd dan ooit, sinds men mij gevangen nam, dat het meest doeltreffende wapen voor

den „oorlog aan den oorlog" een internationale vriendenbond op geestelijken grondslag is, van menschen in elk land, die bereid zijn het uiterste te doorstaan, liever dan te falen in trouw aan de zaak des Vredes. Ik zie zulk een bond groeien... en zij die in Duitschland, in Rusland, in Engeland, den vloedgolf van den oorlog hebben weerstaan, zij vormen de levende kerngroepen van waaromheen onze kameraadschappelijke samenwerking zich zal uitbouwen. Wij moeten in persoonlijk verkeer met hen komen, zoo spoedig als kan......"

* * *

Wat er door geestverwanten al niet gedaan is om de dienstweigeraars te steunen, is niet te zeggen. Zoo is daar allereerst het Steunfonds, waarvan reeds vroeger met een enkel woord sprake was.

Aan het oorspronkelijk „Reglement voor het Steunfonds van Onderteekenaars van het Manifest" dateerend 2 Febr. 1916, ontleen ik :

Art. 1.

Er bestaat een fonds tot ondersteuning van slachtoffers van de onderteekening van het Manifest „Dienstweigering" en van elke actie die daarmede in rechtstreeksch verband staat.

Art. 2.

Het beheer van dit fonds en de behandeling van de aanvragen om steun, zijn opgedragen aan een commissie van 5 leden (Steuncommissie)......

Art. 8.

In elke groep (van manifestanten) wordt een lid aangewezen om de financieele belangen van het Steunfonds te behartigen..., door vaste vrijwillige bijdragen te innen van onderteekenaars... van geestverwanten... door werken met steunlijsten, verkoop van sluitzegels, steunbonnetjes..., door adressen te verzamelen, waar huisvesting (desnoods tegen vergoeding) verleend wordt; door adressen te verzamelen van werkgevers, die slachtoffers kunnen werk geven......

Art. 10.

Een aanvraag om steun uit het Steunfonds kan worden gericht tot elk lid van de Steuncommissie.

Art. 17.

Hij, die wegens ontslag ondersteuning geniet, verplicht zich, zoo spoedig mogelijk een andere betrekking te zoeken......

Uit het gewijzigde „Reglement" van 14 Juli 1918 zien we dat het steunfonds intusschen den naam gekregen heeft van „Steunfonds voor de Slachtoffers van principieel en daadwerkelijk Anti-Militairisme". Het doel is van die personen „economische schokken af te weren of hunnen economischen ondergang te verhoeden", o.a. door „geldelijke ondersteuning, bemiddeling bij het zoeken van werk, geldelijke hulp tot het verkrijgen van rechtskundigen bijstand". De Steuncommissie zou voortaan bestaan uit 9 leden, te weten: 4 vanwege het Landelijk Komité der I. A. M. V., 2 vanwege het Bondsbestuur van den Bond van Christen-Socialisten, 2 vanwege het Bestuur van het Vrije Menschen Verbond, gekozen door de acht vorigen tezamen. In dit reglement wordt tevens een „Raad van Toezicht" aangewezen, en een „Bureau voor Rechtskundige Bijstand".

Art. 23.

„......Het totaal van de uitkeering aan één gezin mag niet meer bedragen dan het tevoren genoten loon......

Als wijziging vinden wij voorts, dat inplaats van het bestuur van den Bond van Christen-Socialisten (inmiddels opgeheven), het bondsbestuur van den B. R. A. C.: Bond van Religieuze Anarcho-Communisten, 2 leden in de Steuncommissie zal aanwijzen. Ook, dat de Raad van Toezicht jaarlijks in de maand Maart, met de Steuncommissie zal vergaderen.

Menno Huizinga gaf op 1 Maart 1919, als secretaris-penningmeester een uitgebreid verslag van het steunfonds over de jaren 1916—1918. Hij herinnert hierin dat het steunfonds o.a. is „een zich openende mogelijkheid...... om in wijden kring medestanders en geestverwanten in de gelegenheid te stellen, met der daad blijk te geven van hun sympathie met de voorvechters......". Reeds 19 Nov. 1915 werd het steunfonds in kiem geboren. In dit verslag wordt vermeld dat 65.000 gulden in 2½ jaar tijd, werden uitgekeerd. Menno Huizinga constateerde: „dat tal van makkers, in hunne opsluiting, van de zorg over hunne naastbestaanden werden ontheven; dat menigeen, die met broodeloosheid zich en zijn gezin zag bedreigd, dien bangsten nood heeft kunnen te boven komen; dat niet weinigen, voor wie de strijd anders te zwaar, de overwinning menschelijkerwijs wel onmogelijk geweest zou zijn, de vrijheid heeft kunnen vinden om naar eigen innerlijke overtuiging te handelen, waar hij de

zijnen verzorgd wist; dank zij de toewijding, den onvermoeiden en volhardenden arbeid van, wie zal zeggen hoevele, trouwe kameraden over gansch het land". Op het Pinkstercongres van 1916 was door de I. A. M. V. een tweede steunfonds in 't leven geroepen, doch 12 Nov. 1916 trad een hoofdcomité op als bemiddelingsorgaan tusschen beide steuncommissies. Kerstmis 1917 werden beide steunfondsen geheel één. Mw. Schermerhorn was penningmeesteresse geweest van het steunfonds der I. A. M. V.; van het vereenigde steunfonds werd die functie waargenomen door Menno Huizinga. Een goede kenschetsing van penningmeesters zorgen en van den toestand van het steunfonds in die dagen geeft de volgende verslagzin: „Had niet het jaar 1917 ons een batig saldo per kapitaal van ruim 14.000 gulden nagelaten, het zou voorwaar niet mogelijk zijn geweest over 1918 bijna 9.000 gulden méér uit te geven dan er inkwam......".

Aan 238 gezinnen of personen was in 1916, 1917 en 1918 uitkeering verleend tot het bedrag van ± ƒ 65.000 voornoemd.

Vanaf 6 April 1919 was J. Brommert Jr. secretaris-penningmeester, als opvolger van Huizinga. Aan zijn jaarverslag, dato Maart 1920 ontleen ik: „De finantieele toestand van het fonds was bij de overname zeer bedenkelijk. De uitgaven overtroffen verre de inkomsten...... De bekende noodkreet-circulaire werd uitgegeven in 30.000 exemplaren. Deze circulaires hebben een gunstig resultaat afgeworpen...... Uit verschillende plaatsen kon maandelijks ƒ 50.— of ƒ 40.— vaste steun worden opgezonden...... Uit de verschillende aanvragen om steun die na het oproepen van iedere lichting binnenkomen, blijkt duidelijk dat de principieele dienstweigering in Nederland onder de jonge mannen heeft wortel geschoten. De beëindiging van den oorlog en het daardoor kortere dienstverband houdt de idealistische jeugd niet van de weigering terug. Het steunfonds zal dan ook in Nederland een blijvende instelling moeten zijn...... In 1919 werden 44 aanvragen om steun gedaan...... In totaal werd sinds de oprichting in 1916 voor het fonds ƒ 104.063.81 ontvangen, terwijl er totaal aan steun ƒ 80.951.18 werd uitgekeerd......... In 1919 was ontvangen ƒ 27.653.77 en uitgekeerd ƒ 15.374.87.

Brommert's verslag over 1920, zegt o.a.: „Het jaar 1920 is voor het Steunfonds een jaar geweest zonder eenige bijzonderheden. Onder de jonge mannen, die in 1920 zijn opgeroepen om zich te laten inschrijven in het leger, zijn weer een aantal dienstweigeraars geweest, waarvan er 26 in aanmerking kwamen voor steun uit het fonds. Hierdoor blijkt, dat de dienstweigering in Nederland een permanent karakter heeft aangenomen en ook in tijden van z.g. Vrede, d.w.z. van Oorlogsvoorbereiding, zich

zal doorzetten. Het normaal functioneeren van het Steunfonds en het op peil houden van den financieelen toestand van het fonds is dus geboden".

In 1920 werd ontvangen ƒ 5.384.82, uitgekeerd ƒ 4.490.59.

Het jaarverslag over 1921, geteekend door den secretaris-penningmeester A. J. Luif — ook thans, 1923, nog in functie — meldt, dat in 1921 aan 18 gezinnen steun werd verleend, in totaal ƒ 3.339.31. Ingekomen was in 1921 ƒ 3.010.25.

Van de oprichting, begin 1916, tot eind 1921, is dus ruim 100.000 gulden steun uitgekeerd.

* * *

Op meerdere plaatsen bracht men geld bijeen door het houden van z.g.n. „solidariteitsbazars". Op deze bazars werd van alles wat verkoopbaar was, veelal gratis afgestaan en dan verkocht tot solidariteitsgaven aan de dienstweigeraars.

Op deze solidariteitsbazars werd vooral ook gepoogd de idee der dienstweigering in meer breede lagen van het volk te brengen, hetgeen dan b.v. gebeurde door een extra-brochuretafel en een openingsspeech.

In „Berichten over Dienstweigering" van 1 Juli 1919 tref ik volledig een dergelijke 10-minuten openingsspeech aan, die ik hier laat volgen, omdat deze tegelijkertijd een kijk achter de schermen geeft en tevens aantoont waar we toen ongeveer stonden:

„Medemenschen. Wij gaan samen de derde solidariteitsbazar hier inluiden. Ik zou wenschen deze gelegenheid te benutten, om te trachten een stap nader te komen tot die massale dienstweigering aan alles wat slecht werk is, en tot die massale dienstneming voor alles wat goed werk is, waarop de wereld wacht. Ik ben altijd verheugd geweest, dat de solidariteitsbazars zooveel geld opbrengen tot steun van de gezinnen. Ik ben van den anderen kant verwonderd, dat de solidariteitsbazaars niet méér dienstweigering in 't leven roepen. Ik heb met verbazing de dichtopeengepakte stoeten langs me zien heentrekken, in Utrecht, in Amsterdam, in Den Haag, overal, waartusschen dokters, rechtsgeleerden, sprekers, schrijvers, architecten, smeden, timmerlieden, landarbeiders, vrouwen, kinderen, grijsaards mannen, jongelingen en jongedochters, tientallen van duizenden en dan verwondert het me telkens dat Nederland tot nu toe niet meer dan ongeveer 600 mannen-van-de-daad heeft voortgebracht. Het wordt toch zeker dieper beseft dan men algemeen bekennen wil, dat iemand die dienstweigert, tenslotte wel degelijk zijn heele leven in de waagschaal stelt. De practijk der laat-

ste jaren hier in Nederland wel is waar heeft getoond, dat de meesten met ongeveer een jaar gevangenisstraf hun ontrouw aan den kapitalistischen staat, hun ontrouw aan bankier en oorlogsgodsdienst hebben te boeten. Doch wij denken niet meer binnen de grenzen van één land, wij leven in een onverbrekelijk wereldverband, waaraan de meest bekrompen wettenmaker zich niet langer kan onttrekken. En zóó gezien is de dienstweigeraar in Nederland solidair met zijn Engelschen makker, die meerdere jaren in de cel heeft doorgemaakt en nog doormaakt, met den Duitscher, die gefusilleerd is, met den Amerikaan, die „levenslang" kreeg en met den Franschman, dien men het hatelijk stempel in tracht te drukken van te werken aan den ondergang van zijn volk. En dát is het zwaarste: die van hun kant toch zoo begrijpelijke smaad, die een nationalistische club je oplegt en die ook in zekeren zin waarheid bevat, dat de dienstweigeraar desnoods met zijn eigen volk wil ondergaan opdat de menschheid leve. Zooals een dokter wil sterven, opdat de pest wijke uit het land. Als maar eens werd ingezien dat de dienstweigeraar dit soort van reddingswerk verricht. Het helpt niets of we van pruisisch militairisme, zijn verzeild in entente-militairisme, of in een militairisme van den volkerenbond, of in een wereld-militairisme, een wereld-politie, bereden of niet, die tóch nog altijd het geweld, het moordgeweld, ten troon zal houden, en tóch nog altijd klasse-justitie, volksbedrog, armoede, ondervoeding en vreugdeloos proletariërsbestaan, met zijn werkeloosheid en zijn loonslavernij in stand zal houden. Maar dit is de oplossing: het geweld moet weg, het moordgeweld allereerst. Zie toch eens, hoe we nog slechts aan 't begin van 't begin zijn. Ik heb den besten der soldaten nooit hun droeven moed ontzegd: ik ijs van de gedachte aan die nachten in modder-loopgraven, aan den verstikkingsdood op het slachtveld, aan den achtergelaten man aan den wegkant, gekneusd onder een paard in doodsgereutel, de ingewanden puilend uit den opengereten buik en den schedel gedeukt door een kolfslag; ik weet niet waar ik blijven moet van schande als ik denk dat wij dat elkaar aandoen; wij, priesters, wij, dominees, wij, rabbi's, wij, roomschen, wij, protestanten, wij, kapitalisten, wij, arbeiders, wij, theosofen, wij, vegetariërs, wij, van alle rassen, wij, van elken leeftijd, wij, van elke sekse, wij, kinderen van één menschelijk geslacht; maar daarom juist is het woord van Troelstra o.a. zoo diep bij mij ingeslagen, toen hij zeide: „Past den moed, betoond in den oorlog, eens toe voor den vrede, hebt daarvoor uw goed, uw leven veil." Moesten de arbeiders niet, over het hoofd van den bedrogen leider heen, inplaats van hem te volgen in het sturen

van zijn zoon naar de frontlinie, waar hij kans heeft dien van Scheidemann het hart te doorsteken, moesten de arbeiders niet dit levenswoord van hem in toepassing brengen en naar den ouden leider, — die intusschen zoo wijs en zoo barmhartig is geworden, dat hij geen leiding meer wil opdringen, — naar den grijzen Domela Nieuwenhuis heenzien, die in scherpe gevolgtrekking van zijn humanitaire ideeën, aan de dienstweigeringsbeweging zijn standvastige krachten schenken blijft. Wat helpt het of je met Troelstra zegt: ik vind het toch zoo mooi al die namen op stra, ma en ga tusschen de dienstweigeraars te lezen, als je met je heele kamerfractie de oorlogsbudgetten blijft goedkeuren en in Amsterdam trouweloos je trawanten op het valschgevleide volk laat inbeuken. Wanneer zul je toch eens wijs worden arbeiders, en je eigen lot in je eigen handen nemen?

„Bij de vakvereeniging, daar is nog hoop. Als die eens haar sterke organisatie ging benutten om te zeggen: „halt, stop even! Die loonstijd, die strijden we nu reeds zoo lang: zou dat wel de moeite waard zijn, daar zóóveel energie aan weg te schenken, tenzij dan nog aan den strijd om het eenheidsloon. Maar als we eerst eens gaan denken, om al wat slecht werk is te verdoemen: letterlijk naar de verdoemenis te helpen: niet hiernamaals, maar nu: geen kazernes meer bouwen, geen gevangenissen, geen kerken (die opiumkitten), geen kroegen; ook het onderhoud daaraan weigeren; alleen de slooping, de ombouwing in nuttiger instellingen, die willen we nog ter hand nemen. Hoe zal dat zijn, menschen? Als de vakvereeniging dus den massalen boycot gaat toepassen op militarisme in al zijn onderdeelen. En daar moet ge niet mee wachten tot de heele wereld dat doet: directe actie: dat is altijd de vonk voor het vuur. Daartoe moet allereerst in uw eigen ziel de heilige vlam branden van de diepste haat tegen alle moordgeweld uit puurste menschheidsliefde en daaruit moet voortkomen als gelouterd goud uw sterke individueele daad, juist precies op dat terrein, waar gij werkzaam zijt. Ik zou zoo door kunnen gaan, maar ik weet dat gij hunkert u te vermengen in onderling gesprek over wat gij zèlf doen kunt, allereerst reeds in deze dagen, om die eerst-noodige oer-revolutionaire daad der dienstweigering ál meer massaal te maken. Ik dank uit naam van de beweging, waartoe gij allen behoort, de organisators van deze nieuwe poging tot verhoogde menschelijke saamhoorigheid. Ik hoop van u, bezoekers, dat gij deze dagen in passende stemming door zult brengen. Denkt aan de jongens in de cel. Hun werk is bij voortduring geweldig ernstig pionnierswerk. Men kan zich hun toestand — wij, die in Juni, in vollen zomertijd, althans die vrijheid genieten, ons te baden in weldadigen

regen en zon, — men kan zich hun toestand en den toestand van alle gevangenen in alle bastilles dezer planeet niet diep genoeg indenken. O, moge 't ons allen ernst zijn in deze bijeenkomst. Zorgt ook dat er geld inkomt, zooveel als noodig is, voor de gezinnen der menschen die nog gevangen zijn, en als ik een persoonlijke wensch uit mag spreken: maak dan, dat ook onze bazars in alle opzichten een voorbeeld zijn van hoe de betere menschheid, die nu in wording is, onderling zich moge gedragen en dat men weer werkt voor elkaars behoeften en blijheden en niet voor vuige winst. Laten wij dus vóór alles zorgen dat het brandpunten van propaganda blijven en steeds nog meer worden voor de groote zaak waarvoor we strijden. En nu, menschen, geeft wat ge missen kunt, en zie vooral dat ge goed wat propagandalectuur koopt om de idee in steeds wijder kring te verbreiden. Voor het overige, vrienden: weigert dienst, weigert elken oorlogsdienst, beslist, vastberaden, vroolijk en fier. Hiermede verklaar ik de 3e Haagsche solidariteitsbazar geopend."

* * *

In dezen tijd, Augustus 1919, beginnen Kees en Betty Boeke en hun kring meer van zich te doen hooren. Gelijk men weet, bestaat in Engeland de secte der Kwakers, welke sedert eeuwen reeds zich verzetten tegen den militairen dienstplicht. Boeke had zich vroeger bij deze organisatie aangesloten en was voor hen zendeling in Syrië. Ook zijn vrouw behoorde tot de Kwakers. Toen in Januari 1916 de engelsche regeering den dienstplicht ging invoeren besloten vele Kwakers het oude standpunt hunner gemeenschap te handhaven. Zij werkten o.a. mee in de Fellowship of Reconciliation, welke in alle deelen van Engeland anti-oorlogsvergaderingen belegde en dientengevolge vaak met de overheid in botsing kwam. Boeke, die in Engeland was teruggekeerd, nam aan deze actie een krachtig aandeel, hetgeen strenge gevangenschap en verbanning uit Engeland ten gevolge had. Hier te lande ging hij echter met de prediking van zijn beginselen door. Hij pleegt op publieke plaatsen van zijn antimilitarisme te spreken, wanneer hij zich daartoe innerlijk voelt gedrongen en wenscht zich niet te storen aan allerlei politiebepalingen dienomtrent. Ofschoon hij, en ook zijn vrouw, evenals verscheidene van hun geestverwanten, daardoor meermalen met politie, justitie en gevangenis kennis maken, zetten zij hun actie voor absolute geweldloosheid zonder aarzelen voort. Het volgend manifest, aan het volk gericht, getiteld: „Omwenteling moet komen. Maar hoe?" is kenmerkend voor hun overtuiging :

„De tegenwoordige wantoestand mag niet blijven voortbestaan. De grond, de productiemiddelen, het grootkapitaal zijn in handen van enkele menschen. Zij behooren echter aan God. Hij wil dat deze rijkdommen niet ten bate van enkelen en tot schade van velen wordt gebruikt, maar dat geheel de menschheid er deel aan heeft. Hiertoe is echter een ommekeer, een omwenteling noodzakelijk. Daarom is het dwaas en noodlottig, de tegenwoordige wanorde te willen handhaven. De burgerwacht is een groot gevaar voor onze samenleving. Niemand die hart heeft voor ons volk mag er aan meedoen. En zeer zeker geen Christen, al trachten ook vele priesters en predikanten u er toe te bewegen. Christus eischt: liefhebben, vriend èn vijand. De Christen mag geen wapens dragen: niet voor leger, niet voor vloot, niet voor burgerwacht, niet voor politie: ieder Christen moet dienstweigeren; hij mag niet dooden. Maar anderen mogen het evenmin. Dus: geen geweld tegen de revolutie! Maar ook: geen geweld vóór de revolutie! Geweld kweekt geweld. Algemeene Ontwapening doet het geweld te niet. Het tegenwoordige stelsel is op geweld gegrond. Algemeene ontwapening zal het ineen doen vallen. Daarna kan de nieuwe orde ontstaan. Geen omwenteling zal echter gelukken, als zij uit klassenhaat ontstaat en niet geboren wordt uit den Geest der Liefde. De nieuwe samenleving kan alleen bestaan als iedereen zich wil geven voor de gemeenschap. Zoo komt de ware broederschap. En nooit zult gij gereed zijn voor die nieuwe wereld als niet eerst uw zelfzucht wordt gebroken, uw leven gereinigd door den Eénen, die u helpen kan, die ook de wereld redden zal: Jezus Christus."

Het heeft niet lang geduurd of Kees Boeke werd een populaire figuur in de antimilitaristische beweging. Zijn propaganda voert hij op een origineele, vaak typisch-engelsche wijze .Vooral door het volgend gedicht wordt zijn actie gekenmerkt:

'T IS LANG GENOEG!

't Is lang genoeg, dat Christenvolk
  De wapens heeft gedragen,
En in den naam van Jezus zelf
  Elkaar heeft doodgeslagen.
Nu eind'lijk breekt de schemer door
  En velen worden wijzer;
Zij weig'ren dienst in 't bloedig heir
  Van Koning of van Keizer.

Als de overheid u dwingen wil
  Om broedermoord te plegen,
En dreigt met al haar helsche straf,
  Verzet u er dan tegen.
Gehoorzaamt God en Hèm alleen!
  Laat al het and're wijken!
Wees trouw aan Jezus' groot gebod
  En weet, dat trouw moet blijken.

En als de kerk u zegt, uw plicht
  Als Christen is 't, te strijden......
Zegt haar dan, dat zij schuldig is
  Aan bijna al het lijden.
Want had zij 't Woord van God geloofd,
  Gehoorzaamd Zijn geboden,
Dan was al lang het oorlogsspook
  De wereld uit gevloden!

Wordt Christ'nen dan, niet slechts in woord,
  Maar toont het in uw daden:
Hebt ieder lief; laat wat gij doet
  Noch vriend noch vijand schaden.
Lijdt liever zèlf. Neemt onrecht aan;
  Uw Heer heeft 't u bevolen!
In liefde-lijden ligt nog steeds
  Het groote heil verscholen!

De wapens neer dan, broeders al!
  Het moordtuig uit de hand!
Want zóó alleen komt eenmaal nog
  De Vrede in het land!

* * *

Hier zal bij elken antimilitaristischen strijder tevens het lied weer opkomen, dat zoo dikwijls onder de muren der gevangenissen weerklonken heeft en dat de soldaten even goed beginnen te kennen als de dienstweigeraars. 't Is no. 27 van den Socialistischen Liederenbundel en 't heeft door de daad der dienstweigeraars een geheel nieuwen gloed gekregen.

Hier volgt het :

DE WAPENS NEER.

Henri Weyts.

Broeders, laat ons de kazerne sloopen,
En op haar geëffenden grond
Ons zaaien, weer in vreugde hopen,
Op oogst, op een blijderen stond.
De wreede waap'nen neergesmeten,
D'uniform rukt u van het lijf,
En alom weergalme 't van de kreten:
Komt, broeders, staakt dit moordbedrijf!
De wapens neer voortaan soldaten!
't Kruit ten prooi aan den wind gelaten,
Het helsch kanon ontbrand' niet meer!
Geen valsche roem en eer voor soldaten!
Breekt de zwaarden over de knieën
En regimenten gaat uiteen. bis.

Hart'loos haalt men ons en onze broeders
Weg van de fabriek en den ploeg.
Ontrukt ons aan onz' teed're moeders
Voor nut'loos soldatengezwoeg.
Om 't goed der rijken te bewaken,
Om voor hèn in 't vuur te gaan —
Moeten daarvoor wij onz' arbeid staken —
Mag dus onz' frissche jeugd vergaan?
De wapens neer, enz.

Met wat macht dwingt men ons te leeren
De vloekbare kunst van het staal,
Zullen wij dan eeuwig blijven eeren
Dat menschen-onteerend schandaal?
Neen, neen, niet langer mag m' ons leiden
Naar de slachtplaats, als het vee.
Wil men ons tot oorlogshelden wijden —
Wij zijn soldaten van den vree! —
De wapens neer, enz.

Een ander lied dat in de antimilitaristische beweging zeer geliefd is en dat ook moeders vaak met groote geestdrift zingen, is het volgende:

TOEN HAAR JONGEN HEENGING.

Motto: Ik bracht mijn kind niet
groot voor de soldaten.

Hand in hand tot afscheid nemen,
Staat een moeder met haar zoon.
Buiten wacht hem de politie,
Eischt hem op, met harden toon.
Hij moet mee, hij heeft geweigerd,
Op te komen als soldaat.
Moeder streelt hem zacht de lokken,
En zij zegt, terwijl hij gaat:
Houd je goed mijn jongen,
Wees er van doordrongen,
Dat je hebt een zware taak
Voor de groote zaak.
Eenmaal in den kerker,
Maakt mijn troost je sterker,
Jongen ik zie je liever daar,
Dan als moordenaar.

Rechtop ziet ze hem gaan, haar jongen,
Bijna breekt haar het moederhart.
Maar ze wil een glimlach toonen,
Niet doen zien hoe het haar smart,
Want ze moet tot steun hem wezen,
Troost hem geven, moed en kracht,
Wuift zij zoolang ze hem nog zien kan.
Weenend fluistert zij dan zacht:
Houd je goed mijn jongen, enz.

Moedig staat hij voor zijn rechters,
Met een glimlach op het gezicht,
Spreekt er van zijn overtuiging,
Van zijn vrijheid en zijn plicht.
Even trillen hem de lippen,
Als hij dan zijn straftijd hoort,
Maar dan toont hij weer zijn glimlach,
Als hij denkt aan moeders woord:
Houd je goed mijn jongen, enz.

Heimwee heeft hij in zijn kerker,
Naar de vrijheid, zon en lucht,
En in slapelooze nachten,
Schrikt hij op bij elk gerucht.
Maar dan weer in zachte droomen,
Ziet hij het lieflijk moederbeeld,
Hoort hij haar weer bij het afscheid,
Terwijl ze hem de lokken streelt:
Houd je goed mijn jongen, enz.

* * *

Tegen dat de wereldoorlog eindigde kwamen over de nederlandsche grenzen allerlei berichten binnen waaruit bleek dat kleine antimilitaristische kerngroepen overal in Europa, Amerika en Australië stand gehouden hadden. Het vervulde ons met blijdschap met deze, schriftelijk, en langzamerhand ook persoonlijk, in aanraking te komen. Het gaf een laatste vriendelijke glans aan het eind van het leven van Domela Nieuwenhuis, die gedurende den oorlog zooveel zijn krachten het toelieten, nog aan alles meegearbeid had.

Zooals wij vroeger meldden was de I. A. M. V. juist toen de wereldoorlog uitbrak bezig, een derde internationaal antimilitaristencongres voor te bereiden. Tijdens den wereldoorlog besloot men, om zoodra de omstandigheden dit zouden toelaten, hiermede voort te gaan. Kerstfeest 1917 werd hiertoe een commissie benoemd, waarin ook Domela Nieuwenhuis zitting had. Het is een ontroerende gedachte dat de eerste vergaderingen dezer commissie gehouden werden ten huize van den vader van de nederlandsche socialistische en revolutionair-antimilitaristische beweging. Ook hij verheugde zich in het zich hernieuwend internationaal contact, en al stierf hij voor het congres plaats vond, hij stierf niet, vóór het groote gerucht van de revolutie door de wereld was gegaan. Onvergetelijk blijft de begrafenis van dezen ouden strijder, die gansch Nederland trof en waardoor Amsterdam tot in het hart werd bewogen.

Wat Domela Nieuwenhuis als antimilitarist had voorgestaan, werd thans bevestigd door stemmen uit vele landen, vooral uit Engeland.

Uit Amerika schreef Oswald Villard: Zij die zich verzetten tegen de inlijving hebben 't bij 't rechte eind. Eén feit springt duidelijk in 't oog: dat de advocaten van 't geweld niets hebben bewerkt voor de beterschap van de wereld, voor het waarborgen van de vrijheid, voor de bescherming van de demo-

cratie. Ik ben meer dan ooit overtuigd, dat geweld slechts geweld baart en dat het Koninkrijk der hemelen nooit zal verwezenlijkt worden op aarde met zulke middelen.

Uit Frankrijk schreef een vereeniging van internationalistische vrouwen: De dienstweigeraars zijn de eenige overwinnaars van den oorlog. Anderen ontmaskerden, anderen streden er tegen, maar zij rezen er bovenuit. Anderen streefden naar vrede, zij maakten vrede. Hun daad overheerscht het oorlogsgeweld, hun werkdadigheid moet de toekomst leiden.

Uit Rusland schreef Paul Birukoff, persoonlijke vriend, levensbeschrijver, en vertaler van Tolstoy: Rusland heeft een 1000-tal dienstweigeraars gegeven. Eeuwige roem aan deze pioniers van een nieuwe wereld.

Uit Zwitserland schreef Otto Volkart aan de dienstweigeraars: Door uw internationalisme en uw houding tegenover het militarisme, versterkt gij de internationale van den Menschelijken Geest. De dwaling van het nationale egoisme moet plaats maken voor het begrip: Menschheid, en zij die dat begrip begrepen hebben, weigeren oorlogsdienst. De jeugd vooral ontwaakt tot de nieuwe gedachte, een geestelijk socialisme, en wij zoeken het heilig communisme, waarin men weer vreugde kan beleven.

Uit Denemarken schreef men vanwege de Christelijke Vredesvereeniging: Wij hebben hier onze vereeniging gegrondvest op de leuze: „Elke vorm van oorlog is zonde tegen den Heiligen Geest". In Zweden hebben we een dergelijke vereeniging.

Uit Duitschland schreef Max Victor Fraenkel: Wij zijn overtuigd dat geen formeele bond van regeeringen of zulk soort instellingen den oorlog kan keeren en dat er maar één zeker middel is: persoonlijke weigering aan elken militairen maatregel en persoonlijke weigering van alle soorten van diensten die met den oorlog in verband staan.

Uit Engeland schreef Israël Zangwill: In den strijd der ideeën hebben zij die weigeren te dooden, de overwinning behaald. Nu moeten zij aan verder opbouwend vredeswerk doen gaan. Want zij zijn „Gods zaaikoren voor de toekomst".

Edward Carpenter: Men hoorde nog al eens: wat zou er toch gebeuren als iedereen dienstweigeraar werd. Welnu, het antwoord is zoo klaar als kristal: een natie van dienstweigeraars zou onverwinnelijk zijn. Een invallende vijand zou er niets mee kunnen beginnen.

(Het millioenenmilitarisme kan de 6000 niet aan in Engeland, noch de 1000 in Rusland, noch de 1000 in Nederland. Wat zouden ze willen met een natie?)

Jerome K. Jerome: De daders van het Christendom, saamverbonden in alle landen, zullen de oorlogen doen eindigen. Zij blijven bereid alles te offeren, liever dan aan regeeringen te geven wat aan God toekomt, n.m.l. hun lichaam en hun ziel.

Bernard Shaw: Als iemand meent over de dienstweigeraars te mogen oordeelen, dan moet hij vragen met Kant: zou het goed zijn, als iedereen deed, wat zij doen?

Philip Snowden: De wereld gaat verstaan wat zij verschuldigd is aan de dappere mannen, de oorlogsdienstweigeraars, die bijna alleen het geloof en de hoop in God en goedheid gered hebben.

Edward Grubb: Gij hebt een groote overwinning behaald, in zooverre gij bewezen hebt dat het geweten niet met geweld onderdrukt kan worden op den duur, dat menschen hun menschelijkheid kunnen behouden en hun innerlijke vrijheid ook in de donkerste cellen ter wereld. Maar het grootste deel van 't werk is nog te doen. De oorlog heeft den oorlog niet gedood. Satan heeft Satan niet verdreven. En gij moet Satan verdrijven door den Heer, die Liefde is.

Robert Smillie, de bekende vakvereenigingsman: Mijn zoon heeft óók geweigerd. En men zei: je zoon weigert, om „zijn huid te sparen". Maar ik ken mijn jongen. En hij weigerde, niet om zijn huid te sparen, maar om zijn ziel te sparen. Er zijn oudere mannen in de vakbeweging die hun zonen offerden aan 't militarisme zooals Abraham zijn Isaac. Maar ze vroegen niet, hoe Isaac dat vond.

Bertrand Russell schreef dat de dienstweigeringsbeweging bewijst dat de individu niet behoeft onder te gaan in de massa. (Het uiteindelijke visioen van den wereldtoestand is een federatie van vrije persoonlijkheden).

Merkwaardig zijn ook de woorden waarmede de voorzitter Clifford Allen een bijeenkomst van engelsche dienstweigeraars besloot : „Drie jaar geleden verzamelde zich in dit gebouw een zeer opmerkelijk aantal mannen van elke verscheidenheid van religieuze en politieke overtuiging. Menschen, die hun leven verpandden aan de ontdekking van hooger menschelijkheid. We stonden stil bijeen en een belofte van Leven voer in ons. Wij moesten een eerste toetsing doorstaan. Wij gingen op heilig avontuur. De dag van heden ziet ons hereenigd en wij overleefden de proef. Dit feit eischt van ons deemoed bij het nagaan hoe ontzettend de offers zijn, die de oorlog vroeg van zijn dienaren...... voor niets. Daardoor juist zijn onze levens inniger verbonden aan den Vrede dan ooit.

„Sommigen van ons hebben geleden aan een zekere geestelijke

hoogmoed, omdat zij — en terecht, zooals gebleken is — meenden de eenige niet-gekken te zijn in een wereld die in de boeien lag der „oorlogsrazernij". Sindsdien hebben ook zij geleerd rustiger en sterker zelfbewust voor het gezond-verstand op te komen. Eén ding is echter zeker: alle richtingen van ons te zamen hebben den militairen ban doorbroken. Wij konden niet werkeloos toezien op zijn brutaliteiten. Wij konden niet dulden dat cadaver-discipline de persoonlijkheden brak. Wij zagen de slachtoffers van het stelsel beroofd van hun vrij oordeel over goed en kwaad, hoe het de menschen elkander deed haten, elkander deed vervloeken, elkander deed verachten, totdat zij zóó ontmenschelijkt waren, dat zij hun medewerkers neerschoten in de straten. We hebben dat stelsel overwonnen — en we zullen het telkens weer neerslaan, als het ons te na komt."

* * *

1 Aug. 1920 hield de I. A. M. V. afd. Nederland, een gedenkwaardigen Landdag te Den Haag in het Volksgebouw om de herdenking van het uitbreken van den wereldoorlog te benutten voor de antimilitaristische propaganda.

Schermerhorn, die toen juist 10 jaar redacteur was van „De Wapens Neder" en op dezen landdag ook het woord zou voeren, schreef ter inleiding hiervan o.a. het volgende:

„Het is de droevige zesjarige herdenking van het uitbreken van den grooten oorlog.

„Daar in Den Haag zullen ze samenkomen de honderden, — laat ons hopen: de duizenden —, die willen behooren tot het nieuwe leger, dat wij noodig hebben; het leger der oorlogsbestrijders, der vredesvrienden.

„Vrienden, het zal hoe langer zoo meer gaan „hard tegen hard". De regeeringen, als knechten der albeheerschende grootkapitalisten drijven het militarisme op. Overal zien we dit, ook hier te lande. Brutaal en tergend wordt het volk bewerkt, vergiftigd met militairistische en nationale leugens. Daartegenover sta onze actie: de propaganda van het anti-militairisme met als voldragen vrucht: de militaire dienstweigering. En deze actie moet worden gevoerd internationaal; dáárom onze groote Haagsche betooging!

„En menschen gij hebt te kiezen.

„Of raakt het u niet? Behoort ge tot de onaandoenlijken, wien het lot der menschheid niet aangaat? Weet dan, dat eens het lot der menschheid ook u zal treffen en ook gij slachtoffer zult worden van de ellende welke de verdwaasde wereld over zich brengt!

„Moet 't zóó ver komen, dat het kwaad niet meer te keeren is?

„Moeten wij 't aanzien dat de menschheid als bezeten door een boozen geest, den afgrond tegemoet rent?

„Of zullen we dien boozen geest, den geest van militairisme, nationalisme, kapitalisme, bestrijden met alle wapenen die ons ten dienste staan?

„Kiest, menschen.

„Durft te kiezen!

„Kiest, gij Christenen, toont dat ge niet te laf zijt om het op te nemen voor wat uw groote meester heeft gepredikt; verdraagt het niet langer, dat uw Christus bespot, gehoond, gesmaad wordt door een wereld, welke liefde voor hem huichelt terwijl zij zijn beginsel veracht.

„Kiest, gij roomschen; gij protestanten.

„Kiest, gij vrijdenkers, die zegt de Rede alleen als leidsvrouw te erkennen — gij weet toch immers dat bij militairisme en oorlog niet de Rede, maar het kanon spreekt.

„Kiest allen, die denken kunt en denken wilt.

„Voor of tegen 't militairisme — een tusschenweg is er niet."

Op dien landdag spraken, naast anderen, de engelschman Fletcher, die meer dan twee jaren in de gevangenis had doorgebracht voor militaire dienstweigering, en de duitscher Meijer, die als officier gediend had, doch daarna antimilitarist was geworden en thans namen verzamelde van hen die wenschten zichzelf te beloven nooit meer aan eenigen oorlog mee te doen.

De Ligt, die, te samen met Truus Kruyt sedert 1916 er telkens op gewezen had dat tijdens dezen wereldoorlog zich nog een volgende, veel gruwelijker, voorbereidde en dat wij Nederlanders die thans voornamelijk door Indië uit den wereldoorlog bleven, er dan, voornamelijk weer door datzelfde Indië, zouden worden ingesleurd, sprak over „oorlog of revolutie". Hij onderzocht de internationale economische en politieke verhoudingen en riep uit: „De Stille Oceaan zal wellicht nog eens worden herdoopt. Terecht heeft men hem reeds „een klaargemaakt slagveld" genoemd...... zal het volk het dulden? Of — zich verzetten? Zullen de revolutionairen gereed zijn?...... Wij wenden ons tot onze makkers hier en in Indië; in Duitschland, Oostenrijk en Frankrijk; in Engeland; in Amerika; in China, Japan, Mexico; in alle landen der wereld, en roepen hen nu reeds tot krachtiger strijd tegen het dreigend wereldnoodlot op! Noodzakelijk is een wereldactie om dezen ondergang van alle beschaving en cultuur, om het verkommeren van het menschenras te vóórkomen. Noodzakelijk is, dat de arbeiders de heerschende klasse controleeren tot het uiterste. Zij weten wat in de fabrie-

ken omgaat; wat op sporen en booten vervoerd wordt; en zoo voort. Ieder ontmaskere, waar hij maar kan, de oorlogsplannen en geweldmaatregelen zijner regeering, opdat men van arbeiderszijde tegenmaatregelen neme. Noodzakelijk is revolutionair antimilitarisme. Al op dit oogenblik absoluut weigeren munitie te maken, wapens te fabriceeren, en al wat daarmee in verband staat; ook het transport. Men make zich, nationaal en internationaal, gereed voor partieele en algemeene stakingen; voor massale dienstweigering; men organiseere, zoo doelmatig mogelijk tegenmobilisaties! Noodzakelijk is tegenover het imperialistisch dwingen en drijven der heerschers een steeds sterker, onophoudelijke worsteling voor een vrije, communistische maatschappij".

Dat hij door deze rede op de Achillespees van het militarisme de aandacht gevestigd had, bewijst het feit dat zij, in brochurevorm verschenen, een paar maanden later in Den Haag in beslag genomen werd. De politie ving juist de laatste exemplaren. Kort daarop werd reeds een nieuwe druk in de wereld gezonden drie maal zoo groot met een geweldig feitenmateriaal. Een jaar later verscheen een derde druk, vier maal zoo groot als de eerste. Vooral de internationale oliepolitiek, waarin een zeker soort nederlandsche christenen een buitengewoon belang stellen, wordt hierin ontleed, terwijl de arbeiders gewaarschuwd worden om niet langer „in dienst van oliebezitters en oliebegeerders, oliedom" als een onbewuste stof, maar alles met zich te laten doen, tot oorlogvoeren toe.

Ikzelf stelde mij op bovengenoemden landdag tot taak, nauwer verband te leggen tusschen antimilitarisme en vakbeweging. Mijn toespraak verscheen onder den titel „Antimilitairisme en vakbeweging". Het zij mij geoorloofd het volgende er aan te ontleenen:

„Ik weet wel dat de algemeene verwachting van het antimilitarisme gericht moet zijn op den algemeenen geest van antimilitarisme en den oprechten wil-tot-vrede in het menschelijk geslacht. Doch waar wij dit menschelijk geslacht georganiseerd zien in allerlei kerken — in allerlei staten — in allerlei internationalen — in allerlei vereenigingen naar sekse en leeftijd. daar is er één beweging, waarop het antimilitarisme het meest natuurlijkerwijze is aangewezen om zijn propaganda allereerst in door te voeren en dat is de vakbeweging, die de internationale moet worden van den Goeden Arbeid......

„En in ieder geval dus, nietwaar, moeten wij werken, zoolang het dag is. En dan is dit de methode van werken. — Een methode waarvan Alders, de seinwachter, ons het voorbeeld gaf, toen

hij den trein met soldaten tegenhield voor het station van Amsterdam.

„Ik zal u die methode van werken aangeven, in den vorm van de telegrammen, waarin ze tot ons zijn gekomen. Voor de spoor- en transportarbeiders de volgende:

„Turijn, Italië, 13 Juni. Een trein, waarin een wagon met 50 soldaten, werd door den machinist te Verceil stopgezet. Na 3 uur onderhandelen moest de wagon met soldaten afgehaakt worden en de machinist bracht zijn trein verder naar Milaan, onder het gejuich der toeschouwers op de perrons. Ancona, 16 Juni. De trein van 3.45 gisteren moest met een aantal soldaten vertrekken naar Macerata, maar hij vertrok slechts toen de soldaten weer waren uitgestapt.

„Een trein komende van Modena op weg naar Napels is aangehouden door de transportarbeiders te Capra Marittimo, omdat wagon no. 46324 munitie bevatte.

„Te Florence weigeren de arbeiders twee wagons met gendarmen te vervoeren. De commandant dreigt te zullen vuren op wie ook de wagons zou afhaken. Oogenblikkelijk algemeene staking. Enkele uren later zijn de wagons afgehaakt.

„Voor de bouwarbeiders is de werkwijze als volgt:

„Te Badelona, in Spanje, bij Barcelona, hebben de bouwarbeiders geweigerd de plannen van een kazerne uit te voeren.

„Te Orense eischen zij de onteigening der kazerneterreinen en de aanwending ervan voor groententeelt.

„De typografen vinden hun voorbeeld van werken in de typo's van Joego-Slavië, die collectief weigerden de leugenberichten omtrent Sovjet-Rusland te verspreiden.

„En zóó elk vak.

„Ik beschouw de vakbeweging in zijn breedsten uitbouw.

„De dusgenaamde intellectueelen: — zij, die in hoofdzaak denkarbeid verrichten, — de professoren, de onderwijzers, de architecten, de ingenieurs, de doktoren, de musici, de sprekers, de schrijvers, ook zij allen behooren zich als nevengeschikte werkers te beschouwen in de Internationale van den Goeden Arbeid.

„Geen professor meer die zich verkoopt om een nieuw stikgas voor oorlogsdoeleinden te vervaardigen;

„geen onderwijzer, of hij noemt den plunderenden „veroveraar" bij den naam van brandstichter en roover, dien hij verdient;

„geen architect of hij weigert kazernen en gevangenissen te ontwerpen;

„geen ingenieur meer in dienst van een wapenfabriek;

„geen dokter of hij weigert in militairen dienst te treden;
„geen musicus of hij versmaadt den doodelijken krijgszang;
„geen spreker of hij vervloeke het ellendige moordbedrijf;
„geen schrijver of hij ijvere voor spontane staking aan elken oorlogsopzet.

„En zoo elk vak.

„En ál deze vakken, als nevengeschikte functiën van goedmenschelijk werk federatief verbonden, zij moeten ten slotte, dunkt me, den band van het militarisme doorbreken.

„Het kán, en het kan door de reeds bestaande vakorganisatie, die hiervoor historisch het eerst aan de orde is om in ál haar geledingen het antimilitarisme op te nemen.

„Juist nu de arbeiders, alom ter aarde, niet meer bij monde van enkele propagandisten, maar massaal zich aan 't afvragen zijn: is er ook iets fout in onzen loonstrijd, in het enkel-strijden van den loonstrijd, nu is het 't groote oogenblik voor de massale erkenning van een grondfout in de vakbeweging.

„Wij hebben ons n.m.l. te veel afgevraagd wat we kregen, wat we z.g.n. verdienden met ons werk en niet wat we voortbrachten, of het goed werk was wat we produceerden met ons gezwoeg.

„En wij, wij metselaars, wij sprekers, wij timmerlieden, wij schrijvers, wij spoorarbeiders, wij professoren, wij mijnwerkers wij musici, wij typografen, wij doktoren, wij allen, hoofd- en handarbeiders, wij, werkers der aarde allen tezamen, wij hebben zelfs niet voldoende nagedacht, of dat wat we voortbrachten, niet tegen ons zelf gericht was.

„En nu is het de tijd om massaal tot helder en gaaf bewustzijn hieromtrent te komen......"

* * *

Van 6—9 Augustus 1920 had daarop een internationale conferentie plaats ter voorbereiding van het derde internationale antimilitaristencongres waar o.a. besloten werd den 1en Aug. of een datum daaromtrent, als klassieken datum te houden voor antimilitaristische internationale betoogingen. Ook kwam de nederlandsche beweging daar vooral goed op de hoogte van de deensche dienstweigeraars die door hongerstaking zich veelal uit de gevangenis bevrijdden; van een beginnende beweging in België en van den nog chaotischen antimilitaristischen toestand in Duitschland, terwijl in Zweden reeds solidere steunpunten ontdekt werden en ook in Frankrijk doorzetting hier en daar

kon gemeld worden, behalve dan wat reeds bekend was van Engeland, Amerika, Zwitserland, enz. De voor-conferentie ontving o.a. den volgenden brief van den secretaris der fransche afdeeling van de Internationale Antimilitaristische Vereeniging, die officier was geweest en meegevochten had, doch radikaal was omgeslagen toen hij zag dat 't niet ging om de „bescherming der kleine naties" maar om het imperialisme der groote.

„Gevangen gehouden sinds den 11den Mei, kan ik slechts van verre bij u zijn. Vooral had ik gaarne beide handen gereikt aan de Duitsche afgevaardigden. Want o.a. word ik vervolgd omdat ik in openbare vergadering gezegd heb: „ik druk liever de hand van een Duitscher dan van een Franschen O.W.-er" en inderdaad is een Duitsche anti-militairist mij heel wat liever dan een Fransche sabelsleeper.

„Vroeger liet ik alle verantwoordelijkheid op de Duitschers rusten. Thans weet ik dat de hoofdschuldige het wereldkapitalisme is en de misdadige dwaling waarin wij allen vroeger gedompeld waren.

„Wij zijn verantwoordelijk voor die dwaling en moeten die van nu af vernietigen. Wij moeten het bestaan der legers bestrijden en aldus bijdragen tot de geboorte van een tijdperk van goedheid en zachtmoedigheid.

„Ik wensch u algeheel welslagen en van uit de diepte van mijn gevangenis, dank ik u, dat gij den moeizamen strijd niet opgeeft tegen militairisme en kapitalisme."

(w. g.) MARIUS HANOT.

Ernst Friedrich, die als afgevaardigde uit Berlijn deze voorconferentie meemaakte zond bij zijn vertrek den volgenden groet:

„Aan mijn Hollandsche broeders en zusters!

„Niet zonder smart schrijf ik deze regels, en niet zonder droefenis spreek ik tot u: want mijne woorden, die ik neerschrijf met mijn hartebloed, verstaat gij niet, indien niet een tolk ze vertaalt en in de u vertrouwde moederspraak meedeelt.

„......Toch heb ik juist in de dagen, toen ik onder u wijlde, gevoeld dat wij één taal spreken, dat wij één groot ideaal in ons dragen, en gemeenschappelijk streven naar één groot doel.

... ...

„Er is echter nog een andere tolk tusschen ons, die niet zoo welwillend is, en die onze spraak bij het vertalen vervalscht: de imperialistische tolk, die door zijn vervalschte vertaling millioenen menschen den dood in hitst; die door zijn leugenachtige vertaling een heele wereld in puin en asch heeft gelegd.

„......En hierbij zijn de tranen van een Fransche moeder even zilt, als de tranen eener Duitsche vrouw...... En het bloed van een verslagen Engelschman is even rood als het bloed van een vermoorden Turk.

„Nog zijn de tranenwellen der moeders en vaders, der zusters en broeders niet verdroogd, en reeds wil een nieuw onheil, door de voor allen verstaanbare imperialistische taal, menschenmoord, de wereld tot in zijn grondvesten schokken!

„Dat is de groote pest, die zich over de gansche aarde heeft verspreid, en haar bacillen heeten: „Soldaten".

„En soldaten zijn ontmenschte menschen, die trotsch langs de straten loopen mogen, met een lang en spits stuk staal ter zijde, bereid, het ieder mensch op bevel in de borst te stooten.

„Op dit staal, op de bajonet, rust deze waanzinnige wereld!

„En de tranen van tien moeders kleven aan de kokarde van één soldaat...... En het bloed van tien gedoode menschen kleeft aan het bonte uniform van één soldaat......

„Maar daarom klinkt dan ook in alle landen, en over alle grenspalen heen onze internationale roep: „De wapens neder!".

„En daarom verheug ik mij en ben gelukkig in mijn smart, omdat ik mijnen Duitschen vrienden de blijde boodschap brengen kan: In Holland, en ook in Denemarken, België, Frankrijk, Engeland, enz., overal leven geestverwanten, op wier trouwe kameraadschap wij ons volkomen kunnen verlaten, ondanks alles en alles.

„Nog moeten wij strijden!

„Maar niet strijden om te dooden, maar strijden om te leven!

„En overwinnen moeten wij!

„Doch niet om te triompheeren, maar om ons te verheugen en gelukkig te zijn met alle menschenkinderen.

„En zoo neem ik afscheid van u allen, die ik zag en die ik niet zag, die ik mocht zien en opzoeken, en die mijn oog nimmer aanschouwde en wier hand ik niet kon drukken;

„neem ik afscheid met een vochtig, maar toch vroolijk oog; want ik ween over deze verloren wereld, doch ik juich tegelijk u toe: Broeders!

„En ons aller gezang is des avonds en des morgens: Mensch en Liefde.

ERNST FRIEDRICH."

Op deze voor-conferentie werd een voorloopig Internationaal Anti-Militaristisch Bureau gesticht, dat den volgenden oproep uitzond tot de arbeiders van alle landen:

„De politieke en militaire machthebbers van Engeland en

Frankrijk zijn tezamen gekomen, om een beslissenden aanslag te plegen op het nieuw maatschappelijk leven, dat zich in Rusland tracht te verwerkelijken, en dat sedert meer dan twee jaren aan de gruwelijkste aanvallen der reactie steeds krachtiger weerstand biedt.

„De ineenstorting van het kapitalistisch stelsel meer dan ooit vreezend, zijn zij, door de successen der Russen in Polen, tot het wanhoopsbesluit gekomen, zoo noodig over land en zee hun machteloozen Poolschen handlanger de krachtigste hulp te bieden.

„Reeds worden in de Rijnstreken oorlogsmateriaal en levensmiddelen opgestapeld en troepen saamgetrokken.

„De Duitsche arbeidersbeweging, een schending der Duitsche neutraliteit voorziende, heeft reeds een oproep in de wereld gezonden, tot de Duitsche, Fransche en Engelsche arbeiders gericht, om dit door staking onmogelijk te maken. Terecht hebben zij er den nadruk op gelegd, dat de reeds waakzame Duitsche spoorweg- en transportarbeiders den ruggesteun noodig hebben der gansche arbeidersklasse.

„Het Internationaal Anti-Militairistisch Bureau, den 9den Augustus in Nederland bijeen, wekt de hoofd- en handarbeiders in België, Denemarken, Duitschland, Frankrijk, Engeland, Nederland, in alle landen, die in eenigerlei opzicht, direct of indirect, in den aanval betrokken zouden kunnen worden, op, zich bewust te worden van hunne verantwoordelijkheid tegenover zichzelf, hun medemenschen en hun nageslacht.

„Het waarschuwt de bewoners der Europeesche en Amerikaansche landen voor den nieuwen wereldoorlog, waarmede de burgerlijke klasse in laffe zelfzucht de volkeren dreigt.

„Het richt zich tot alle revolutionairen met de aansporing, om met de uiterste inspanning zich tegen den opzet der Ententeheerschers te verzetten. Hoe men zich als revolutionair tot het zich verwerkelijkende Russische Sovjetsysteem ook verhoudt, het is ons aller taak een overwinning der reactie, van de razende witte wereldterreur te verhinderen.

„Het I.A.M.B. doet eveneens een beroep op het proletariaat der gekleurde rassen, dat door het Europeesche imperialisme ter onderdrukking van nieuwe maatschappelijke en cultureele mogelijkheden wordt geëxploiteerd, zich niet langer ten dienste te stellen van de blanke heerschers, maar metterdaad de zijde der arbeiders te kiezen, waartoe het behoort.

„Arbeiders en soldaten aller landen, maakt u voor massale dienstweigering en algemeene werkstaking gereed!"

* * *

In Nov. 1920 begint Herman Groenendaal naar voren te komen in de propaganda met den volgenden open brief:

„Aan m'n makkers van lichting '21.

„Makkers !

„De loterij, de bloed-loterij, is voorbij en 't lot heeft beslist of gij straks zult moeten slachten, menschen slachten, en in slaafsche gehoorzaamheid u al uw waardigheid als mensch zult laten ontnemen, of dat gij zult vrijgesteld zijn. 't Lot heeft beslist, zoo zegt men, maar die beslissing beteekent niets, letterlijk niets, als gij den moed hebt, om straks te toonen, dat ge Mensch zijt, d.w.z. dat ge u niet láát leven, maar zèlf leeft en dat ge niets doet wat in strijd is met uw rede en gevoel. En er zijn er, 'k weet het reeds van 'n 20-tal, die straks, wanneer men hen zal komen halen en opeischen voor 't militairisme, fier de kop omhoog zullen heffen en zullen antwoorden met een: „Dát nooit". Onze leus is „Geen man en geen cent".

„Maar meer nog zullen zij doen.

„Was het tot nu toe, op de dagen dat er weer eenige duizenden „ingelijfd" werden, meestal een slappe boel, was er op die dagen, zoo bij uitstek geschikt, van een flinke activiteit geen sprake, ('n enkele uitzondering daargelaten) thans willen zij trachten op die dagen eens flink van zich te doen spreken; om hen die nog niet ontwaakt zijn uit hun dommel van Nationalisme, of die den moed nog missen om zich zelf te zijn, eens wakker te schudden. Daarom vraag ik hierbij allen, die ook zullen weigeren, om mij hun naam en adres te zenden, dan kan ik ze de plannen mededeelen, kunnen zij helpeñ aan de voorbereiding, en zal het op de dagen dat 't Militairisme weer nieuwe offers vraagt, door „ons" land donderen: De Wapens Neer.

„Weigert Broedermoord.

„Namens de D.W.-ers voor '21:

HERMAN GROENENDAAL.

Raamstraat 19 B, Haarlem."

* * *

Tegen Kerstmis 1920 kwam weer als van ouds de „Soldaten almanak" uit, een antimilitaristische kalender ter verspreiding onder de soldaten, uitgave van de I.A.M.V. afd. Nederland. Een buitengewoon treffend kort stuk van Kees Boeke komt daarin voor, „Wat ben je!" getiteld, „Enkele heel alledaagsche en nuchtere vragen":

„Ben je een arbeider? Hoe is 't dan ter wereld mogelijk dat je nog niet inziet dat je, iedere keer wanneer je de knoopen van je uniform vastmaakt, meehelpt om je eigen lotgenooten in alle landen vast te knoopen in de liverei der geld-machtigen en dat je uit solidariteit met de arbeiders der geheele wereld moet weigeren het pakje verder te dragen?

„Ben je arm? Hoe komt 't dan dat je nog steeds bezig bent de dubbele ellende van armoede en rijkdom in stand te houden door de brandkast der rijken te verdedigen tegen de benden van je lotgenooten die door andere rijken er voor geld op worden afgestuurd? Wanneer zal je 't inzien dat, ten bate niet alleen van de armen, maar ook van de rijken, je moet weigeren je te leenen voor dit werk?

„Ben je rijk? Dan kan ik me begrijpen, dat je in dienst blijft, daar je natuurlijk inziet, dat je voorrecht zonder leger niet zou kunnen voortbestaan. Maar zie je niet in, dat dat voorrecht maar een schijn-voorrecht is: dat het in werkelijkheid de kiemen van allerlei degeneratie in zich draagt? Ook jij zou uit eigen belang moeten dienstweigeren. Maar jij zult 't, vrees ik, voorloopig wel niet inzien.

„Ben je socialist? Dan begrijp ik 't heelemaal niet, hoe je je nog durft vertoonen in dat door en door bourgeois uniform, dat het symbool is niet van vrijheid maar van slavernij; niet van gelijkheid maar van kunstmatige rangen; niet van broederschap maar van broedermoord; niet van solidariteit maar van onderkruiperij. Jij moest dan toch zéker zien dat je niet als socialist, maar reeds als gewoon sociaal-voelend mensch dadelijk moest weigeren, langer met je daden je idealen en belijdenissen te logenstraffen!

„Ben je Christen? Neen, dát kan niet. Niet, zelfs al behoor je tot een „Christelijke" kerk of vakvereeniging. Want Jezus heeft zich te duidelijk uitgelaten over de eerste wet voor al zijn volgelingen. Geen volgeling van Christus kan soldaat zijn. Want hoe kan er sprake zijn van liefde tot je naaste, hoe van zachtmoedigheid, vergevensgezindheid of lijdzaamheid in een leger dat berust op alles wat duivelsch is? Dat rust op vrees, en haat, op leugen en doodslag, op bedrog en moord? Je moet kiezen tusschen twee dingen: óf je moet nooit meer zeggen of denken dat je Christen bent en soldaat blijven, óf anders moet je een man zijn, en je Heer gehoorzamen door te weigeren verder iets met het heele bedrijf te doen te hebben. Dat je daar moeite door krijgt zal jou tenminste onverschillig zijn.

„Ben je mensch? Ja, ik geloof het. Ik moet 't gelooven dat in 't diepst van je hart het rein-menschelijke nog leeft, niettegen-

staande je stelselmatig in je tegenwoordige werk alles dat mooi, alles dat rein en lieflijk is, onderdrukt. Maar alleen dán zal je echt mensch zijn, wanneer je genoeg durf hebt om verder te weigeren die dingen te doen die geen beest gemeen genoeg is om te doen.

„Slotsom. — Wat je dus ook bent: Weiger verder te dienen. Gehoorzaam het hoogste en beste in je hart en gehoorzaam dus geen officier meer, daar al zijn bevelen gericht zijn op daden die strijden met de wet van God. Gehoorzaam Hem. Want Hij is Liefde en Hij gebiedt je alle menschen lief te hebben. Wees bereid alle gevolgen te dragen van die ongehoorzaamheid!"

* * *

Wat een groote teleurstelling voor de nederlandsche beweging van het antimilitarisme van de daad was, was het wegblijven van zoovelen die beloofd hadden na den oorlog tot ons te komen en de verwijdering die ontstond tusschen de gezagscommunisten en de vrije socialisten, waarover ik schreef: „In de propaganda en bij de colportage gedurende den oorlog werden we altijd gepaaid, door menigeen die dit tegen ons zeide: „Och, jullie, goedige dwazen (dit was het beste wat we hoorden, de afschuwelijke scheldpartijen zullen we maar vergeten) wat doe je toch gedurende dezen oorlog, waarin alle menschen in razernij verkeeren, vrede te prediken; na den oorlog, dan komen we bij je."

„En al is het nu internationaal wel waar, dat er een vredesstrooming gaat, midden tusschen de oorlogsstrooming door, zooals een warme golfstroom in een oceaan, toch is het pijnlijk bij de colportage op dezelfde openbare pleinen, zoovele menschen in een groote bocht om je heen de belofte te zien ontwijken, die ze gaven van „na den oorlog bij je te zullen komen."

„Ik geloof ook wel dat de verminderde belangstelling in de oorlogsdienstweigering komt, omdat meerdere leden van de Communistische Partij, die vroeger sterk antimilitaristisch waren, van dat standpunt zijn gaan afzakken, naarmate zij meer gingen staren op de dictatuur — zonder daarbij misschien dóór te zien naar de verschillende contra-dictaturen en rissen van terreurs die daaruit weer het gevolg kunnen zijn.

„Hoe het zij, 't is te hopen dat hun zuiver antimilitairistisch willen terugkomt. En intusschen, in ieder geval,

„gij, christenen, die Christus begrepen hebt;

„gij katholieken, die voelt de beteekenis van een aardomspannende religie;

„gij, protestanten, die protesteeren blijft tegen reactie en dictatuur;

„gij, communisten, die het ideaal van het communisme-zelf hoog wilt houden boven persoonlijke demagogie;

„gij, sociaal-democraten, die voort wilt naar universeele kameraadschap;

„gij, anarchisten, die inziet dat elke vorm van ruw geweld strijdt tegen uw anarchisme en dat alleen hij of zij de vrijheid waard is, „die alles om zich heen wil vrijmaken";

„houdt hoog het teeken van het antimilitarisme en knoopt persoonlijke betrekkingen weer aan met dezen of genen oorlogsdienstweigeraar en laat bij elke „loting om versch menschenmateriaal", bij elke nieuwe „keuring van versch kanonvleesch", bij elke nieuwe aanval der reactie, uw actie de hunne vóór zijn".

In twee opzichten was het weldra volgend congres 1920 te Amsterdam van de I.A.M.V. een mijlpaal in de nederlandsche antimilitaristische beweging. Ten eerste nam de I.A. M.V. daar definitief stelling tegen rood militarisme; ten tweede kon Clara Wichmann hier met kracht van bewijzen een referaat houden over: „Het doordringen der antimilitaristische idee in de arbeidersbeweging". En Kriller, een der oudsten uit de beweging en een der eerste vooroorlogsche dienstweigeraars, nadat hij het verslag gehoord had omtrent de internationale verbindingen, constateerde met klem: „wij zijn nog nimmer zoover geweest."

* * *

Herman Groenendaal zond in Februari 1921 den volgenden oproep „Aan hen die in '21 den militairen dienst zullen weigeren":

„Hoewel ik reeds verscheidene oproepen in „Wapens Neder" en „Vrije Socialist" deed, heb ik nog lang niet van jullie allen naam en adresopgaaf ontvangen. Komt vrienden, dat moet anders! Of moeten wij ons weer, zooals reeds zoovelen vóór ons, zonder woord of daad van protest laten insluiten?

„Moeten wij nog langer enkelingen blijven?

„Moet het nog langer duren dat „men" (en onder die „men" is dan óók het meerendeel der geestverwanten) het als „van zelf sprekend" beschouwt, dat iemand, die dienstweigert pl.m. een jaar opgesloten wordt?

„Moet het nog langer duren dat dienstweigering, „o ja, héél mooi, maar ze moesten het allemaal doen" gevonden wordt?

„Of moeten wij er voor gaan werken, dat allen zullen weigeren? Dat niemand opgesloten wordt? Dat het niet langer is

„ze moesten het allen doen", maar „ze moeten het allen doen"?

„Welnu dan, reeds is het begin gemaakt. Maar nu verder en voor dat verder gaan, voor het verkrijgen van erkenning onzer rechten, daar is noodig, dat allen, niet één uitgezonderd, medewerken.

„Zendt mij heden jullie naam en adres.

„Op voor de massale dienstweigering! en vrijstelling van gewetensbezwaarden."

* * *

Wij zijn intusschen genaderd aan het tijdstip waarop in Den Haag het derde Internationale Anti-Militaristen Congres gehouden werd, van 26—31 Maart, Paschen 1921.

De eerste dag, Zaterdag, was gewijd aan ontvangst, openingsrede en mededeelingen van afgevaardigden. Zaterdag 4 uur was de ontvangst. De zaal van 't Volksgebouw was keurig in orde. Planten uit Boskoop en Aalsmeer, vaandels van het gansche land, 't portret van „den ouwe", de welwillendheid van een Utrechtsch architect, de stoom van de afdeeling Den Haag, de sympathie van de beheerders van het Volksgebouw — om nu maar geen speciale namen te noemen —, hadden het geheel tot een feest, tot een even schitterend als hartelijk welkom gemaakt. Nadat verfrisschingen waren aangeboden aan de inmiddels aangekomen en nog aankomende afgevaardigden en congresleden, betrad Schermerhorn het podium en begroette de aanwezigen in meerdere talen namens de I. A. M. V., afdeeling Nederland. Een telegram van de Ned. Federatie van Bouwvakarbeiders, werd zeer bizonder gewaardeerd. Henri Huchet, die uit het burgerlijk pacifisme naar het anti-kapitalistisch revolutionnair anti-militairisme is overgekomen; G. W. Meyer, gewezen duitsch officier, thans propagandist voor dienstweigering en B. Lansink Jr., namens het N.A.S., begroeten het congres. Verdere onderlinge kennismaking volgt, logies wordt bezorgd — altijd een reuzenkarwei voor dit naar ieders genoegen in orde is — de inwendige mensch wordt versterkt en om 8 uur is de opening van het werkcongres door B. de Ligt. Hij herinnert de oprichting der I.A.M.V. in 1904 op initiatief van F. Domela Nieuwenhuis, het nauwe verband, dat terstond gelegd werd met de vakbeweging, de doorzetting der I.A.M.V. in Nederland, de tijdelijke mislukking elders, het opportunisme dat de oude sociaal-democratie niet deed volharden, de verandering ook van vele anarchistische gedachtengangen, die in den wereldoorlog niet bij waren en dus wel falen moesten. Het staan blijven, ook in 1914, van Malatesta, Domela, Rosa Luxemburg, Liebknecht,

Mehring, Savigny, enz. Het doorwerken van den geest van Tolstoi, die den mensch als beslissende factor stelde te midden der hem omringende dingen, te midden der om-standigheden. Hoe in Engeland speciaal door het naleven van oer-christendom en individualistisch liberalisme een machtige dienstweigeringsbeweging mogelijk was. Hoe overal ten slotte sterken stonden en het proletariaat thans wakker wordt voor verzet ondanks terreur. Allereerst vereenigen wij ons tegen de burgerij. Dat het proletariaat zich niet langer onderling verscheure! Vóóral moeten we de Russen helpen:

„Politiek-strategisch gaat het hun den laatsten tijd goed. Ook in de diplomatie. Maar economisch zijn ze nog zwak. En zedelijk niet al te sterk. Wel ontwaakt — Kropotkin heeft het getuigd — in Rusland een ongekend nieuwe geest. Maar door oorlog, terreur en partijdictatuur kan geen volk tot economische zelfstandigheid en cultureele vrijheid geraken. Terwijl de oorlog verwildert." Als wij hier, in het Westen, terreur en oorlog breken, dan helpen wij eerst recht het Oosten zichzelf te herstellen.

„Het is te betreuren dat op dit congres geen zwarte, bruine en gele kameraden aanwezig zijn. Wij, die er ons bewust van zijn, dat niet het zwarte of het gele, maar het witte gevaar de grootste bedreiging is voor alle volken van de wereld; die ons voor onze civilisatie, die men syphilisatie genoemd heeft, ons schamen, hadden zoo gaarne vertegenwoordigers van zuidelijke en oostelijke volken, op wier medewerking wij dagelijks meer hopen, hier gezien. Maar wij weten toch dat zij overal wakker worden en nieuwe kracht in de antimilitaristische, antikapitalistische beweging instuwen!"

Nadat Domela Nieuwenhuis in enkele oogenblikken van diepe stilte door het congres herdacht is, leest Schermerhorn een rapport voor van Bulgaarsche Tolstoiaansche antimilitaristen, inplaats van Janko Todorov, uit Sofia, die door pasmoeilijkheden niet aanwezig kon zijn. De Bulgaarsche Tolstoiaansche antimilitaristen verzetten zich tegen elken oorlog, aanvallend of verdedigend, in revolutie of in contra-revolutie. Wilfred Wellock geeft verslag van de Engelsche anti-militaristische beweging, met zijn 10.000 dienstweigeraars, een beweging, die thans doorzet opnieuw in de No more war movement. Lieb herinnert namens de Zwitsersche Communistische Jeugd aan de dienstweigeraars in Zwitserland en aan Jules Humbert Droz, die wegens pas-moeilijkheden niet aanwezig kon zijn. Marcel Sauvage spreekt over de actie dër anarchisten rondom Sebastien Faure. Het blad „le Libertaire" bestrijdt 't militarisme krachtig. De roem der fransche matrozen, die op de Zwarte Zee weigerden

tegen de Bolsjewiki te vechten, is onvergankelijk. Mevr. Morgan French, hoewel amerikaansche, verwacht het noch van Wilson, noch van Amerika en verklaart Amerika ontaard als vrijheidsland. Dit congres geeft haar weer hoop. Laat het antimilitarisme daad en nog eens: daad! worden.

Den tweeden dag (Paaschzondag) gaf de secretaris verslag van de deelnemers aan 't congres, deelde mede, dat er ongeveer 25 door pas-moeilijkheden etc. op 't laatste oogenblik verhinderd waren en vermeldde ingekomen stukken o.a. van: Comité voor anarchistische betrekkingen, Barcelona; Mondo Paco, Weenen; Kruistocht met de bioscoop, New-York; Magnus Schwantje, Berlijn; Deensche Vrouwenbond; Stefan Villyami, Hongarije; Duitsche syndikalisten, Fritz Kater; syndicalisten Wiesbaden; Vredesverbond van kinderen, Kopenhagen; Maurice Wullens; Louis Bertoni namens de Zwitsersche anarchisten en revolutionnaire syndicalisten; Bond van geestelijk-werkzamen, Franz Kobler, Weenen; Raden van syndicalistische arbeiders, Rimbault, Parijs; Arbeiders-Idisten, Kopenhagen; Intern. Vrouwenbond voor Vrede en Vrijheid, Genève; P. A. S. Amsterdam en Groningen; Ned. Federatie Arbeiders-Esperantisten; Vrije Jeugd Verbond; Vredesvereeniging Manchester; R. J. Bott (Catholic Friends) Engeland; Non-combattanten, Londen.

Voorlezing wordt gedaan van een amerikaansch dienstweigeringsmanifest van vrouwen, ingezonden door Alice Park, die sedert jaren volhardend met ons samenwerkt en wier arbeid doordringt tot in Engelsch-Indië. In dit manifest verklaren deze vrouwen in geval van oorlog tot algemeene weigering van alle directe of indirecte oorlogsdaad te zullen overgaan.

Hierna is het woord aan prof. Nicolai, uit Berlijn. Deze had, als antwoord op het beruchte oorlogsmanifest der 93 duitsche intellectueelen, in October 1914 te samen met professor Albert Einstein en professor Wilhelm Foerster, een oproep tot de Europeeërs gericht, zich sedert principieel tegen den oorlog gekeerd, en zijn „Die Biologie des Krieges" geschreven, waardoor hij allerlei vervolging en beleedigingen moest verduren. Ook thans sprak hij over „de biologie van den oorlog". Zijn grondgedachte was deze, dat zedelijke geboden uitwerking missen, zoolang zij niet diep in de menschelijke natuur geworteld zijn. Het is dus niet voldoende den oorlog zonder meer te negeeren. Men moet bewijzen, dat de leuze: „het menschelijk geslacht is één", natuurwetenschappelijk juist en waar is, en dat de scheiding van dit ééne menschelijke ras in verschillende natiën slechts een toevallig gevolg is van het gebrek aan voldoende middelen van verkeer tusschen de menschen onderling. Staat

deze biologische waarheid: „het menschelijk geslacht is één" echter duidelijk in het hart der menschheid geprent, dan kan dezelfde menschheid, bevrijd van de voortdurende hindernissen der onderlinge vernietigingsoorlogen, met nooit vermoede energie een levensvernieuwenden kamp opnemen, tegen alles wat geen menschengelaat draagt (dieren, ziekten en natuurkrachten) en de komende geslachten leiden tot nimmer gedroomd geluk.

M. de Boer geeft daarna verslag van de Nederl. I.A.M.V., van de actie der 600 Nederlandsche dienstweigeraars, van het steunfonds voor de dienstweigeraars, vermeldt het aantal ex. van de „Wapens Neder" (18.000 per maand), herinnert allerlei acties, — die hier natuurlijk vooral voor de buitenlanders van belang waren — en memoreert speciaal dat de I.A.M.V. ook is vóór: „Indië-los-van-Holland".

Intusschen wordt een sympathie-telegram ontvangen van Mevr. Domela Nieuwenhuis, door het congres met een wedergroet onmiddellijk beantwoord.

Wilfred Wellock, uit Londen, die meer dan 2 jaar als dienstweigeraar in de gevangenis had doorgebracht, spreekt over de zedelijke gevolgen van den oorlog. In 't verschil tusschen den wilde, die met trots de schedels zijner vijanden vertoont en den modernen soldaat, die met moeite over zijn „heldendaden" aan 't spreken te brengen is, toont hij den groei van 't zedelijk bewustzijn. Eens werd alle oorlog beheerscht door de voedselvraag. Men kende niet het productievermogen der aarde en beleefde het als zedelijk een anderen stam van jachtterreinen verjaagd te hebben om zelf althans te kunnen leven. Thans echter weet men dat de aarde op allerlei wijzen voldoende en meer dan voldoende voor allen kan opbrengen en is dus dit zelfde motief, om n.m.l. oorlog te voeren om aan voedsel te komen, onzedelijk geworden. Zoo ook met den godsdienst. Vroeger dacht men dat enkel de eigen god, de goede god was, en men achtte het zedelijk ketters te dooden. Thans groeit in dit opzicht de verdraagzaamheid, men erkent elkanders recht op leven, en de persoonlijkheid krijgt een kans méér. Het kapitalisme staat echter deze ontwikkeling nog in den weg, door de productie der aarde, die voldoende is, te laten beheeren door enkelen, die willekeurig deze productie inhouden, vernietigen of heen en weer slingeren om persoonlijke winst. In den imperialistischen oorlog wordt een nieuwe onverdraagzaamheid gekweekt en het zedelijk conflict gesmoord. Voorbeelden: Ierland, Indië, Mesopotamie, Arabië enz., de demoralisatie in Engeland zelf, in Amerika. Spreker juicht het verzet der Indiërs toe; wat Rusland betreft, hebben

wij eerst recht tot critiek, als we zelf méér en beter hebben gedaan. Door rede en geest hebben wij een nieuwen weg te banen. Beroepen we ons op 't hoogste, dan zal dat hoogste zich ook een uitweg banen. Een nieuwe onderlinge opvoeding, een krachtige propaganda, een sterke organisatie is noodig tegen den tegenstander en de terreur, maar wij gelooven en wij vertrouwen in nieuwe, menschelijke mogelijkheden.

De stellingen van Mw. Roland Holst, die ziek was, worden hierna door Brommert voorgelezen. Mw. Roland Holst wijst op de groote beteekenis van sabotage, arbeids- en dienstweigering, internationaal. Men wende zich reeds tot de jeugd. Men versta onder militairisme, ook het verkapte z.g.n. vrijwillige militairisme. Weinig hoop hebbende in de propaganda met woord en voorbeeld op de legers van inboorlingen, gehuurd door de bourgeosie, aanvaardt zij het éene roode leger van de revolutie. Zij eindigt met te wijzen hierop, dat toch het voornaamste middel van het proletariaat is: propaganda en overtuiging. Het is aller plicht geweld en bloedvergieten zooveel mogelijk te voorkomen.

Hierop volgde een, ondanks de felheid, hoogstaand debat, waarin Haussard, van de parijsche anarchisten e.a. zich deden gelden. Brommert concludeerde ten slotte, dat voor revolutionairen het geweld slechts een hoogst belangrijke bijfactor is. Hoofdzaak is de geestkracht van het revolutionaire proletariaat. Absolutisten zouden in communistische gemeenschappen zich kunnen bezighouden met den economischen opbouw.

Wladimir Tchertkoff van de religieuze vrije commune in Rusland, die wegens pas-moeilijkheden niet aanwezig kon zijn (Multatuli zou zeggen: het verhaal is eentonig), had een rapport ingezonden dat door Boeke werd vertolkt. Uitgaande van Tolstoi wijst Tchertkoff er op, dat de gevallen van dienstweigering onmogelijk te schatten zijn. Dat 837 gevallen op absolutistische gronden zijn geregistreerd in 1914—1916, waarvoor eerst zeer zware straffen. Kerenski gaf daarop allen de vrijheid weder. De Sovjet-Republiek liet eerst alle dienstweigeraars thuis. Spoedig begonnen plaatselijke Sovjet-autoriteiten weer gevangen te nemen, te dooden. 4 Jan. 1919 werd een decreet uitgevaardigd, dat een raad van religieuze groepen enz. instelde, die onder zekere voorwaarden vrijheid verleenen konden. Dit decreet werd echter lang niet overal uitgevoerd. De centrale macht trachtte plaatselijk machtsmisbruik te weerhouden, doch werd zelf dikwijls genegeerd. Zoo werden in Smolensk 7 principieele dienstweigeraars gefusilleerd. Thans weigeren sommige dienstweigeraars eenigerlei bemiddeling van den raad en ook eenige leden van den raad achten zich in hun geweten bezwaard

over de gewetens van anderen te oordeelen. Tchertkoff's verslag eindigde met het voorlezen van een fragment uit een brief van een russischen principieelen dienstweigeraar, kortgeleden geschreven, vlak voor het oogenblik van zijn fusilleering.

Dr. Helene Stoecker, een van de zeer weinige vrouwen, die in Duitschland van het begin af aan tegen den wereldoorlog stelling namen, spreekt thans over „Anti-militairisme, de vrouw en de opvoeding". Het ligt in het wezen der vrouw, als degene, die het leven geeft, dat zij opkomt voor alles, wat het leven, de cultuur, den vrede dient. Als hoedster van het leven moet zij den oorlog brandmerken als een gevaar voor het menschelijk ras. Levensbestendiging en eerbied voor het leven moeten als beginselen van vrouwelijkheid en moederschap worden hooggehouden. Reeds aan de jeugd moet dit in 't ontvankelijk gemoed worden geprent. Helder begrip aangaande het noodlottig zelfbedrog van moorddadigen noodweer moet heerschen. Naast het kapitalisme moet ook de valsche staatsopvatting worden aangetast, als zou de staat het recht hebben over leven en dood der burgers te gebieden. Nòch de IIe, nòch 2½, nòch de IIIe Internationale hebben dit voldoende in zich opgenomen. De erkenning van de heiligheid van het menschelijk leven kan slechts de grondslag eener nieuwe maatschappij vormen. Ruim baan worde gemaakt voor een geest van liefde, inzicht en onderlinge hulpvaardigheid.

Vervolgens vertoont de ex-officier G. W. Meijer lichtbeelden van verschrikkelijke verwondingen, enz. en roept ons toe: „Vergeet niet, dat dit menschen zijn, vaders, zonen."

De stellingen van Pierre Ramus, Weenen, die wegens pasmoeilijkheden niet op 't openbare congres aanwezig was, doch die intusschen op 10 minuten afstand van de congreszaal van 't geheel deugdelijk op de hoogte werd gehouden, werden daarna voorgelezen door Arthur Müller Lehning. „Hij werpt het militairisme in hoofdzaak tegen, dat 't steeds weer een onderdrukkingsinstrument is, dat tot 't vormen van een nieuwen staat aanleiding geeft. Nà de ineenstorting van het Duitsch-Oostenrijksch en Russisch militairisme, vlak na den wereldoorlog, schiepen volksleiders, nog onder den ban van de theorieën van 1793, een nieuw militairisme, een nieuwe staatsmacht. Eenige uitweg echter is de volkomen ontmilitairiseering van de maatschappij. Het militairisme is 't wapen dat zich steeds weer tegen 't eigen levensbeginsel richt van de gansche menschheid. Anti-militairisme is de grondslag van communisme en beduidt verdwijning van alle heerschappij. De antimilitairist weigert eed en gelofte en verklaart dat alle problemen

der diplomatie, alle koloniale vraagstukken, alle economische kwesties slechts zijn op te lossen in den geest van antimilitairistisch-communisme. Hij geeft alle defensie op, ook van een z.g. communistischen staat. Geschiedt dit niet, dan wordt de volksgeest door een nieuw militairisme vergiftigd; geschiedt dit niet, dan worden alle ethische en cultureele proletarische belangen tot het militairistisch peil neergedrukt. De Marxistische opvatting in zake bewapening van het proletariaat is in wezen re-actionair, want algemeene bewapening van het proletariaat beteekent, dat achterlijke massa's in staat worden gesteld zich tegen revolutionaire minderheden te keeren. Ook het bewapenen van een z.g.n. keurkorps uit het proletariaat leidt tot willekeurige dictatuur van partijmachthebbers. En intusschen houdt men de munitie-fabricage, die grootste bron van O. W. en V(redes). W. in stand. Het anarcho-communisme eischt, dat het militairisme als machtscentrale door dienstweigering en revolutionair-economischen strijd worde opgeheven. Een anarchistisch-communistische gemeenschap laat het geweld van invallende legers zich oplossen in de algemeene welwillendheid van het federatief verbonden en verspreide volk, dat de invalslegers vanzelf noodzaakt zich te decentraliseeren, waardoor hun hoofdmacht gebroken is. Dit zou nog wel offers kosten, misschien, zeker, of waarschijnlijk, doch altijd minder, oneindig veel minder dan veldslagen en oorlogen. Op het terrein van 't geweld is het proletariaat in de ongunstigste omstandigheden. Op anti-militairistisch-sociaal-economisch terrein is de bourgeoisie daarentegen volkomen afhankelijk van het proletariaat. Zoo gezien, bevat het anti-militairisme de wezenlijke methoden van de sociale revolutie: is het, in waarheid, de omwenteling-bij-voortduring: de revolutie in permanentie."

Maandagmorgen wordt een telegram ontvangen uit Melbourne, Australië, van de australische, gelijktijdig met de onze plaatshebbende vredesconferentie. Ook een telegram uit Weenen van vereenigde medestrijders. Uit Amsterdam een telegram van de onafhankelijke typo's. Daarna wordt een resolutie aangenomen, waarin wordt geprotesteerd tegen de verschillende pasweigeringen o.a. aan Rocker, Ramus, Björklund, Wegner, Humbert Droz, en onze verheuging uitgesproken over het feit, dat hierdoor het revolutionair-anti-militaristisch karakter van dit congres internationaal openbaar is.

Onmiddellijk hierop volgde de voorlezing van de rede van C. J. Björklund, uit Zweden, wiens pas was geweigerd. Björklund had echter in den nacht die dezen opstandigsdag vooraf-

ging, met Noordelijke onverzettelijkheid, mij zijn rede ter hand gesteld, na een reis van een week, in 't kolenruim van een schip, door 't bezette gebied van Rijnland, door negers en blanken, door hebzucht en laagheid heen van alle kanten, geholpen nochtans door een solidariteit, stralend als sterrelicht.

„Zijn rede over anti-militairisme en vakbeweging toonde in hoofdzaak aan met feiten van 1879, 1890, '91, '92, '98, 1900, '03, '06, '08, '09 tijdens de algemeene werkstaking, 1917 tijdens de hongerdemonstratie, 1921, hoe het militaire apparaat steeds weer op nieuw tegen de arbeiders wordt gebruikt. Ook in z.g.n. democratische landen. Overal. Waarom gaat het niet integendeel, alom, zooals bij het walvischoproer in Noorwegen, waar een arbeider uit de gelederen trad en den officier, die bevel tot vuren gaf, antwoordde: „Het is uw zaak te bevelen, maar het is onze zaak al of niet te gehoorzamen". De arbeiders-organisaties hebben zich heviger dan ooit met het militaire vraagstuk in te laten. En dat wel door directe economische actie. Geen moord- en doodslag beduidt dit, doch, met de electriciens en typografen in Zweden alle werk voor het militairisme boycotten: geen wapentuig, geen legerbehoeften, geen kazernen, geen transport van soldaten of munitie, de gansche militaire moordmachine negeeren. Algemeene staking tegenover poging tot mobilisatie. Nieuw inzicht en nieuwe gezindheid. Een nieuwe wil moet weigeren doodende kanonnen, giftgassen, enz., te hanteeren. De vakvereeniging moet elke actie tegen 't militairisme rusteloos steunen. Boycot, blokkade. Het besluit van de Ie Internationale in 1868 en de opvatting van Domela Nieuwenhuis in 1891 en 1893 dringt door. Evenzoo wat Keir Hardie en Vaillant voorstelden in 1910 te Kopenhagen. De vakvereenigingsinternationale van Amsterdam blijkt dit te gaan erkennen. Onze taak is het thans, de methodes van directe actie tegen het militairisme overal erkend en doorgevoerd te krijgen."

Albert de Jong sprak over „De praktijk van het antimilitarisme": Het militarisme is een stelsel van onderdrukking tot handhaving van macht, en om de uitbuiting te beschermen. „Wie ageert tegen het militairisme, maar het kapitalisme ongemoeid laat, zegt feitelijk tot de heerschende klasse: och, dat gij ons nu uitbuit is tot daaraan toe, als uw middelen maar niet zoo bloedig waren! En wie het kapitalisme zelve niet aantast, zal zeker het militairisme niet overwinnen. Want kapitalisme en militairisme zijn ten nauwste aan elkander verbonden..........

„Wanneer wij, mijne hoorders, geroerd zijn geworden door de verschrikkingen van den oorlog, laten wij dan tevens wel beseffen, dat deze maatschappij met zijn concurrentiestrijd en

klassenstrijd voor het proletariaat een voortdurende oorlog is. Inderdaad, diep was mijne ontroering bij het aanschouwen van de slagvelden in het ongelukkige België en het arme Noord-Frankrijk, waar de bodem zelve werd verkracht en waar niets dan de hemel ongedeerd bleef. Maar erger nog is voor mijn gevoel de aanblik der achterbuurten van krotten en sloppen, de troostelooze wijken der proletariërs, dat eeuwige slagveld, waar zelfs de vrije hemel ontbreekt! Daar woedt altijd de dood, de dood der ondervoeding en der zwakte, de dood van de zorg en de ellende, de dood van de tering en het alcoholisme, altijd door, ook in „vredes"tijd.

„Wanneer wij lezen, dat de sterftecijfers in de arbeidersbuurten der groote steden, ook reeds vóór 1914, tweemaal zoo hoog waren als in de buurten der rijken, als wij lezen, dat in de industriecentra de kindersterfte 2.5 maal zoo hoog is als bij de bezittende klasse, dan is het duidelijk, dat de cijfers der gesneuvelden nog in het niet verzinken bij de millioenen offers op het eeuwige slagveld der armoede.

„Inderdaad, de bestrijding en de vernietiging van het militairisme is de historische roeping, de zedelijke plicht der arbeiders. Zij alleen — zoo zeide ik reeds — hebben het in de macht, krachtens het feit van hun arbeider zijn, omdat zij het oorlogswerk kunnen weigeren en slechts het goede werk doen...... de arbeidersklasse zal het ook doen, zal het moeten doen, omdat haar eigenbelang het vordert. Het klinkt wellicht niet verheven, een beroep te doen op het eigenbelang, maar de waarheid is, dat dit een machtige drijfveer is in alles wat wil leven!

„De prediking van het goede alleen, met negatie der stoffelijke belangen, zal ons niet baten. Twintig eeuwen van Christendom hebben ons dit geleerd. Twintig eeuwen lang is het den mensch voorgehouden, dat het stoffelijke minderwaardig was, dat wij daar bovenuit moesten, dat slechts het geestelijke werkelijke waarde had. En het resultaat is geweest, dat wij leven te midden van een plat materialisme, erger dan ooit te voren. Zeker, een maatschappij, waarin nog niets anders verwezenlijkt is, dan dat wij allen ons kunnen voeden tot we verzadigd zijn, staat nog niet hooger dan een varkensstal. Maar zoolang er nog één kind, één vrouw of één man is, die gebrek lijdt, staan wij nog achter bij den varkensstal! Niemand denkt méér aan het banale brood, dan degene, die niet ontbeten heeft; geen vader zal vatbaar zijn voor hoogere gedachten dan die aan een paar schoenen, zoolang hij de zolen voor zijn kind niet kan betalen. Niet het preeken van het hoogere met een minachtende negatie van het lagere zal onze samenleving op een mooier peil brengen, alleen de

voorziening in het stoffelijke zal de massa boven het stoffelijke kunnen verheffen. In dit stadium van den strijd voor zijn stoffelijke belangen verkeert de arbeidersbeweging nog.

„Maar juist, omdat zij voor de overwinning in dezen strijd bewust het militairisme moet bekampen en vernietigen en zij door directe belangen gedreven dit niet klaar inziet, moet er in de arbeidersbeweging plaats komen voor een speciaal antimilitairistische beweging, die voorlichtend en inspireerend op de arbeidersklasse inwerkt. De praktijk van deze antimilitairistische beweging moet worden beheerscht door deze twee hoofdverschijnselen van den tegenwoordigen tijd: den naderenden oorlog en de naderende revolutie. Wij moeten alles doen om een nieuwen dreigenden wereldoorlog door revolutie te voorkomen. Terecht zei Domela Nieuwenhuis: Als de bourgeoisie den oorlog wil, werp haar de revolutie tusschen de beenen.

„Dit nu is voor alles de taak der antimilitairistische beweging, dat wij ondanks alles, met terzijdestelling van alle andere overwegingen, moeten zorgen, dat de revolutie uitbreekt vóór den oorlog.

„En dat wel om vier redenen:

„1o. om het menschdom te sparen voor de verschrikkingen van een nieuwen oorlog;

„2o. om de mogelijkheid te openen, dat de revolutie zich internationaliseert;

„3o. omdat een revolutie, die geen oorlog tot inzet heeft, een vloedgolf van heilige geestdrift zal verwekken en op een veel hooger plan zal komen te staan, in overeenstemming met onze antimilitairistische idealen;

„4o. om te voorkomen, dat door een nieuwe uitputting der voorraden, de ontwrichting van het economisch raderwerk en de ontketening der bloedige hartstochten, de resultaten der revolutie zelve in gevaar worden gebracht.

„Het tweede punt vereischt eenige toelichting. De internationaliseering der revolutie is noodzakelijk in het belang der revolutie zelve. De grootste moeilijkheid, waarmede de Russische revolutie te kampen heeft, is wel deze, dat ze tot Rusland beperkt bleef. En wanneer het niet zou gelukken de revolutie vóór den dreigenden oorlog te ontketenen, dan zou deze oorlog weliswaar zoo goed als zeker met een revolutie eindigen in de landen, die militair de nederlaag lijden, maar het groote gevaar is, dat de bourgeoisie in de overwinnende landen er dan wederom (denk aan 1918) in zou slagen, van den overwinningsroes gebruik te maken, om daar de revolutie te verhoeden. Met name België, Frankrijk en Amerika bewijzen ons, hoe sterk de reactie heerscht na een imperialistische overwinning.

„Indien echter bij het uitbreken van een oorlog het eene volk weigert tegen het andere volk op te trekken, dan zal dit laatste ongetwijfeld eveneens tot revolutionair verzet worden geïnspireerd. Om de vier genoemde redenen is het dus onze taak, om onder de leuze: „Liever revolutie dan oorlog" in de plaats van een wanhoopsrevolutie nà den oorlog te stellen de bewuste revolutie vóór den oorlog. In deze revolutie zal het leger in drie deelen uiteenvallen. Er zal zijn een deel, dat zichzelve grondig demobiliseert. Opgekomen onder den druk van het gezag, zal het, zoodra het gezag wankelt, van de gelegenheid gebruik maken, om naar huis te gaan. Een ander deel zal de zijde kiezen van de stakende en weigerende arbeiders, een revolutionair gedeelte dus vormen. Maar daar zal ook zijn een contrarevolutionair gedeelte, dat nu reeds door de heerschende klasse kunstmatig wordt aangekweekt. Want beducht voor de ondermijning van het leger door de revolutionair-antimilitairistische propaganda, zijn alle staten er op uit in ieder leger betrouwbare kerntroepen te vormen. Onder den naam van veiligheidstroepen, burgerwachten, vrijwillige landstorm en witte gardes, marechaussees, gendarmen en politie-militairen worden reactionaire vrijwilligerstroepen en beroepslegers gevormd met het speciale doel de revolutie neer te slaan. Deze laatste, de beroepsmilitairen, zijn feitelijk niet anders dan omgekochte arbeiders, van wie de bourgeoisie zich verzekert door hun levenspeil boven dat der overige arbeiders te verheffen. Ongetwijfeld zal de heerschende staatsmacht pogen met deze troepen en het trouw gebleven deel van het leger de algemeene werkstaking, waarmede wij de revolutie inzetten, te onderdrukken door wapengeweld. En zoo zal — of wij het willen of niet — het leger in twee gedeelten tegenover elkander komen te staan, beide gewapend met de wapenen der bourgeoisie. En zij zullen die wapenen gebruiken! Want gezien de geringe middelen, waarover wij nog beschikken, om de antimilitairistische propaganda te voeren, gezien de moderne vrijwilligertactiek der heerschende klasse, gezien het feit, dat wij met de revolutie niet kunnen wachten, omdat wij met terzijdestelling ten slotte van alle andere overwegingen den oorlog vóór moeten zijn, vrees ik, dat wij in de revolutie zonder meer voor het feit van de gewelddadige botsing zullen worden gesteld.

„Nu kan men zich op het z.g. geweldlooze standpunt stellen en van meening zijn, dat onder geen omstandigheden geweld mag worden gebruikt. Ik wil u wel zeggen, kameraden, dat het mij onmogelijk is het vraagstuk van geweld of geweldloosheid in het middelpunt van mijn levensbeschouwing te plaatsen.

Want daar zetelt het socialisme en ik ken gevoelens, die verre uitgaan boven de vraag van al of niet geweld. Voor mij geldt in de eerste plaats het gevoel van recht. En wanneer men mij zegt, dat dit alles moet worden overheerscht door de Liefde, dan wil ik u zeggen dat er een liefde is van een slapheid, die ik haat, en dat er een haat is tegen het onrecht, dien ik hartelijk liefheb. Als er geweld gepleegd wordt in reactie op onderdrukking, dan heeft dat mijn sympathie, zoo goed als ik het geweld, dat beoogt onderdrukking uit te oefenen, haat, omdat ik de onderdrukking zelve haat. Wat hebben wij nu te doen als wij ondanks onszelven voor het feit van het geweld worden gesteld? M.i. te zorgen, dat de revolutionaire overwinning aan onze zijde komt.

„Maar de eindbeslissing zal door twee factoren worden bepaald:

„1o. door de hoegrootheid van het contra-revolutionaire deel en de hoegrootheid van het revolutionaire deel;

„2o. door het élan, waarmede beide groepen zullen strijden.

„En bij de vaststelling van de praktijk onzer propaganda heb ik mij dus in de eerste plaats af te vragen, wat ik kan doen, om te zorgen, dat de revolutionaire arbeiders in dagen van revolutie over het grootst mogelijke élan beschikken? En in de tweede plaats: hoe krijg ik het grootst mogelijke aantal militairen aan de zijde der revolutie? Als het eenigszins kan, zoo groot, dat de bourgeoisie er van afziet zich tegen de geboorte der nieuwe maatschappij, die immers komen moet, te verzetten, iets wat ik in het belang der revolutie zelf hoogst wenschelijk acht.

„En dan is het mijn vaste overtuiging, dat wij dat alleen kunnen doen door een consequent antimilitairistische propaganda. Door de soldaten er van te doordringen, dat wij geen militairisme willen, dat voor ons vaststaat, dat wij nimmer ertoe zullen overgaan tot krijgsdienst te dwingen, dat wij een samenleving zonder geweld willen stichten op den grondslag der gelijkheid en der samenwerking, daardoor en daardoor alleen zullen wij hen aan onze zijde krijgen, in ieder geval voor het heerschende gezag onbruikbaar maken. Vergeten wij niet, dat wij een minderheid zijn, die met onze ideeën de massa moeten veroveren. En dat kunnen wij alleen, als wij vasthouden aan het nieuwe, aan onze idealen van het antimilitairisme, zooals wij dat altijd hebben verstaan.

„Daarom vind ik de propaganda voor een rood leger, voor rood militairisme — daargelaten nog, dat ik er principieel tegen ben, ook tactisch verderfelijk voor de arbeidersbeweging, omdat

de communisten daarmede de groote massa van ons afstooten en de reactie een wapen in de handen spelen voor de vorming van witte troepen.

„Men zou mij kunnen vragen, maar als gij dan den strijd met de wapenen ziet komen, vreest gij dan niet, dat de revolutionairen militair de zwaksten zijn, als zij niet nu reeds het geweld propageeren. Ik zou zeggen, integendeel! Het is niet het domme toeval der kogels, dat de beslissing brengt in den revolutionairen strijd. Iedere kogel wordt afgeschoten door een strijder, die zich krachtens eigen sentiment, zijn sympathie, zijn inzicht, zijn overtuiging heeft gesteld voor of tegen de revolutie. Achter ieder schot zit een gedachte, een reactionaire of een revolutionaire. En de laatste moeten wij wekken door de propaganda voor wat wij willen, dat is geen militairisme, maar vrede.

„Ik durf de revolutie tegemoet gaan zonder propaganda voor geweld, nog minder voor militairisme, omdat ik niet bang ben, dat daardoor de overwinning aan de zijde der reactie zal komen.

„Rusland heeft het ons getoond. Het Russische leger wierp in 1917 de wapens neer, in de verwachting dat Europa zou volgen. Maar ondanks het feit, dat dit niet geschiedde, ondanks het feit, dat het aan 23 fronten werd besprongen, is het den imperialisten niet mogen gelukken, Rusland militair neer te slaan.

„Alleen door de antimilitairistische propaganda zullen wij, revolutionairen, de menschen aan onze zijde krijgen, in de eerste plaats als arbeider en mensch en als het moet, als het ondanks onszelven niet anders kan — ook als soldaat.

„Voor één ding moeten wij ons boven alles hoeden. Dat wij, indien de aanwending van het geweld onvermijdelijk mocht zijn, een nieuw gezag zouden gaan stichten, waarmede altijd een nieuwe basis voor onderdrukking wordt gelegd, en daartegen moeten wij ons onverwijld uit alle macht verzetten.

„Vandaar mijn vraag gisteren aan Brommert. Als het noodig was, zoo zei deze, zouden zelfs de weigeraars van den militairen dienst aan de revolutie, moeten worden terechtgesteld. Wie zal uitmaken, wat noodig is, zoo vroeg ik. En ik voegde er aan toe, dat ik dat voor mijzelven zou doen. Waarop Brommert antwoordde, dat niet ik, maar dat het proletariaat dat zou uitmaken. Vergadering, dat klinkt heel aardig en schijnbaar zeer socialistisch en mijn „ik" klinkt zeer individualistisch. Maar weet gij wat de zaak is? Als Brommert zegt „dat zal het proletariaat uitmaken", dan wil dat eigenlijk zeggen: „dat zal ik, de dictator, voor je uitmaken". En als daarentegen door mij gezegd wordt: „dat zal ik voor mijzelven uitmaken", dan wil dat zeggen, dat

eerst dan en dan alleen, het proletariaat het uitmaakt. (Applaus)

„Los van al onze opvattingen over de in Rusland door de bolschewiki gevolgde tactiek en methodes, is het de eerste en voornaamste plicht van het West-Europeesche proletariaat, iedere interventie in Rusland onmogelijk te maken...... En ook dit kunnen wij weer op de meest doeltreffende wijze bereiken door het verzet van den arbeid, door gereed te staan met de algemeene werkstaking bij iederen aanslag op Rusland.

„Niet door rood militairisme te propageeren en een rood leger te vormen, sterker dan het witte der bourgeoisie, zullen wij dit doel bereiken. Wel door naast het gebruiken van de economische macht van den arbeid den geest, de discipline in het leger en daardoor het leger zelf principieel te ondermijnen. Het is mijn innige overtuiging, dat wij anti-militairisten de Russische revolutie, die ons aller revolutie is, op deze wijze met onze anti-militairistische propaganda beter dienen, dan door zonder meer als beginsel te propageeren datgene, waartoe men in Rusland — tegen de beginselen van het communisme in — ten slotte is gekomen. M.a.w. ook ten opzichte van de Russische revolutionairen eischt onze plicht geen rood, maar antimilitairisme.

„Nu is hier gisteren met veel bravour door Brommert uitgeroepen: Gij, absolutisten en tegenstanders van rood militairisme, kunt gij zorgen, dat als Rusland zijn rood leger naar huis zendt, de imperialisten dit land niet opnieuw zullen bespringen? M.i. had Brommert niet het recht ons die vraag te stellen. Zeker, het West-Europeesche proletariaat is ten achteren in revolutionaire ontwikkeling, op betreurenswaardige wijze tekort geschoten in zijn plicht tegenover Rusland en ik heb in de afgeloopen jaren geen gelegenheid verzuimd, om daar op te wijzen. Maar wat is de oorzaak van deze achterlijkheid? Is er dan niet gepoogd het proletariaat in de richting van algemeene werkstaking en dienstweigering, van directe actie, op te voeden? Zeker, mijne hoorders, de antimilitairisten hebben nooit anders gedaan van 1868 af. Maar in denzelfden tijd, dat de vrije socialisten deze taak op zich namen, zaten 80 of nog meer pct. van de tegenwoordige communisten in de S.D.A.P., die ons zoo hard mogelijk tegenwerkte! (Applaus).

„En daarom had Brommert ons die vraag niet moeten stellen. Het uitbreken van den oorlog in 1914 is juist alleen mogelijk geweest, doordat de socialistische beweging in de laatste halve eeuw de hoop gevestigd had op de massa, op de partij, op de meerderheid, op het gezag en op de verovering van de staatsmacht......

„Beseffen wij allen wel, dat een revolutie altijd uitgaat van

de minderheid, er is altijd slechts een revolutionaire kern, die bewust de revolutie doorzetten wil. Ook wij vormen nog maar een kleine groep, wat zijn wij ten slotte anders dan een handje vol tegenover de millioenen arbeiders, die buiten onze rijen staan? Ik zeg dit niet om onze beweging te kleineeren en ik reken er haar niet minder om. Want ik tel één revolutionair kameraad, die staat voor de zaak van het antimilitairisme, méér, dan duizend anderen, in wie nog zelfs de zucht naar vrijheid niet is ontwaakt. Maar deze geestelijke en zedelijke meerderheid zal juist in een strijd met de rede tot haar recht komen en niet in een strijd met de wapenen. Daar geldt juist het getal en zal de tegenpartij de meerdere kunnen zijn door haar massa's en haar betere geschiktheid tot vechten met de wapenen der barbaren.

„En laat mij er ook nogmaals op wijzen, dat wij naast het negatieve werk van het doen ineenstorten van het kapitalisme moeten stellen den positieven opbouw van het socialisme. M.a.w. wij moeten voor alles de strijdmiddelen kiezen, waarmede wij de sterksten zijn en die in zich bergen de elementen voor den opbouw van de samenleving, die wij willen. In de eerste plaats dus moeten wij ons steeds meer bewust worden van onze overwegende economische macht. Als arbeiders moeten wij leeren, het wapen der algemeene werkstaking te hanteeren. En wij moeten onze propaganda zoo voeren, dat bij het dreigend uitbreken van een nieuwen oorlog het proletariaat spontaan en als vanzelf sprekend het werk neergooit.

„Onze strijdmiddelen van nu, moeten in die richting opvoedend werken. D.w.z. wij moeten met onze staking niet wachten tot de oorlog er is, maar nu reeds van heden af aan dient alle productie voor het militairisme stop gezet. De bourgeoisie wacht ook niet. Gisteren, vandaag, morgen en overmorgen is zij bezig zich klaar te maken tot mobiliseeren, bereidt zij zich voor tot den reeds dreigenden oorlog, doet zij de arbeiders oorlogsvloten, vliegmachines en kazernes bouwen, wapens, munitie en tanks maken. Welnu, van dit oogenblik af dienen de arbeiders deze pogingen te breken door dit werk te staken......

„Daarnaast moeten onze strijdmiddelen er op uit zijn te komen tot de doelbewuste massale dienstweigering. Die moet wakker en overal, in woord en geschrift, op fabrieken en werkplaatsen, op het veld en in de mijnen, maar ook in de kazernes en op de vloten worden gepropageerd. De beste propaganda is ook hier de daad en daarin ligt de groote propagandistische beteekenis van de persoonlijke dienstweigering, reeds nu, die ook niet wacht tot de oorlog er is en die — althans in Nederland — reeds georganiseerd wordt door de aanstaande dienstweigeraars zelf.

Er is geen daad ter wereld, die het onzedelijk karakter van het militairisme zoozeer blootlegt, die het publiek geweten meer wakker schudt en het geloof in het moreele gezag van het leger zoozeer ondermijnt, als de persoonlijke dienstweigering. Er moet toch ook iets omgaan in de overige militairen, die een weigerenden lotgenoot in de cel sluiten! En hun eerste woord is steeds: Als ze het maar allemaal deden, of sterker nog: We moesten het allemaal doen! Zie hier, hoe de persoonlijke dienstweigering in ieder het eerst de gedachte aan massale dienstweigering wekt, geboren uit schuldbesef van medeplichtigheid bij wie de uniformen aantrokken.

„Wanneer wij met deze middelen alles hebben gedaan om door werkstaking en dienstweigering de revolutie op te roepen teneinde den oorlog te bezweren, dan rijst de vraag, wat ons te doen staat tegenover het militair wapengeweld, waarmede de staatsmacht zal pogen den strijd der arbeiders te breken. Ik heb daarover reeds een en ander gezegd en gepoogd duidelijk te maken, dat onze strijd op mislukking en teleurstelling uitloopen moet, indien wij onze hoop vestigen op een sterker wapengeweld en krachtiger militairisme dan dat der bourgeoisie. Wij moeten de werkelijkheid zien: het gezag onderdrukt ons door middel van het onderworpen en onwetende deel van het volk. Wij moeten dit opstandig en wetend maken, teneinde deze macht van de bourgeoisie te vernietigen, aan haar te ontrukken. Wij moeten er niet een sterkere macht van hetzelfde gehalte tegenover plaatsen, maar ze in wezen overwinnen en uit onze maatschappij doen verdwijnen. Wij moeten daartoe onze ideeën onder de massa en ook in het leger brengen. Wij moeten wijzen op de onwaardigheid van de tucht, de slaafschheid der discipline, het hatelijke van den dwang, het onmenschelijke van den broedermoord. Het ware karakter en doel van het militairisme moeten wij rusteloos aan soldaten en arbeiders voorhouden door artikelen in de vakbladen en het verspreiden van antimilitairistische lektuur. Wij moeten den geest van verzet in het leger aankweeken, het leger opstandig en onbruikbaar voor de bourgeoisie maken.

„Als het leger tegen de arbeiders wordt opgeroepen, moeten wij in strooibiljet en persoonlijk woord den soldaten den strijd der arbeiders duidelijk maken, een beroep doen op hun arbeiders-, op hun menschenhart.

„Wanneer dit alles niet voldoende mocht zijn, als in dagen van revolutie een groot deel van het leger toch gehoorzaamt, of een oorlog toch dreigt te zullen worden gevoerd, dan rest ons nog het middel der sabotage, het vernietigen der munitie, het

opbreken der rails, al die daden, waardoor de goedwillende minderheid en zelfs de enkeling de misdaden der massa kan beletten.

„Ook uit dit middel moet, als uit alle andere, duidelijk spreken wat wij eigenlijk willen, opdat de publieke opinie door valsche voorlichting en gebrekkig inzicht zich niet tegen ons keert.

„Voorts moet aan belastingweigering worden gedacht, als een bij uitstek vreedzaam middel om ons tegen het militairisme metterdaad te verzetten......

„Om dat alles met vrucht te kunnen doen, moet de antimilitairistische beweging, de propaganda en de agitatie, behoorlijk worden georganiseerd. En dat moet internationaal geschieden, omdat de antimilitairische beweging, zoo goed als de geheele arbeidersbeweging, in wezen internationaal is......

„Een speciaal bureau, in dienst der overal opwakende antimilitairistische agitatie, is noodzakelijk om de gegevens over den strijd, de toestanden in alle streken der aarde in een centraal punt te vergaren, met geen ander doel dan om ze te distribueeren tot in alle hoeken der wereld, opdat daden, als van de Italiaansche metaalarbeiders door middel der geestverwante pers hun begeesterenden invloed kunnen uitstrekken tot in alle werelddeelen.

„De revolutionair-socialistische, de vrouwen- en de jeugdbeweging, alle andere geestverwante bewegingen maar vooral de vakbeweging moeten zich plaatselijk, gewestelijk, nationaal en internationaal vereenigen tot anti-militairistische concentraties en eindelijk in een Internation. Anti-Militaristisch Bureau.

„Dit laatste heeft tot taak de geestverwante pers en vooral de vakpers van gegevens en artikelen te voorzien, waardoor de internationale eenswillendheid der revolutionaire antimilitairisten in de geheele wereld doordringt tot het bewustzijn van de arbeiders van alle kleuren en rassen. De aandacht van het strijdende proletariaat moet veel meer dan tot dusverre gericht worden op het militairisme, dat stelsel der onderdrukking, waarin de bourgeoisie materieel het sterkst, maar moreel het zwakst en meest kwetsbaar is.

„Daartoe moet omgekeerd de revolutionaire pers en wederom vooral de vakpers hare kolommen open stellen. En waar zij het groote getal heeft, moet zij het Bureau er financieel toe in staat stellen het anti-militairistische onderdeel van den proletarischen strijd tot zijn recht te doen komen......"

Rudolf Rocker die eveneens zou spreken over „Vakbeweging en antimilitarisme" was wegens pas weigering verhinderd. In zijn plaats sprak de voorzitter van het N.A.S. B. Lansink Jr. „Hij had dezen bizonder goeden grondtoon, dat hij het prole-

tariaat aanwees op zich zelf. Dat hij van elken proletariër verlangde, dat deze ook eerst persoonlijk socialist werd. Dat de militairistische geest in de fabriek evenzeer is te bekampen als in het leger. Dat de overheersching van den eenen mensch over den ander allereerst is te bekampen en ieder verantwoordelijk is te stellen voor eigen daden. Dat het militairisme zelfs in 't onderwijs moet aangetast worden. Wezen van 't militairisme is niet dat men iets doet wat niet behagelijk is, maar dat men iets doet zonder verantwoordelijkheid, dat men zich laat misbruiken als automaat. Een kapitalistisch-gezinde arbeider staat even schuldig aan het militairisme als een kapitalist. De arbeider moet dus zijn economische organisatie in den antimilitairistischen strijd betrekken. Noch aan zwarte, noch aan roode geestelijkheid mag de arbeider het denken overlaten. Doch hij moet weten dat slechts die goederen mogen geproduceerd worden, die nuttig zijn voor de gemeenschap. Vol belofte is de resolutie der munitie-arbeiders in Duitschland, die zich uitspraken vóór weigering van fabricage van oorlogs-materiaal. Een nieuwe geest wake op in en door de vakbeweging. Men kan misschien met geweren, andere geweren en hoofden stukslaan, doch Lansink betwijfelt of men dan bereikt zal hebben, wat men bereiken wil, n.m.l. het revolutioneeren van de hersenen van den tegenstander. „Revolutionaire Massa-aktie" van Roland Holst steunt hem in zijn beweegredenen. Het doorslaggevend moment in de revolutie zij de directe actie. Indien men dan al het geweld zal ontmoeten en dit met geweld zal meenen te moeten weerstaan, altijd weer zij herinnerd, dat de economische directe actie van het proletariaat den boventoon moet voeren. Het gaat tegen den geest van overweldiging op alle gebied en vóór een nieuwe, mensch-waardige samenleving."

Maandagmiddag is het meeting in den tuin en het eerste wat geschiedt, is het zenden van een groet, op voorstel van Roorda aan alle gevangenen over de geheele aarde, niet enkel de dienstweigeraars hier in Nederland, noch de dienstweigeraars elders, maar alle gevangen kameraden, de tienduizenden in Frankrijk, Amerika, Spanje, Hongarije, Rusland, alom, alom.

Marcel Sauvage leest daarna een roerende aanklacht van de spaansche delegatie — die eveneens wegens pas-moeilijkheden niet had kunnen komen — over de laksheid en onverschilligheid van het wereld-proletariaat, ten opzichte van de terreur in Spanje. Kameraden, anarchisten, syndicalisten en alle linksche elementen, worden gruwelijk vervolgd. De gevangenissen zijn overvol. Huizen en booten worden gehuurd om de gevangenen te bergen. Met 30, 40 aan elkaar worden de overigen voortge-

zweept langs de wegen van Spanje, z.g.n. om een kerker te vinden, in waarheid om onderweg doodgeranseld of doodgejaagd te worden. Onder voorwendsel van „poging tot ontvluchten" worden dagelijks kameraden neergeschoten, zooals Liebknecht en Rosa Luxemburg. De geslachtsdeelen worden in middeneeuwsche kerkers aan de geketende slachtoffers uitgerukt. Alva kan niet zoo hebben huisgehouden als de witte terreur in Spanje. Hoe dood is Europa, dat men voor één Ferrer algemeen op de bres stond en nu voor honderd Ferrer's per dag, en het vermoorden van 't gansche syndicalisme geen gevoel heeft!

Onder diep meeleven nam daarop de meeting het besluit, door de franschen voorgesteld, om terstond een brief te richten aan den spaanschen ministerraad, uiting gevende aan onze verontwaardiging en meedeelend, dat we de internationale vakbeweging zouden verzoeken, boycot en de scherpst-mogelijke tegenmaatregelen te nemen om het voortgaan der terreur te verhinderen.

Op de openbare meeting spraken ook nog Cordes van de Rijnsch-Westfaalsche jeugd, Nicolai, Wellock, Mevr. French, Lieb, Mevr. Wichers namens de feministische partij, Idisten en Esperantisten, Wastiaux van de fransche syndicalistische jeugd, die het volk bezwoer als 't ware, toch zijn eigen leider te zijn, als men 't woord „leider" dan nog eenmaal hooren wilde en in 't algemeen ging van deze, ondanks wind en storm doorgezette sterke betooging een hooge bezieling, een prachtige geestdrift uit.

Gedurende de meeting vergaderde intusschen de meerderheid der congrescommissie met de buitenlanders, die zonder pas aanwezig waren, een buitengewoon goede gelegenheid, waar het oog der politie strak gespannen was op het onmiddellijk gebeuren in den tuin van het Volkshuis. 't Is hier misschien de plaats iets van die politie te zeggen. Ziehier: stille-politie in de zaal en buiten de zaal, openlijke politie geen gebrek, detectiven uit Amerika in Pomona, spionnen uit Frankrijk. Door automobielhulp, omdwalingen in gangen, iederen nacht een ander verzamelhuis, enz., is het toch echter, wonder boven wonder, gelukt geen enkel geheim congreslid te laten arresteeren. Zóó sterk vind ik dit, dat ik voor mij zelfs geheime sympathie bij een deel der politie veronderstel. Het zijn ten slotte óók proletariërs, al bekleeden ze een meer dan hatelijke positie. Eveneens mag ik in verband hiermee zeggen, dat het dus dubbel werken geweest is: terwijl we overdag moesten doen of we allen wel-uitgerust waren opgestaan, werd in tegendeel van velen de grootste energie opgeslorpt door de nachtelijke bijeenkomsten, waarin hoogloo-

pende temperamenten als die van agitatoren nu eenmaal zijn, niet altijd even gemakkelijk tot elkaar te brengen waren. Hoewel het telkens weer opnieuw schitterend en tot aller tevredenheid gelukte.

Onder degenen die wegens pasmoeilijkheden niet aanwezig konden zijn, behoorde, jammer genoeg, ook Armin Wegner die spreken zou over „Antimilitarisme en het koloniale vraagstuk". De nederlandsche regeering had blijkbaar speciale redenen om hem het visum te weigeren. Tot het laatste oogenblik hoopten wij dat de pasmoeilijkheden voor Wegner nog in orde gemaakt konden worden maar tevergeefs. Dientengevolge maakte het congres op den buitenstaander den indruk van niet geheel af te zijn. Namens eenige Oosterlingen kwam zelfs een protest in dat zij uit de bladen den indruk hadden gekregen dat voor dit congres „internationaal" hetzelfde zou beteekenen als „blank". Gelukkig kon deze kwestie onmiddellijk op het congres ter sprake worden gebracht en medegedeeld waarom Wegner's rede niet werd gehouden. De Ligt herinnerde aan het slot van zijn openingswoord, en, om de bedoeling van het congres in dit opzicht duidelijk in 't licht te stellen, las hij, Woensdagmiddag, een gedeelte voor uit Wegner's „Die Botschaft aan Asien", verschenen in „Die Tat" van 1920, waarin de schrijver een beroep doet op de beste krachten in de volken van het Oosten om de wereld van het Westersch verderf te redden; een treffende beschrijving geeft van het koloniale stelsel en de ellenden, die daaruit voor alle gekleurde volken volgden; waarin hij er den nadruk op legt, dat, terwijl wij, Westerlingen, den oorsprong van onze beschaving en cultuur aan het Oosten danken, dit den Aziaten door ons afschuwelijk uitbuitingsstelsel vergelden. Doch, „de zon, die in het Westen in bloed ondergaat, zal eenmaal helder uit het Oosten weer opgaan". Voorts herinnerde spreker er aan dat de I.A.M.V. voortdurend gepoogd heeft met indische kameraden contact te krijgen en ofschoon dit heel moeilijk is wij er mee doorgaan. „In 't algemeen verwachten wij van de gekleurde volken in revolutionair opzicht veel, omdat ze zich niet, als de Europeanen en Amerikanen, geleidelijk aan het zich steeds ongunstiger ontwikkelend kapitalisme hebben kunnen aanpassen, maar dit hen in zijn hoogst ontwikkelden vorm, als imperialisme, plotseling op 't allerhevigst aangrijpt. De oer-instincten onzer gekleurde medemenschen komen in verzet tegen onze decadentie; de idee van het communisme wint er veld. De rassenkwestie is dan ook eigenlijk een klassenkwestie. Alle revolutionairen der gansche aarde hebben zich tezamen tegen het wereldimperialisme te keeren. Het verheugt daarom de con-

grescommissie, dat kan worden medegedeeld, dat zij kort geleden ertoe in staat is geweest, zich op een degelijke wijze met de Oostersche revolutionaire beweging in verbinding te stellen. Men zal daarvan nog wel hooren."

Vanwege het belang der zaak en omdat wij nu eenmaal wonen in een staat die door Multatuli een „roofstaat" is genoemd, druk ik hier de verkorte weergave af van wat Wegner had willen zeggen volgens het „Verslag van het Internationaal Anti-Militairistisch Congres, Den Haag 1921":

„Het antimilitarisme heeft ten doel de verlossing der volken van het lijden van den oorlog en van de kapitalistische onderdrukking. Militarisme en kapitalisme (geweld en hebzucht) zijn de beide wezenlijkste kenteekenen van de beschaving van modern Europa. Bij geen gelegenheid echter zijn deze vreeselijke drijfveeren zoo onvervalscht tot uitdrukking gekomen, als bij de houding van Europa tegenover de oostersche volkeren. Daarom kan de strijd tot opheffing van hun heerschappij slechts tot een zegenrijk einde leiden, indien hij in nauwste verbinding met de gekoloniseerde volken wordt doorgezet. 1o. De landen van het Oosten met hun groote economische en kunst-schatten bieden de sterkste bekoring voor de kapitalistische hebzucht. Daarom heeft Europa steeds getracht deze landen met niets ontziend geweld te bemachtigen. De meeste oorlogen der laatste eeuwen zijn handelsoorlogen of koloniale oorlogen, die in het bezit van Oostersche landen hun oorsprong nemen; of wel oorlogen, tot verovering van zulke landen of wel oorlogen waarin de landen van het Westen krijg voeren om hun koloniën (Engelsche oorlog in Indië, Frankrijks oorlog in Afrika, Spaansch-Hollandsche koloniale oorlogen, enz.). 2o. Daar de onderworpen volken van het Oosten zich telkens uit hun onnatuurlijke economische en politieke onderdrukking zoeken te bevrijden, voert dit weer tot nieuwe oorlogen, opstanden en revoluties (Indië, Egypte, Duitsch Z.W. Afrika, China, enz.). 3o. Europa heeft door de mechaniseerende, geestdoodende middelen van zijn staathuishoudkunde en heerendiensten reeds vele volkeren van het Oosten tot dezelfde soort maatregelen gedwongen, en met dezelfde geweldsideeën vergiftigd. Hiervoor bieden het beste voorbeeld de Japanners, die men reeds om deze reden de Pruisen van het Oosten heeft genoemd. Dit proces nu, de militariseering van het Oosten, moet worden stop gezet! 4o. De strijd tegen het militarisme kan slechts dan rijk aan gevolgen zijn, als hij in alle landen tegelijkertijd gevoerd wordt. Hiertoe behooren vóór alles ook de Zuidelijke en Oostelijke landen, want de grootste helft der aardoppervlakte ligt in het Oosten. Alleen reeds 900.000.000

menschen wonen in Azië. 5o. In hun Oostersche koloniën bezitten de Europeesche machten groote voorraden menschen, die zij zonder geweten en erbarmen tot legervorming en oorlogvoering aanwenden, zonder dat zij daarbij zichzelf in gevaar begeven. De Engelschen gebruiken zoo de Indiërs; de Franschen de Afrikanen. Daarom is het zaak, de inboorlingen tot het bewustzijn te brengen, dat zij misbruikt worden, opdat zij zich in hun eigenbelang bij een nieuwe pressing zullen verzetten tegen den oorlogsdienst voor de doeleinden van Europa. 6o. De kapitalistische staten van het Westen vormen een gesloten kring van wereldondernemers, uit kracht waarvan zij de immer meer verarmde volken van het Oosten, als fabrieks daglooners rusteloos laten arbeiden. Dit cordon moet men laten springen door de aaneensluiting van alle bezitlooze volken. 7o. Het Oosten is de bakermat van den vredesdienst, en van alle vredelievende godsdiensten (Taoisme, Boedhisme, Christendom, Bahaisme). Het is derhalve aan te nemen, dat de vredesgedachte ook heden in de oostersche volken een sterke steun zal vinden (Tagore). Als er nog één middel is om de ongehoorde mechaniseering van de wereld te doen ophouden en den ondergang van het Westen te verhinderen, is dit misschien alleen nog te zoeken in de onuitputtelijke bronwel van de oostersche ziel."

Op den tweeden Paaschdag sprak Ds. Henri Huchet uit Parijs, redacteur van „l' Universel". Dit blad werd wegens consequent-antimilitaristische propaganda in 't begin van den wereldoorlog verboden. Huchet is een der weinige fransche protestanten die tijdens den oorlog stand hielden. Hij sprak van „Oorlog en Christendom". Hij verklaarde, tot geen enkele politieke partij te behooren, maar hij heeft de vrijheid lief in den geest van den Christus. Hij wees er op hoe, recht tegen de pacifistische overlevering van het oorspronkelijk Christendom in, de officieëele voorgangers der roomsche en protestantsche kerken thans oorlog en militarisme verheerlijken. In de dagen van Constantijn heeft de kerk reeds een mariage de raison gesloten met den staat. Terwijl oorspronkelijk de Christen, wanneer hij gedoopt werd, als symbool van algeheele vernieuwing, met het gansche lichaam in het water werd ondergedompeld, hield hij in later tijd, gedurende de doopplechtigheid zijn éene arm, waarmede hij het wapen zou voeren, voorzichtig boven den levenshernieuwenden vloed. Een afschuwelijke degeneratie leidde er toe, dat, tengevolge van de caesaristische neigingen van de kerk, de geest der officieele-Christenen al meer jezuitisch en militaristisch werd. Tenslotte vereerden de geloovigen een Christus, die als in een vliegmachine in de wolken zweefde. De geest

van Christus moet echter op aarde komen. Er behoort met het evangelie van vrijheid en vrede practisch ernst gemaakt te worden. Niet in de kerk, maar hier kunnen de geloovigen vinden, wat zij noodig hebben en wat Christus ons leert.

Daarna sprak B. Reyndorp uit Den Haag over antimilitairisme en vrije gedachte. „De konsequente vrijdenkers, verklaart spreker, die niet slechts tegen geestelijke en moreele overheersching strijden, maar ook streven naar de verwerkelijking van vrede, vrijheid en gerechtigheid, moeten noodzakelijk ook antimilitaristen zijn. Ofschoon bij velen door den wereldoorlog de oogen zijn open gegaan voor het feit, dat de roof-, moord- en heerschzucht der machthebbers door geestelijken als „door God gewild" wordt verdedigd, en zij zich daarvan met afschuw afwenden, vereenigen zich thans opnieuw internationaal de clericalen als één zwarte macht, die de levensvijandige dwang en waanvoorstellingen bijgeloof, onkunde, militarisme en uitbuiting opnieuw bevordert en versterkt. Tegen deze barbaarsche samenzwering moeten de vrijdenkers zich internationaal aaneensluiten. Elke maatschappelijke instelling is als 't ware de uitbeelding van bepaalde gedachten en gevoelens. Terecht heeft Keir Hardie het militarisme dan ook „een geestestoestand" genoemd. De dragers daarvan zijn de antipoden van den redelijken mensch, dien de vrijdenkers tot ontwikkeling willen brengen. De vrijdenkers willen als aanhangers der evolutie-leer alle menschelijke krachten tot vrije en volledige ontwikkeling brengen, en zoo medewerken aan de edelste cultuurselectie. Het militarisme echter werkt, zooals Haeckel eenmaal geschreven, doch later verzwegen heeft, aselectief, en doet het ras ontaarden. Het onttrekt de naar lichaam en geest best ontwikkelden periodiek aan productieven arbeid: verspilt hen in oorlogstijd bij millioenen, en laat dan aan de zwakken en ontaarden de voortplanting van het ras over. Al te veel vrijdenkers waren langen tijd bevangen in den waan van reformisten en van de meest moderne sociologen, die meenden, dat de geweldstaat zich door demokratische hervormingen langzaam tot een redelijke samenleving zou ontwikkelen. Tot in 1914 het plotseling scheen, alsof de oorspronkelijke staat uit de tijden der barbaarschheid herrezen was. Treffend zegt Müller-Leyer, dat zulk een staat zich slechts door zijn omvang van een gewone roovershende onderscheidt, maar dezelfde beginselen en praktijken volgde. Voor de konsekwente vrijdenkers, die reeds vóór den wereldoorlog libertaire revolutionairen en socialisten waren, was al wat toen gebeurde de empirische bevestiging van de waarheid hunner overtuiging, dat waarachtige vrede eerst kan komen door den

vredeswil en den vredesdaad van de volken, d.w.z. van de arbeidende en de denkende massa's zelf. De beste vrijdenkers, zegt spreker, waren dan ook immer tevens anti-militaristen en revolutionairen. De erkenning van de eenheid van vrije gedachte en antimilitarisme spreekt duidelijk uit de wijze, waarop door Schermerhorn op het congres van de Nederlandsche vrijdenkersvereeniging „De Dageraad" in 1915 het verband tusschen die beide aan de orde werd gebracht. Op initiatief van spreker nam het „Dageraad"-congres van 1916 een motie aan, waarin, evenals in de te Parijs aangenomen motie van Domela Nieuwenhuis in 1905, op de volstrekte tegenstelling tusschen vrije gedachte en militarisme gewezen werd, en die met de verklaring eindigde, dat de Nederlandsche vrijdenkersvereeniging voor het vervolg den strijd tegen het militarisme zou aanvaarden met die intellectueele middelen, die haar als wijsgeerige en ethische vereeniging zouden ten dienste staan. Wel was men niet zoo konsekwent als de vrijdenkers in Parijs, die verklaarden, dat alleen de formule „geen man en geen cent voor het militarisme" den wortel van het kwaad aantast, maar het was een schrede in de goede richting. Antimilitarisme en vrije gedachte, aldus eindigt spreker blijven natuurlijke bondgenooten, want dit is de eerste voorwaarde voor de verwerkelijking van het ideaal, dat antimilitaristen en vrijdenkers beide nastreven: de vrije mensch in een vrije maatschappij."

Nadat Boeke nog gewezen had op het militaristisch karakter van het kerkelijk, speciaal van het roomsche geloof; Neel Kist haar vreugde had uitgesproken over de aanwezigheid van vele vrouwen en moeders op dit congres, en opgewekt tot een strijd tegen het kapitalisme, daar dit verontzedelijkend werkt en in vreedzame tijden evenzeer slachtoffers maakt als in tijden van oorlog, sprak Schermerhorn een slotwoord. Hij verklaarde zich dankbaar voor den opgewekten geest, die het demonstratief gedeelte van het congres gekenmerkt had, en betuigde hartelijken dank aan allen, die tot het welslagen van de zeer druk bezochte bijeenkomsten hadden medegewerkt.

* * *

Hoe belangrijk het demonstratief gedeelte van het derde internationale antimilitaristen congres ook was, belangrijker was wellicht nog het organisatorisch gedeelte, dat zich grootendeels in 't geheim afspeelde. Behalve de voorbereidingscommissie van het congres waren aanwezig Mvr. Rose Morgan French (Amerika), Adamas en Lea Gerard (België), J. v. Langen (Dene-

marken), F. Cordes, G. W. Meijer, prof. G. F. Nicolai, Dr. Helene Stoecker (Duitschland), Wilfred Wellock (Engeland), L. Haussard, Ds. H. Huchet, M. Sauvage, L. Wastiaux (Frankrijk), L. Bot Jr., J. Hooijberg, J. Harinck, (Nederland), Pierre Ramus (Oostenrijk), C. J. Björklund (Zweden), F. Lieb (Zwitserland), terwijl de internationale absolutisten vertegenwoordigd waren door C. Boeke, H. P. Eyers en E. Fletcher, en voorts met het oog op Spanje de vergadering werd bijgewoond door Jacques Long en Jeanne Morand. [1])

Wegens pasmoeilijkheden konden niet aanwezig zijn Janko Todorov (Bulgarije), Dr. Armin Wegner, Rud. Rocker (Duitschland), H. Delecourt, Marius Hanot, (Frankrijk), J. Moyses (Oostenrijk), W. Tchertkoff (Rusland), J. Humbert Droz, J. Simon (Zwitserland). Voorts werden nog enkele belangstellende duitsche arbeiders, den dag voor het congres, te Bilthoven gearresteerd, en na Paschen over de grens gezet. De afgevaardigde uit Mexico was op 't laatste oogenblik verhinderd.

In dit tweede, organisatorisch gedeelte, wordt na meerdere nachtelijke vergaderingen het „Internationaal Anti-Militaristisch Bureau" gesticht „tegen oorlog en reactie" op de volgende taakomschrijving:

„Het Internationaal Anti-Militaristisch Bureau tegen Oorlog en Reactie, samengesteld door revolutionair-antimilitaristische organisaties, heeft ten doel het militarisme internationaal te bestrijden, ten einde den oorlog en de onderdrukking der arbeidersklasse onmogelijk te maken

„Het tracht in de arbeiders het bewustzijn te versterken van hun beslissende economische macht.

„Het propageert de algemeene staking en de massale dienstweigering ter voorkoming van oorlog.

„Het propageert de onmiddellijke staking van alle oorlogsproductie.

„Het bevordert de desorganisatie van legers en vloten, en huldigt de persoonlijke dienstweigering.

[1]) Jacques Long, aan wien de nederlandsche antimilitaristische beweging veel te danken heeft wat de kennis van fransche en spaansche toestanden vooral betreft, moest met Jeanne Morand uit Frankrijk wegens antimilitaristische propaganda vluchten. Zij gingen toen naar Spanje, waar zij hun werkzaamheid voortzetten. Vandaar werden zij, na gevangenisstraf, weer opgedreven, door Frankrijk heen, naar Holland, waar Long leefde onder den naam Godonnèche. Tijdens het congres poogde men Long door middel van een buitenlandsch politiespion op het spoor te komen. Dit mislukte.

„Het richt zich tegen elke poging om door interventie een proletariaat, dat het kapitalistisch juk heeft afgeworpen, opnieuw te onderdrukken.

„Het keert zich tegen elke militaire onderdrukking en economische uitbuiting der gekleurde rassen, en tracht de grootst mogelijke eenheid te bewerken tusschen het revolutionaire proletariaat van Noord, Zuid, Oost en West."

Het uitvoerend comité van het I.A.M.B. werd voorloopig in Nederland gevestigd. Het wordt benoemd door de in Nederland bij het I.A.M.B. aangesloten organisaties, op zoodanige wijze, dat de verschillende antimilitaristische stroomingen, die in het I.A.M.B. samenkomen, (absolutisten, anarchisten, syndicalisten, vrouwen, jeugd, enz.) er in vertegenwoordigd zijn.

* * *

Nadat het Internationaal Anti-Militaristisch Bureau gesticht was, had ook de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (welke sedert 1904 bestond), een internationale conferentie met vertegenwoordigers uit België, Denemarken, Duitschland en Nederland. De I.A.M.V. nam hier de volgende beginselverklaring aan:

„Onder militarisme verstaande het streven naar en in praktijk brengen van geweld en menschenmoord, door staten of naar staatsmacht strevende groepen georganiseerd, erkennen wij als antimilitarist allen, die zich principieel hiertegen keeren, en individueel zoowel als massaal hieraan de meest mogelijke afbreuk wenschen te doen.

„Constateerend dat het militarisme een noodzakelijk begeleidingsverschijnsel is van het kapitalisme — zeer in het bijzonder als imperialisme —, en dat het huidig maatschappelijk stelsel uit kracht van zijn roof-beginsel tot georganiseerden massamoord leidt en leiden moet (terwijl het kapitalisme door zijn aggressieve houding tegenover het zich verwerkelijkend communisme dit prikkelt tot gewapende verdediging en aanvaarding van het militaristisch systeem), houdt de I. A. M. V. het voor noodzakelijk, dat het antimilitarisme antikapitalisme in zich sluit.

„De I. A. M. V. stelt vast, dat in het bijzonder bestreden moet worden het geloof aan den staat, die door het militarisme den mensch tot slaaf maakt en zelfs het recht op het leven aantast.

„Hieruit volgt absolute afwijzing zoowel van bourgeois-pacifisme als van sociaal-patriotisme.

„Ieder, die (hetzij als anarchist, hetzij als christen-socialist,

als communist, of hoe dan ook) een principieel-anti-kapitalistischen strijd tegen het militarisme (dienstdwang) voeren wil, is welkom in onze gelederen.

„De leden van de I. A. M. V. stellen zich tot taak:

„hun medemenschen het onredelijke en onzedelijke karakter van het militarisme duidelijk te maken, het verband tusschen kapitalisme en militarisme bloot te leggen, en tot strijd daartegen op te wekken;

„allen, die voor een menschwaardige samenleving strijden, waarin productie en distributie redelijk geordend zijn, er op te wijzen, dat zij, door zich direct óf indirect in dienst te stellen van het militarisme, met hun lichaam, ziel en geest het materiaal leveren voor die systematische ontmenschelijking, die de noodzakelijke voor-onderstelling van het huidig maatschappelijk stelsel is.

„In het bijzonder leggen zij den nadruk op de noodzakelijkheid van een antimilitaristische actie van de vakvereenigingen, opdat door samenwerking van algemeene werkstaking en massale dienstweigering de macht van de heerschende klasse zoo spoedig mogelijk gebroken zij".

* * *

Als algemeenen eindindruk van geheel het congres schreef Schermerhorn in Mei 1921: „Het is een onvergetelijke tijd geweest, die wij gedurende de Paschen en de daaropvolgende dagen in Den Haag hebben doorgebracht. Onvergetelijk allereerst, omdat wij er gevoeld hebben de zuivere kameraadschap, welke er heerschte en die als een verkwikkende en bezielende geest nimmer ontbrak op de congreszittingen, noch in de geheime conferenties, welke met de pas-looze vreemdelingen moesten worden gehouden.

„Als ik nog noodig had genezen te worden van het nationalisme, dan zou het op dit congres zijn gebeurd. En ik meen te mogen veronderstellen dat 't meerderen is gegaan als mij. Neen, niet het wonen binnen hetzelfde staatsgebied schept eenheidsbewustzijn bij de menschen; maar wel het hebben van een gelijk beginsel, het streven naar eenzelfde doel. Hoeveel meer voel ik mij verwant aan en aangetrokken tot den vreemdeling, die eens geestes met mij is, die naast mij eenzelfden strijd wil voeren, dan tot den landgenoot, die vreemd en koel staat tegenover mijn beginselen. Gaat zelfs geestverwantschap niet vèr boven bloedverwantschap?

„Welnu, die geestverwantschap was op 't congres aanwezig. Zij heeft 't congres zoo heerlijk-mooi gemaakt en heeft ons dubbel doen betreuren dat er nog niet is één gemeenschappelijk voertuig voor de uiting onzer gedachten en de vertolking onzer gevoelens, dat er nog niet is één algemeen erkende en toegepaste wereldhulptaal. Daarom heeft 't mij uitermate verheugd, dat het congres zich vóór het gebruik van een wereldhulptaal heeft uitgesproken.

„Het was een bonte menschenverzameling op 't congres; verschillende richtingen waren vertegenwoordigd en van onderscheiden zijde was sympathie betuigd, maar...... van de zijde der kerken, der officieele vertegenwoordigers van het christendom geen spoor van sympathie. Geen synode, geen episcopaat had 't noodig geoordeeld, ook maar met één enkel woord te getuigen van waardeering voor het streven om te pogen internationaal te strijden om den oorlog onmogelijk te maken en het militairisme te vernietigen.

„Slechts vier predikanten waren aanwezig, waarvan één uit Frankrijk.

„Het is wel teekenend!

„Toen ik op den eersten dag de bezoekers en in 't bijzonder de vreemdelingen verwelkomde, zeide ik, dat wij niet in staat waren om feestelijkheden aan te bieden aan de bezoekers en dat ons congres vóór alles een werkcongres zou wezen. Zoo is 't ook inderdaad geworden. Er is gewerkt. Bijna dag en nacht. En ik heb buitengewone bewondering voor vrouwen als dr. Helene Stöcker uit Berlijn en Mrs. French uit Amerika, die ondanks hun leeftijd nooit verzuimden om aanwezig te zijn.

„En nu dringt zich de gedachte op: zal wat er aan geld en inspanning besteed is aan het congres resultaat hebben?

„En dan kan ik verklaren dat ik vol optimisme van het congres ben teruggekeerd.

„Niet alleen wat ons gezegd is over de antimilitairistische beweging in de verschillende landen die vertegenwoordigd waren, maar ook het feit, dat in andere landen hoopvolle verschijnselen zich voordoen, stemt ons blijmoedig ten opzichte van onze taak......

„En nu zijn we weer allen thuis, ieder in zijn eigen kring. Mannen en vrouwen, jongen en ouden, aan het werk! Laat ons onze ideeën propageeren, onvermoeid, ononderbroken.

„Geen rust vóór het militairisme uit de wereld is uitgebannen. Moge spoedig aanbreken de tijd, waarin de uniform wordt beschouwd als een schandepak, of liever nog: waarin de uniform

alleen nog maar vertoond wordt in de museums als een herinnering aan het overwonnen barbarisme."

* * *

Terwijl het derde internationaal antimilitaristen-congres verwachting deed ontstaan, ging de reactie voort met haar gewone werk.Zoo vinden wij in „De Wapens Neder" van Juni 1921:

„Er hebben zich in de mobilisatie heel wat gevallen van dienstweigering voorgedaan, terwijl de weigeraars toch in vrijheid bleven rondloopen.

„Thans — in 1921: enkele jaren ná de mobilisatie — schijnen de militaire autoriteiten een jacht op deze dienstweigeraars te zijn begonnen. Onlangs lazen wij in Kaspers' „Arbeider" een geval van arrestatie van een dienstweigeraar, die drie jaar na zijn eerste straf in vrijheid te zijn geweest, nu aan het uitzitten van zijn tweede straf is begonnen.

„In Den Haag werd in den nacht van 10 op 11 April de dienstweigeraar A. Ouwerkerk (in 1917 zat hij zijn eerste straf uit) door drie man van de militaire politie van zijn bed gelicht — durfden de heeren de arrestatie op den dag niet te doen? — en naar het Huis van Bewaring te 's-Hertogenbosch overgebracht, terwijl tegen hem door den Bosschen auditeur-militair inmiddels reeds één jaar gevangenis werd geëischt."

* * *

In dezen tijd verscheen o.a. van Kolthek: „Militarisme, socialisme en roode legers", van Alb. de Jong: „De Practijk van het Anti-Militarisme", van De Ligt: „De Antimilitaristen en hun strijdwijzen".

In dit laatste behandelt de schrijver achtereenvolgens: Kultuurontwikkeling en oorlog; het karakter van het militarisme; de onhoudbaarheid van den modernen krijg; het pacifisme der burgerij; een nieuwe geest bij het volk; rechtvaardiging van niet-erkenden; rood militarisme; geweld en anarchie; antimilitaristische strijdmiddelen; positieve revolutie.

Ik kan aan dit boek hier niet voldoende plaats wijden. Wat ik echter meen in dit verband te moeten doen, is erop wijzen dat „De Antimilitaristen en hun strijdwijzen" en het boek dat ik thans schrijf in zekeren zin aanvullingen zijn op elkaar. Voor een begin-inleiding tot een antimilitaristische wereldbeschouwing lijkt het mij hoogst nuttig. Ziehier den aanvang:

„De antimilitaristen bestrijden het militarisme, omdat zij dit

beschouwen als onmenschelijk; menschonwaardig. Wat een mensch maakt tot een mensch, is zijn persoonlijkheid; en het is juist die menschelijke persoonlijkheid, welke door het militarisme voortdurend op allerlei wijzen geschonden wordt.

„Wij worden geboren, bekrompen tot onszelf. Het kleine menschdiertje is niet veel meer dan exemplaar van 't ras. Maar naarmate het opgroeit, groeit het in in een leven van denkende, zelfbewuste, handelende wezens. Uit soortelijke gevoelens stijgt ik-besef op: wij weten ons individuen temidden van vele anderen. „Ik" is dus niet alles. Zelfs niet binnen den kring van het eigen bestaan. Hoe weinig is het ik-bewustzijn bij het onderbewustzijn; hoe arm blijkt telkens weer het verstand bij intuïtieve, zelfs bij instinctieve wijsheid: het menschelijk zelf omvat meer dan het individueele ik; ons eigen wezen wekt in ons besef van boven-persoonlijke orde. En dan: wat ik ben, als beschaafd, cultureel ontwikkeld mensch, ben ik in verband met al het andere, niet het minst met al de anderen. De mensch is historisch wezen. Als redelijk, zedelijk, worstelt zich de menschheid slechts door millioenen geslachten, milliarden individuen boven het instinctieve, het dierlijke op. Besef hiervan is persoonlijkheidsbesef; bewustzijn daarvan is persoonlijkheidsbewustzijn. Weten, dat het in leven niet maar om eigen driften en individueele wenschen gaat; erkennen, dat de enkeling zich heeft te gedragen naar algemeene rede; vinden, buiten zoowel als in zich, een opperste levensstrekking. Wat een mensch maakt tot een mensch is, dat hij dit alles weten, erkennen, vinden wil; dat hij zich als soortelijk en individueel wezen in beschaving en cultuur vrijwillig aan het hoogst erkende dienstbaar stelt, of beter: naar diepste aandrift daaruit leeft — beschaving: het ordenen van het beneden-individueele in zich zoowel als om zich; cultuur: het ordenen van het individueele en beneden-individueele in een menschelijk-bovenmenschelijk proces van schoonheid, wijsheid en goedheid —. Menschelijk is niet, dat de één een wolf is vóor den ander; dat de een den ander uitbuit en verdrukt. Menschelijk is niet: benauwd egoïsme en groepsegoïsme. Menschelijk is, dat de enkeling zich bewust vereenzelvigt met de opperste strekking van het al, en, daaruit levend, zijn verhoudingen zooveel mogelijk regelt: dat het individu zich tot universeele persoonlijkheid verheft."

* * *

Zooals wij reeds meldden, hadden zich eenige jonge mannen die van plan waren in 1921 dienst te weigeren, van te voren als strijdgenooten verbonden. Het hart van deze groep was Herman

Groenendaal. Deze was na zijn gevangenzetting als dienstweigeraar de voedselstaking begonnen en lag in het hospitaal te Den Haag. Als antwoord op een persoonlijke sympathiebetuiging mijnerzijds ontving ik het volgend schrijven:

Den Haag, 19-6'21.

„Beste Makker, Hedenochtend briefkaart ontvangen. Dat ik graag aanneem, dat uw sympathie bij mij is, neemt ge wel aan. Ik weet, dat niet altijd gelegenheid is tot schrijven.

„Waarom ik hier ben? Omdat verzet gesmoord moet worden. Waar de kerker ontoereikend zou blijken, daar moest de wetenschap mede in dienst gesteld worden om het staatsgezag te handhaven.

„Maar laat ik de zaak kalm uiteen zetten. Donderdag 2 Juni had ik mij moeten aanmelden om te worden ingelijfd. Daar ik dit niet gedaan heb, werd ik Maandagmiddag c.a. 5 uur, toen ik een boodschap zou gaan doen, aangehouden en naar het bureau van politie vervoerd. De provinciaal commandant was niet meer op 't bureau en moest ik den nacht in het bureau doorbrengen. M'n eisch tot invrijheidstelling werd natuurlijk genegeerd. Na 's morgens voor den prov. comm. geweest te zijn, die mij indeelde, werd ik 's middags naar Leiden vervoerd. Hier werden mij de krijgsartikelen voorgelezen, welke ik weigerde te onderteekenen. Hierbij eischte ik uitdrukkelijk invrijheidstelling en ontkende elk recht mij te dwingen militaire diensten te vervullen. Toen mij gelast werd een schrijfproef af te leggen, met de mededeeling, dat ik, nu mij de krijgsartikelen voorgelezen waren, onder die wet stond en militair was, weigerde ik dit natuurlijk, nogmaals er den nadruk op leggend, dat ik die wet niet erkende. Bij het daarop volgend bevel mij in arrest te stellen, heb ik nogmaals m'n eisch herhaald, n.l.: gewetensvrijheid.

„Toen 's middags 5 uur eten gebracht werd, stuurde ik dit terug met de mededeeling, dat ik geen eten geëischt had maar invrijheidstelling. Spoedig verscheen de kapitein en vroeg wat er aan de hand was. Ik herhaalde toen nogmaals (voor de hoeveelste maal?), dat ik elk recht ontkende van mij mil. dienst te eischen, dat ik het straffen van dienstweigeraars vond te zijn het stempelen tot misdadigers, omdat het te gek om los te loopen is, iemand, die iets goeds doet, te bestraffen en dat ik niet eer zou eten voor ik in vrijheid gesteld zou worden, en dus erkend zou zijn, dat ik recht op m'n meening had.

„Voel wel, en dit is door de anti-mil. maar veel te weinig gedaan, dat niet het ergste is, dat 'n dienstweigeraar wat straf krijgt, maar het straffen wil tevens zeggen, dat onze geheele

levens- en wereldbeschouwing misdadig is en dat, als ze die beschouwing al niet kunnen verdrukken, ze toch in ieder geval elke uiting er van op elke manier moeten bestrijden. En dat men dit thans nog durft te doen, dit maakt de zaak zooveel te grievender, des te beleedigender. En mijn niet-eten is dan ook niet omdat ik die straf niet wil ondergaan, maar omdat er eens een eind moet komen aan dat steeds weer vervolgen en daarmede miskennen van het anti-militarisme. Dat de tijd er rijp voor is, weet gij beter dan ik daar ik mijn berichten omtrent vrijstelling in het buitenland uit uw hand kreeg. Is er een beter middel om ook hier de vrijstelling te verkrijgen als de geestverwanten de noodzaak er nog steeds niet van inzien? Ja wat zou eigenlijk alle actie en agitatie geven als we niet bereid waren met onze persoon er kracht aan te geven? En wachten op de anderen? Is er meer geestkracht-verlammend begrip? Heeft al iets méér dan dit reactionair gewerkt en lauwheid en berusting veroorzaakt?

„Nadat ik Zaterdagsochtends nog steeds niet eten wilde werd ik op transport gesteld naar Den Haag, waar ik nu nog ben. Eerst mocht ik rondloopen op de zaal, maar 's Maandags reeds werd mij bedrust bevolen en Dinsdags werd ik alleen, met een broeder als bewaker, op een zaal geplaatst. Elken dag komen een paar dokters, 'k word af en toe gewogen en juist hedenmorgen werd mij medegedeeld, dat, indien ik vóór Maandag niet gegeten had, ik kunstmatig gevoed zal worden. (Maandagmiddag, 1½ uur, is het juist 14×24 uur, dat ik niet meer eet). Dit zal zoolang volgehouden worden tot ik zelf eten ga, of dat mijn diensttijd om is en ik ontslagen wil worden.

„Voelt ge hoe hier 't verzet gesmoord zal worden? En hoe de een zich achter den ander en allen zich achter de wet verschuilen? De dokter beweert, je bent patiënt en ik mag je niet laten verhongeren, ook mag ik je niet ontslaan eer je beter bent, tenzij je diensttijd om is en je dan zelf wil gaan. Enfin, laat ik niet alle personen, die zich achter de wet verschuilen, opnoemen, ge weet hoe 't gaat.

„Maar één ding vraag ik mij af en wel dit: Zullen nu de anti-mil. eindelijk eens gaan beseffen wat hen te doen staat of zullen ze dit spel maar kalm langs zich heen laten gaan. Want spel is het, een gruwelijk spel van den staat met al wat menschelijk is.

Met Kam. groet,
(w.g.) HERMAN GROENENDAAL."

Dit schrijven las ik voor in een vergadering van het I.A.M.B. Onmiddellijk stelde dit zich in verbinding met de I.A.M.V. en ging men tot actie over.

„In verband met de hongerstaking van den principieelen dienstweigeraar Herman Groenendaal, begaven zich Maandagmorgen, 20 Juni, B. de Ligt, Albert de Jong, resp. voorzitter en tweede secretaris van het Intern. Antimil. Bureau en Th. Harinck als vertegenwoordiger van het Land. Com. der I.A.M.V., sectie Holland, naar het Militair Hospitaal te Den Haag, waar zij een uitvoerige bespreking hadden met den bureel-chef, kolonel Paree, en met den sous-chef, den behandelenden geneesheer, den officier van gezondheid Van Slooten.

„Volgens de mededeeling van den behandelenden geneesheer was de toestand van Groenendaal gunstig, doch hij achtte het oogenblik gekomen dat kunstmatige voeding moest plaats hebben en — overeenkomstig de door het I.A.M.B. ontvangen mededeelingen — was deze juist geschied. Over de vraag of dit al dan niet gewelddadig in zijn werk was gegaan, meende men geen inlichtingen te mogen verstrekken.

„De vertegenwoordigers der anti-militaristen noodigden darop den kolonel en den officier van gezondheid uit met hen

a. te protesteeren tegen het feit

1o. dat zij genoodzaakt worden, iemand, die dienst geweigerd heeft en niet onder de militaire wet staat, hier op te nemen in een militair hospitaal;

2o. dat men hen verplicht acht, iemand, die vrijheid en geen voedsel vraagt, dwang aan te doen en voedsel op te dringen of te doen opdringen;

3o. dat men hen verplicht acht (in strijd met het beginsel: een gezonden geest in een gezond lichaam) een helderen en gezonden geest, die niet door den oorlogswaanzin is aangetast, te ondermijnen, indien mogelijk te breken, karakterloos te maken, door zijn lichaam tegen zijn wil op onredelijke wijze kunstmatig te voeden, hetwelk niet anders kan worden genoemd dan een medische perversiteit;

„Voorts:

b. te weigeren Herman Groenendaal kunstmatig te voeden;

c. te besluiten hem, als niet-militair, onmiddellijk uit dit hospitaal vrij te laten.

„Als toelichting tot het bovenstaande legde de delegatie er den nadruk op, dat Herman Groenendaal geen militair is, daar hij geweigerd heeft de krijgsartikelen te teekenen en dus in geen geval in een militair hospitaal thuis behoort. Bovendien behoort Groenendaal in het geheel niet in een hospitaal thuis, daar hij niet ziek is.

„De betrokken militaire artsen verklaarden, dat zij Groenendaal slechts als militair konden beschouwen, aangezien hij als

zoodanig op het ingekomen biljet stond vermeld. Overigens beschouwen zij hem uitsluitend als patient en achten zij het als medici niet alleen hun recht, maar ook hun plicht, om hem, zoo noodig, door kunstmatige voeding, voor den dood te behoeden, zoo goed als men bij iemand, die zich ophangt, het touw doorsnijdt. Zij zien in Groenendaal iemand, die ter wille van zijn buitengewoon krachtige overtuiging zelf zijn leven in gevaar brengt en willen dit voorkomen. Men heeft getracht door een gemoedelijke bespreking Groenendaal tot eten te brengen en hem vegetarisch voedsel (fruit) verstrekt, maar dit alles heeft niet kunnen baten. Daarop is het besluit tot kunstmatige voeding door de geneesheeren zelfstandig genomen op zuiver medische gronden en dit is niet van hooger hand gelast om het verzet te breken. Groenendaal wordt behandeld, zooals men ieder ander zou behandelen, die op de gewone wijze geen voedsel tot zich nemen kan of dit door een geestelijke abnormaliteit weigert. Groenendaal is echter allerminst een krankzinnige, hij is Zaterdag 12 Juni gezond in het hospitaal gekomen en zou, indien hij slechts een boterham had gegeten, weer teruggezonden zijn. Volgens zijn eigen verklaring — en de behandelende geneesheer zeide Groenendaal te beschouwen als een zeer betrouwbaar man, op wien men in alles aan kan — had hij toen reeds sedert Maandag 7 Juni (vóór zijn arrestatie) niet gegeten.

„Hij is opgenomen op verzoek van den chef te Leiden ter observatie, omdat men de voedselweigering vreemd vond en staat nu zoowel onder toezicht van een psychiater als van een algemeen medicus.

„Op deze gronden vonden zij geenerlei reden in bovenomschreven zin te protesteeren en wierpen zij het verre van zich de kunstmatige voeding van Groenendaal te weigeren. Evenmin konden zij besluiten Groenendaal onmiddellijk vrij te laten, waartoe zij zich niet gerechtigd achtten en wat hen zelf in de gevangenis zou brengen.

„De delegatie juichte het toe, dat de doktoren zich op zuiver medisch standpunt wenschten te stellen, maar van daaruit zouden zij toch, naar de meening der delegatie, niet anders kunnen doen, dan de onmiddellijke in vrijheid stelling van Groenendaal als den eenig rationeelen maatregel te adviseeren, wat iedere burger-medicus zonder eenigen twijfel in dit geval zou doen. Groenendaal is geen patiënt, wenscht allerminst zelfmoord te plegen, hij verlangt slechts in vrijheid te leven omdat hij zedelijk niet in staat is den militairen dienst te vervullen en aan zich zelf overgelaten heeft hij geen medischen bijstand van noode. Het vasthouden in het militair hospitaal en de kunstma-

tige voeding zijn dus geen medische, doch militaire maatregelen, waarbij de heeren doktoren niet optreden als medici, maar als militairen, zonder meer een schakel vormende in den militairen keten. Terwijl het de roeping is der medische wetenschap den zieken mensch gezond te maken, wordt hier, naar het oordeel der delegatie, de medische wetenschap en praktijk metterdaad gesteld in dienst van de pogingen om het verzet van Groenendaal, dat uit de edelste motieven ontspringt, te breken en een aanslag te doen op zijn karaktervastheid. Dit is uit medisch oogpunt nòch wat het lichaam, nòch wat den geest betreft, te verdedigen. Vandaar dat er hier, naar de meening der delegatie, sprake is van een misbruik der medische wetenschap, van een „medische perversiteit". Zij wees er op, dat naar hare overtuiging hier het militair zijn absoluut in strijd komt met het arts- en het mensch-zijn en krachtens haar consequent anti-militaristisch beginsel van „geen man, geen cent en geen arbeid voor het militarisme" drong zij er op aan, dat de chef van het hospitaal evenzeer als de behandelende geneesheer, nu zij voor deze keuze werden gesteld, hun arts- en menschzijn te stellen boven hun militair zijn en de kunstmatige voeding eenvoudig te weigeren, in ieder geval, zich tot den betrokken minister te wenden met het verzoek tot onmiddellijke in vrijheid stelling van Herman Groenendaal.

„Zoowel de chef als de sous-chef waren van oordeel, dat er geen termen waren, om op dit voorstel in te gaan.

„Ten slotte werd nog verklaard, dat ook voor de leden der delegatie gelegenheid bestaat Groenendaal op de gewone uren te bezoeken.

„Hierop vroeg de delegatie een bijzondere audiëntie aan bij den minister van Oorlog, die haar onmiddellijk werd verleend. Zij stelde den minister van de zaak uitvoerig op de hoogte en vestigde zijn aandacht op het feit, dat thans nog verscheidene andere principieele dienstweigeraars gevangen zitten. Zij drong er bij hem op aan met het oog op de te verwachten speciale maatregelen te hunnen gunste, dat de dienstweigeraars onmiddellijk in vrijheid zouden worden gesteld in het bijzonder Groenendaal, wiens bestaan dit onmiddellijk vereischt.

„De minister antwoordde, dat hij, evenals ieder ambtenaar, niet anders mocht doen dan de wet uitvoeren, wat hem zou verhinderen aan het verzoek der delegatie te voldoen.

„De delegatie voerde als hare meening aan, dat de minister, als uitvoerder van de wet, mede in verband met de motie-Drion, waarbij de Tweede Kamer, de officieele vertegenwoordigers van het Nederlandsche volk, met algemeene stemmen de wenschelijk-

heid uitsprak, dat men gemoedsbezwaren tegen den krijgsdienst rekening zou worden gehouden, wel degelijk de vrijheid bezat, in afwachting van de uitvoering der motie-Drion de dienstweigeraars, althans voorloopig, in vrijheid te stellen en zeker Herman Groenendaal, met wien het immers een bijzonder geval betrof.

„De minister bleek hiertoe echter niet bereid en gaf de delegatie in overweging een adres te zenden......".

De vertegenwoordigers van I.A.M.B. en I.A.M.V. echter meenden dat in de eerste plaats een beroep moest gedaan worden op het nederlandsche volk zelf. Herman Groenendaal behoorde door een zoo algemeen mogelijke werkstaking onmiddellijk te worden bevrijd. Om dit besef te doen doordringen besloot men in 't gansche land direct propagandavergaderingen te beleggen en stelde men zich in verbinding met verschillende organisaties. Zondag 26 Juni namen de duizenden bezoekers van de openbare protestmeeting te Den Haag een motie aan, waarbij de onmiddellijke invrijheidstelling van alle dienstweigeraars werd geëischt, en de behandeling van Groenendaal als een typische openbaring van het tegenwoordig maatschappelijk stelsel werd gekenschetst.

Zonder aan de politie toestemming te vragen, ging men in optocht naar het huis van den minister van oorlog, om hem de motie te overhandigen. Ofschoon de moeder van Groenendaal met de delegatie der vergadering samen voor de deur van minister Pop stond, weigerde deze hen te ontvangen. Enkele leden der delegatie werden opgebracht, anderen afgeranseld, en de gansche stoet uit elkander geslagen op een wijze dat zelfs burgerlijke bladen er schande van spraken.

Hierbij echter bleef het niet. Er kwam een begin van massaactie op. Weldra werden De Ligt en Alb. de Jong in voorloopige hechtenis genomen. De verklaring van De Ligt voor den rechter-commissaris op 30 Juni 1921 luidde aldus:

„Ik beken op Zondag den 26sten Juni l.l. des namiddags te omstreeks 1 uur in den tuin van het Volksgebouw te 's-Gravenhage ter gelegenheid van een door de Internationale Anti-Militairistische Vereeniging afdeeling Den Haag gehouden openbare protestvergadering tegen de gevangenhouding van den dienstweigeraar Herman Groenendaal de op die vergadering aanwezige personen opzettelijk te hebben opgeruid tot directe en indirecte dienstweigering. Ik heb dit gedaan door in die vergadering 'n rede te houden, waarin onder meer door mij is gezegd:

„In naam van Jezus Christus, in naam van Marx, in naam van Bakoenin, in naam van Kropotkin, in naam van Tolstoi

en in naam van Groenendaal rui ik jullie op om te weigeren kazernes en gevangenissen te bouwen, om te weigeren oorlogsmateriaal te vervaardigen, om te weigeren in militairen dienst te treden en de algemeene werkstaking in praktijk te brengen als protest tegen de gevangenhouding van Groenendaal.

„Ik rui op om den militairen dienst te weigeren".

„Ik beken volkomen, dat het mijne bedoeling was om mijn hoorders en niet alleen mijn hoorders, doch ieder, die van mijn woorden zou kennis nemen op te ruien, zoowel om te weigeren zich voor den militairen dienst te laten inlijven, als, eenmaal in militairen dienst zijnde, zich aan het geheele militaire stelsel te onttrekken, en derhalve elken militairen dienst te weigeren.

„Ik weet, dat zoowel het weigeren om in militairen dienst te treden als in dienst zijnde den militairen dienst weigeren strafbaar is. Het was met deze woorden mijn uitdrukkelijke bedoeling zooveel mogelijk menschen op te wekken volgens deze opvattingen te handelen......".

Alb. de Jong schreef van uit de gevangenis:

„Was het niet voor het eerst in de geschiedenis van Nederland, dat de arbeiders voor een zuiver anti-militairistisch doel spontaan en onmiddellijk het werk neer wierpen en hun kameraden van de werken haalden, toen op Maandag 27 Juni in Amsterdam bekend werd, wat er Zondags te voren in Den Haag was geschied?

„De arbeiders, die staakten en de propagandisten mogen slechts twee lessen putten uit deze gansche aktie:

„1o. dat wij krachtiger dan ooit moeten staan naast de dienstweigeraars;

„2o. dat wij rustig maar rusteloos de tienduizenden in Nederland, die staan op het standpunt van ontwapening er van moeten overtuigen, dat ontwapening van bovenaf door Volkenbond of parlement — d.w.z. met handhaving van het kapitalistisch stelsel — niet meer is dan een dwaze ijdele hoop, een stuk vruchteloos bourgeois-pacifisme, omdat de ontwapening alleen mogelijk is door de revolutionaire aktie van het proletariaat op den grondslag van dienstweigering en algemeene werkstaking.

„Daarvoor werkende zullen wij in Nederland, die dit jaar de internationale revolutionaire anti-militairisten in ons midden ontvingen, een waardige plaats gaan innemen naast de tallooze buitenlandsche makkers, die aan vervolgingen bloot staan, waarvan wij in Nederland — dank zij de slappe houding van het proletariaat wel te verstaan! — nog geen flauw besef hebben.

„Op die basis, kameraden, hoop ik met u den strijd te mogen hervatten."

Dit was inderdaad het verheugende dezer actie dat althans een deel der arbeiders in roering kwam, de georganiseerden in het N.A.S. vooral. Overal werden onverwachte accoorden vernomen.

Persoonlijk ondervond ik hier en daar groote sympathie van S.D.A.P.ers, die tot nu toe zoo laksch in deze geweest waren; C.P. kwam trillend van verontwaardiging naar voren; vrouwen vooral kwamen in actie en jeugd; enkele kamerleden schenen zelfs te ontdooien; ik kan dezen toestand niet beter kenschetsen, dan dat ik (om uit eigen ondervinding te spreken) in die dagen het woord voerde naast zoo verschillende typen als een S.D.A.P. schen dominé in Zwolle, den C.P.er Wijnkoop in Hilversum, den anarchist Constandse in Den Haag, Mw. Kolthek—Timmer van de Rev. Soc. Vrouwenbond, naast de Lansink's van het N.A.S., naast Joh.v.d.Eijnde en Herman Schuurman uit de jeugdbeweging, waarlijk het was weer eens volop activiteit. Hoogspanning!

Hoezeer een groot deel van het volk was getroffen, blijkt uit de volgende regels:

Gevend heel zijn jonge leven,
Off'rend moederlief en...... vrouw,
Wereldvrede steeds voor oogen......
Hij blijft 't hoogste menschzijn trouw.
Arm aan aardsch bezit...... ja, was hij......
Rijk aan menschenliefde nu......
Aan geen eigen lijden denkt hij......
Wat hij lijdt, lijdt hij voor U!
Voelt gij wat gij zijt verschuldigd,
Hem te geven wat hij gaf?
Wordt hij slechts door U gehuldigd,
Wandelt gij ras op zijn...... graf!
Maar zoover mag het niet komen!
Sparen wij ons zulk 'n smaad.
Nu niet talmen! Nu niet schroomen!
Ga nu over tot de daad!
Voelt ge nu U 't hart niet kloppen?
Hoort ge nu die stem nog niet?
Die ons zegt, dat door Uw laksheid
Oorlog dreigt steeds in 't verschiet?
Geeft U over! Breekt de banden,
Die Uw leven laag doen zijn!
En gij wèrpt U met Uw gansche
Ziel en lichaam, al kost 't pijn,
In de rijen van de Strijders

Voor 'n bet're Maatschappij,
En gij rust niet voor wij juichen:
„HERMAN GROENENDAAL IS VRIJ!"

Voortdurend was, vooral in Den Haag, het volk in actie. Méermalen hadden charges van politie plaats. Telkens bewogen zich 's avonds stoeten in de straten rondom gevangenis en hospitaal en weerklonk op de wijze „Limburg, mijn Vaderland" :

Weet ge dat een machtig woord
Overal weerklinkt,
Onze roep „de wapens neer",
Die tot luist'ren dwingt,
Als de fiere jonge man,
Voor zijn rechters staat:
Ik wil geen broedermoord,
Ik word geen soldaat.

Als het innig moederhart
Trotsch is op haar zoon,
Die, omdat hij vrede wil,
Celstraf krijgt tot loon,
Als zij van haar jongen spreekt
Met een blij gelaat:
Hij wil geen broedermoord,
Hij wordt geen soldaat.

Vaderhand die hart'lijk drukt,
Tot een laatst vaarwel,
Als de zoon wordt weggerukt
Voor 't soldatenspel,
Zegt hij met bewogen stem:
Jongen hoe 't ook gaat,
Jij wilt geen broedermoord,
Jij wordt geen soldaat.

In de kerker steeds alleen,
Komt als troost in 't leed,
Brief van thuis en vriendenkring
Die hem niet vergeet.
't Is als hij de brieven leest,
Of hij met hen praat:
Ik wil geen broedermoord,
Ik word geen soldaat.

Maar dan eind'lijk komt de tijd,
'd Kerker zich ontsluit.
En gehard tot verd'ren strijd,
Komt de held er uit.
Gaat met opgeheven hoofd,
Als men hem ontslaat:
Ik wou geen broedermoord,
Ik was geen soldaat.

De linkergroepen uit de arbeidersbeweging waren echter niet sterk genoeg om uit zich zelf een massale actie te ontketenen dat daardoor de dienstweigeraars, in 't bizonder Groenendaal, onmiddellijk werden bevrijd. Tevergeefs poogde men van de zijde van de I.A.M.V. om S.D.A.P. en N.V.V. in den daadwerkelijken strijd te betrekken. De sociaaldemocraten bleven „ordelijk".

Zadelhof en eenige anderen deden in de kamer pogingen en het bekende incident viel voor, waarvoor ik weer „De Wapens Neder" citeer:

„Toen Dinsdagmiddag (12 Juli 1921) de eerste wederbijeenkomst van de Tweede Kamer nauwelijks was geopend, verscheen plots een dame in de vergaderzaal, haar schreden zettende in de richting van den voorzitterszetel.

„Wat kwam die dame daar doen? En wie was zij?

„Het kwam er niet op aan. Haar werd geen gelegenheid gegeven iets te zeggen en zij was spoedig buiten het gebouw gebracht.

Mevrouw Stoop—Snouck Hurgronje uit Dordrecht was het die in het Parlementsgebouw het volgende had willen zeggen:

„Meneer de voorzitter en gij allen, die hier aanwezig zijt, nu weet ik zoo goed hoe 't Esther, die wonderlieflijke bloem uit het Oude Testamentverhaal, te moede was, toen zij ongenood zich voor Ahasferus wierp, met de bede op de lippen om 't Joodsche volk te sparen.

„Nooit zou ik den moed gehad hebben om hier te komen en de vertolkster te zijn van die duizenden moeders-, vrouwen- en meisjesbede, als ik niet bezield was geworden door dien vrouwenmoed, die moederliefde.

„Meneer de Voorzitter, die duizenden moeders en jonge vrouwen, zij vragen u de invrijheidstelling van Groenendaal en de andere dienstweigeraars. En als deze voorloopige regeering dit niet kan geven, laat zij dan Groenendaal en dezulken in voorloopige vrijheid stellen, totdat er een regeering is, die dan definitief een wet zal uitvaardigen. Bedenk toch, dat gij Uw broe-

der's hoeder zijt. Bedenk toch dat hier een jongeman zelfmoord wil plegen. En waar moet 't naar toe, als gij dat niet voorkomt? Als een niet te stuiten besmettelijke ziekte zal deze malaise, deze drang naar zelfovertuiging rondwaren, onze jongens en mannen en zij niet alleen, ook de vrouwen en meisjes zullen des te begeeriger hunkeren naar de bedwelmende woorden, om liever dood te gaan dan door te blijven leven in zoo'n mal-geordenden Staat.

„Daarom, meneer de voorzitter en gij leden van de Tweede Kamer, laat de zon niet ondergaan voor ge de clementie hebt gevraagd en verkregen voor de invrijheidstelling van deze dienstweigeraars. Wees gij de groote loyale Ahasferus en laat deze bede van die duizenden moeders en jongevrouwen zijn de wonderlieflijke stem van Esther, die zachte vrouw uit 't schoone Oud-Testamentische verhaal."

Zooals gezegd: mevrouw Stoop heeft geen gelegenheid gehad de leden van de Tweede Kamer toe te spreken. Maar haar verschijnen liet diepen indruk achter. Zij had de heeren — parlementsleden — die in enkele dagen tijd noodwetjes in elkander weten te zetten als het maar in het belang van de bezittende klasse is, doch voor Groenendaal e.a. dienstweigeraars geen haast maken — even uit den dommel gewekt.

Herman Groenendaal kwam intusschen voor den krijgsraad waar hij verdedigd werd door Mr. Tideman. Als eisch werd gesteld een gevangenisstraf van 10 maanden, (evenals aan de overige dienstweigeraars dus), subsidiair een onderzoek der deskundigen naar zijn verstandelijke vermogens.

Waar echter hier en daar het geval Groenendaal bijna tot in het sensationeele werd opgedreven, deed het landelijk comité der I.A.M.V. uitstekend werk door erop te blijven wijzen dat het publiek zich moest bemoeien met alle dienstweigeraars en met aller bevrijding.

Het N.A.S. en de I.A.M.V. samen gaven een speciaal blad uit: „De Dienstweigeraar", verspreid bij tienduizenden. De Aardappel-, Groente- en Fruitbewerkersvereeniging trok 500 gulden uit haar kas voor de Groenendaal actie. En zoo deed ieder, wat hij kon.

Spoedig ook had het proces plaats van De Ligt en De Jong. De Ligt werd veroordeeld tot 27 dagen en De Jong tot 29 dagen, d.w.z. eigenlijk den tijd van hun voorarrest. Men kon hen nu gerust weer loslaten, — de volksbeweging was weer ingezonken, toen er geen onmiddellijk succes op de regeering was te behalen.

Getracht werd echter een hernieuwde actie in te zetten en er werd besloten dit te doen in het teeken van het internationa-

lisme. Hiertoe werd de volgende oproep, na goedkeuring door een gecombineerde vergadering van menschen die in de actie vooraan hadden gestaan, verspreid:

„Het N.A.S. en het L.C. van de I.A.M.V. hebben besloten de actie in de zaak Groenendaal en al wat daarmee samenhangt, opnieuw krachtig aan te pakken.

„Erkennende dat de eerste stormloop mislukt is, moet de poging herhaald worden.

„Men kan echter niets herhalen op precies dezelfde wijze.

„Wij moeten bij dit nieuw offensief dus sterker dan vroeger het algemeen verband leggen dat er is tusschen de zaak-Groenendaal en de algemeene wereldreactie en de noodzakelijkheid van een moreele en economische wereldrevolutie daartegenover.

„Het beste schakelverband is dit: 1. Groenendaal: hoe hij iedere week onze hulp niet minder, maar méér noodig heeft, of we niet anders kunnen dan een stroovuur ontsteken?

„2. Dat echter, als Groenendaal alléén den menschen niet voldoende waard mocht zijn, we dan toch eindelijk eens ernstig moeten gaan werken om alle dienstweigeraars vrij te krijgen.

„3. Hoe denken we over de voortgezette gevangennemingen in Frankrijk — onze naaste buur — waar de nieuwe secretaris van de I.A.M.V., Henri Delecourt, voor verschillende feiten van anti-militarisme tot 2 jaar en 1 maand gevangenisstraf is veroordeeld. 7 anderen van de Fransche I.A.M.V. tot ieder 1 jaar, 26 anderen tot 6 maanden, 4 tot maanden, enz. Wat denkt men van de voortgezette gevangenhouding der matrozen van de Zwarte Zee, die weigerden tegen Rusland te vechten, wat van de 30.000 deserteurs, die achter 't prikkeldraad in Marocco wegkwijnen, enz.

„4. Hoe denkt men dat gereageerd moet worden op de vervolgingen in Spanje, waar Maura, de moordenaar van Ferrer, weer aan 't bewind is, waar duizenden syndicalisten worden gevangen gehouden, waar honderden (764) voormannen vermoord zijn door sluipmoordenaars, betaalde proletariërs uit confessioneele vakbonden? „Proletariërs aller landen vereenigt u"! De Spanjaarden schrijven de Fransche kranten vol met oproepen om hulp, ons internationaal anti-militaristisch congres van Maart—April 1921 protesteerde heftig, maar er gebeurt niets grootsch.

„5. Als Spanje ons dan niet roeren kan, hoe denken we dan over Amerika, waar het op zak hebben van een lidmaatschapskaart van de I. W. W. (de onafhankelijken) gevangenisstraf kan ten gevolge hebben, waar nu zoo juist weer Sacco en Vanzelli op valsche beschuldigingen zijn veroordeeld tot den elec-

trischen stoel, evenals Tom Mooney en Billings ook reeds 5 jaar gevangen zitten op valsche beschuldigingen, die met politie en aanhang in elkaar gezet worden, enkel en alleen omdat 't hier actieve vakvereenigingsmenschen geldt.

„6. Indien Amerika hen ook al koud laat, vraag dan of er geen verband gezien wordt tusschen de Russische hongersnood en de zaak Groenendaal, de militaire dienstweigering en economische vakactie. Indien wij, West-Europeeërs, niet den mitrailleur gericht hadden op een volk in revolutie, doch Groenendaals geweest waren, dan zouden de Bolsjewiki niet tot wanhoopsmaatregelen al meer gedreven zijn, en er zouden nu zóóveel volle graanschuren inplaats van volle granaatschuren geweest zijn dat een plaatselijke misoogst direct kon verholpen worden.

„7. Vanuit Rusland weer hierheen gaande, laten we dan door het voorbeeld van de witte terreur in Hongarije en Joegoslavië zien waartoe het brute geweld komt wanneer men dien weg niet verlaten wil: fusilleeringen in massa, verkrachting in massa, nachtelijke verdrinkingen in den Donau, 14000 gevangennemingen tegelijk. Enz..

„8. Indien ook Hongarije nog te ver af gedacht wordt, vraag dan of de onderlinge afslachting tusschen Ieren en Engelschen wijs gevonden wordt en of ook daar de proletariërs, de arbeiders, de menschen, niet beter deden de richting van Groenendaal uit te gaan leven.

„9. Indien echter noch Frankrijk, noch Spanje, noch Amerika, noch Rusland, noch Hongarije, noch Ierland ons roeren kan en men zegt dan: dat is alles toch nog maar geen Nederland, vraag dan of men nu eindelijk eens niet algemeen heeft ingezien, dat „Nederland" niet meer bestaat, maar dat Nederland met Oranje plus den bijbel een stuk Engelsch-Japansch imperialisme en één stuk angst is tegenover Amerika en of ze niet beseffen, dat de Amsterdamsche en de Hollandsche jantjes bij tienduizenden zullen verzinken en neergeschoten worden in de zeeën rondom Java en Indië, waar de tweede wereldoorlog zich zal afspelen in hoofdzaak, tenzij......

„Tenzij:

„1. Wij hier in Nederland, Groenendaal vrij maken door perscampagne en volksagitatie (want dacht je nu werkelijk dat er iets terecht komt van die beroemde algemeene werkstaking in geval van mobilisatie, als we dit niet eens gedaan krijgen).

„2. Wij, hier in Nederland, alle dienstweigeraars vrij maken door perscampagne en volksagitatie (want dacht men nu wer-

kelijk dat er iets terecht komt van algemeene staking in geval van mobilisatie, als men met beide niet begint?)

„3. Wij, hier in Nederland, een actie opzetten voor de afschaffing van den dienstplicht — iets wat zelfs in Engeland niet meer bestaat — een actie waarvoor N.V.V. en confessioneelen misschien zijn warm te krijgen.

„4. Wij, hier in Nederland, ons protest doen hooren tegenover de anti-militaristen- en syndicalistenvervolgingen in Frankrijk, Spanje, Hongarije enz.

„5. Wij, hier in Nederland, niet alleen financieel Rusland in zijn hongersnoodbestrijding helpen, doch vooral ook moreel, door nooit meer tegen hen ons te wapenen en op allerlei wijze economisch ons met hen in verbinding te stellen (door een grootsche en verstandige warenruil door middel van de vakvereenigingen etc.)

„6. Wij, hier in Nederland, eindelijk eens voorgoed beseffen dat het hierom gaat: of ieder mensch goed werk doet: algemeen menschelijk-nuttig. Geen inschrijving in een of ander leger, want zoolang zijn we zelf een stuk oorlog. Geen kazerne bouwen, bouwvakarbeiders, want 't is de gevangenis van uw vrijheid. Geen gevangenis, smid, want 't is uw eigen dood. Geen uniform, kleermaker, opdat geen 150.000 uniformen van Nederlandsche kleermakers Poolsche soldaten kunnen maken om Rusland te bestoken.

„Enzoovoort.

„Kort samenvattend dit:

„Laten we de hernieuwde actie zetten in dit teeken:

„Menschen van de geheele aarde, vereenigt u in het nalaten van alle slecht werk (gevangenhouden van de Groenendaals internationaal, vermoorden van syndicalisten, fabriceeren van oorlogstuig, een tweeden wereldoorlog voorbereiden) en vereenigt u in het doen van goed werk, in nuttige productie en in ruime, eerlijke distributie, opdat uit al deze verbrokkelde internationalen groeie, dat wat men noemen zou kunnen:

de Internationale, de Menschheidsbond van den Goeden en Sterken Arbeid."

't Mocht echter niet baten: de reactie was de revolutie de baas.

Het inzinken der beweging had op sommige gemoederen een allerpijnlijkste uitwerking. Het was mede een der oorzaken van den bomaanslag op het huis van een der leden van den krijgsraad te Den Haag. Groenendaal meende dat een dergelijke strijdwijze ongewenscht was en vond hierin aanleiding om zijn hongerstaking te beëindigen.

* * *

Cammelot had hier in het land de taak van Groenendaal als secretaris voor de „vredeslichting" overgenomen en waar Groenendaal zich voornamelijk richtte tot zijn lichting, n.m.l. die van 1921, daar doet Cammelot het tot die van 1922:

„Den kandidaat-soldaten en soldaten moet het bewustzijn worden bijgebracht, dat het niet hun plicht is de kazerne in te gaan, maar er buiten te blijven. Lichting voor lichting moet bewerkt worden.

„De Vredeslichting roept u op tot moreelen en financieelen steun; de Vredeslichting is niet anders dan een vereeniging van dienstweigeraars, die de koppen bij elkaar hebben gestoken en besloten tot een gezamenlijke actie.

„Wij wenden ons tot de mannen van lichting '22 en roepen u op, uw kameraden van lichting '22 te helpen en te weigeren de kazerne's in te gaan. Reeds weigerden in Nederland honderden den militairen dienst. Zij toonden den weg! Volg hen."

* * *

In September 1921 vinden wij weer zangers en zangeressen verzameld voor de muren der gevangenis:

„Onze hartelijke dank aan de Haagsche zangers en zangeressen voor hun gewaardeerde zang, waar zij ons geregeld mee vergasten; wij kunnen u niet zeggen, welk een genot dit voor ons is, te hooren, dat gij met ons mede leeft. Gaat zoo voort kameraden! dit zal ons kracht geven om den strijd tot het einde vol te houden.

Namens de Dienstweigeraars in arrest,
Pompstationsweg te 's-Gravenhage."

* * *

In denzelfden tijd van Herman Groenendaal was ook Freek van der Putten met voedselstaking begonnen: hij hield het echter niet vol, hoewel hij van 16 Juli tot 26 Juli '21 dit ontzettende middel aangewend had.

Ook Cammelot en Krook hebben iets later, in November 1921, voedsel geweigerd in de gevangenis.

Voedselweigeringen hadden trouwens meermalen en om verschillende redenen plaats, b.v.b. uit protest om minderwaardig eten. Men vindt hiervan bizonderheden in een interview van Nico Albertsma („De Wapens Neder" Nov. '21). Deze deelt daar tevens stuitende bizonderheden mede over het tezamen opgesloten zijn met lijders aan besmettelijke ziekten, een klacht die gedurende de laatste jaren meermalen vernomen is. Ook komen in dit interview meerdere klachten voor over het gedrag

van den directeur Jos. P. Loeffen, klachten die telkens in anderen vorm weder opduiken.

* * *

Een van de werkzaamheden van het uitvoerend comité van het I.A.M.B. is geweest het internationaal bekend maken van wat nu al sedert jaren in Nederland geschiedde. Wij waren ertoe in staat ervoor te zorgen, dat de actie-Groenendaal door onze medestrijders over de grenzen tot in Amerika, Australië en Japan werd meêbeleefd. Buitenlandsche bladen wijdden artikelen aan den strijd der hollandsche dienstweigeraars. Toen een onzer een volksvergadering te Berlijn bezocht, waar o.a. een amerikaansch kwaker en een duitsch syndikalist spraken, hoorde hij plotseling uitroepen: „De hollanders hebben ons den weg gewezen!" En met deze „hollanders" waren de dienstweigeraars bedoeld. De behandeling, dezen hollandschen kameraden aangedaan, wekte de verontwaardiging bij vele internationale strijders voor den vrede. Deze uitten zich dan ook meermalen in protesten, gericht tot de nederlandsche regeering en in sympathiebetuigingen tot de opgesloten jonge mannen:

„Wij ondergeteekenden, die voor een deel niet op uw standpunt staan, deelen met u de overtuiging dat de Staat bij doorvoering van den militairen dienstplicht voor gewetensbezwaren van den enkeling halt moet houden.

„Wij sympathiseeren daarom met Uw bemoeiïngen, den 25 dienstweigeraars, die heden in Holland wegens vervulling van hun gewetensplicht gevangenisstraf ondergaan, de vrijheid te verschaffen en een overeenkomstige verandering van de wetgeving nader te brengen.

„Sinds de engelsche en amerikaansche regeering alle militaire dienstweigeraars uit den oorlogstijd heeft vrijgelaten, zijn wij overtuigd, dat de nederlandsche regeering niet zal aarzelen in vredestijd de gewetensbezwaren harer burgers te eerbiedigen.

„Wij machtigen U van deze verklaring op iedere U geëigend voorkomende wijze gebruik te maken.

„In opdracht van:
„Deutsche Friedensgesellschaft,
„Friedensbund der Kriegsteilnehmer,
„Bund neues Vaterland,
„Bund der Kriegsdienstgegner,
„Bund religiöser Sozialisten,
„21 Oct. '21 L. QUIDDE."

„De Rijnsch-Westfaalsche Syndicalistisch-Anarchistische Jeugd, in vergadering bijeen te Hagen op Zondag 2 April 1922, betuigt hiermede haar volle sympathie aan de nederlandsche dienstweigeraars.

Het informatiebureau voor Rijnland
GEORG GEISEN,
Hollweg 175, Werne bij Langendreer."

Van de vergadering der engelsche N. C. F. (Broederschap tegen de Conscriptie), aan de anti-militaristen in Nederland:

„Groetend, danken wij u voor uw broederlijk goede wenschen. Wij betreuren dat de vervolging der d. w. in Holland voortgaat, en hopen op zulk een ontwikkeling van de Nooit Meer Oorlog-beweging, dat zulke ongerechtigheden onmogelijk worden, omdat de geest van oorlog vervangen zal zijn, door dien van goede gezindheid en kameraadschap.

„Met alle goede wenschen, geheel de Uwe,
FRED. R. J. BALLARD."

Uit de V. S. van Amerika:

„Vernomen hebbende, dat 25 hollandsche dienstweigeraars, die zich in hun land tegen militaire conscriptie verzetten, in de gevangenis lijden, wenschen wij hun een boodschap van sympathie en liefde toe te zenden. Wij verlangen, dat zij, en allen die voor de zaak van vrede en vrijheid werken, weten, dat wij één met hen zijn in geest en in doel.

„Uw strijd is onze strijd, uw idealen zijn de onze en wij deelen uw smarten. Met u verlangen en streven wij naar den dag, waarop zelfzucht zoowel als oorlog en militairisme en zijn voortbrengselen alom voor liefde geweken zullen zijn.

„Wij bidden om de spoedige bevrijding der gevangenen.

„Als leden van de F. o. R. (Broederschap der Verzoening) en van verschillende christelijke kerken, zenden wij onze groeten in den naam van Hem, die gezegd heeft:

„Vrede zij ulieden".

„Fellowship of Reconciliation,
GERARD COLLIER,
enz., enz."

* * *

De hollandsche dienstweigeraars worden evenmin door hun landgenooten vergeten. Het is goede gewoonte de gevangen kameraden bizonder met correspondentie te gedenken:

„Hiermede betuig ik allen geestverwanten die mij op mijn verjaardag een kaart of een brief stuurden mijn hartelijken dank. Deze verjaardag in gevangenschap doorgebracht, zal mij bijblijven in mijn verder leven als een dag, waarop ik sterker dan ooit de eenheid tusschen de dienstweigeraars in de gevangenis en de geestverwanten er buiten gevoelde.

„Hoog de solidariteit!

CAS DUITS.

„Den Haag, 5 Januari 1922."

Er bestaat ook een cantinecommissie, die er voor zorgt, dat de gevangen kameraden hun lot iets dragelijker kunnen maken. Aan vrijwillige bijdragen komt soms een bedrag van 80 gld. per maand hiervoor in.

* * *

Schermerhorn, die al zoo dikwijls voor antimilitaristen gesproken had, waagde er zich aan, om thans eens (voorjaar 1922) in het hol van den nederlandschen leeuw zijn geluid te doen hooren. Op het nationaal congres voor de weerkracht van het nederlandsche volk, temidden van goudgekraagden en besterden, hield hij op uitnoodiging een rede, waaruit een enkel citaat:

„Verschillende oorzaken hebben de dienstweigeringskwestie akuut gemaakt. De legers zijn uitgebreid, bijna ieder wordt gesteld voor de keuze: „al of niet soldaat worden", de oorlog heeft velen tot ernstig nadenken gebracht. Dat dienstweigering vroeger slechts sporadisch voorkwam is mede een gevolg van het feit, dat de groote menigte in 't algemeen weinig dacht.

„In zijn „Der Weltkrieg" zegt Zurlinden met alle recht: „Absolutistische, militaristische und imperialistische Herrschsucht und Herrschersgewalt wird begünstigt und gefördert durch den Servilismus der Massen".

„En Josephus Jitta in zijn gidsartikel „Gewetensbezwaren tegen den krijgsdienst" zegt volkomen naar waarheid: „De groote menigte volgt het gebod der overheid zonder dat aan haar geweten te toetsen".

„Nu zijn wij, wat het niet-denken der massa en haar „Servilismus" betreft, ongetwijfeld gedurende de laatste jaren er op vooruitgegaan en het gevolg is geweest, dat ook daardoor de dienstweigeringsvraag ernstiger en veelvuldiger wordt overwogen. En 't lijkt mij volkomen logisch om aan te nemen, dat deze vraag aan de orde zal blijven. Dat steeds meerderen zullen vragen: waarom toch verlangt men van mij dat ik soldaat zal worden, waartoe dient toch het leger en zoo meer!

„In het zooeven gememoreerde Gidsartikel spreekt Josephus Jitta een waarheid uit, groot als een koe, maar niettemin waard om telkens opnieuw te worden uitgesproken, als hij zegt dat er „een treffende tegenstelling bestaat tusschen de algemeen verkondigde zedeleer — veelal als de bij uitstek Christelijke aangeduide — en de in het maatschappelijk leven geldende gedragsregelen".

„Dit wordt in buitengewoon sterke mate gevoeld door talloos velen ten opzichte van het militairisme.

„Vandaar dan ook, dat Josephus Jitta niet aarzelt om zich aldus te uiten: „Het meest aangrijpende in dat vraagstuk (bedoeld wordt de dienstweigering), de oorzaak waarom het dengene, die er zich eenmaal heeft ingedacht, niet meer loslaat, is toch, dat de bezwaren, die de principieele dienstweigeraars koesteren, welbeschouwd schuilen in het geweten van iederen mensch"."

* * *

Omtrent dezen tijd (begin 1922) trof de beweging een zwaren slag door den dood van Mr. Dr. Clara Meijer-Wichmann. Zij was het die o.a. in „De Vrije Communist" met wonderzachte klem kon opkomen voor een doorgevoerd antimilitarisme, nochthans van ieder ander het momenteel recht begrijpend; zij was het die zoo uitstekend kon betoogen over „de beteekenis van het middel voor het doel", aantoonend dat slechts de heiligste middelen ook de meest directe waren voor het heiligste doel. Zij ook was het die in het Comité van Actie tegen de bestaande Opvattingen omtrent Misdaad en Straf den grondtoon aangaf; zij was het die zelfs op een wijze zooals niemand haar zou kunnen nadoen, begon op te komen voor „de rechtspersoonlijkheid der dieren."

Van buitengewoon belang is in verband met ons onderwerp haar „Antwoord aan Mevr. Roland Holst" in „De Nieuwe Tijd" van Mei 1921, waarin zij wijst op het gevaar, dat gedurende een revolutionaire periode „de machtsformatie — vooral wanneer zij gaat in de richting van politiek-militair-dictatoriale macht van partijen of enkelingen (hetgeen in wezen een burgerlijke gedachte is, die ongelukkigerwijze ook onder socialisten nog velen beïnvloedt) in plaats van in die der economische macht der arbeidende massa's — in conflict komt met het geestelijk ontwaken van de massa zelf. Terwijl U in dwang en geweld alleen ziet den smartelijken weg naar een zéker einddoel, kan deze weg, eenmaal ingeslagen, tot iets geheel ànders leiden dan gij hoopt. En terwijl U...... in de dic-

tatuur en de machtsontwikkeling in politiek-militairen zin alleen ziet de bescherming van dat spontane ontwaken, hebben zij historisch evenzeer een geheel anderen kant: die van dat ontwaken te verstikken...... Wanneer...... de leiders der revolutie kiezen de belangen van de uitwendige machtsformatie en daaraan, door belemmering van de vrije meeningsuiting en vrije handelwijze van de arbeidende massa's, het ontwaken dier massa's opofferen — dan worden hierdoor die leiders der revolutie tot reactionaire machten......

„En nu is m. i. het tragische van ònze (de russische) revolutie dit: dat dit proces van het (hoe dan ook noodgedwongen) verkiezen der uitwendige machtsformatie boven de zelfbevrijding der arbeiders...... hier en nu zoo buitengewoon vroeg begonnen is...... dat thàns reeds tot een schrikwekkende hoogte is gestegen die verzakelijking, dat uitsluitend utilistisch redeneeren, 't welk b.v. in de Fransche Revolutie in haar eerste jaren nog nauwelijks aanwezig was en later pas, onder den drang der omstandigheden, in den doodsnood geboren werd...... Ik weet wel dat dit alles problemen zijn...... Maar ik begrijp het bijna niet waarom, terwijl bijna overal een simplistische overschatting van de machtsontwikkeling voor de revolutie heerscht, en terwijl deze gezindheid (U zult me dat toestemmen) zeer reëele gevaren meêbrengt, waarom nu die menschen, waarvan sommigen misschien eens wat eenzijdig den nadruk leggen op den ànderen kant van het vraagstuk (hoewel nóóit met die eenzijdigheid en uitsluitendheid als we bij de dictatoriale groep vinden) — waarom nu déze menschen (tegenwoordig door de comunisten) juist zoo fel moeten worden bestreden. Zou men niet blijk geven van meer historisch inzicht, door hun historische taak en zending te begrijpen? „De" revolutie wordt toch niet uitsluitend vertegenwoordigd door de communistische partij, maar in het proces van een revolutie, een omzetting, een omvorming,werken tal en tal van richtingen en stroomingen, onderling dikwijls vijandig, mee: het Revol. Kartel Oost-Saksen, als de Broederschap der Doekhoboren, de Communistische Partij evengoed als de Bouwgilden. „De" revolutie wordt door tal van elementen gedragen; maar de strijd gaat erom, in den geest van welk daarvan men wil, dat zij voornamelijk plaats heeft......

„Iedere revolutionaire periode is door gewetensontwikkeling, gewetensverfijning en gewetensverscherping begeleid geweest. En nu hebben de revolutionaire leiders of liever propagandisten en voorgangers te kiezen: of zij deze ontwaking willen aanmoedigen, òf dat zij die ter wille van de machtsconcentratie den kop willen indrukken......

„Want onder de „sociale en politieke omstandigheden", die onze handelingen voor een groot deel bepalen, doet ook de propaganda onzer leiders en onzer pers mee...... de drang van historische, concrete omstandigheden is geen „onverbiddelijke" dwang te noemen. Want uit de erkenning dat de menschen...... zèlf weer een nieuwe oorzakenreeks openen voor de toekomst, volgt ook, dat de menschen zèlf een deel der omstandigheden zijn die de toekomst bepalen — en wel een belangrijk deel. Anders gezegd: De evolutie is scheppend, brengt nieuwe verhoudingen te voorschijn......

„Uit deze theoretische erkenning moet ook de practische volgen, dat wij wel degelijk in de toekomst mee-verantwoordelijk zijn, dat wij er wel degelijk „iets aan kunnen doen"...... de gewapende burgeroorlog wordt tot historische werkelijkheid...... óók doordat hij aldoor als noodzakelijk gepredikt is...... en doordat men verwaarloosd heeft de noodzakelijkheid van de andere strijdmiddelen, die op het economisch terrein liggen...... hoe meer „het geweld" vooropgesteld wordt, hoe minder die andere wegen gezocht worden en hoe meer dus het geweld inderdaad *de* weg blijkt......

„......zelfs zuiver historisch gezien is het toch wel duidelijk, dat het „afsterven" van het gezag en geweld niet zoo „vanzelf" zullen geschieden, „doordat er niets meer te onderdrukken en te bestrijden valt"...... Te vechten en te onderdrukken valt er altijd wel wat, ook in een klassenlooze maatschappij. Het zou utopisme zijn dit niet te willen zien. Daarom is de beweging tegen de geweldssuggestie een zelfstandige beweging, die ook in de socialistische revolutie en in het socialisme recht behoudt. En wanneer de kiemen van die beweging thans verstikt worden, zal dit die beweging dan niet benadeelen?"

* * *

Zooals uit het bovenstaande blijkt en den laatsten tijd steeds meer aan 't licht is getreden, was bij velen, die voor en tijdens den wereldoorlog op sociaaldemocratische gronden oorlog en militarisme bestreden, tengevolge van het geweld door vóór- en tegenstanders der revolutie steeds systematischer toegepast, de geestdrift voor den antimilitaristischen strijd bekoeld of zelfs verdwenen. Nederlandsche kameraden als b.v.b. Brommert en Alex. Wins, die vroeger wegens principieele dienstweigering maandenlang gevangen zaten, begonnen openlijk met hun verleden in dit opzicht te breken. Zij meenden dat in de plaats van: „De Wapens Neder" gepropageerd moest worden „De

Wapens Hier". Zij meenden de jeugd niet meer te moeten opwekken tot principieele dienstweigering, doch haar te moeten opwekken tot dienstneming in het burgerlijk leger om zich zooveel mogelijk met het militaire stelsel vertrouwd te maken en daardoor in staat te zijn dit middel in dienst van hun revolutionaire beginselen toe te passen. In een debat met schrijver dezes verklaarde Brommert met trots: „het antimilitarisme wordt thans gedragen op de punten der russische bajonetten". Intusschen was Boekharin van een „proletarisch militarisme" gaan spreken en was Mw. Roland Holst begonnen de methoden en gedragingen der Jezuïeten aan de revolutionairen tot voorbeeld te stellen.

Dit alles heeft een begrijpelijke zijde. In de eerste plaats was de opvatting der bolsjewisten, dat men door middel van staat, wet en gezag een socialistische maatschappijorde moest bouwen. Dan waren de russische communisten slechts een klein procent van het russische volk en hebben zij hieraan hun revolutie feitelijk opgelegd. Bovendien vielen de groote wereldmachten van alle kanten direct en indirect op Sovjet-Rusland aan.

Ter revolutioneering van het inzicht van het west-europeesche en amerikaansche proletariaat moet hier vastgesteld worden, dat dit proletariaat als munitiewerker, vervaardiger van allerlei oorlogstuig, als transportarbeider en zelfs als matroos en soldaat zich hiertoe in dienst van de kapitalistische klasse stelde. Gelukkig kunnen we in dit verband op enkele uitzonderingen wijzen. Maar het neemt niet weg dat hierdoor in Rusland de aandacht van degenen die in deze revolutie de „leiding" hadden, op een noodlottige wijze al méér verplaatst werd van het maatschappelijke naar het gewelddadige, van min of meer vrije zelforganisatie naar absolute discipline. Deze geest van militarisme werkte ten slotte in de geheele IIIe Internationale door en besmette zelfs een gedeelte der syndicalistische vakbeweging. Vandaar dat De Ligt die, Kerstfeest 1921, het I.A.M.B. op het Anarchisten-Congres te Berlijn vertegenwoordigde, zijn medestrijders opwekte om zich niet alleen tegen het burgerlijke maar ook zich tegen het z.g.n. roode militarisme te keeren:

„Er dreigt groot gevaar. Ik behoef u slechts te wijzen op de conferentie te Washington, welke niet een ontwapeningsconferentie, maar een bewapeningsconferentie is. Ik behoef slechts uw aandacht te vestigen op de nieuwe vormen van moorden en dooden, de z.g. chemische krijgvoering, welke de bourgeoisie internationaal voorbereidt. Zooeven ontving ik van den voorzitter van de British Association for the Advancement of Science, Sir T. Edward Thorpe, de rede, waarmede hij dit jaar

het congres der engelsche geleerden in Edinburgh opende. Deze man denkt en voelt burgerlijk. Hij is zelfs geen pacifist. Nochtans zijn de moderne moordpractijken hem te bar geworden. Hij spreekt zijn afschuw uit van 'n wetenschappelijke instelling van menschen, „die hun talenten ontplooien in het verzinnen van middelen, waardoor een wijze van oorlogvoeren wordt ontwikkeld en doorgezet, die voor de hoogere instincten der menschheid weerzinwekkend is".

„Ik behoef u slechts te wijzen op de bewapeningsplannen van de nederlandsche regeering, welke niet slechts voortgaat haar leger te versterken, maar honderden millioenen guldens wil uitgeven voor het bouwen van een vloot voor Nederlandsch Indië. Nederland, dat vroeger buiten de groote conflicten lag, is door Nederlandsch Indië in den dreigenden wereldstrijd reeds principieel betrokken.

„Tegen dit alles hebben wij ons onmiddellijk te keeren. En tegen meer! Het moderne productieproces, en speciaal het moordproces van den wereldoorlog, hebben internationaal een militaristischen geest gekweekt als nooit te voren. En dit militarisme — let hierop! — heeft tweeërlei karakter. Het is actief, heerschend, gebiedend, rücksichtslos bevelend bij de bezittende klasse. Het is passief, onderdanig, gehoorzamend, rücksichtslos uitvoerend bij het volk. Weg is het groote initiatief, de wil tot zelf denken en zelf handelen, de kracht tot eigen daad bij de massa, die slafelijk zwoegt.

„'t Is openbaar geworden in de europeesche revolutie sedert 1917. Waardoor is er van de sociaaldemocratische omwenteling in Duitschland vrijwel niets terecht gekomen? Door gebrek aan persoonlijkheid in 't volk. Waardoor is er van de bolsjewistische omwenteling in Rusland zoo weinig terecht gekomen? Door gebrek aan persoonlijkheid in 't volk. De russische revolutie heeft door haar burgerlijke en voorburgerlijke methoden zelfs een nieuwen geest van militarisme: rood militarisme, gekweekt, welke de grootste aanslag op de mogelijkheid tot zelfbevrijding der arbeiders is.

„Daarom wek ik u, anarchistische kameraden, op, verder te arbeiden in den geest van het antimilitaristencongres van Den Haag, en stel u voor de volgende resolutie aan te nemen:

„Het Internationaal Anarchisten Congres te Berlijn, Kerstfeest 1921, vestigt de aandacht der arbeiders op de wanhopige pogingen der burgerlijke regeeringen, om een schijn van ontwapening en van redelijke ordening der internationale oeconomische en politieke verhoudingen in de wereld te brengen.

„Terwijl de vertegenwoordigers der kapitalistische staten in

Washington over wereldontwapening spreken, werken mannen van wetenschap, chemici enz. in hun laboratoria nieuwe, vreeselijke vernietigingsmethodes uit.

„Niet alleen de verhouding der groote politieke machten is overigens een oorzaak van bezorgdheid, — ook de tegenstelling tusschen de gekleurde rassen en hun witte uitbuiters neemt dagelijks toe.

„Bovendien is de burgerij van ieder land voortdurend bezig, de noodige maatregelen te treffen, om de revolutionaire beweging in het eigen land te onderdrukken, en om de burgerij van ieder land te steunen, waar die zich in haar macht voelt bedreigd.

„Dit alles bewijst, dat wij thans een van de meest reactionaire perioden doormaken.

„De gevaren, waardoor de wereld bedreigd wordt, zijn niet alleen ontstaan ten gevolge van het actief militarisme van de leiders der burgerlijke samenleving, maar ook tengevolge van de passiviteit der groote massa des volks.

„Het Congres wekt daarom alle kameraden op, internationaal antimilitaristische propaganda te voeren, en, overeenkomstig het besluit, dat op het Internationaal Anti-Militaristen-Congres van Den Haag in 1921 werd genomen, te werken met alle kracht. Als antimilitaristische strijdmiddelen behooren te worden aangewend: militaire dienstweigering, onmiddellijke staking van oorlogstuigproductie, algemeene werkstaking bij het uitbreken van een krijg, enz.

„Het Congres spreekt voorts zijn groote sympathie uit voor allen, die den militairen dienst geweigerd hebben, en die op een of andere wijze de tucht in het leger hebben ondergraven.

„Tengevolge van den wereldoorlog, en van de wezenlijk burgerlijke dictatuurmethoden, die sedert 1917 in de revolutie werden aangewend, zijn de proletarische massaas van een militaristischen geest doortrokken. In overeenstemming met het woord van Marx, dat aan een revolutie in de maatschappij een revolutie in de hoofden moet voorafgaan, wekt het Congres de arbeiders op, niet slechts voor een uitwendige, maar ook voor een innerlijke omwenteling te kampen."

Deze resolutie werd door het congres onmiddellijk éénstemmig aangenomen.

* * *

„Paco", de absolutistische antimilitaristische open organisatie rondom Kees Boeke in Bilthoven nam kort daarop initiatief voor de Nooit Meer Oorlog beweging van 1 Aug. 1922 in Nederland.

18 Maart 1922 had daartoe te Bilthoven een bijeenkomst plaats en als grondslag voor deze beweging werd aangenomen de leuze: „Nooit meer oorlog, Weiger elken krijgsdienst, Weiger aanmaak van oorlogstuig, Doe niet meer mee!"

Met het oog hierop dichtte Kees Boeke:

NOOIT MEER OORLOG.

Hoor! een roep gaat over de aard':
„Nooit meer oorlog!"
Dàt 's ons aller streven waard:
„Nooit meer oorlog!"
Vaak reeds werd de kreet gehoord
Die ons riep tot broedermoord,
Nu weerklinkt een eed'ler woord:
„Nooit meer oorlog!"

Dit is 't wat ons hier verbindt:
„Nooit meer oorlog",
Hierin zijn wij eensgezind:
„Nooit meer oorlog."
Niet voor staat, niet voor partij,
Voor geen klasse of heerschappij,
Voor géén doel, wàt het ook zij!
„Nooit meer oorlog".

Gij, o volk, tot dienst bereid,
— „Nooit meer oorlog!" —
Zijt door leugens steeds misleid.
— „Nooit meer oorlog!" —
Wat voor leus men ook bedacht,
't Was voor geld, voor Mammonsmacht
Dat gij steeds uw offers bracht.
„Nooit meer oorlog!"

Heeft ooit oorlog leed geweerd?
„Nooit meer oorlog!"
Volk, hebt gij dan niets geleerd?
„Nooit meer oorlog!"
In uw hand ligt krijg en vrêe,
Gij kunt stuiten 't oorlogswee:
Staak uw steun! Doe niet meer mee!
„Nooit meer oorlog!"

Durf te weigeren! Kom, schep moed!
„Nooit meer oorlog!"
Wat men daardoor u ook doet.

„Nooit meer oorlog!"
Sluit men u in eenzaamheid,
Weet dat, waar gij zwijgend lijdt,
Gij alzoo het volk bevrijdt!
„Nooit meer oorlog!"

Ook het volgende, dat echt insloeg, hebben we aan Kees Boeke te danken:

NOOIT! NOOIT!

Een populair koortje (Woorden en wijs van K. B.)

Nooit! Nooit! Zullen we wapens dragen! Nooit! Nooit! Doen we met ze mee;
Laat de groote heeren and're menschen vragen: Wij zijn soldaten van de vrée! ta rara.

Da capo ad infinitum.

* * *

In Juni 1922 werd in Den Haag onder de lotelingen een manifest verspreid, gericht aan de lichting 1922, waarin o.a. gezegd wordt: Gij, kameraden, arbeiders, gij zijt het en gij alleen, die de ontwapening kunt verwerkelijken door uw daden". „Vreest den strijd tegen het militairisme niet, want als gij het niet overwint, zult gij ten offer vallen aan dat militairisme. Op mannen, broeders, staakt het moordbedrijf".

In die dagen wapperde in den top van een der haagsche telefoonpalen een roode vlag met het gebroken geweer......

Aan de speelgoedwinkeliers in Den Haag werd door eenige antimilitaristen verzocht geen oorlogsspeelgoed meer te verkoopen. Dit lokte een vruchtbare polemiek uit in de haagsche kranten.

Enkele haagsche kameraden gingen over tot het stichten van een „Commissie tot Steun van Dienstweigeraars". De bedoeling hiervan blijkt uit het volgende rondschrijven (Juni 1922) van de commissie: J. W. Tobeas, J. van Koert—Wulf, H. van Mierlo, W. Sluiters, Chr. Kolthek—Timmer.

„Kameraden! Zooals gij misschien weet, mogen onze dienstweigeraars ƒ 2.— per week besteden aan cantinegeld. Waar de voeding ten eenenmale onvoldoende is, kunnen zij voor die ƒ 2.— wat melk, boter, kaas, enz., uit de cantine koopen. Er zijn op het oogenblik 25 dienstweigeraars en binnen een paar weken veel meer. Wij hebben dus noodig minstens ƒ50.— à ƒ60.— per week. Zooveel in ons vermogen was, hebben wij tot nu toe voor dat cantinegeld gezorgd, maar willen wij doorgaan, dan moet dit beter georganiseerd gaan. De Anti-Militairisten-Vereeniging te Den Haag heeft nu een commissie benoemd, die voor dat Cantinefonds zal zorgen. Als penningmeester van het Cantinefonds is voorloopig benoemd onze kameraad Van Mierlo, Fronemanstraat 28, Den Haag. Wij stellen U voor ook uit uw midden een commissie te benoemen, die bij U voor de bijdragen van het Cantinefonds zorgt. Indien elk lid van de I.A.M.V. een halve cent per week stort is het bedrag bijeen. Gaarne zouden wij voorloopig iedere week uwe bijdrage ontvangen. Wij hebben steunbons, die gij van ons betrekken kunt. Wilt ons berichten, of gij het misschien ook wenschelijk zult vinden, dat wij over eenigen tijd een bijeénkomst houden, om de zaak verder landelijk te regelen. Elke maand zal aan de deelnemende groepen verantwoording gedaan worden van de ingekomen en uitgegeven gelden".

Zooeven meldt mij de penningmeester dezer commissie dat deze oproep niet vergeefs is geweest. ƒ 1238.84 werd ontvangen, waarvan reeds een kleine 1000 gulden aan cantinegeld voor dienstweigeraars werd uitgekeerd.

* * *

De moeder van den dienstweigeraar Kaspers, getrouwe helpster van den redacteur van „De Arbeider" heeft een lijst samengesteld van die dienstweigeraars die sedert September 1915 hun beginseltrouw met gevangenisstraf betaald hebben. Ik ben gelukkig dat deze thans hier zijn historische plaats kan krijgen. De dienstweigeraars worden bij iedere nieuwe letter genoemd ongeveer in de orde waarop zij elkander volgden. (Afgesloten Mei 1923):

H. Aptroot.
Jac. v. Altena.
P. Achterhof.
Jac. v. Aalst.
P. Arntz.
C. Abbrink.
J. H. Abbrink.
A. v. Agen.
H. v. Aggelen.
H. v. Akker.
M. Alderlieste.
P. Alkema.
N. Albertsma.
J. v. Amstel.
J. v. Achteren.
J. Achterberg.
N. D. Appel.
A. Achtsteribbe.
K. Ankema.
Yd. Addens.
N. Anthonisse.
Henk v. Aken.
K. Ankema.
W. v. Amstel.

Daan Bauer.
A. E. Bosman.
P. Bleijenburg.
J. Bunk.
P. de Boer.
Brommert.
H. Bottema.
Jac. Buining.
Piet Boumans.
A. Bron.
Harm Broesder.
J. Beikes.
H. Bruintjes.
P. C. Bronkhorst.
R. Brack.
C. N. Bal.
J. v. Berkel.
B. Bishof.
J. v. Bakeren.
C. J. v. Borrendam.
N. Blansjaar.
E. v. d. Burg.
A. M. v. d. Berg.
A. M. Bouman.
D. de Bruin.
H. Bloksma.
T. Blokker.
D. Boone.
Lod. Bok.
H. Bakker.
N. v. Berkel.
Th. Boersma.
G. J. Bosch.
B. Blauw.
P. v. d. Berg.
Andr. Drenth.
A. Breemen.
J. v. d. Berg.
H. J. v. Bentum.
H. v. d. Berg.
J. B. Bessum.
P. Betlem.
T. Beuker.
I. Beun.
H. Bezembinder.
H. Bishoff.
W. J. Bitter.
A. Blom.

M. de Boer.
J. Bommezij.
D. Boon.
M. L. Boonstra.
P. Bos.
J. H. Bosman.
C. Brandes.
B. Bruinsma.
A. Bruintjes.
S. Bijker.
E. Bijlstra.
A. Blanken.
Wim Baars.
L. Bonthuis.
Kl. Blauw.
J. Borger.
E. Bron.
J. J. v. d. Burg.
J. Bleeker.
K. Brouwer.
P. Becker.
Bijster.
B. Berghuis.
J. J. v. d. Brug.
C. Besse.
H. P. Berlage.
F. Booij.
A. Bergman.
W. Bekkema.
A. Borgman.
H. Bakersma.
W. Brouwer.
J. de Bie.
A. Bekker.
H. Brank.
B. J. Broekman.
A. Baljet.
Blije.
C. de Boer.
J. Bouman.
H. Bielderman.
W. Baarda.
H. Bekhof.
H. J. Beerens.
H. A. v. Beurden.
C. Bartels.
B. J. Bos.
E. Baalman.
H. Bruintjes.
R. Barkema.
J. W. Bijker.
A. Bekker.
W. H. Beerthuis.
B. Buiter.
G. Baggerman.
A. Blanken.
G. C. Berghuis.
L. Bos.
M. R. v. d. Brink.
J. Bais.
J. Bulten.
J. v. d. Berg.
J. v. d. Burg.
C. Bosman.

L. G. Coenraad.
M. Christiani.
W. A. v. d. Colk.
J. Couwenberg.
J. Claus.
D. Cammelot.
W. Cliffen.
J. v. Coelen.

M. Cozijn.
P. Clussens.
Coerts.
F. A. Coenraad.
P. C. Coenraad.

Jac. Drenth.
Roelf Drenth.
J. de Dreu.
P. Damhof.
A. Drenth.
J. v. Delden.
J. Dijkman.
D. J. v. Dijk.
Doornnee.
J. v. Duin.
C. Dekker.
Carl Donné.
P. Dams.
Davidson.
J. Dekker Hzn.
M. Dekker.
H. Delger.
J. Deutekom.
J. Dorhout.
Jac. Dral.
Hero Drenth.
N. Dusink.
K. Dekker.
Cas Duits.
P. Dijkstra.
J. Dikkeschey.
D. Dekker.
L. Dijkstra.
Duivendijk.
Dinger.
W. A. Dost.

L. v. Egmond.
B. Epping.
G. v. Eck.
J. Edens.
H. Eikeboom.
Engels.
M. P. v. Evelingen.
H. v. Evert.
G. v. Elsland.
Joop v. d. Einde.
Eikhard.
J. M. Elser.
E. v. Eck.
W. Elzinga.
J. Engels Bel.

Hend. Franken.
P. Frielink.
Wim Fleumer.
Dirk Fransen.
A. Franck.

Chr. B. Geurs.
J. Gleijsteen.
Alb. Greven.
J. Gorter.
K. de Graaf.
B. Goedhart.
H. Goozen.
J. Godijn.
J. L. Glaudermans.
J. Greven.
F. v. Gent.
Heiko Greven.
G. Geitz.

G. Groote.
C. Goedhart.
J. Groot.
J. W. Gietelink.
J. Goedkoop.
J. Groen.
A. Gooseling.
Govers.
J. Groeneweg.
N. Groot.
B. de Groot.
Herm. Groenendaal.
K. v. Geelen.
K. Groothuis.
W. Geevers.
G. Grankamp.
J. Gaasbeek.
Gooseweer.
K. Glaudermans.
R. Gangelhof.
L. de Graaf.
J. Geelhuizen.
P. v. Groningen.

G. Horst.
D. Hofstra.
K. Haverland.
Hhann.
J. Hooiberg.
J. H. Held.
K. v. d. Haak.
F. Hagemeijer.
H. v. d. Haak.
J. de Haas.
J. A. de Haas.
Petrus Hoft.
J. Heetveld.
v. d. Heuvel.
J. v. d. Hout.
H. Haan.
J. de Haas.
B. J. Hiensch.
M. Haagsma.
H. Haaksma.
Hajo.
J. Hakker.
J. v. d. Ham.
Hamburger.
C. W. Hekman.
F. Hittema.
C. Hoevenberg.
J. Hofman.
C. Hoogendoorn.
J. Hoogendoorn.
C. Hoogenwerf.
H. Hoogvliet.
Horst.
P. v. d. Horst.
H. Houtveen.
S. Hoven.
L. Huizenga.
E. Hut.
J. Hoven.
Heilman.
H. G. Hegeman.
S. Hummel.
E. Holtjer.
Jan Houtman.
Huiting.
W. Hartman.
J. M. Heldt.
Heida.
v. Hoeveren.

P. v. d. Hoeven.
W. F. Haars.
H. Haag.
M. G. v. d. Heide.
J. de Haan.
W. Hendriksen.
J. Hamminga.
Heemskerk.
L. Hofland.
R. Holtjer.
B. v. Hesteren.
J. F. H. Hiller.
H. Haverkamp.
J. H. Hijs.
M. Huizenga.
J. v. d. Heide.
H. Heerlien.
M. Hof.
H. Harmink.
H. Holtkamp.
Den Hartog.
J. Hemerhorst.
J. Hettema.
W. v. Hoeven.
K. Hoogendoorm.

D. Immel.
K. Inderwisch.
J. A. Inten.

G. Julianus.
Dirk de Jong.
P. S. de Jong.
A. Jansen.
C. Jonker.
S. Jellesma.
J. D. Jacobs.
W. Jansen.
Jellesma.
H. J. Johannes.
L. L. de Jong.
J. Jansma.
Jans Jansen.
G. A. Jansen.
H. J. de Jong.
E. Jansen.
C. Jansma.
H. Jonker.
J. Jello.

H. Krijthe.
A. Koekoek.
Jac. Koekoek.
A. J. Korteweg.
Krijger.
S. Kooistra.
J. Koot.
W. Kroone.
Jac. Kern.
G. Kliphuis.
J. Kroes.
L. J. v. d. Kleijn.
N. Kramer.
R. Kram.
J. A. Keupe.
D. de Klerk.
J. Koster.
J. Kleinhuis.
H. Kapteijn.
P. Kalff.
J. Kalsbeek.
J. Kelder.
P. Kerkhof.

G. Kessel.
B. F. v. d. Keur.
Bram Kleijn.
M. J. A. Kleijn.
A. Klooster.
G. Kloppenburg.
D. Kooistra.
L. Kool.
C. Koome.
J. Kooij.
J. J. C. Kramer.
A. Krop.
A. Kuiper.
P. Kuiper.
W. Kunst.
W. Kuyk.
Koelen.
Jaap Koning.
D. Kaspers.
Jac. v. Koest.
Sam Klees.
R. Katgert.
N. Kenzen.
J. Kuiper.
A. Kooistra.
P. v. d. Kraats.
J. Klower.
J. Klaver.
L. Klees.
A. Koolen.
R. D. Kloppert.
Joh. v. d. Kolk.
C. Koome.
G. Koffeman.
P. Kolk.
J. J. Kaufman.
H. C. Kampen.
J. Keekens.
Jac. Kalsbeek.
A. Koeman.
A. Kleijn.
H. C. Kampen.
Joh. v. d. Klok.
H. Kruize.
J. v. Koelen.
A. Klok.
P. Keur.
K. Karel.
M. Kooistra.

Joh. Lubben.
F. v. d. Laan.
S. v. d. Laan.
Maarten Louw.
H. Lamer.
Jac. Lange.
And. Luiten.
M. Lodewijks.
H. Lijmer.
A. Landstra.
J. F. Lange.
H. Langenberg.
H. Lenting.
J. Leppers.
J. Limburg.
J. Lok.
Leffers.
J. B. v. Leeuwen.
B. L. Leuven.
J. M. Lamein.
Hend. Luteijn.
W. M. H. Lulofs.
D. R. Leegsma.

F. H. A. Liere.
C. Leegwater.
H. A. Lugtenburger.

W. v. Malsen.
S. Mozes (Sam. Nijveen).
J. Miserie.
A. Menke.
S. v. d. Molen.
J. A. Meijer.
Hend. Meulenkamp.
K. Mulder.
A. Martinus.
Jac. v. d. Meulen.
W. P. Moolenaar.
Morriezon.
J. C. H. Marschal.
G. G. H. Meijer.
Jo B. Meijer.
D. D. Meijer.
A. Menist.
H. Madderon.
A. Mande.
P. Mantel.
K. Mast.
B. Meddens.
A. M. Melis.
H. Mensing.
E. P. Mirck.
I. Mooten.
J. Mossel.
F. C. v. Meerten Jansen.
Th. Meijer.
J. Muijs.
C. Mein.
C. Mooij.
C. Mijnders.
H. Mulder.
H. Meester.
G. Mai.
J. Meijs.
J. v. d. Meulen.
Dolf Mank.
J. A. Mennis.
J. Mulder.
B. Meulman.
Joh. Mulder.
Mol.
Joh. Meulman.

H. v. Nimwegen.
J. Noordermeer.
G. Nap.
F. J. Nieuwenhuis.
W. Naaijer.
Nagtegaal.
H. Nuberg.
P. Nygen.
P. Neuteboom.
E. Nap.
H. Noorlander.
Ph. Nuijer.
H. Naaier.

Jan Otten.
Adri. Ouwerkerk.
G. Onkenhout.
J. Ofman.
P. C. Oostland.
Hend. Oorthuis.
A. Oldenburger.
K. Oderkerk.
Okhuizen.

J. G. Oly.
v. Oosten.
G. J. Overmars.
G. Overeens.
P. C. Opijnen.
Adr. v. Oeveren.
J. Oversteegen.
O. Oosterhoek.
Oorthuis.
K. Ooms.
G. Osinga.
J. H. Ooms.

Pfann.
D. Postma.
Drewes Poelstra.
A. L. Pepers.
Th. Postma.
H. J. Postma.
H. Pakes.
J. Pater.
G. Penning.
M. Peters.
A. Pieper.
W. A. v. d. Pluim.
G. Porck.
J. Post.
D. Pot.
O. Pottens.
H. Pruis.
J. Pruis.
W. Pruis.
L. Peper.
J. J. v. d. Pluim.
A. Pieters.
P. Pennarts.
J. J. Paape.
D. Postmus.
F. v. Putten.
Wim Prins.
R. Posthoorn.
R. Pals.

G. Rooseboom.
Willem Roosie.
J. W. Rupprecht.
D. Roeda.
C. Rinkema.
M. H. Ringia.
J. Raas.
A. J. C. Rooze.
J. C. Rector.
G. H. Reitsma.
M. A. Romers.
G. J. Roos.
R. Roeda.
M. Ribbens.
Her. Ribbels.
W. A. Reinders.
R. Rentenaar.
P. Rezelman.
G. Rogge.
J. de Roo.
J. C. Roorda.
M. Roosendaal.
H. R. Roskam.
Rutgers.
A. Rijk.
C. Rijkse.
A. Rijntjes.
B. Rooze.
H. de Raaf.
B. Riddersma.

W. Roos.
M. de Roo.
Ter Rotgans.
H. de Rilloo.
W. Reuderink.
W. de Roos.
R. Regtuit.
A. Ram.
W. v. Roeden.
W. Rooda.
Henk Roelofsen.
H. v. Raay.
H. v. Raaij.

A. Sesselaar.
K. Sijtsma.
Her Schuurmans.
Piet Singer.
H. Schokkenbroek.
Jan Smit.
Jan Sas.
C. Snaters.
D. Sibie.
W. Sjaardema.
H. W. Schonk.
J. G. Sondaar.
M. A. Siemons.
S. Smit.
F. H. Scheepsma.
A. v. d. Sluis.
J. W. Sondorp.
J. C. Steenkist.
G. W. Stam.
Jan Schuur.
J. Sluijzer.
W. M. Saagsveld.
Fr. Souer.
P. Schat.
H. Schaman.
J. Schepel.
T. Schermer.
J. v. Schoor.
S. Schotanus.
R. Schuur.
B. Sweertman.
H. Schijvenaar.
W. Sellius.
P. Sep.
Siemonse.
J. Siepel.
Jul. Smit.
Q. Speets.
P. R. Stel.
U. M. Stevens.
R. Stringer.
H. J. Stroo.
L. J. C. Sutfeld.
G. Speelman.
P. Smit.
Jac. Springelkamp.
H. Scholtens.
Sj. v. d. Schaaf.
P. Schermer.
O. Smaal.
J. Staphorst.
A. Schouten.
Schouman.
Schuddeboom.
H. Siebum.
J. A. Senten.
H. J. Stevens.
J. Schreuder.
K. ter Schuur.

B. Scheerman.
W. Sloten.
H. Stam.
D. v. Straten.
F. Springelkamp.
J. v. d. Sluis.
J. Schilp.
H. Scholtens.
G. Staal.
D. v. Soelen.
Jan v. Steenis.
E. Schelfhout.
A. Schuit.

J. T. Tom.
U. B. Th. Toebes.
N. C. Toet.
v. Til.
H. Tillema.
P. Tjeertjes.
H. Tombroek.
J. Toxopeus.
P. Twisk.
A. J. Timmer.
H. Terese.
A. M. Terlage.
H. Tenzen.
J. B. Tent.
F. Toussaint.
Takkenberg.
W. L. Telder.

A. J. Ubeda.
J. Uitvlucht.

P. v. Veen.
J. Vollenga.
G. Vergaag.
Th. de Vos.
Alb. de Vries.
Phil. v. Vugt.
G. Visser.
H. Visser.
O. de Vries.
H. Verhoeven.
L. v. d. Veen.
H. Vekens.
H. v. d. Velde.
J. M. Veldmeijer.
A. Venema.
H. Vergaaij.
W. Vergunst.
A. Vermeulen.
H. Vinckers.
A. Visser.

H. v. d. Vlies.
E. W. v. Vliet.
G. Vlotters.
H. Vos.
H. de Vos.
J. de Vos.
H. de Vries Hzn.
S. de Vries.
W. de Vries.
T. bij 't Vuur.
A. V. Vörgers.
Vos.
P. Th. Vader.
H. v. d. Vliet.
Jans de Vries.
D. Visser.
G. de Vrede.
P. A. C. de Veer.
S. Verhoef.
J. Vermeer.
H. Vleeschhouwer.
A. v. d. Veen.
J. H. Velterop.
B. Vegter.
Cor de Vries.
A. Vroom.
C. Venis.
K. Visch.
J. H. Volten.
D. de Vries.
Kees Verhoeven.
C. Verhulst.
Piet Veith.
D. Vogelzang.
Vermeulen.
K. Verweij.
A. v. d. Veen.
J. Visker.

A. Wijnstra.
Alex Wins.
S. C. de Waal Jr.
J. Wage.
G. de Wit.
W. de Wit.
H. de Weerdt.
T. v. Waterman.
Jac. Wils.
W. v. Woggelum.
G. J. Woudt.
A. v. Woensel.
T. Woudt.
H. D. J. Wijngaard.
C. Winkel.
J. L. Wassenaar.

W. F. J. Weijsenbom.
A. Waterman.
P. Wagenborg.
J. Want.
M. Wassenberg.
D. de Weerdt.
F. Weijdema.
E. Westerhuis.
P. Weijer.
M. Willemsen.
L. de Wilt.
W. Weijts.
M. Wels.
Wilts.
A. de Wit.
J. Wolters.
A. Wijnands.
J. de Wijs.
A. H. v. Woenselen.
Wim Woudt.
H. Wacht.
J. Winkel.
v. Wisse.
G. Wurtz.
J. Wassens.
E. Witsen.
A. Witte.
P. v. d. Weij.
Chris v. d. Wagt.
Arjen v. d. Wal.
Wim v. d. Wal.
H. Weiland.
T. Wentink.
J. Weidema.

Jurr. Zuidema.
Piet Zeeman.
G. Zwart.
D. Zeegers.
N. v. Zalingen.
R. Zuur.
J. Zuidema.
C. Zijderhand.
v. Zwieten.
W. v. Zaagveld.
A. Zoete.
Edo Zuur.
J. Zondervan.
v. Zwieten.
H. Zorn.
v. Zeeland.
Piet Zwart.
Geert Zoet.
Zeegers.

* * *

We zijn thans genaderd tot 1 Augustus 1922. De groote anti-oorlogdemonstratie op het Parkschouwburgterrein te Amsterdam met daarna betooging door de stad was indrukwekkend. Het Plaatselijk Arbeids Secretariaat aldaar had het grootste aandeel in de voorbereiding gehad. Uitstekend geslaagde anti-oorlog-voorstellingen op wagens die in den stoet meegingen, waren het opmerkelijkst. Uit Utrecht waren o.a. twee stoombooten met betoogers gekomen, een groote stoet uit de Zaan, uit Haarlem, Den Haag, Rotterdam, en uit het heele land. Het Na-

tionaal Arbeids-Secretariaat, de onafhankelijk georganiseerde arbeiders over het algemeen, hadden hun schouders er onder gezet. Jammer was alleen dat de totaal-indruk vertroebeld werd, doordat communisten zeiden de leuze te onderschrijven „Weiger elken oorlog, doe nooit meer mee", ofschoon zij het principieel met deze leuze niet eens zijn konden. Het is te hopen dat de Nooit-Meer-Oorlog-dagen van volgende jaren hierin meer zuiverheid zullen brengen.

* * *

In November 1922 was er een vergadering in Den Haag, waar de gewezen engelsche dienstweigeraar James Hudson sprak. Hij zeide o.a.: „Ik begrijp er niets van, dat hier nog dienstweigeraars in de gevangenis zitten, en vindt dat dit geen goeden indruk geeft van de arbeidersklasse, welke daarop rustig toeziet".

* * *

December 1923: Een maand vol van antimilitaristische gebeurtenissen. Ten eerste krijgt de nederlandsche beweging kennis van de verschijning van een belangrijk engelsch boek over antimilitarisme van de daad: „Dienstplicht en geweten", een geschiedenis 1916—1919, door John. W. Graham. Vervolgens verschijnt hier in Nederland een „Internationaal antimilitaristisch jaarboek voor 1923" door de zorgen van het landelijk comité der I.A.M.V. speciaal van Albert de Jong. Tegelijk hooren we nieuwe geluiden omtrent dienstweigering in de S.D.A.P. opkomen. Het I.V.V.-congres vraagt speciale aandacht, en het Kerstnummer van „De Wapens Neder" van 1922 is alleen reeds een afzonderlijke bespreking waard. Laat ik dit alles achter elkaar behandelen.

Omtrent Graham's „Dienstplicht en geweten" zij hier enkel gemeld dat het geschreven is door een engelschen kwaker, die zelf een belangrijk aandeel had in de dienstweigeringsbeweging. Het boek geeft een uitvoerige beschrijving van het engelsche antimilitarisme-van-de-daad. Het internationaal overzicht dat er aan is toegevoegd bevat eenige fouten, doch 't is al heel veel dat de verschillende nationale bewegingen langzamerhand op de hoogte beginnen te komen, niet vaag meer, doch helder en overzichtelijk, van de internationale betrekkingen.

Het „Internationaal antimilitaristisch jaarboek 1923" was dit jaar in de plaats gekomen van den reeds genoemde „Soldatenalmanak". Het is een hoogst verheugend teeken dat de nederlandsche antimilitaristische beweging uitgroeit tot werkelijke internationaliteit.

Dit wordt aangetoond alleen reeds door het noemen van de schrijvers: Eikeboom, Reyndorp, Groenendaal, V. d. Veen, De Ligt, A. R. de Jong, Constandse, Kist, Schermerhorn (Nederland); Adamas, Daenens (België); Friedrich, Wegner, Rocker, Stöcker (Duitschland); Wellock, Brailsford (Engeland); Vernet, Mauricius (Frankrijk); Malatesta (Italië); Kaarsberg (Denemarken); Dubé, Tagore (Indië); Alice Park (Californië).

Als bewijs van onverzettelijk antimilitaristisch-willen neem ik uit dit jaarboek de woorden van B. Reyndorp: „Er is slechts één weg om het militairisme, dat onze menschwording en onze geestelijke en sociale zelfbevrijding in den weg staat, radikaal te vernietigen. Het is die der directe revolutionnaire aktie. Zij die als antimilitairisten en anarchistische kommunisten tot het inzicht zijn gekomen, dat het militairisme een hinderpaal vormt voor de vrijwillige samenwerking en verbroedering van het wereldproletariaat, voor de vernietiging van het privaateigendom en den staat en voor de vestiging van de vrije kommunistische gemeenschap, hun rest geen andere taak, dan naast het wekken van het zelfbewustzijn van het proletariaat, de persoonlijke en kollektieve dienstweigering aan het militairisme en het oorlogsmisdrijf met woord en daad te bevorderen."

En als een bizonder-noodzakelijk woord citeer ik van Madeleine Vernet, die in Frankrijk een proletarische Vrouwenbond tegen den Oorlog heeft opgericht en reeds jarenlang redactrice is van „La Mère Educatrice (De Moeder-Opvoedster)": „Moeders, eenvoudige vrouwen uit het volk, al is uw taak bescheiden, en wordt gij vaak door de maatschappij veracht en miskend, er is toch een gebied, dat volkomen het uwe is, en waar gij almachtig zijt: het is dat van den huiselijken haard, waar gij de verspreidsters zijt van de liefde, het geluk en van de vreugde. Laat daar duidelijk en kloek uw stem hooren. Zegt tot uw zoons dat er geen vijanden onder de menschen behooren te zijn, dat wij allen de kinderen zijn van de aarde, die ons heeft voortgebracht, en waarheen wij zullen wederkeeren. Zegt hen ook, dat die aarde in zijn geheel het eenige vaderland van de menschen is, het groote, alomvattende vaderland; en dat slechts zij, wier belang was de menschen te verdeelen, de aarde in kleine vaderlandjes hebben verdeeld. Zegt hen, dat niets waar is en niets heilig dan het leven en de arbeid, en dat de waarheid van het leven is, elkander lief te hebben en te arbeiden voor het geluk van allen."

Waar wij zoo vervaarlijk kortzichtig over het algemeen nog zijn, is ook het volgende punt van Brailsford aller aandacht waard, omdat het ook voor Nederland en „Onze Vloot" een les

kan zijn: „Het zee-militairisme, handelend door middel van de blokkade, is misschien een erger bedreiging voor de vrijheid van kleinere staten, dan dat van het land. Het kan door den sterkere met betrekkelijke straffeloosheid gebruikt worden. Een zekere gevoelsoverweging tegen het riskeeren van de levens onzer eigen soldaten zal altijd eenigermate, zij het slechts in geringe mate, beperkend werken op den landoorlog. Maar een blokkade kost niets, niets in levens tenminste, aan de zeemogendheid, die haar toepast. Zoo zonderling partijdig is ons denken, dat vele goedgezinde lieden er een betrekkelijk humanen vorm van dwang of krachtsuitoefening in zien. Zij is bloedeloos en er zijn menschen, die het een misdaad vinden, eenige honderden dooden te veroorzaken door geweervuur, maar wien het aan verbeelding ontbreekt om zich het lijden voor te stellen, dat millioenen van een geblokkeerde bevolking te verduren hebben in hongersnood, typhus, engelsche ziekte en tuberculose."

De negers en de terreur der blanken op hen uitgeoefend, komen door dit jaarboek meer naar voren, waar De Ligt wijst, met een herinnering aan Beecher Stowe's „Negerhut", op Booker T. Washington's „De geschiedenis van den neger", op Sir Harry H. Johnston's „De neger in de nieuwe wereld", op René Maran's „Batouala", een negerroman door een neger geschreven. Hoor hoe de laatste oordeelt over onze „beschaving": „Beschaving, beschaving, gij, hoogmoed der europeanen... gij bouwt uw rijk op lijken... gij beweegt u in leugen... gij zijt geen fakkel, maar een brand. Ieder, dien gij aanraakt, verteert gij... Indien men weten kon uit welke dagelijksche laagheden het koloniale leven bestaat, zou men er minder over spreken, of men zou er meer over spreken".

Begrijpelijk is dan ook dat men de leuze hoort aanheffen: „Afrika voor de afrikanen"; nóg begrijpelijker echter, dat „hiertegenover een andere strekking reeds ontwaakte, welke door tienduizenden georganiseerde zwarten al vertegenwoordigd wordt: van menschen, die niet eenzijdig strijden voor hun „ras", maar allereerst voor de bevrijding van de proletarische klasse, van de geëxploiteerde en onderdrukte massa's in Afrika, Azië, Europa, overal ter wereld. Zij weten, dat slechts in internationalen strijd voor een maatschappij van vrijheid, gelijkheid en broederschap, waarin de klassetegenstellingen principieel zullen zijn opgeheven, de oplossing van het rassenvraagstuk kan te vinden zijn".

De „nieuwe geluiden in de S.D.A.P." waarvan ik hiervoren sprak wil ik kenmerken o.a. door de woorden van A. J. Wolthers-Arnolli in „De Proletarische Vrouw" einde '22:

„Is het niet wat gewaagd, om altijd te zeggen: Met dienstweigering bereik je niets, niet iedereen kan dat volbrengen, en zoo lang ze het niet allemaal doen, is het doelloos? Waren het vroeger ook niet enkelen, die den arbeid durfden staken en is niet langzamerhand de massastaking organisatorisch gegroeid? En dan: algeheele werkstaking van transportarbeiders enz. in geval van oorlog en mobilisatie, heel goed, maar zal deze staking niet veel doeltreffender en grootscher zijn, wanneer ieder lid individueel het als zijn roeping voelt om dienst te weigeren? Zou niet even goed als tot massastaking, tot massadienstweigering kunnen worden opgevoed? Laten we toch niet vergeten, dat niet alleen ouders en onderwijzers de (opzettelijke) opvoeders zijn, maar dat daarnaast zooveel toevallige omstandigheden meewerken, zeker niet het minst de geest van den tijd. Ik meen dus wel degelijk, dat wij naast de middelen, die onze partij aangeeft om te komen tot ontwapening, onze volle aandacht moeten wijden aan de dienstweigering, al was het alleen maar omdat onze antimilitairistische opvoeding er toe leidt. Laten de lezeressen van ons blad en vooral de moeders met zonen, voor wie deze zaak van zooveel belang is, er nog eens haar gedachten over laten gaan en, zoo mogelijk, uitspreken".

* * *

Het I.V.V.Congres van 10—15 Dec. 1922. Van het begin af waardeerden wij het als symptoom van een opdrijving der leiders door stemmen uit de „onderwereld". Maar dat er „daden" uit zouden geboren worden, voor het moment (hoezeer ook noodig!) verwachtte dit niemand van ons.

Toch ging het I.A.M.B. er heen als oppositie, en persoonlijk ging ik er heen om te trachten onmiddellijk internationale belangstelling te wekken voor de antimilitaristen van de daad, die hier gevangen zaten.

Wat viel daar alles tegen. Een houflucht! Ministers en gewezen-ministers, kamerleden bij heele fracties, zelfoverschatting en het eeuwig terugkeerende verhaal van „de pot verwijt den ketel": De IIe Internationale verweet de IIIe, en de IIIe verweet de IIe dat ze...... „precies zoo was als de andere". Nochthans was er ook tragiek. Het was droevig te zien hoezeer de eeuwige ideeënstrijd der menschen op allerlei dwangmethoden kon uitloopen. Als men den vertegenwoordiger der russische minderheden tegenover den sluwen, hoewel moedigen Radek, aan 't woord hoorde, zag men tevens al de terreur door de eene „partij" op de andere „partij" uitgeoefend en een weerzin kwam

op tegen zulk een partijwezen met zijn wederzijdsch militarisme, beginnende met zijn militarisme in de partij-zelf. Als men mee maakte hoeveel persoonlijke onderhouden, welk een officieele schriftelijke en mondelinge aanvragen, welk een bijna-zedelijk-ongeoorloofde-aandrang er noodig was voor vertegenwoordigers van hen die vóór, tijdens en na den wereldoorlog den oorlog werkelijk bestreden hadden, om enkele minuten te spreken, dan leerde men nog eens te meer, hoe hopeloos het is als het proletariaat wordt aangewezen op parlementarisme, hetzij van volkenbond, hetzij van vakorganisatie, waarbij de onderdeelen hun uitvoerende macht uit handen hebben gegeven aan een gecentraliseerde „leiding".

In de brochure „Directe actie" heeft De Ligt onze ervaringen op dit befaamde wereldcongres uitvoerig meegedeeld. Ik kan er uitteraard niet veel aan ontleenen hier, doch ik moet toch overnemen het woord van Gorki b.v.b., die van wit en rood militarisme zooveel gezien heeft en, na al deze ervaringen, schrijft aan het secretariaat van het I.V.V.:

„Ik ben van meening, dat het ontwapeningsvraagstuk heel eenvoudig kan worden opgelost:

„De soldaten van alle legers der aarde werpen hun geweren weg, en zeggen tot hun aanvoerders:

„Wij wenschen niet langer de zaak der onderlinge vernietiging en plundering te dienen".

De resoluties van het I.A.M.B. die allen heenwezen naar directe actie, óók in antimilitarisme, kwamen zelfs niet aan de orde. Alleen mocht De Ligt de resolutie over de taak der arbeidersorganisaties ter voorkoming van oorlog 10 minuten toelichten, en kreeg ik gelegenheid om een sympathie-telegram aan de gevangen dienstweigeraars voor te stellen, wat eenig applaus gaf van vrouwen, uit engelsch-sprekende en hollandsche hoeken, zoover ik na kon gaan, maar dat overigens in deze atmosfeer een bijna dwazen indruk maakte.

Ik had getracht de circa 600 grootmogenden uit de „arbeiders"wereld (die bijna nooit meer in echte „arbeiders"kringen komen) in enkele minuten in te prenten, dat nooit van massale verhooging der volkskracht in antimilitaristischen zin sprake kon zijn, indien zij niet toestonden (laat staan dan nog propageerden), dat het individu, de individueele arbeider, zich antimilitaristisch ontwikkelde.

Tevergeefs echter voorloopig.

Toch blijft het congres een bewijs, dat de leiders genoodzaakt worden over het antimilitarisme werkelijk te gaan denken en enkel en alleen als zoodanig zie ik er iets goeds in, hoewel er

maar één zucht voor me overbleef toen 't was afgeloopen: „Wat ben ik blij dat ik daar tusschen uit ben". Ik wil hiermee niet schimpen op de goede bedoelingen der individuen, ook niet op de organisaties, doch men krijgt zoo het gevoel, dat uit deze sfeer alleen in allerláátste en niet in alleréérste instantie (zooals zij zelf zoo vaak zeggen) het volksheil komen kan.

Uit de conclusie onzer internationale I.A.M.B. delegatie op dit geruchtmakende congres haal ik het volgende aan:

„Wij doen een beroep op de arbeiders zelf, om zich federatief tot oorlog aan den oorlog voor te bereiden, met of zonder de toestemming van hun leiders.

„Als vertegenwoordigende daad, als daad waarin de energie des volks tezamen komt, begroeten wij in dit verband de daad van den dienstweigeraar, die aanwijst hoe te komen tot die massale kracht, die wij ten slotte allen willen.

„Een van de zwakste symptomen is het beroep op parlementaire actie, zelfs in de resolutie, die over de taak van de vakorganisaties gaat.

„In 1914 heeft men zich nationaal vergist door het heil van de parlementen te verwachten, men zij op zijn hoede, dat men zich een volgende maal niet internationaal vergist door het heil van een regeeringenbond te verwachten.

„Ernstiger is nog — om van de theorie tot de praktijk over te gaan — dat, terwijl wij hier over de taak van de vakorganisaties discuteerden, een engelsche vakvereenigingsleider op het vernemen van de tijding dat de engelsche regeering twee geweldige oorlogsschepen zou laten bouwen, hierover zijn tevredenheid heeft uitgesproken, omdat daardoor de werkloosheid krachtig zou worden bestreden.

„Zoolang arbeidersleiders niet inzien, dat dergelijke arbeid voor het proletariaat zoowel als voor de menschheid meer afbrekend dan opbouwend is, geven zij niet de ware richting aan.

„Zoolang binnen deze zaal zij, die de nationale verdediging handhaven, als behoorlijke antimilitaristen worden erkend, en zoolang als buiten deze zaal werklieden, in vakvereenigingen georganiseerd, voortgaan munitie en allerlei oorlogstuig te vervaardigen, inplaats van onmiddellijk tot staking over te gaan, is het de taak der revolutionaire antimilitaristen, die de onmiddellijke daad willen, zich in een bizondere organisatie te concentreeren, een beroep doende op de massa's-zelf, om zich te verzetten tegen de regeeringen en tegen de dictatuur van de leiders van alle partijen en organisaties, en om onophoudelijk agitatie te voeren voor directe actie."

* * *

Het Kerstnummer van „De Wapens Neder" December 1922 was getuigenis van heel wat meer versche volkskracht dan al de rhetorica op het I.V.V.Congres. Want ook dit no., hoewel in Nederland samengesteld, gaat weer ver over de staatsgrenzen uit. Alleen reeds de portretten van Debs uit Amerika, Hudson uit Engeland, Wegner uit Duitschland toonen het karakter van het blad.

Aan de verdedigingsrede van Eugene Debs die wegens zijn consequent anti-oorlogsstandpunt tot 10 jaar gevangenisstraf veroordeeld was, ontleen ik het volgende: „Ik heb geen woord in te trekken — niet één. Ik uitte waarheid. Ik stelde niets vast, wat ik niet in staat ben te bewijzen. Indien er iets bij is, dat het licht der waarheid niet kan verdragen, zal ik het intrekken. Ik zal doen, wat ik kan, om het te herstellen. Maar indien wat ik gezegd heb, waar is — en dat geloof ik —, dan zal ik, wat lot of noodlot ook voor mij gereed houden, de zuiverheid van mijn ziel ongeschonden handhaven, en er voorstaan ten einde toe.

„Ik ben beschuldigd, den oorlog belemmerd te hebben. Ik beken het. Mijne heeren!, ik heb een afschuw van oorlog. Ik zou tegen den oorlog in gaan, al stond ik alleen. Wanneer ik mij voorstel, hoe een koude, glanzende stalen bajonet wegzinkt in het bleeke, sidderende vleesch van een menschelijk wezen, deins ik ontzet terug...... Men spreekt wel van „heilige oorlogen". Er zijn er geen. Laat mij u herinneren, dat niemand minder dan Benjamin Franklin verklaarde: „Er was nooit een goede oorlog noch een slechte vrede". Napoleon Bonaparte was een man van gezag in oorlogszaken. Toen hij in zijn laatste dagen aan de rotsen van St. Helena was geklonken, toen hij voelde dat de skelethand van den dood naar hem uitgestrekt werd, riep hij in afschuw uit: „Oorlog is het werk van wilden en barbaren"...... Ik geloof ook niet, dat werkelijk beschaafde naties elkaar vermoorden zouden......

„Wij hooren veel over menschelijke broederschap — een mooi, bezielend onderwerp. Ze wordt van ontelbare kansels gepredikt. Al dat preeken heeft echter niets te beduiden, omdat wij dit maatschappelijk stelsel verdragen, waarin wij een massa oorlogvoerende enkelingen zijn; waarin millioenen arbeiders elkander hebben te bevechten om werk, en millioenen zakenmenschen en vakmenschen elkander bestrijden om zaken en practijk: waarin wij ieder afzonderlijke belangen hebben. Thans moet menschelijke broederschap in deze wereld verwerkelijkt worden. En dat kan nooit onder het kapitalistisch concurrentiestelsel. Inderdaad, ik ben tegen den oorlog. Ik wil, wat dat betreft, absoluut, dat men mij brandmerkt als plichtvergeten, en, indien

onder de amerikaansche wet het een misdaad is, welke door gevangenhouding gestraft wordt, wanneer men zich verzet tegen het storten van menschenbloed, dan wil ik absoluut het smadelijk pak der veroordeelden dragen, en mijn leven eindigen in een gevangeniscel...... eigenlijk sta niet *ik* hier voor den rechter. Er is een oneindig grooter zaak, waarover in deze zitting recht gesproken wordt, al zijt gij u daarvan wellicht niet bewust."

James Hudson schrijft over de gevangenschap der nederlandsche dienstweigeraars en de S.D.A.P.: „Wij zijn in Engeland natuurlijk heel goed op de hoogte van den schitterenden strijd, die onze hollandsche antimilitaristische kameraden voortdurend tegen den dienstdwang voeren. In Engeland zaten velen van ons gedurende den oorlog langen tijd gevangen. Maar dat is nu voorbij. In Nederland gaat de worsteling echter voort. Het verheugt mij, te kunnen mededeelen, dat, toen onze britsche antimilitaristische kameraden gevangen zaten, enkele van de meest krachtige protesten tegen de regeering opgingen uit de kringen der engelsche arbeidsvertegenwoordigers in het parlement, en dat men beslist de vrijlating der dienstweigeraars eischte. Ook aan hen hebben wij onze eindelijke overwinning te danken, waarbij de militaire dienstdwangwet vernietigd werd. Ik rekende er geheel op, te bevinden, dat de houding van de S.D.A.P.-ers in het nederlandsche parlement dezelfde zou zijn. Waarschijnlijk zullen ze ook wel eens wat gezegd en gedaan hebben, maar het was mij niet gemakkelijk, hiervoor sprekende bewijzen te vinden. Het feit, dat in Nederland, waar voortdurend dienstweigeraars gevangen zitten, de wetten der Vrijheid worden geschonden, is des te ernstiger, omdat de socialisten daar er zich zóó rustig tegenover verhouden, dat zij er haast aan medeplichtig staan. Hoe komt dat toch? In Duitschland vond ik socialistische leden van den rijksdag, b.v. Robert Dissman, die door en door de beteekenis begrepen van hen, die op deze wijze den weerstand tegen den oorlog voorbereiden en organiseeren. En in Engeland hebben wij de sympathie van al onze beste arbeidsvertegenwoordigers in het parlement, die ons begrijpen. Waarom is dat in Nederland niet zoo?"

Van den chinees Ku Hung Ming lezen wij over de moderne opvoeding en den oorlog: „Het pruisische militarisme wordt altijd als het groote wereldgevaar aangediend. Maar is de padvindersbeweging van Baden Powell geen militarisme? Een oud chineesch spreekwoord luidt: „Het spelen met het militarisme lijkt het spelen met vuur; als gij niet oppast, zult ge zeer zeker daarbij verbranden." Zoo worden zelfs schooljongens tot het spelen met vuur opgeleid. Christus zegt met onontkoombare lo-

gica: „Wie het zwaard opneemt, zal door het zwaard vergaan." Maar de patriotten zullen zóó tot ons spreken: „Geenszins! wij moeten onze kinderen leeren, soldaatje te spelen, om ons tegen aanvallen te kunnen verdedigen." Kong-tse antwoordde eens een van zijn leerlingen, die zich ermee verontschuldigde, dat hij een oorlog tegen een naburigen staat voorbereidde, omdat deze voor zijn eigen staat, waarin hij als minister-president fungeerde, vijandig en gevaarlijk was: „Wanneer men in een vreemd land over u ontevreden is en vijandige gevoelens jegens u koestert, dan zult gij de hooge burgerdeugden aankweeken, t.w. de deugden eener goede levenswijs en der verfijning, opdat gij anderen daardoor inneemt; dan zult gij inderdaad de zedelijke opvoeding van uw eigen volk op hooger peil verheffen." Vreemden, die vragen, wat het onderscheid is tusschen de leer van Kong-tse, het oude weten, en de moderne opvoeding, het nieuwe weten, dien antwoord ik: ziedaar het verschil."

Over de reeds vroeger vermelde Jeanne Morand lezen wij het volgende: „Het tragische einde van den edelen Jacques Long is bekend. Jeanne zette alleen den strijd voort, werd gevangen genomen, stond voor de rechters en verdedigde zich met groote bekwaamheid. Toen men haar zeide, dat de duitschers den oorlog hadden gewild, en dat zij Frankrijk verraden had, riep ze uit: „Duitschers? Frankrijk? In Duitschland wilden enkelen oorlog en bereidden dien voor; in Frankrijk ook. Maar overal wonen groepen volk, die den oorlog niet aanvaarden, en die hem weerstonden, vóór, tijdens en na den krijg. Ik behoor tot dit volk. Ik verafschuw oorlog, en indien ik ertoe in staat was geweest om hem op één of andere manier te doen eindigen, — ik zou geen oogenblik geaarzeld hebben."

„Jeanne Morand werd tot 5 jaar gevangenisstraf veroordeeld. Haar gezondheid is zwak. De voorrechten der politieke gevangenen worden haar onthouden.

„Kameraden! protesteert tegen deze mishandeling. Komt op voor de 100.000 politieke gevangenen, die sedert 1914 in Frankrijk achter muren en tralies zitten."

* * *

In December 1922 verscheen ook het verslag van het secretariaat van het I.A.M.B. waarin een overzicht gegeven werd van wat het I.A.M.B. heeft tot stand gebracht sinds de oprichting in 1921. Herinnerd wordt aan het moeilijke werk der penningmeesters H. C. Eckhard, J. Harinck, L. J. Bot jr. Aan de internationale persrapporten, oproepen tot aansluiting, verslagen

van het congres van 1921, aan de propagandatochten van Pierre Ramus, De Jong, De Ligt, Giesen, Bot, Schermerhorn (Duitschland, België, Frankrijk, Oostenrijk, Finland), aan de conferenties met Miss Riley (Engeland, No conscription Fellowship), Oliver Dryer (Engeland, Fellowship of Reconcilation), Miss Wilson—Wilson (Engeland, „Crusader"), Runham Brown (Engeland, Internationale Nooit Meer Oorlog-Demonstraties), Lida Gustava Heymann en Anita Augspurg (Beieren, Vrouwenbond), John P. Fletcher (amerikaansche Quakers te Berlijn), Paul Birukoff (Rusland, Vrije Communes), Prof. Kiang Ku Hu (China, Socialistische Beweging), Fenner Brockway en Vrouw (Engeland, No More War International Movement), Dr. Helene Stöcker (Duitschland, Bund der Kriegsdienstgegner), Willam Ensom (Australie, „The Beacon"), James H. Hudson (Engeland, Independent Labour Party), e.a.; aan de openbare vergaderingen met Fenner Brockway, Hudson, Kiang Ku Hu, Runham Brown; aan de correspondentie met medestrijders in een 25 tal landen; aan de inlichtingendienst en de verspreiding der „Communications"; aan het werk om den 1en Augustus tot een internationalen antimilitaristischen 1 Meidag te maken; aan artikelen in de „Libertaire", „Der Syndikalist", „Waffen Nieder", „Revue Anarchiste", „Erkenntniss und Befreiung", „Brand", Solidaridad Obrera", „Antorcha", „Umanita Nova", „Der freie Arbeiter", „Le Journal du Peuple", enz. Herinnerd wordt tevens aan de internationale manifesten van het I.A.M.B. naar aanleiding o.a. van de kapitalistische interventie in Rusland, het optreden van het fransche imperialisme in Duitschland, de conferentie van Washington, het dreigen van wereldoorlog tengevolge van het grieksch-turksche conflict. Voorts aan de deelname van het I.A.M.B. in de protestacties inzake hongaarsche en spaansche terreur, de gevangenhouding en mishandeling der I.W.W.ers in Noord Amerika, het schandproces van Sacco en Vanzetti, de gevangenhouding van Debs, van Fort en Concepcion, Boldrini en Ghezzi, Cottin, Marty, Badina, de matrozen van de Zwarte Zee, Tom Mooney en Billings, Jeanne Morand, Méric en de andere fransche hongerstakers, en het onrecht den deenschen dienstweigeraars aangedaan. Verder aan de protestbeweging tegen de mishandeling van roemeensche communisten en andere revolutionairen; aan de hulp inzake de vrijmaking van Franz Jung; aan de internationale actie ter ondersteuning der agitatie voor amnestie in Frankrijk.

Thans zijn bij het I.A.M.B. aangesloten:

Argentinië: Liga d'educacion racionalista;
België: I.A.M.V., belgische sectie;

Brazilië: Sozialistische Arbeiter Verein;
Denemarken: I.A.M.V., deensche sectie;
Duitschland: I.A.M.V., duitsche sectie; Bund der Kriegsdienstgegner; F.A.U.D. (Syndikalisten); Federatie van Communistische Anarchisten; Anarchisten Bremershaven, Keulen, Mannheim; Anarchistische Vrouwen Keulen-Klettenberg.
Engeland: No More War Movement;
Finland: Suomen Antimilitaristinnen Lütto;
Frankrijk: I.A.M.V., fransche sectie; Groupe Roubaix; Jeunesse Syndicaliste; Ligue de Femmes contre la Guerre;
Noorwegen: Ung Socialistisk Forbund;
Nederland: I.A.M.V., nederlandsche sectie; A.M.V. Haarlem, Zwolle; Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders, Bouwvakarbeiders Beverwijk, Krommenie; Fabrieksarbeiders Koog a. d. Zaan; Landarbeiders St. Anna Parochie; Landelijke Federatie van Metaalarbeiders; Onafhankelijke Metaalarbeiders Amsterdam; Metselaars Amsterdam, Meubelmakers Amsterdam, Groningen; Openbare Dienst Enschede; Werkvrouwen Amsterdam; Gemeenschappelijk Grondbezit; Technische Associatie „Electra"; Onafhankelijke revolutionaire Vrouwenbond; Vrouwenbond Almelo; Vrije Jeugd Verbond; Sociaal-Anarchistische Jongeren Organisatie; Sociaal-Anarchistisch Verbond; Sociaal Anarchistische Actie; Federatie van Sociaal-Anarchisten; Bond van Religieuze Anarcho-Communisten; Vrij Socialistische Groepen, Deventer, Enschede, Haarlem, Sappemeer, Veendam, Wormerveer; Loge „Doelbewust" Rotterdam; Vrijdenkers Arnhem, Zwolle.
Oostenrijk: Bund der Kriegsdienstgegner; Bund Herrschaftsloser Sozialisten;
Spanje: „Los Iguales"; Confederacion de Grupos anarquistas de Vizcaya;
Zweden: Ung Socialistisk Parti;
Zwitserland: Bund Schweizerischer Freischaren; Socialistes-Chrétiens en Suisse romande.

* * *

Zooals reeds meermalen is opgemerkt, werd de ontwikkeling van de russische omwenteling en van de IIIe Internationale door de revolutionaire antimilitaristen voortdurend critisch beschouwd. Ik bedoel hiermee niet, dat zij niet altijd bereid zouden blijven aanvallen van het westeuropeesche en amerikaansche imperialisme op het in ellendige omstandigheden verkeerend

Rusland mee te helpen keeren. Ofschoon tot onzen spijt geconstateerd moet worden, dat in Rusland zelf de revolutie is vastgeloopen, beschouwt nog altijd een groot deel van het wereldproletariaat en een groote groep van de burgerij het z.g.n. Sovjet-Rusland als symbool van den proletarischen strijd, en de val daarvan zou nog altijd een juichkreet aan de ultra-reactionairen ontlokken. Maar afgezien daarvan, strijden wij nu eenmaal tegen allen oorlog en alle oorlogsvoorbereiding. Zelfs al was Rusland het meest reactionaire land der wereld, dan zouden wij ons nog er tegen verzetten, dat er oorlog tegen gevoerd werd, en op andere middelen wijzen om conflicten te beslechten. Maar eveneens hebben wij ons te keeren tegen het feit dat in Rusland zelf een staatsstelsel is opgebouwd, dat de oude methoden van oorlog en militarisme opnieuw aanwendt, een „nieuw geloof" hierin kweekt (J. Bommeljé), en de aandacht van strijders voor een nieuwe samenleving verplaatst van persoonlijke en maatschappelijke vernieuwing naar wapengeweld en moorddadigheid. Deze „vermilitariseering der revolutie" (Alb. de Jong) is reeds zoover gegaan, dat zij, die in Rusland onze medestrijders zijn, vervolgingen en martelingen ondervinden, waarvan men de weerga in Spanje moet gaan zoeken. Dit alles vervulde de revolutionaire antimilitaristen internationaal met steeds grooter zorg, en was aanleiding tot een bijeenkomst te Bilthoven, waar A. Fenner Brockway, Mw. Fenner Brockway (die indertijd in Engeland het initiatief nam tot de organiseering der actie tegen den dienstplicht), Ensom en Mw. Ensom (Nieuw-Zeeland), Dr. Helene Stoecker, Bot, Giesen, Alb. de Jong, De Ligt en Jo Meijer (toen nog secretaris van „Paco") samenkwamen om de internationale vraagstukken te bespreken. Men kwam tot een voorloopige conclusie die ten grondslag werd gelegd aan de gedachtewisseling van de conferentie van het I.A.M.B. 4 en 5 Jan. 1923 te Berlijn. Algemeen was men het hier er over eens dat de vertegenwoordigers van den sovjetstaat uit revolutionair antimilitaristisch oogpunt principieel behooren te worden bestreden, doch men stemde in met de opmerking van Hooyberg en van Berta Lask dat men niet den indruk mocht vestigen alsof men zich tegen datgene zou keeren, wat er door de revolutie van 1917 aan nieuwe mogelijkheden is geboren. P. Smith uit Noorwegen verklaarde o.a. kameraden te vertegenwoordigen „die in Noorwegen dienst weigerden, omdat ze geen kapitalistischen staat op militaristische wijze dienen wilde. Tijdens den aanvang der revolutie in Rusland is een aantal van hen daarheen gegaan en heeft daar met de wapenen in de hand voor een nieuwe samenleving gestreden. Toen zij echter bemerk-

ten dat zij later als gewone soldaten gebruikt werden tegen de arbeiders, trokken zij zich terug. Enkele van hen, die, in Noorwegen teruggekeerd, door den noorschen staat opnieuw werden opgeëischt om te dienen, weigerden hier, ondanks gevangenisstraf, opnieuw dienst. Er bestaan tot nog toe tusschen Skandinavië en Rusland regelmatige verbindingen. Op grond van nauwkeurige en betrouwbare inlichtingen acht spreker zich gerechtigd te verklaren, dat de revolutionaire beweging in Rusland is vastgeloopen, en geheel dreigt vermilitariseerd te worden. Hiertegen hebben wij als revolutionairen en anti-militaristen den strijd aan te binden". De argentijn Santillan voegde hieraan toe dat de geschiedenis van het I.A.M.B. in zekeren zin de geschiedenis van den strijd tegen de reactie is, en dat, voor zoover de russische regeering ook aan de reactie meedoet, tegen haar evenzeer stelling moet worden genomen.

De vergadering vatte zijn besluit in de volgende resolutie samen :

„De conferentie van het I.A.M.B., Berlijn 1923, beschouwt het als een der meest bedenkelijke gevolgen van de wereldrecatie, die door den oorlog ontzettend is versterkt, dat ook revolutionairen in Rusland bij hun strijd voor de vrijheid ertoe gekomen zijn meer en meer militaristische methoden aan te wenden.

„De conferentie spreekt als haar vaste overtuiging uit, dat de kapitalistische en militaristische onderdrukking niet kan worden opgeheven, noch economische en maatschappelijke vrijheid veroverd kan worden, zoolang militaristische strijdmethoden in de sociale revolutie worden gebruikt.

„Zooals het I.A.M.B. altijd geprotesteerd heeft tegen dienstdwang in kapitalistische landen, protesteert de conferentie thans tegen het stelsel van dienstdwang, dat in Rusland thans steeds sterker doorgezet wordt, en tegen de algemeene politiek van onderdrukking die de eerste verwachtingen der revolutie heeft neergeslagen."

* * *

11 Januari d.a.v. richtte het I.A.M.B. zich naar aanleiding van de Roerbezetting in een manifest tot de duitsche en fransche arbeiders. Het werd gepubliceerd door de fransche „Le Libertaire" en „La Vie Ouvrière", de duitsche „Der Freie Arbeiter" en „Der Syndikalist". De engelsche „No More War" drukte het af als hoofdartikel, met de opmerking dat hierin op bizonder-heldere wijze de nieuwe antimilitaristische taktiek was aangegeven. Ook „Die Aktion" (het blad van Franz Pfemfert, den vriend van Liebknecht, dat tijdens den wereldoorlog

aan het internationaal socialisme trouw gebleven was) nam het als hoofdartikel op. Het liet zien dat het I.A.M.B.-manifest éénsgeestes was met Karl Liebknecht's verklaring van Mei 1916: „Landverraad is voor den internationalen socialist volkomen onzin. Hij strijdt in naam van het internationaal proletariaat tegen het internationaal kapitalisme. Hij grijpt dit dáár aan, waar hij het vinden en doelmatig treffen kan. Dat is: in zijn eigen land. In het eigen land bestrijdt hij...... de eigen heerschende klasse als vertegenwoordigster van het internationaal kapitalisme". Met dit op deze en dergelijke wijze internationaal goedgekeurd manifest, besluit ik mijn mededeelingen over het I. A. M. B. :

„De maatregelen, die op dit oogenblik de Fransche regeering in het Roergebied neemt, doen nog weer eens duidelijk uitkomen, hoezeer het volk internationaal onder de dictatuur van het militarisme gebukt gaat.

„Geduldig en gelaten heeft men internationaal maar afgewacht, wat de Fransche regeering doen zal. Thans wordt het Roergebied bezet. Wat de consequenties hiervan zijn, kan niemand overzien.

„Plotseling is de onrust in Duitschland groot. En toch...... verschilt de toestand die thans ontstaat, dieper gezien, wel zooveel van dien vóór 1914 b.v.?

„Heel Duitschland was toen bezet, en wel door Duitsche soldaten. Thans wordt speciaal het Roergebied bezet door menschen die met Fransche uniformen zijn bekleed. En was b.v. het Duitsche kolensyndicaat, dat thans zich teruggetrokken heeft, soms geen uitbuiter, zoo goed als de commissie van Fransche en andere deskundigen dit zal blijken te zijn?

„Nochtans is de verbittering van de bevolking begrijpelijk. Al te zeer wordt het zelfrespect aangetast. Te zeer wordt de woningnood verergerd, worden de prijzen geschokt. Te groot is de kans dat nutteloos rondloopende wel doorvoede officieren en soldaten Duitsche vrouwen beleedigen, terwijl hun mannen zich in slavenwerk aftobben.

„Welke is de weg ter bevrijding? Deze: dat elk volk zich allereerst tegenover zijn eigen politieke en oeconomische heerschers stelt.

„Fransche revolutionairen hebben in dit opzicht een voorbeeld gegeven. Het feit zelf dat de Fransche regeering hen gevangen nam, bewijst, dat zij zich in de richting van die internationale solidariteit wilden bewegen die principieel de overwinning over kapitalisme en nationalisme beduidt.

„Thans is het oogenblik voor al onze geestverwanten gekomen,

om de Fransche en Belgische soldaten meer dan ooit aan te sporen tot dienstweigering aan hun imperialistische heerschers en meesters.

„...Maar welke boodschap aan het Duitsche volk te brengen?

„Meer dan ooit thans deze. *Beproeft het strijdmiddel der „opvanging":* láát het Fransche leger binnendringen, tot Essen, tot Hamburg, tot Berlijn, het geeft te weinig principieel verschil of uw land door Fransche of door Duitsche soldaten is bezet, om hiervoor een nieuwen oorlog of gewapenden opstand te beginnen. Indien de heerschende klasse er door middel van opvoeding enz. niet ingeslaagd was, de hersenen van het volk met valsche idologieën te vergiftigen, zou iedere arbeider in elken vreemden soldaat een in uniform gevangen medeproletariër erkennen.

„Met hoeveel troepen trouwens zou Frankrijk heel Duitschland moeten bezetten? Met een of twee millioen? Indien het er toe in staat was, wat zou dit dan nog hebben te beduiden bij een bevolking van 70 millioen, indien deze hen in revolutionaire gezindheid ontving?

„Duitsche arbeiders! verrast de Fransche soldaten door Uw kameraadschap en solidariteit. Maakt ze daardoor als soldaten machteloos en als menschen vrij.

„Ten slotte is heel de Roerbezetting slechts een verandering van firma. Wie op dit gebied ook heerscht, het kapitalistisch imperialistisch stelsel blijft.

„Arbeiders! het is in het belang van de heerschende klasse dat gij in de wanen van Fransch en Duitsch nationalisme, waaraan zij zelf allang is ontgroeid, bevangen blijft. Zelfs oorlogen zijn voor de typische vertegenwoordigers der bezittende klasse niet anders dan de politieke zetten in het gekibbel om een min of meer groot aandeel in den buit. Dit zal zoolang duren, tot het proletariaat internationaal één geworden, dit spel breekt, en een menschelijke orde vestigt.

„Indien de Fransche arbeiders voortgaan zich te verzetten tegen Parijs, de Belgische tegen Brussel, de Duitsche tegen Berlijn, dan zal het proletariaat internationaal begrijpen, dat het in ieder land evenzoo te doen heeft.

„Sluiten de arbeiders van Frankrijk, België, Duitschland, enz. zich onmiddellijk hecht aaneen, dan kan dit betrekkelijk kleine incident de aanleiding worden tot een nieuwe faze in den strijd tot verwerkelijking der sociale revolutie.

„Proletariërs aller landen, vereenigt U!"

* * *

Meermalen wordt aan de propagandisten voor het antimili-

tarisme van de daad in debatten toegevoegd, dat zij jonge jongens voor zulke zware conflicten plaatsen. Het antwoord van onze zijde luidt dan altijd weer, dat niet de antimilitaristen, maar de militaristen daarvoor de verantwoordelijkheid dragen. Uit naam van allen die den dienstdwang willen, roept de staat al wie daartoe bestemd is, reeds vóór het 20ste jaar op, tot zich oefenen in „het bloedig handwerk" en wanneer eventueel oorlog uitbreekt, ontzien de regeeringen zich niet, kinderen van 16 en 17 jaar volledig te bewapenen en naar het front te zenden. Bovendien misbruikt men opvoeding en onderwijs om de kinderen tot dienstwililgheid aan de eischen van het „vaderland" bijna af te richten.

Het is ons er veel meer om te doen om, in dit geval, van de jeugd „te redden wat er nog te redden is". Want er leeft juist in den tijd, waarin de jongeling zich tot man ontwikkelt een idealisme, dat zich veel wijder dan binnen de grenzen van één land, zou kunnen uitbreiden. Vandaar dat Albert de Jong in Januari 1923 protesteerde tegen „een nieuwe ronseltruc", waaraan zelfs „opvoedkundigen"-van-naam medeplichtig blijken:

„Wat ik het meest veracht in de heerschende klasse en haar militair systeem is, dat ze onze jongens al naar de kazerne durft slepen, zoodra deze de kinderschoenen ontwassen zijn. Men dwingt ze de krijgsartikelen te teekenen, men verlangt van hen trouw aan koningin en vaderland, richt ze af en stelt de aan den familiekring ontrukten, geheel alleen staande jongens bloot aan de gevaren van de groote stad. Voor dat alles zijn ze oud genoeg.

„Maar o wee, als hun idealisme, dat op dien leeftijd gelukkig nog zoo sterk is, leidt tot dienstweigering. Dan staan dezelfde militairisten, die zelf de 19-jarigen voor het probleem kerker of kazerne hebben geplaatst, gereed, om op hun jeugd te smalen en te schelden. Zoodra de jonge mannen blijk geven van een eigen inzicht en van eigen wil, dan zijn de vaderlandshelden van zooeven plotseling onevenwichtige, onbezonnen, gedegenereerde kwajongens (stijl Loeffen) geworden. De tegenstanders van dienstweigering op zoo jeugdigen leeftijd, hebben zich m.i. te keeren tegen de laffe volwassenen, die op dien leeftijd het vraagstuk voor onze jongens urgent maken en moeten uitgaan van de realiteit, dat het vraagstuk op dien leeftijd zich aan iederen jongen man voordoet. De regeering...... vindt dit echter nog niet vroeg genoeg. Aanvankelijk heeft zij gepoogd, een algemeenen oefenplicht in te voeren. Dat is mislukt. Maar nu heeft zij de gelegenheid opengesteld voor den jongenman van 16 jaar, om deel te nemen aan een kosteloozen cursus voor

militaire vooropleiding. Hij behoeft dan slechts $1\frac{1}{2}$ in plaats van 5 maanden te dienen, hij kan worden opgeleid tot sergeant zonder dat een en ander de studie schaadt en...... hij vermindert de staatslasten. De opleiding kost niets; wapenen, kleeding, uitrusting, schietoefeningen, reiskosten, soldij, verblijf in de kampen gedurende de vacanties — het rijk is goed voor alles. Zoo worden de 16-jarigen door het militairisme in zijn klauwen gelokt. En de moderne paedagogen helpen een handje. Een circulaire over deze aangelegenheid wordt op de middelbare scholen verspreid, mede onderteekend door een 15-tal leeraren onder wie tot onze verbazing mannen als dr. Z. P. Bouman en dr. C. P. Gunning. Er wordt op deze scholen, naar ons ter oore is gekomen, zelfs pressie en dwang op de leerlingen uitgeoefend.

„Arme, domme leeraren! Zij achten het hun taak de militaire lasten zoo gering mogelijk te doen zijn voor de leerlingen, opdat hun aanbeden maatschappelijke carrière niet wordt geschaad. Maar dat het er in het huidige tijdsgewricht vóór alles om gaat, de jeugd te beschermen tegen het militairisme zelf, dat zien zij met hun doctorsbullen en hoogeschoolgeleerdheid over het hoofd. Zij gedragen zich als de idiote wisselwachter in den fabel, die in plaats van zijn gestruikelden zoon weg te trekken van de rails, waarop een trein naderde, hem den raad gaf, wat gemakkelijker te gaan liggen.

„In de openbare handelsschool, in een H.B.S. worden alle gewenschte inlichtingen verstrekt. Zoo is thans de school in den letterlijken zin des woords het voorportaal der kazerne geworden. Niet alleen leeraren, maar ook ouders, waaronder met klinkende namen en zonder dat de dominees ontbreken, staan in dezen tegenover de jeugd naast de militairen. Ook zij bevelen de oefeningen aan.Welk een afschuwelijke beperktheid van blik! Zij vatten hun ouderplicht niet hooger op, dan hun kinderen een goede maatschappelijke loopbaan te bezorgen. Weten zij dan niet, dat deze schoone loopbaan door kortzichtige, particularistische ouders uitgestippeld, de jeugd in millioenen naar den loopgravendood heeft gevoerd?...... de jongeren zullen zich zèlf moeten bevrijden.

„Van de militairistische nederlandsche regeering is het een gemeene, maar handige truc. Door de lasten op 19-jarigen leeftijd tot $1\frac{1}{2}$ maand kazerne te beperken, hoopt zij het gevaar voor dienstweigeren te verminderen. $1\frac{1}{2}$ maand is de moeite niet. Toch vertrouwen wij, dat er verzet zal komen, vroeg of laat, onder de jongeren zelf. En wij zullen dien strijd van 16 jarigen toejuichen. Niet omdat wij van oordeel zijn, dat maatschappelijke vraagstukken bij voorkeur uitgevochten moeten

worden door 16-jarigen. Wij zijn het dan ook niet, die deze vraagstukken aan de jongeren opdringen. Maar als leeraren en ouders hun plicht verzaken, zal de jeugd zelf voldoende zijn individualiteit moeten handhaven, opdat eindelijk een geslacht opsta, dat verwezenlijkt, wat de ouderen tevergeefs poogden."

In „De Wapens Neder" van 1 Mei 1923 heeft De Ligt aangetoond dat volgens bekende roomsche moralisten de dienstdwang een beleediging is van de menschelijke persoonlijkheid. Reeds vóór 1900 noemde Jos. Aertnijs de gedwongen dienstplicht „de slavernij van onze eeuw". In 1917 verklaarde de pauselijk staatssecretaris kardinaal Gasparri in een brief aan den aartsbisschop van Sens: „De dienstplicht is sedert meer dan een eeuw de ware oorzaak van vele ellenden welke de maatschappij hebben getroffen". De Ligt wijst voorts op de brochure van P. H. J. Steenhoff „Het militarisme", welke een zevental artikelen bevat, vroeger in het r.k. „Centrum" verschenen en thans uitgegeven bij „Futura" in Leiden. Het militarisme wordt daarin een woekerplant genoemd, welke zich internationaal ten koste van betere gewassen vermenigvuldigt. Gewezen wordt op „het gevaar van schade voor de ziel, wat voor den Christen toch nog het ergste is van alles". De oorlog wordt een „satanisch bedrijf" genoemd en van de moderne krijgsvoering wordt verklaard dat ze al meer begint te gelijken op zelfmoord. Vervolgens wordt uit de „Futura"-volksbibliotheek de brochure geciteerd van Jan Zwetsloot, getiteld: „Militairistische propaganda" (1919). De schrijver beroept zich op het woord van Mr. Dr. Chr. Raaymakers, een bekend jezuiet: „De jongelingen worden op een leeftijd, die nog zoo onnadenkend is, ontrukt aan de vaderlijke raadgeving en leiding, en in de gevaren van het militaire leven gebracht. Krachtige, jonge mannen worden onttrokken aan den landbouw, aan de studie, aan den handel, en veroordeeld om zich te oefenen in het hanteeren van wapenen".

Vervolgens wijst De Ligt erop dat de roomsch katholieke moralisten de „conscriptie-slavernij" in strijd achten met de „natuurwet". In „Oplossing van het militaire vraagstuk of Ontwapening volgens den H. Stoel" („Futura" Leiden 1921) schreef pastoor J. M. Keulers: „Men bedenke...... dat ook door den dienstdwang op zich zelve nog velen hun roeping verliezen, die anders tot den geestelijken of religieusen staat zouden gekomen zijn. En al is de schending van het natuurrecht grooter, wanneer geestelijken tot den soldatendienst gedwongen worden, de schending van het natuurlijk recht is echter veel algemeener door den dienstdwang aller volkszonen tot de militie, omdat daardoor aan zooveel meer individus onrecht gedaan wordt...... De dienst-

dwang ontrukt den jongen man aan zijne roeping". Het militarisme tast de vrijheid van beroepskeuze aan, het vordert vaak naast het offer van persoonlijke vrijheid dat van gezondheid en leven. „En dat nog wel voor belangen, welke zeer dikwijls geen volksbelangen zijn (!)...... Het is ook noodlottig voor het hooger, ideale streven op het gebied van wetenschap en kunst". Het ondermijnt het rechtvaardigheidsbewustzijn, terwijl het „de deur openzet voor allerlei corruptie". De dienstdwang is volgens pastoor Keulers zelfs in strijd met den geest der moderne wetgeving, waarvoor dit axioma geldt: „Wanneer iemand door geweld genoodzaakt is, om een overeenkomst aan te gaan, dan is die overeenkomst òf ongeldig òf levert grond op tot vernietiging daarvan".

Het is van het grootste belang vast te stellen, dat niet alleen volgens anarchistische maar ook volgens roomsche opvatting elke dienstdwang en elke dwangarbeid — en dus ook die tot oorlogvoeren — principieel verwerpelijk is. Ik kom daar straks op terug.

Het bovenstaande is reeds voldoende om te doen beseffen, dat het werkelijk geen antimilitaristisch vooroordeel is om op te komen tegen de gevangenhouding van principieele dienstweigeraars. Ieder wiens oordeel niet door de officieele opvattingen vertroebeld is, zal erkennen, *dat de overheid in dit opzicht een misdaad begaat.*

* * *

Men heeft in Nederland de gewoonte aangenomen, principieele dienstweigeraars in het geheel 10 maanden gevangen te houden, en hen daarna voor 5 jaar het recht te ontzeggen om te dienen. Vroeger werden zij als gewone misdadigers in de cellen der gewone gevangenissen opgesloten. Het is bekend, dat het gevangenissysteem door ieder die van deze zaken ernstig studie heeft gemaakt, uit hygiënisch, zielkundig en zedelijk oogpunt veroordeeld wordt. Misschien is de misdaad die men tegenover misdadigers begaat heel wat grooter, dan die, waar deze (de gewone „misdadigers") voor worden gestraft. Zeker is dat de maatschappij zich hierbij plaatst in het teeken van de wraak, en practisch komt tot een boosaardige vergelding. Op principieele dienstweigeraars toegepast, is de gevangenisstraf bovendien een diepe beleediging.

Men maakt dit niet goed door de straf voor onze kameraden een weinig te verzachten en hen op forten of in een „hulp gevangenis voor militairen" een eenigszins bizondere behandeling te doen ondergaan. De beleediging blijft dezelfde. Vroeger

was men gewoon de principieele dienstweigeraars achter celmuren af te zonderen. Later is men er toe overgegaan hen meest in gemeenschap op te sluiten. Zij staan dan onder hoofdtoezicht van den reeds genoemden kapitein Jos. P. Loeffen, en hebben, vergeleken bij gewone gevangenen, verscheidene voorrechten. Het noodlottige is echter dat deze jongens, die, als ik reeds vroeger opmerkte, natuurlijk niet in alle opzichten volmaakt of heilig zijn, zich wel degelijk beleedigd blijven gevoelen, door de vrijheidsberooving die men hun heeft aangedaan, waardoor de meesten van hen vaak in een toestand van geprikkeldheid verkeeren. Bovendien is het gedwongen omgaan binnen een beperkte ruimte voor menschen met vaak zéér verschillenden aanleg uit verschillende deelen van het land en uit verschillende maatschappelijke verhoudingen voortgekomen, dikwijls heel moeilijk te verdragen. Er behoeven maar een paar „moeilijke elementen" tusschen hen te leven, of, er behoeven maar een paar menschen tusschen geraakt te zijn, die er misschien nauwelijks hoorden, en het kan niet uitblijven of er ontstaan allerlei spanningen. En dit moet nu en dan wel eens tot uitbarsting komen.

Kapitein Loeffen heeft bovendien de gewoonte, om telkens weer wanneer hij dit noodig acht, aan gevangen dienstweigeraars „voorrechten" te ontnemen en hen uit „opvoedkundig" oogpunt de behandeling van de gewone gevangenen te doen ondergaan. Zelf heeft hij onlangs een lezing gehouden voor het „Nederlandsch Genootschap tot zedelijke Verbetering der Gevangenen" waarin hij van zijn paedagogische opvattingen op de volgende wijze blijk gaf: „Dit doel (dat der vrijheidsberooving n.l.) is tweeledig: 1e. een wreking van het geschonden of overtreden recht, een boetedoening, een straf; 2e. daarnaast een correctie, een verbetering bij berouw, bij leedwezen over het bedrevene, met het vaste voornemen om het leven te verbeteren. Spreker gelooft — al wordt zulks betwist — dat de straf als straf geveld moet worden. Hij meent dat de gevangenis niet al te aanlokkelijk mag worden gemaakt; zij moet afschrikken. Behalve in zijn vrijheid zou spreker den gevangene ook in zijn maag willen treffen. Ja, zelfs zou hij bij gevangenisstraf wenschen, dat het huidige stelsel van water en brood van twee dagen uitgebreid werd tot vier. Maar overigens sta het instituut geheel in het teeken der opvoeding, der reclasseering. Als drie hoofdvereischten hiertoe brengt spreker naar voren: 1e. kleine gevangenissen; 2e. grondige observatie ter bereiking van een zoo goed mogelijke selectie; 3e. een intensieve samenwerking tusschen hoofdambtenaren onder een in alle opzichten geschoolde directie. Tweede hoofdvoorwaarde is de grondige observatie

teneinde te geraken tot een grondige selectie. Het gevaar der moreele besmetting is groot. Een rotte appel kan een heele mand aansteken en bederven. Voor ze in de mand wordt geworpen moet daarom de vrucht worden onderzocht. ...... Men blijve echter sober, spreker zou haast willen zeggen onvriendelijk. De eerste indrukken der gevangenis mogen niet aangenaam zijn. De kennismaking met de gevangenis moet den gevangene vooral zijn heele leven bij blijven en een aansporing wezen om geen recidivist te worden. Samenwerking moet er voorts zijn tusschen directeur, geneesheer, geestelijke en onderwijzer. Ieder echter moet op zijn eigen terrein blijven. De drie laatstgenoemden brengen aan den directeur rapport uit en dienen van advies bij de selectie. Over den duur der selectie kan al heel weinig bepaald worden. Imperatieve voorschriften bij de behandeling van „menschen" kunnen niet worden gegeven. De een doorgrondt iemand in een paar dagen, de ander slaagt er in 't geheel niet in, of zeer laat. Dan geldt vooral hier, dat men al doende routine krijgt. Men krijgt kijk op de menschen, men krijgt menschenkennis en ontdekt hulpmiddelen om toegang te erlangen tot gesloten en eigenaardige karakters".

Men staat over de „hulpmiddelen" van dezen kapitein wel eens verbaasd. Johnnie Harinck heeft in „De Wapens Neder" van Mei 1923 het geval van Thijs Wentink besproken, waaraan het volgende is ontleend:

„De heer auditeur-militair bij den krijgsraad te 's-Gravenhage, Mr. Palthe Wesenhagen, heeft in het Vaderland van Donderdag o.m. medegedeeld, dat hem na een indertijd ingesteld onderzoek gebleken is, dat men bij de behandeling, die de dienstweigeraars ondergaan, uitgaat van humane beginselen.

„Het is nu maar zaak wat de heer auditeur-militair humaan noemt.

„Bij mij komen wekelijks klachten binnen zoowel van dienstweigeraars die uit gevangenschap zijn ontslagen als van hen, die nog hun straf ondergaan en alle dienstweigeraars zijn eensluidend in hun oordeel dat er in de hulpgevangenis alles heerscht behalve humaniteit.

„Zoo moest ik bijv. in „De Wapens Neder" melding maken van een geval van voedselweigering door eenige dienstweigeraars, als protest tegen onmenschelijke behandeling, hun aangedaan.

„Deze publicatie is tot heden niet tegengesproken.

„Van den jongsten datum is een behandeling, den dienstweigeraar Wentink overkomen: Deze persoon werd in het bijzijn van zijn oom en meisje door den heer Loeffen voor luiaard ge-

scholden. Hij voelde zich daardoor gegriefd en deed z'n beklag. Gevolg: 5 dagen cachot (d.i. om den anderen dag water en brood, niet luchten en op planken slapen zonder dek). Deze straf werd uitgevaardigd in het bijzijn van een Regent, maar toen deze heer was vertrokken, moest Wentink wederom voor den heer Loeffen verschijnen en zich geheel naakt uitkleeden, waarbij de heer Loeffen door lachen van zijn genoegen blijk gaf. Wentink moest bij deze verkleeding ook klompen aantrekken. Daar hij dit weigerde wegens pijn in zijn voeten, kwam hij met de bewakers in een conflict, waarbij het ten slotte vuisten op zijn hoofd regende".

Reeds vroeger heeft men in „De Wapens Neder" kunnen lezen wat voor een zonderling opvoedkundige Jos. P. Loeffen is. Ik herinner aan de mededeelingen van Nico Albersma van November 1921.

„Bij al de misère, die wij op Spijkerboor hadden door te maken, was er iemand, die al het mogelijke deed om het nog beroerder voor ons te maken, die er op uit was het ons zoo moeilijk mogelijk te maken. Die iemand was Jos. P. Loeffen. Ik zal u eenige dingen van hem vertellen. Hij kwam eens bij ons op de zaal en begon een gesprek. Het liep over kameraad G. Rijnders. En weet ge wat hij zeggen durfde? „Rijnders is een dief, een zwendelaar. Al het geld dat binnen komt voor obligaties van „Libertas" steekt hij in zijn eigen zak!"

„Nog iets anders om de mentaliteit van den heer Loeffen aan te toonen. Brieven voor dienstweigeraars las hij voor op andere zalen, voordat hij ze uitreikte. Dat geschiedde zonder medeweten en zonder toestemming van den geadresseerde. Verder had hij de verregaande brutaliteit op- en aanmerkingen in je brieven te schrijven en er in te knoeien met streepen en krassen. Brieven van ons achterhouden deed hij nooit, zoo verklaarde hij. De vele brieven, die nooit aan ons zijn uitgereikt, moeten volgens hem, allen bij de post zoekgeraakt zijn."

Uit allerlei brieven en inlichtingen die ons van verschillende zijden zijn toegekomen blijkt dat de toestand in de hulpgevangenis te Scheveningen ongeveer als volgt is op dit oogenblik: kapitein Loeffen classificeert de dienstweigeraars in eenige groepen die op afzonderlijke zalen huizen. Hij brengt de meer stille en rustige naturen die studeeren willen zooveel mogelijk samen en schijnt eigenlijk alleen als principieele dienstweigeraars te waardeeren jonge mannen die zich gemakkelijk voegen naar de gevangenisorde, of die alles maar stil over zich heen laat gaan, en heeft vooral waardeering als zij bovendien een min of meer beschaafden indruk maken. Zetten echter de

gevangenen, tengevolge van hun aard of uit overtuiging, ook binnen de gevangenismuren den strijd tegen het dwingend gezag van de overheid voort, treden ze daarbij minder tactvol op, zijn ze driftig of al te bij de hand, dan hebben ze het bij dezen heer niet gemakkelijk en past hij weldra zijn paedagogische, oud-engelsche kostschoolmaatregelen toe. Ieder begrijpt dat het „werk" van gevangenisdirecteur en van het gevangenispersoneel in 't algemeen, op het karakter der functionarissen een eigenaardigen invloed moet uitoefenen. Wanneer men het gevangeniswezen bespreekt, vergeet men allicht te bedenken dat het verblijf tusschen die grauwe steenen muren ook „de handhavers van gezag en orde" demoraliseeren moet. Het is nu niet juist het edelste wat daar in die menschen wordt wakker gemaakt, en daardoor maken zij in de aan hun zorgen „toevertrouwden" ook wel eens, bij wijze van wisselwerking, minder edele gevoelens wakker. Uit nauwkeurige inlichtingen is ons gebleken dat er in de hulpgevangenis te 's-Hage kleine, onedele plagerijen plaats vinden. Hieronder hebben natuurlijk voornamelijk diegenen te lijden die geen studieaard hebben en gedoemd zijn óf tot niets-doen óf tot matten maken, enz. Dit laatste werk staat den meesten dáarom zoo tegen, omdat dit tengevolge van de koelieloonen, die in de gevangenis worden uitgekeerd, maatschappelijk gezien „onderkruipers"-arbeid beteekent. Men moet al weinig van het gevangeniswezen gehoord hebben om niet te begrijpen dat op sexueel gebied er ook wel eens dingen kunnen voorvallen, waartoe betrokkenen in het gewone maatschappelijk leven waarschijnlijk niet zouden zijn gekomen. Hierbij kan ik niet nalaten te herinneren, dat dergelijke dingen, waarschijnlijk zelfs in veel erger mate, op roomsche en andere kostscholen, in kazernen en op schepen als een typisch verschijnsel voorkomen. Iets dergelijks is aanleiding geworden dat enkele fijnontwikkelde jongens, die het geluk hadden gehad in een zuivere omgeving te worden opgevoerd en die tot dienstweigering kwamen, zich van medestrijders afgestooten gevoelden en hen niet meer in andere opzichten voldoende konden waardeeren. Van al deze en dergelijke spanningen en verhoudingen maakt kapitein Loeffen gebruik, om door middel van een systeem van bevoorrechting, uithooring en afluistering zijn opvoedkundige bekwaamheden te betoonen. Onlangs heeft de heer Loeffen (die toch ook wel geen heilige Franciscus zal zijn) zich zeer minachtend over de dienstweigeraars uitgelaten in „Het Vaderland" en van hen gesproken als „jonge mannen, onbezonken, onevenwichtig, soms ook gedegenereerd, mee gesleurd door sprekers op vergaderingen, jongens, groote kinde-

ren nog, die slechts ten deele, vaak zeer ten deele, en meestal in het geheel niet beseffen, waarom ze dienstweigeren......". Hij onderscheidt tusschen „goedwilligen, onverschilligen en kwaadwilligen", de laatste „onder aanvoering van een of meer belhamels".

De lezers zelf kunnen nu wel oordeelen over de toestanden zooals die ongeveer in de dienstweigeraarsgevangenissen waren en zijn. Waarschijnlijk zouden zij, wanneer zij met ons op de hoogte van verschillende kleinere en grootere feiten waren (welke echter binnen de benauwde ruimten voor de betrokkenen ontzettende afmetingen kunnen aannemen) menigen „belhamel" voor een flinken jongen verklaren, die wist op te komen voor zijn rechten, en op Loeffen's onderscheiding in „goedwilligen, onverschilligen en kwaadwilligen" heel wat hebben af te dingen, en het zou hun zonder twijfel tegen de borst stuiten te bemerken, hoezeer deze kapitein tusschen de gevangenen rondwandelt als een zedelijkheidsapostel en zelfs als een zedelijkheidsdictator. Weerzin zullen zij gevoelen, wanneer zij b.v.b. van Herman Groenendaal vernemen, hoe deze, — na zijn zwaren strijd en gedwongen kunstmatige voeding, lichamelijk verzwakt — onmiddellijk zoodra hij bij Loeffen beland was, door dezen werd apart genomen en toegesproken alsof hij zijn strijd begonnen was om persoonlijk „binnen" te zijn, in „de beweging" een goeden naam te krijgen, een beroemd man te worden, waardoor hij tegelijkertijd makkelijk aan den kost zou kunnen komen, etc..

* * *

Geen wonder dat in Nederland al sedert 1915 een actie ontstond voor gewetensvrijheid ook inzake krijgsdienst. Het initiatief hiertoe werd genomen door De Ligt, toen nog predikant te Nunen, en J. W. Kruyt, toen predikant te Gennep. Zij gingen uit van het feit, dat hun menschen bekend waren wier gansche overtuiging zich tegen militarisme en oorlog verzette, terwijl daarentegen protestantsche theologen en roomsche „geestelijken" van den krijgsdienst waren vrijgesteld, ook al hadden deze daartegen geen principieel bezwaar. Juist in die dagen ijverden theologische hoogleeraren en studenten in de godgeleerdheid voor versterking van de nederlandsche weermacht, en liepen er in Nederland predikanten rond die vrijwillig officiersfuncties vervulden. Daarom wekten de genoemden predikanten van allerlei richting en gezindte op, om met hen een adres aan regeering en tweede kamer te zenden, om ontheffing van den militairen dienst te eischen voor allen die daartegen principieel bezwaar

hadden en er op aan te dringen om de vrijstelling van predikanten en geestelijken als zoodanig te doen vervallen. Vier en veertig predikanten, onder wie Dr. J. H. Gunning J.Hzn., Dr. J. Herderschee, de gebroeders Van den Bergh van Eijsinga, Dr. J. A. Cramer, Ds. M. J. A. de Vrijer, Ds. H. Bakels, onderteekenden het adres. In een toelichting herinnerde men aan de antirevolutionaire opvatting, vertolkt door Mr. A. C. Leendertz in „De grond van het overheidsgezag" dat „de conscientie der onderdanen de eenige grens is voor het gezag der overheid"; aan de verklaring van minister Ort op 25 Maart 1915 in de tweede kamer, dat de staat moet zorgen iederen conscientiedwang te vermijden (Kort verslag der handelingen van de tweede kamer bldz. 496); aan het betoog van den vrijzinnigen Visser van IJzendoorn, volgens wien gewetensvrijheid alleen bestaat *„als men eens anders meening eerbiedigt, ook als men de gronden daarvan niet kan aanvaarden*. Aanvaardt men die bezwaren alleen, als men de aangevoerde gronden zelf redelijk acht, dan is er geen gewetensvrijheid." (Kort verslag bldz. 394). Herinnerd werd aan art. 4 van het antirevolutionair program en aan het bekende woord van A. Kuijper, dat de conscientie het schild der menschelijke persoonlijkheid, de wortel van alle burgervrijheden, de bron van het nationaal geluk is, en dat daarom, zoodra een onderdaan zich op zijn conscientie beroept, de overheid heeft terug te treden. Dan dwinge ze nooit. Noch tot eedsaflegging. Noch tot den krijgsdienst". (Ons Program, § 62, geschreven 17 Juni 1878).

Het eigenaardige echter was, dat men in deze toelichting verklaarde, dat men er geen bezwaar tegen zou hebben, dat aan de dienstweigeraars andere verplichte werken ter vervanging van militaire diensten zouden worden opgelegd ten bate van de gemeenschap „echter zoodanige, als niet zijdelings het militaire stelsel of de nationale verdediging dienen (bijv. heide-ontginning)". En dit nog wel terwijl toch theologen en roomsche „geestelijken" *zonder eenige verplichting geheel waren vrijgesteld*, ofschoon de conscientie van zeer velen hunner zich tegen den krijgsdienst in 't geheel niet verzette. De reden hiervan bleek naar een latere verklaring gelegen in de behoefte der initiatiefnemers, om duidelijk te maken, dat men het ernstig met zijn beginsel meende, en er daarom ook de noodige offers voor te willen over hebben. De B. v. C. S. die eenigen tijd vroeger op zijn congres ook besloten had voor conscientievrijheid ook inzake krijgsdienst te gaan strijden, welk besluit zooeven door referendum bekrachtigd was, begon thans voor dit doel een landelijke beweging te wekken. Weldra vond te Amsterdam een vergadering

plaats, onder leiding van J. Bommeljé, waarin een Comité van Actie inzake Conscientievrijheid werd gesticht, bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende richtingen. Dit comité trachtte zelfs een volkspetitionnement op touw te zetten en al gelukte dit niet, het oefende in verscheidene deelen van het land een grooten invloed uit en maakte het verantwoordelijkheidsbewustzijn der bevolking wakker. Misschien herinnert zich deze of gene nog de brochure „Vrijheid van geweten ook voor den krijgsdienst" met op den omslag, naast het bekende woord van Dr. A. Kuijper, dit andere van Thorbecke: „Het heilige van een ander is mij heilig in de ziel".

Later ontstond een ander comité, waarin personen zitting hadden die zelf niet voor principieele dienstweigering waren, en benoemde o.a. het hoofdbestuur van den Vrijzinning-Democratischen Bond een commissie te dezer zake, bestaande uit professor Kohnstamm, professor Simons van der Aa, W. Mansfeldt en Mr. M. S. Kalma.

Van de hand van J. A. van Sijn verscheen „Een pleidooi voor gewetensvrijheid". De schrijver was op christelijke gronden tegen den oorlog en verzocht daarom overplaatsing naar een hospitaal-compagnie. Het verzoek werd genegeerd. Hij wendde zich tot den opperbevelhebber van land- en zeemacht maar ontving geen antwoord. „Sinds bleef de gedachte mij kwellen, dat in een Protestantsch Christelijk land, als Nederland, geen plaats is voor gewetensbezwaren, en voelde ik steeds sterker de behoefte opkomen, om in schrift en rede te pleiten voor gewetensvrijheid van allen, die, evenals ik, op grond hunner positief christelijke opvattingen van naastenliefde en menschelijkheid, moeten weigeren hunne dwalende, zwakke of gehoorzame medemenschen te dooden, terwille van wereldsche traditiën". Van Sijn heeft sedert dien zijn strijd vóór conscientievrijheid en tegen oorlog rusteloos voortgezet, in het bizonder door „De Nieuwe Koers", orgaan van den „Vredeskring", welke vooral te Rotterdam werkzaam is en ook door het veel verspreid „Christelijk Geillustreerd Volksblad".

Ook Mr. N. G. Teding van Berkhout kwam in denzelfden geest op voor conscientievrijheid ook en schreef zelfs een wetsontwerp voor burgerlijke dienstplicht van mannen, naar aanleiding van een dergelijk wetsontwerp verschenen in Denemarken.

In deze veelbewogen tijden kwamen wij allen er meermalen toe, in verband met steeds nieuwe levenservaringen onze opvattingen te herzien. Het is bekend dat binnen den B. v. C. S. zich dientengevolge drie stroomingen ontwikkelden: één in de richting van het anarchisme, één in die van het gezagscommunisme;

één die min of meer orthodox-protestant-socialistisch van karakter bleef. Kruyt, die eenige jaren voorzitter was van den B. v. C. S. en als christen-socialist zitting had in de tweede kamer, kwam daar enkele malen voor conscientievrijheid ook inzake krijgsdienst op. Later ging hij over tot de C. P., maar bleef ook in deze organisatie vóór wettelijke maatregelen ten gunste van de dienstweigeraars strijden. De Ligt, die zich tot anarchist ontwikkeld had, wegens zijn vrij-wordende gedachte de kerk had verlaten, en uit den B. v. C. S. was getreden, schreef in „De Wapens Neder" van Maart 1922: „In vroeger tijden heb ik het recht van den staat erkend, ter controle van de betrouwbaarheid der dienstweigeraars een zekeren vorm van zwaren arbeid te eischen. Dit was een dwaling. Met welk recht noodzaakt de staat — dat machtsinstrument van het nederlandsche kapitaal — een revolutionair-gezinden jongen man tot zich oefenen in moord en doodslag, en houdt hem gereed tot het vernielen van zijn medemenschen, nog wel voor een reactionair of imperialistisch doel? Met hetzelfde recht, waarmede de kerk vroeger alle christenen noodzaakte om roomsch te blijven, te denken en te handelen: met het brutale recht van den sterkste. Blijkbaar vertrouwt men heden ten dage niet meer op de werking der al te doorzichtige leuzen: „Nederland in gevaar", „huis en haard verdedigen", „orde handhaven"...... Men durft in de practijk de waarheid niet onder de oogen zien, dat wanneer bedreigingen worden afgeschaft, van den z.g. dienstplicht niets zal overblijven. En daarom redt men zich met dwang en phrasen......... „als theologisch student had ik ieder jaar een formulier in te vullen, — en ik was zonder eenige anderen „dienst" te verrichten, van alle militaire plichtsvervulling vrij. Zoo gaat het ook met roomsche „geestelijken". Wij eischen een dergelijke mogelijkheid voor ieder." En ironisch vervolgt hij: „Invullen van een formulier is overigens niet noodig. Dat bevordert maar bureaucratie, en is in strijd met den bezuinigingseisch. Men neme een wetsartikel aan, dat aldus luidt: „Vrij van dienst is hij, die, na oproep tot keuring, tot loting of tot opkomst, niet verschijnt." —, en de zaak is volkomen in orde."

* * *

Misschien getuigt wel het meest voor de doorwerking der dienstweigeringsidee hier te lande het feit, dat in de kringen van de S. D. A. P., wäar men, zooals de lezer zich herinneren zal, onze actie voor een achttal jaren slechts met spot begroette, niet alleen thans de daad van den principieelen dienstweigeraar

meer en meer geëerbiedigd wordt, maar zelfs begint te worden gewaardeerd en min of meer gehuldigd. Vooral onder de vrouwen is dit het geval. Wie kennis neemt van wat omgaat in „De Proletarische Vrouw" en zich b.v. het artikel van Mw. A. J. Wolthers—Arnolli herinnert, moet er zich haast over verbazen dat het volgende korte artikel daar niet werd geplaatst en een onderdak moest vinden in „De Wapens Neder":

„Anti-Militaristische Opvoeding.

Enkhuizen, 19 Nov. 1922.

Geachte Redactie.

„Over dit vraagstuk zou ondergeteekende haar gedachten ook wel even in 't kort willen zeggen. Na veel wikken en wegen ben ook ik tot de conclusie gekomen, dat wij onze kinderen wel degelijk moeten opvoeden tot dienstweigering. Doen wij dit niet, dan weten wij vooruit, dat wij ze moeten offeren voor kanonnenvleesch. Laten wij, moeders, toonen, dat wij sterker zijn dan alle mannen met hun moordtuigen en bloedpakken te zamen. Ik zou mij ten volle onverantwoordelijk tegenover mijn jongen gevoelen, wanneer ik niets tot protest had gedaan. Het moederdier laat zijn tanden zien, wanneer het denkt, dat haar jongen in gevaar zijn. Welnu, laten wij moeders daarvan leeren.

„Ik ben het daarom volkomen eens met het schrijven van A. J. Wolthers—Arnolli en zeg ronduit: Wij moeten dienstweigeraars kweeken, willen wij dienstweigeraars krijgen. M.i. gaat er veel van het mooie stukje van genoemde moeder verloren door het onzuiver, twijfelachtig schrijven van de redactie.

„Gaarne zag ik dit stukje geplaatst in de „Proletarische Vrouw". Bij voorbaat mijn dank.

W. J. MENSCH—ASSENDORP,
lid der S.D.V.C., afd. Enkhuizen."

Ook tegenover de vroeger zoo vaak als „algemeene onzin" gehoonde „algemeene werkstaking" begint men, in ieder geval dan toch theoretisch, een ander standpunt in te nemen, en Edo Fimmen, die bovendien een sterker wordende strooming in de moderne vakbeweging vertegenwoordigt, dringt in dit opzicht zelfs aan op een revolutionaire practijk overeenkomstig de beginselen van 1868. En het eerste kamerlid, Mw. C. Pothuis—Smit verklaarde in „Het Volk" van 31 Mei 1923:

„Het weigeren om te vechten, dat moet de taktiek worden.

„Het weigeren om dienst te nemen, om zich te laten zenden naar een buitenlandschen „vijand", het weigeren ook om hen ekonomisch (door vervoer e.d.) tot den strijd in staat te stellen, het weigeren, óók waar het binnenlandsch verzet betreft. Ook

daarbij zal bloed worden vergoten, ook daarbij zullen offers vallen, maar dat zal dan geschieden zuiver voor het doel, dat het socialisme stelt, en niet in een algemeenen wapenstrijd, die de massa's juist van het socialisme afkeerig zal maken.

„Wij mogen ons niet laten verleiden dezelfde wegen van de bourgeoisie te volgen, de wegen van geweld en altijd weer onderdrukking.

„Wij hebben onze eigen taktiek, onze eigen wijze van handelen, en wij weten toch, dat wij met geweld het socialisme nergens brengen kunnen".

Ziehier een betoog dat geheel overeenstemt met den geest van den edelen Keir Hardie wiens stelling door onze engelsche medestrijders, leden der Independent Labour Party, ten koste van veel leed en moeite, dapper is gehandhaafd tijdens den wereldoorlog!

Van mijn standpunt uit jammer genoeg, zijn de meeste vertegenwoordigers der S.D.A.P. mannen en vrouwen die het vooral van parlementaire actie verwachten. Voor zoover hun politieke belangen dit toelieten, hebben zij, (daar zij terdege rekening moeten houden met de sympathie die onder een groot deel van haar leden en van haar kiezers bestaat, evenals ook reeds bij enkele burgerlijke groepen), een zekere moeite gedaan, om van de regeering een bizondere regeling ten gunste van principieele dienstweigeraars te krijgen, en verklaren zij te meenen dat dergelijke jonge mannen niet in de gevangenis behooren. Overigens komen zij op voor eischen, als door den B. v. C. S. en door het Comité inzake Conscientievrijheid reeds in 1915 werden gesteld, en zijn zij er nog voorstanders van dat aan principieele dienstweigeraars anderen, niet-militairen vorm van *dwangarbeid* wordt opgelegd. De meerderheid van hen zal wel niet binnen een jaar of tien ook tot de conclusie komen, dat een dergelijke „alternatieve dienstplicht" eveneens principieel onzedelijk is. Tenzij zij hun „geloof aan den staat" óók opgeven zouden!

* * *

In verband met bovenstaand is het volgend stuk van I. K. uit „De Wapens Neder" van Juni 1923 hier juist van pas. Het is getiteld: „Aan de massalen."

„De S.D.A.P. is voorstandster van massale dienstweigering tegen acuut oorlogsgevaar. Van de sporadische actie, de actie van enkelingen, wil zij, evenmin als het N.V.V., iets weten.

„Zij zegt, dat zij van de individueele dienstweigering niets wil weten; maar zoolang als er individueele dienstplicht is, — d.i.

man voor man wordt opgeroepen, en niet een zekere groep, massa, — zul je ook opgescheept blijven met individueele dienstweigering. Man voor man zal hebben te weigeren. Daar is met den individueelen dienstplicht geen ontkomen aan.

„Maar ook bij massalen dienstplicht, — die dus beantwoord kan worden met massale dienstweigering, — ontkomt de beste organisatie, — ook de S.D.A.P. — niet aan den noodzakelijken grondslag voor iedere massa: *het individu.*

„Het verschil tusschen de S.D.A.P. en zijn tegenvoeters, de *auto*-archisten (zelfheerschers) en de *an*-archisten (zonderheerschingers), zit niet in de massaalheid; maar in de drijving. S.D.A.P.'ers, auto-archisten en an-archisten kunnen allen massaal werken. Zoodra de massa voor elk van hen er maar is. Maar de stuwing komt bij de S.D.A.P.'ers van anderen, van boven af; bij de auto-archisten en an-archisten van binnen uit: van de individuen zelf.

„De S.D.A.P.'sche massa-actie is actie op commando; de massa-actie der anderen blijft altijd zelf-actie.

„Gij allen, die niet uit u zelven, maar alleen op commando in actie komt, geeft u zelven rekenschap, dat uwe commandeerders jaar in jaar uit nagelaten hebben, het commando te geven tot massale dienstweigering aan oorlogsvoorbereiding. Zij wachten met dat commando, tot er acuut oorlogsgevaar aanwezig is, d.w.z. tot de mitrailleurs van de kapitalisten, aan welks vervaardiging gij zelf hebt meegeholpen, klaar staan om alle massale weigeraars massaal neer te leggen. Zij kennen niet het schreeuwen, voor je geslagen wordt; zij kennen niet het sloopen van de *kazernes!*

„Wie in ernst den brand niet wil, zal het vuur niet smeulend houden, maar het terdege blusschen; hij zal niet wachten tot de gunstige wind er zich van meester maakt en er een vuurzee van blaast, om dan tot de zwaarste bluschmiddelen genoopt te worden, mogelijk nog zonder te slagen. Hij zal den put dempen, vóór het kalf er in is gevallen.

„Gij allen, die alleen op commando aan actie doet, beseft, dat uwe commandeerders jaar aan jaar nalaten internationaal de dienstweigering aan oorlogsvoorbereiding te proclameeren, en daarmee jaar aan jaar u blootstellen aan de uitzuiging van het militairisme en aan het wegzinken in den oorlogspoel.

„S.D.A.P.'ers, N.V.V.'ers, kiest uw weg massaal, stuwt uwe commandeerders massaal naar de massale weigering — internationaal — aan oorlogsvoorbereiding, aan militairen dienst!"

* * *

In ieder geval heeft de regeering, vooral naar aanleiding van de daad van Herman Groenendaal en de daarop gevolgde actie, zich genoodzaakt gezien ook met de wenschen in dezen van kamerleden, — die al eerder door een motie-Drion vertolkt waren —, rekening te houden. Reeds vroeger is een maatregel genomen om jonge mannen, die er geen bezwaar tegen hebben, eerst in dienst te treden en dan langs den hierarchieken weg een verzoek in te dienen om tot roode-kruis-dienst en dergelijke gebruikt te mogen worden, tot non-combattanten-werk gelegenheid te geven.

Thans luidt het ontwerp van wet:

„Wij Wilhelmina enz....... doen te weten: Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat een regeling noodig is voor hen, die op grond van hunne overtuiging, dat zij den evenmensch niet mogen dooden, ook wanneer dit ingevolge overheidsbevel rechtmatig is, gewetensbezwaren hebben tegen den militairen dienst; zoo is het......

Artikel 1.

„Hij, die voor inlijving als dienstplichtige is aangewezen of de militair, die op grond van zijn overtuiging dat hij den evenmensch niet mag dooden, ook wanneer dit ingevolge overheidsbevel rechtmatig is, gewetensbezwaren heeft tegen de vervulling van militairen dienst,

a. bepaaldelijk gericht op strijd met de wapenen,

b. van welken aard ook,

kan zich, met een met redenen omkleed verzoekschrift, wenden tot Onzen Minister van Oorlog, wanneer hij voor de landmacht bestemd is, of daartoe behoort; tot Onzen Minister van Marine, wanneer hij voor de zeemacht bestemd is, of daartoe behoort.

Artikel 2.

„De betrokken Minister beslist op dit verzoekschrift, na advies van een door Ons ingestelde commissie.

Deze commissie is verplicht den verzoeker te hooren.

Vanaf den dag, waarop het verzoekschrift is ingediend, tot dien, waarop de beslissing door den betrokken Minister is genomen, kan de verzoeker van dienstverrichtingen vrijgesteld worden en kan indien tegen hem wegens ongehoorzaamheid aan eenig dienstbevel of dienstvoorschrift een strafvervoligng aanhangig is, deze geschorst worden.

Bij gunstige beschikking op het verzoekschrift wordt de strafvervolging gestaakt.

Artikel 3.

„Bij erkenning van de gewetensbezwaren door den betrokken Minister wordt :

a. hij, die een beroep heeft gedaan op het gestelde bij artikel 1 sub *a*, belast met militairen dienst, die niet gericht is op strijd met de wapenen,

b. hij, die een beroep heeft gedaan op artikel 1 sub *b*, tewerkgesteld bij een Staatsbedrijf — wapen- en munitiefabrieken uitgezonderd — om aldaar zijn werkelijken dienst ingevolge wet of verbintenis te vervullen.

Artikel 4.

„De in het geheel te vervullen werkelijke dienst duurt voor de onder artikel 3 sub *a* genoemden zes maanden langer en voor de onder artikel 3 sub *b* genoemden twaalf maanden langer dan deze dienst zonder toepassing van artikel 3 zou duren.

De betrokken Minister bepaalt wanneer de krachtens het 1ste lid te volbrengen dienst zal worden vervuld."

Enz.

Volgens de „algemeene beschouwingen" blijkt het de bedoeling „uitbreiding" te geven aan de legerorder van den vroegeren minister De Jonge. Deze stelde nog als eisch dat de dienstplichtige dienst moet doen, totdat omtrent zijn bezwaren zou zijn beslist, en hield geen rekening met „het bestaan van personen, die tegen *elken* militairen dienst, dus ook voor zoover die, als b.v. de hospitaaldienst, niet bepaaldelijk gericht is op strijd met de wapenen, gewetensbezwaren gevoelen. Nadere regeling is derhalve gewenscht."

„Als uitgangspunt hebben ondergeteekenden (ministers) genomen het hebben van „gewetensbezwaren", waarbij een breedere schare wordt omvat dan door de Zweedsche wet van 21 Mei 1920, die alleen vrijstelling van militairen dienst verleent aan hen, die op godsdienstige overtuiging berustende bezwaren te berde brengen; zij willen m.a.w., in aansluiting met de op 9 November 1917 uitgevaardigde L.O. (1917, Deel A, no. 99), in het ontwerp een andere wijze van dienstvervulling openstellen voor hen, die tegen de vervulling van den militairen dienst gewetensbezwaren hebben, hetzij van *godsdienstigen* hetzij van *zedelijken* aard, mits die gewetensbezwaren voortvloeien uit hunne overtuiging, dat zij den evenmensch niet mogen dooden, ook wanneer dit ingevolge overheidsbevel rechtmatig is.

„Uitgaande van dit beginsel, zijn dus uitgesloten de politieke dienstweigeraars, zij, die de dienstweigering als propagandamiddel gebruiken, om aldus tot geheele ontwapening te geraken, of zij die het Staatsgezag bestrijden, dat hun plichten oplegt. Alleen hij, die op gronden, ontleend aan zijne in de voorgaande alinea omschreven overtuiging, gewetensbezwaren te berde brengt, valt onder de ontworpen wettelijke regeling.

„Dit standpunt komt den ondergeteekenden het eenig juiste voor en stemt overeen met dat, door den wetgever in Zweden, Noorwegen en Denemarken ingenomen. De menschelijke overwegingen mogen in aanmerking komen, de overwegingen van politieken aard zijn uitgesloten.

„... Verder moet rekening worden gehouden met het feit, dat sommigen geen bezwaren hebben tegen de vervulling van den op iederen Nederlander rustenden plicht om mede te werken tot handhaving der onafhankelijkheid van het Rijk en tot verdediging van zijn grondgebied, doch wel tegen de uiterste consequentie van dien plicht, te weten het dooden van den evenmensch, dat anderen daarentegen bezwaren hebben tegen welken militairen dienst ook, omdat door dienst te doen als noncombattant toch middellijk steun wordt verleend aan het oorlogvoeren, hetwelk tot gevolg heeft het dooden van den evenmensch."

Hoogst belangrijk is het feit, dat de regeering een amendement om geen invallers voor de vrijgestelden te zullen eischen, niet wilde aanvaarden. Voor ieder „vrijgestelde" (die bovendien geen „vrijgestelde" is, want hij moet anderen dwangarbeid verrichten voor zijn „Meester", den staat) wordt steeds een ander in dienst gesteld.

Het „Nieuwsblad van het Noorden" constateert: „Gelijk wij al eerder opmerkten is de Regeering met dit ontwerp — dat met algemeene stemmen, behalve die der communisten (in de tweede kamer) is aangenomen — niet van het vraagstuk af. Voortdurend zal nu op uitbreiding van de gevallen voor vrijstelling worden aangedrongen. Het wetje is trouwens veel te eng en te zelfzuchtig voor eenige groepen. Het is een eerste stap en misschien een verkeerde stap op een weg die niet meer te verlaten is."

De „Haagsche Post" schreef:

„Niet minder dan vier leden dezer fracties (vrijzinnig- en sociaal-democratische groepen), n.l. Mevrouw Bakker—Nort en de heeren Troelstra, Kleerekoper en Van Zadelhoff kwamen in het geweer, om te betoogen, dat ook gewetensbezwaren van *politieken* aard zullen moeten in aanmerking genomen worden. Vooral de heer Troelstra was zeer op dreef, toen hij zijn inzichten dienaangaande ontwikkelde. We hooren den soc.-dem. leider tegenwoordig niet veel meer. Hoewel meestal trouw aanwezig, bepaalt hij zich tot den luisterrol. Voor dezen keer kwam hij weer eens los. Het heeft echter niet mogen helpen, want de rechterzijde wilde van dergelijke uitbreiding niets weten en de Vrijheidsbond ook niet. Begrijpelijk, want, werd de wet in dezen

zin gewijzigd, dan was het hek van den dam. Men zou eens zien, hoe talrijk plotseling de gemoedsbezwaarden in ons land zouden worden!"

Uit „De Tijd" is typeerend het volgende :

„Anarchistische individuen hebben volgens den minister geen gewetensbezwaar, maar slechts politiek-revolutionnaire opstandigheid tegen de tegenwoordige overheid van den kapitalistischen Staat. Deze anarchistische dienstweigeraars vallen dus niet onder de regeling.

„Is deze redeneering van den Minister nu eigenlijk wel juist? Kan een anarchistische dienstweigeraar zich niet op zijn geweten beroepen? En zijn er zelfs niet zich noemende en schrijvende christen-anarchisten? Ik begin hoe langer hoe meer in twijfel te geraken; misschien voelt een onzer erkende moraal-theologen zich wel geroepen om nog eens op het Kamerdebat der laatste dagen terug te komen en er zijne meening over te zeggen."

Ook b.v.b. de „Vlissingsche Courant" spreekt woorden, die voor de toekomst nut kunnen hebben:

„Uit de moeilijkheid wat de kwestie van het geweten is heeft de Minister zich gered door de bekende leer van de gemeene gratie. Het geweten is het luisteren naar de stem van God. De ongeloovige kan dan ook een geweten hebben omdat hij in zijn hart gedreven wordt door een goddelijk gebod, al beseft hij dat zelf niet. Een gewetensbezwaar kan dus objectief aanwezig zijn zelfs al ontbreekt het goddelijk geloof."

Men ziet: er is nog heel wat licht te brengen alvorens een toestand bereikt is, waarbij in conflicten tusschen den enkelen persoon en een of andere collectiviteit een zoodanige „balance of power", een zoodanig „evenwicht van macht" is verkregen, *dat niet a priori de een meent eeuwig en erfelijk boven den ander te moeten uitblijven,* zooals in conflicten tusschen persoon en staat.

Voorts meen ik dat uit wat wij mededeelden over het optreden van de verschillende ijveraars voor conscientievrijheid, is op te maken, dat er wellicht enkele jonge mannen zullen worden gevonden, aan wier gewetensbezwaren door die wet in voldoende mate tegemoet gekomen wordt. De ervaring in Engeland heeft geleerd, dat er menschen zijn, die wèl zich tot dienst willen laten verplichten, mits niet voor moord en vernieling. Vermoedelijk echter is hier te lande het aantal van dergelijke antimilitaristen zéér klein.

De meeste principieele dienstweigeraars verzetten zich tot nog toe tegen allen dienstdwang en stemmen in met de opvatting van Toebes, die ik op blz. 149 vermeldde. Terecht schreef

„De Wapens Neder": „Door burgers, in plaats van tot wapendienst, tot mijnarbeid, waartoe dan ook, te dwingen, vervalt men van het eene kwaad in 't andere". Dit beantwoordt, zooals wij gezien hebben, aan wat roomsche moralisten dienaangaande schreven. Vergeefs heeft voorts De Ligt beproefd door middel van „Het Vaderland" en van „De Courant" het volgende onder de aandacht van het publiek te brengen:

„De scheiding tusschen dienstweigering op grond van gewetensbezwaren en die op grond van een maatschappelijke overtuiging is verwerpelijk. 1o. Hangt het geweten wel degelijk samen met theologisch-dogmatische, religieus-wijsgeerige, sociaal-ethische gedachtenstelsels. Men vergelijke slechts de spraak van het geweten van een jood, een mohammedaan, een boeddhist, een jezuiet, en een protestant; het geweten van een koppensneller met dat van een nederlandsch onderofficier, — men zal dan tot de conclusie komen dat het geweten historisch bepaald is, en dat het karakter ervan niet zoo absoluut is, als de wijze, waarop het spreekt. 2o. Theoretische overtuigingen van theologisch-wijsgeerigen en sociaal-ethischen inhoud blijken op het geweten van anderen invloed te kunnen uitoefenen en dit principieel te kunnen wijzigen. 3o. Er is bij velen zulk een innigen samenhang tusschen intellect en gevoel, dat nieuw inzicht ook onmiddellijk gewetensvernieuwing tengevolge heeft. 4o. Een typisch redelijk mensch is daarom met de stem van zijn geweten niet tevreden, controleert zijn geweten: zijn doen en laten komt veeleer uit een welgevestigde overtuiging voort. Het gaat dus niet aan hen, die, als blind, hun geweten volgen als de éénige principieele dienstweigeraars te erkennen. Zonder twijfel hebben zij recht op eerbiediging. Want in de diepten van het onbewuste blijken soms de edelste tradities van ons geslacht bewaard. Vooral waar het betreft jonge mannen, haast nog kinderen, die zich als menschen nog niet hebben kunnen vormen. Maar daarmede verliezen de anderen hun recht nog niet.

„Evenmin gaat het aan hen, die niet willen vechten in een leger van den zoogenaamden kapitalistischen staat, maar zich openlijk bereid verklaren wel gewapend te willen strijden voor sociale revolutie, niet als principieele dienstweigeraars te erkennen. Het feit dat zij, zoo jong, reeds voor de sociale revolutie kiezen bewijst, dat er toch een zekere idee boven hun leven staat. Nu kunnen de handhavers van het tegenwoordig maatschappelijk stelsel hunne idee hooger achten en daarvoor alles over hebben, geeft hun dat het recht, anderen te noodzaken zich tot oorlogsdienst gereed te maken in een strijd, welke dezen principieel verwerpen? Men stelle zich voor, dat b.v. Alva alle valiede

mannelijke nederlanders genoodzaakt zou hebben gewapend, vóór het spaansch regiem en het roomsche geloof, de hollandsche geuzen en protestanten te bestrijden. Dat zou nog wat anders geweest zijn dan de beruchte tiende penning. In Engeland heeft dan ook de wetgever reeds tijdens den oorlog dienstweigering op sociale gronden als principieel erkend".

In „De Vrije Communist" verklaarde A. R. de Jong: „De regeering argumenteert slechts vanuit het begrip: weigering om menschen te dooden, maar niet vanuit de opvatting, dat het militarisme een machtsmiddel is van den staat, die, hoe klein en onbeduidend wellicht, wordt geëxploiteerd door de imperialisten. De staat kan uiteraard het dienstweigeringsvraagstuk niet oplossen zonder zichzelf op te lossen. 't Gezag dient onbeperkt gehandhaafd. En dit is het juist waaraan de dienstweigeraars wezenlijk tornen. Wij hebben te trachten vooral als aankomende dienstplichtigen, een keus te doen tusschen tweeërlei: of gewoon dienen of allen dienst weigeren. Het doen van den een of anderen vervangingsdienst vertroebelt de dienstweigeringsbeweging en staat een ruimere, radicale beslissing der betrokkenen in den weg."

En in „De Vrije Socialist" schrijft R. van Meekeren Jr. onder den titel „Wij zullen volharden":

„In de 2e kamer is het wetsontwerp inzake dienstweigering behandeld en heeft daar nogal stof doen opwaaien onder de verschillende politiekers. Wij weten dat er veel geboomd is voor verbetering in den toestand der dienstweigeraars en speciaal door de ontwapeningsmenschen, maar dat er tenslotte veel voor de dienstweigeraars verslechterd is. Op 't oogenblik tenminste kan de anarchist met behulp der z.g. voorstanders van „geen man en geen cent" vallen onder het artikel: „Opzettelijke ongehoorzaamheid aan den staat", waarop 2½ tot 8½ jaar straf staat. Wij anarchisten kunnen deze voorstanders der wettelijke verbetering dan ook weer dankbaar zijn voor hun arbeid.

„De leuze: geen man en geen cent, komt ook wel in een raar daglicht als wij lezen wat Troelstra in de kamer betoogde: „Niemand eischt, dat de Staat een op alle burgers gelegde verplichting zal opheffen. De staat zal zich doen gelden tegenover den burger ook bij aanneming van het wetsontwerp. Van opheffing van de plicht tot landsverdediging is geen sprake. Wel van het aannemen van een eenigszins gewijzigden vorm van die verplichting. De regeering van een demokratisch land moet zooveel mogelijk binnen de grenzen der wetgeving met de heiligste rechten der burgers rekening houden. Het betreft hier een omzetting van een verplichting in een andere, aan de eerste nabijkomende. Van abdicatie van den staat is geen sprake."

„Hoe lang zal het nog duren, dat het volk zich laat misleiden door schoone leuzen, zonder den waren geest van hen, die ze aanroepen, te onderzoeken?

„Verblijdend voor ons is echter als wij zien, dat ondanks de negeering van de persoonlijke dienstweigering de jeugd ook uit dien hoek zich meer en meer begeeft in onze richting. Ik wijs bijv. op de vragen van de A. J. C. aan de S. D. A. P. en N. V. V. gericht, om voor haar een gedragslijn aan te geven omtrent dienstweigering, want dat er onder hunne leden velen zijn die sterk denken om de daad te volvoeren. Deze gedragslijn is thans aangegeven in een verklaring, waaruit ik het volgende weergeef:

„ „Slechts in verband met deze internationale actie tegen oorlog en militarisme kunnen S.D.A.P. en N.V.V. de dienstweigering erkennen als liggende in de sfeer harer bemoeingen. Deze kan echter niet anders zijn bedoeld dan als massale dienstweigering tegen acuut oorlogsgevaar, als natuurlijk deel van de intern. directe actie tegen oorlogsgevaar. Zij heeft niets gemeen en moet niet worden verward met de individueele dienstweigering die in wezen anarchistisch is, dus tegen de methode van georganiseerd optreden ingaat en door dezen als middel van actie wordt verworpen.

„ „De besturen van S.D.A.P. en N.V.V. erkennen, dat individueele dienstweigering, hoewel in politieken zin verwerpelijk, in bepaalde gevallen als persoonlijke uiting van menschelijk geweten een daad van zedelijken moed kan zijn. Zij zullen dan ook hun politieken invloed aanwenden om zoowel in de grondwet als in de gewone wetgeving met gewetensbezwaren tegen het voeren van wapening rekening te doen houden."

„Is het niet belachelijk, dat zij hun invloed zullen aanwenden op de wettelijke gerechtigheid? Begrijpen zij dan niet, of is het weer een bewuste misleiding der massa, dat in het kap. stelsel zoo'n wet onmogelijk is en de dood zou zijn voor de gansche kap. orde? Wij zien weer het pogen van hen om het persoonlijk willen der jeugd, het bewuste weigeren te beletten en ze te misleiden met een gelijkstelling voor de wet.

„O jeugd, laat niet die schoone daadkracht in u vernietigen door frazen als „dat de massa slechts iets vermag", want begrijpt, dat de massa slechts uit samengevoegde persoonlijkheden bestaat, en slechts sterke persoonlijkheden een sterke massa vormen. Laten wij jonge anarchisten bij 't aanvaarden der dienstweigering klaar en duidelijk zeggen aan al wat parlementeert: af uw handen van onze daad, opdat zij rein blijve en wij slechts vechten voor een maatschappij vrij van misleiders, vrij van al wat knaagt aan ons universeel geluk. Kameraden, durft

bij uw weigering openlijk te bekennen, dat uw drijfveer en hartslag der daad slechts is de anarchie.

„Dan zal in de kamer het geleuter over gewetensbezwaarden of godsdienstigen, wat beter eten en betere behandeling ophouden, en zullen wij de menschen toonen vastberaden, ondanks de schrikaanjagende straffen, te volharden in den strijd voor den vrijen mensch in een vrije maatschappij."

Op het oogenblik dat wij genoodzaakt zijn door de omstandigheden de laatste copie van dit boek af te leveren (10 Juli 1923), is het met de hiervoren bedoelde wet zóó gesteld, dat de eerste kamer deze dreigt te verwerpen, omdat een deel harer leden meent dat de tweede kamer al te ver ging! Waartoe dit leiden kan, weet ik niet en is van nevengeschikte beteekenis. Voor het volk komt het er op aan, dat het zijn geest verandert, en dienstweigert met of zonder de toestemming der wet. Want het militarisme is uiteraard onzedelijk, en hiertegen gaat de strijd.[1])

* * *

Dat de dienstweigering in héél de wereld krachtig moet worden doorgezet leert ons het artikel uit „De Wapens Neder" van Mei 1923, naar aanleiding van de verklaring van den engelschen staatsman Grey, dat de weg dien wij nu betreden, terug leidt naar de oude wereldorde, met het bekende resultaat:

„Inderdaad komt dezelfde „Nieuwe Rotterdamsche Courant", die tijdens den wereldkrijg eindelijk verklaarde, dat wij het tijdperk van de „oorlogen zonder idealen" waren binnen gegaan, ons thans zonder blikken of blozen verzekeren:

„ „Wij Nederlanders zullen zelf weten, wat ons te doen staat, als ook door militairistisch gestook en politiek gekonkel onze veiligheid wordt in gevaar gebracht. De geweldige geestdrift, die in ons land zou ontwaken, wanneer vreemd militairisme onze vrijheid en onze rechtsbeginselen zou willen hoonen, zou een indringer voor verrassingen kunnen stellen". En er is sprake over „gevoelens, die het nederlandsche volk bezielen". Ja, er wordt kort en goed verklaard: „Dat wij bereid zouden kunnen bevonden worden voor een groot, hoog rechtsbeginsel, voor een wereld-ideaal *onder vreemde leiding, als het moet, op de vleugels van welk oorlogsfront ook te vechten,* hebben wij reeds gezegd. Doch tevens durven wij te voorspellen, dat Nederland aan de zijde van het geweld en de willekeur nimmer zal strijden". (20 Febr. 1923, avondblad C. „Strategische Veiligheid".).

„Wij hebben enkele woorden onderstreept, de eenige, waarom

---

[1]) Bij het nazien der proeven blijkt de wet door de eerste kamer te zijn aangenomen.

het werkelijk gaat. Het belang der hollandsche heerschende klasse leidt ertoe, dat het nederlandsche volk te land, ter zee en in de lucht al meer wordt voorbereid, om met een of meer wereldmachten verbonden, tegen andere te vechten. — In hoever zijn we reeds verbonden met Engeland? — Langzamerhand moeten de bewoners van dit land, zoowel als die van Insulinde, in een stemming worden gebracht, dat ze op critieke oogenblikken met zich doen laten, wat het zakelijk voordeel der nationale machthebbers onverbiddelijk eischt.

„Natuurlijk: nog nooit streed, naar de officieele opvatting in eigen land, éénig volk aan de zijde van het geweld en de willekeur. De gevoelens, die het nederlandsche volk bezielen, zijn nobel als zijn leeuw. En die leeuw is een goed christen, al wordt hij, eens protestant, binnenkort wellicht roomsch-katholiek.

„Maar wij hebben met dat nobele volk, dien vromen leeuw, met heel dien beestenboel, niets meer te maken.

„De phrasendichters krijgen ons niet in een roes.

„Wij weigeren, nuchter, dienst.

„En wekken tot het betreden van dien eenigen uitweg: weigering van directen en indirecten oorlogsdienst, massaal zoowel als persoonlijk, rusteloos op".

Zooals men ziet is het noodzakelijk de actie voor antimilitarisme-van-de-daad oneindig sterker te maken. „Verkenner" wijst in hetzelfde nummer van „De Wapens Neder" op het feit dat de padvindersbeweging zich internationaal onrustbarend uitbreidt, ook onder de meisjes, vooral in Engeland. Hij schrijft dit hieraan toe dat de nationalisten beter in staat blijken de geestdrift en daadkracht van de jongeren te wekken dan de internationalisten. Generaal Baden Powell verklaarde onlangs dat de beginselen van Montessori en Dalton bij de padvindsters-opvoeding werden toegepast, en gunstig op de karaktervorming werkten, waardoor ook de ouders voor een dergelijke beweging groote sympathie gaan voelen. Daarom haalt „Verkenner" uit de „Labour Leader" van 10 Augustus 1922 een opstel aan van John Hargreaves, die wegens zijn antimilitaristische opvattingen uit de groote engelsche padvindersbeweging werd gebannen en thans het hoofd is van een nieuwe organisatie, de „Kibbo Kift", welker leden willen werken voor broederschap en wereldvrede :

„Het was een wijs, oud, roomsch, priester, die zei: „Geef mij een kind, voor het zeven jaar oud is, en gij kunt later met hem doen, wat ge wilt". De verschillende godsdienstige sekten weten wel, hoe waar dit is. Ook de militaristen weten het, en handelen ernaar. Maar om een of andere onbekende reden vergeet men

in de arbeidersbeweging al te vaak, dat wie de jeugd heeft, de toekomst heeft.

„Men moet op een of andere manier den jongen en het meisje geven wat hen aantrekt. Wiens fout is het eigenlijk, dat de burgerlijke padvindersorganisaties nog altijd zoo'n groot deel der jeugd trekken, en haar voor wapendienst africhten? Het is uw eigen schuld! Gij hebt niet half zooveel tijd en gedachte aan de oefening en opvoeding der jeugd gegeven, als de partij der militaristen. Gij hoort dit liever niet zeggen. Maar 't is toch zoo. Gij kunt wel wijzen op socialistische jeugdorganisaties, zondagscholen, enz., enz. Maar wat beteekent haar ontwikkeling bij die der andere?

„De oorzaken hiervan zijn gemakkelijk te ontdekken:

1. De jongens hebben er behoefte aan:
zelf te kampeeren,
een eigenaardige kleeding en insignes te dragen,
hun eigen potje op het kampvuur te koken,
met andere jongens samen ploegsgewijs te arbeiden,
hutten te maken,
dieren te besluipen,
boomen te beklimmen,
bruggen te bouwen.

2. De jongens hebben geen behoefte om:
in een kamer te zitten,
betoogen aan te hooren over de doeleinden en idealen der socialisten of van welke volwassenen dan ook,
naar de zondagschool te gaan,
door ouderen meegenomen te worden voor een vacantiedagje buiten,
elkander „kameraad" te noemen,
pamfletjes te lezen over economische vraagstukken.

„Ge moogt dit aangenaam of onaangenaam vinden, — het is niet anders. De militaire partij geeft den jongens, waaraan ze behoefte hebben. Maar: ze voegt er de nationale idee en den oorlogscultus aan toe. Gij daarentegen tracht hen te geven, wat gij meent, dat zij behooren te krijgen. En de knaap wil er niet van weten.

„De knaap heeft gelijk! Gij, volwassenen der arbeidersbeweging, moet uw taktiek wijzigen, en uitgaan van het standpunt van uw jongen. Dat doet de „Kibbo Kift". De jongen of het meisje, dat er lid van wordt, verklaart:

„ „Ik wensch Kibbo Kift te zijn, en

1. te kampeeren en mij flink te houden,
2. anderen te helpen,

3. te leeren, hoe men de dingen maakt,
4. voor wereldvrede en broederschap te werken."

„Alle leden, boven de 18 jaar, hebben een verklaring af te leggen, dat zij de slechte gevolgen van het moderne industrieleven en van de overbevolking in de steden zullen trachten tegen te gaan door het opgroeiende geslacht mede gelegenheid te geven deel te nemen aan kampeeren in de open lucht, openluchtscholen enz.; door bij het kind eerbied voor het lichaam op te wekken, zedelijk evenwicht, en een nieuwe bezielende opvatting van dienstbetoon „als een practische uitdrukking van den dienst van den Grooten Geest"; door het vormen van gilden voor kunstnijverheid; door mee te werken tot een industrieel stelsel, dat niet van concurrentie uitgaat, en aan het stichten van coöperatieve werkplaatsen buiten de groote industriemiddelpunten (waartoe electrificatie van het geheele land een vereischte is); door zulke maatschappelijke omstandigheden te bevorderen, dat mannen en vrouwen die bekwaam zijn in boschbouw enz. familiegroepen kunnen stichten, opdat de kinderen dezer groepen hun erfenis van gezondheid weer overdragen aan volgende geslachten; door aan te toonen, dat gelijktijdige internationale ontwapening mogelijk is, zoodra de menschelijke verhoudingen plaatselijk, nationaal en internationaal in een geest van broederschap worden geleid, „ter bevordering waarvan wij een herziening in het onderwijs van de wereldgeschiedenis aanbevelen."

„Verder verklaart men te zullen opkomen voor een internationale opvoedingspolitiek, op de voorgaande beginselen opgebouwd; voor internationalen vrijhandel, met vrij verkeer ter zee, te land en in de lucht voor allen, een internationaal muntstelsel en de vaststelling van de koopkracht van het geld in alle landen; de opheffing van geheime verdragen; de vestiging van een wereldraad, waaraan alle beschaafde en primitieve volken en rassen deelnemen.

„In den Raad van Advies dezer organisatie hebben o.a. zitting Norman Angell, die zich op praktische gronden reeds jaren geleden tegen den oorlog verklaarde, en wegens principieele dienstweigering tijdens den wereldkrijg lang gevangen zat; Havelock Ellis, de beroemde geleerde inzake het sexueele leven; de bengaalsche dichter Rabindranath Tagore; zonderling genoeg: Maurice Maeterlinck, de fransch schrijvende belgische kunstenaar, die tijdens den wereldoorlog een fel chauvinist was; de engelsche schrijver H. G. Wells, de schilder Nevinson e.a."

De schrijver besluit zijn opstel aldus: „De ware manier om dit gevaar te overwinnen, ligt zonder twijfel in de lijn van John Hargreaves: *wat de kinderen, het verleden van ons geslacht zich*

herinnerend, noodzakelijk doormaken moeten, omzetten en opheffen tot krachten, die een nieuwe toekomst mogelijk maken. Hoe meer dit door de revolutionaire beweging wordt begrepen en internationaal — in elk volk naar zijn aard en aanleg — toegepast, des te grooter zal de toeloop van jongens en meisjes worden niet in de richting van nationalisme en oorlog, maar van wereldburgerschap en internationalen vrede".

In den geest van het bovenstaande zijn hier te lande wel pogingen ondernomen, maar het zijn toch nog niet anders dan de allereerste schreden...

* * *

Ook voor algemeene volksopvoeding behoort gezorgd te worden. In dit opzicht doet hier in Nederland de z.g.n. I.T.T.O. (Internationale Tentoonstelling Tegen Oorlog) goed werk. Deze trekt in verschillende plaatsen des lands nu al sinds eenige maanden groote belangstelling.

Hooyberg schrijft ons hieromtrent: „Nog nimmer is er, behalve het I.A.M.B., door de anti-militaristen iets ten uitvoer gebracht dat zooveel voorbereiding en volharding heeft geëischt, vooral ook alweer omdat ondanks alle oproepen en publicaties de medewerking zeer gering was. Alles, initiatief, verzamelen en verder verwerken is door proletariërs in vrijen tijd gebeurd, waarom we er ook, ondanks dat er heelwat zou zijn te verbeteren, heel goed mee voor den dag kunnen komen en daarmede moreel althans steeds succes hebben. 7 en 8 Juli zal (te Arnhem) de tiende tentoonstelling plaats vinden".

Eveneens is een bizonder soort van propaganda het houden van bijeenkomsten in de publieke parken van Amsterdam, die daar om de 14 dagen, 's ochtends of 's avonds plaats vinden.

* * *

Hoewel vroeger reeds over het werk van cantine-commissies gesproken is, wil ik toch nog een zoo juist ontvangen rapport invoegen over de werkwijze van een andere commissie, ook om hierdoor te doen zien hoe zelfs in enkele hoeken een soort concurrentie in solidariteit bestaat, die heilzaam werken kan, mits het méér gaat om de solidariteit dan om de concurrentie, zooals in deze trouwens wel het geval is:

„Centrale Cantine Commissie.

„Eén van de „voorrechten" der dienstweigeraars bij andere gevangenen is, dat zij voor hun eigen geld, dus niet uitsluitend van 't met gevangenisarbeid verdiende, levensmiddelen en enkele benoodigdheden kunnen koopen. Althans is dit zoo, voor zoo-

ver zij in speciaal voor hen ingerichte gevangenissen werden en worden opgesloten (o.a. fort Spijkerboor en de Hulpgevangenis in den Haag).

„Gewoonlijk voorzagen verwanten en vrienden de jongens van 't noodige cantinegeld. Dat dit niet altijd voldoende was, om hen zooveel mogelijk van de cantine te laten profiteeren, en verschillenden zonder geld zaten, is begrijpelijk. Deze toestand werd niet opgeheven door een Commissie in Den Haag, die op geregelde tijden *allen* dienstweigeraars eenig geld toezond. Zelfs werd de verhouding nog slechter, doordat jongens met voldoende, zelfs betrekkelijk overvloedig geld, er nog meer bijkregen, terwijl wie niets had, met 'n paar gulden weinig kon beginnen. (Overschrijven van den één op den ander is verboden).

„Om hieraan zooveel mogelijk een eind te maken, werd op initiatief van Luiting in Januari 1922 een Hilversumsche Cantine Commissie gevormd, bestaande uit Jac. P. Luiting, Gien Luiting en Klaas Blauw. In Hilversum bestond een Commissie, die voor de uit Hilversum komende dienstweigeraars zorgde. Door verschillende aanvragen drong deze er in verschillende plaatsen bij vrienden en geestverwanten op aan, wat geld voor de in die plaatsen wonende dienstweigeraars te verzamelen. Was dit niet mogelijk, dan sprongen de Hilversummers bij. Dit was op den duur niet mogelijk zonder uitbreiding der Commissie tot 'n landelijke.

„Daardoor ontstond de nieuwe H. C. C., die van de winst op prentkaartenverkoop voor de dienstweigeraars zorgde. Echter stelden wij ons van 't begin af aan op 't standpunt, slechts aanvullend te werken. Allen zorgen, zooveel als 't kan, voor de dienstweigeraars uit eigen omgeving. Komt er geld te kort, dan zendt de H. C. C. De dienstweigeraars zèlf schrijven, of laten schrijven, als ze wat noodig hebben. Geven ze b.v. op, dat één van hen voortdurend zonder geld zit, dan stuurt de Commissie maandelijks een bedrag.

„Door deze werkwijze wordt geheel voorkomen, dat één a.h.w. te veel, de ander te weinig of in 't geheel geen geld heeft. Dit leek ons de meeste juiste opvatting van 'n Cantine Commissie, Pogingen b.v. om met de Haagsche Commissie tot samenwerking te komen, mislukten, doordat de Hagenaars van deze opvatting en inrichting niets wilden weten.

„Na 'n bestaan van enkele maanden vroeg het Landelijk Comité der I.A.M.V. om inlichtingen. Op 'n vergadering van het L. C. gaf één onzer die, met 't gevolg, dat het L. C. zich met onze zienswijze eens verklaarde en tevens voorstelde den naam der Commissie te veranderen in Centrale Cantine Commissie.

Van onze zijde bestonden daartegen in 't geheel geen bezwaren, zoodat thans bestaat de C. C. C., erkend door het L. C.

„Het werk blijft „aanvullend". Controle is vrij voor iedereen. Er is geen bezwaar tegen, dat anderen de Commissie overnemen, mits de werkwijze dezelfde blijft. Verantwoording wordt geregeld afgelegd in de revolutionaire pers. De kaartenverkoop is zoo geregeld, dat per kaart 5 cent betaald moet worden. Door zeer voordeelige aankoop van verschillende mooie series, is de winst vrij groot, wat natuurlijk den dienstweigeraars ten goede komt.

„Wij verzoeken ieder, de C. C. C. zooveel mogelijk bekend te maken, vooral bij dienstweigeraars en aanstaande-dienstweigeraars, zoodat allen die geld noodig hebben gedurende hun gevangenschap, ervan kunnen profiteeren.

KLAAS BLAUW.
GIEN LUITING
JAC. P. LUITING."

* * *

Waar de propaganda voor directe dienstweigering in België heel wat moeilijker gegaan is dan in Holland, ben ik er van overtuigd dat in de eerstkomende tijden meermalen de aandacht zal gevestigd worden op het volgende bericht dat Albert De Jong onlangs ontleende aan het vlaamsche blad „De Schelde":

„Vrijdag jl. had er in het stationgebouw van Lichtaart — een klein dorpke op de lijn van Turnhout-Herenthals — een pijnlijk drama plaats. Reeds twee maanden weigerde de dienstplichtige zoon van den statieoverste, gesteund door zijn vader, de wapens op te nemen en zich bij het leger te vervoegen. Naar het schijnt zou de rijkswacht reeds enkele malen aan huis zijn geweest, maar gezien de kranige houding van den vader dorst deze niet overgaan tot de aanhouding van den zoon. De twee oudste jongens hadden hun tol betaald op het slagveld, en de vader weigerde zijn ander kind af te staan, roepende: „Ge hebt al kanonnenvleesch genoeg gekregen! Den derde krijgt ge niet meer!" Zeven gendarmen hebben, volgens m'n zegsman, de deuren van het huis ingestampt en den jongen gevankelijk medegevoerd. De vader was bij de inhechtenisneming zijn kind als 'n wanhopige op den stoomsleper gesprongen en de jongeling is slechts heel wat later kunnen weggevoerd worden naar de rijkswacht van Thielen en verder naar Turnhout.

„Deze gebeurtenis heeft in de stille Kempen, waar het antimilitairisme van dag tot dag aangroeit tot in de kleinste dorp-

kens, dank zij de machtige en degelijk georganiseerde oud-strijdervereenigingen, geweldigen indruk gemaakt. Dit vooral is een machtig middel meer, dat onze anti-militairistische aktie in de Kempen, te gelegener uur komt helpen. Schrijft het gerust in de bladen, die onze werking genegen zijn, dat de landelijke gemeenten niet achter blijven bij de groote steden; dat zoo eenmaal de proef moet geleverd worden, de patriotards die meenen en onderstellen, dat het anti-militairisme op den buiten niet bestaan, van een kale reis zullen thuis komen. Laat de patriotsche kranten maar kletsen en zwetsen, hun wangeluid klinkt tot hier niet door en vindt bij ons landelijk volk geen ingang. Elk huis heeft schier zijn oud-strijders, en op het werk of 's avonds in de late uurtjes rond den familieraad, wordt het anti-militairisme meer verspreid dan een meetingsveldtocht zou vermogen te doen. Dit laatste spreekt wel eens luid, grijpt wel eens diep in de harten, maar ons werk is de taak van elken dag, dat sijpelt langzaam door, dat dringt langzaam binnen, maar het doordringt dan ook alles.

„Wacht nog enkele jaren, en ge zult verbaasd staan over den uitslag, dien we nu reeds durven pronostikeeren."

* * *

Op dit oogenblik, Juli 1923, zitten in Nederland een dertigtal principieele dienstweigeraars gevangen.

Ook werden eenigen in hechtenis gezet wegens het niet verschijnen voor den keuringsraad en het weigeren zich aan te geven voor den dienst (o.a. mijn oudste zoon).

Men ziet het: de strijd gaat door!

Dirk Koning, een der weinige dienstweigeraars van vóór den wereldoorlog, zeide het zoo treffend tot den krijgsraad die hem in 1910 voor de derde maal veroordeelde:

„Er komt in den bijbel een geschiedenis voor van de vervolgde discipelen van Christus. Toen zij dan voor hun rechters stonden, sprak een beroemd farizeër, Gamaliël, tot de rechters: Ik zeg u, laat af van deze lieden. Want zo hetgeen zij doen uit de mensen is, zo zal het verbroken worden; maar zo het uit God is, zo kunt gij het niet verbreken.

„In mijn omstandigheden zou ik nu zeggen: Zo de anti-militairistiese idee een utopie, een waan is, dan zal de gehele beweging verlopen als een beekje in een woestijn; maar zo zij wel levensvatbaarheid bezit, dan zullen geen vervolgingen, geen krijgsraden en geen gevangenissen in staat blijken om haar de kop in te drukken."

Dirk Koning, Chris Kamper, en de weinige anderen, die streden in de vóór-oorlogs-garde, zij kunnen ten slotte, dunkt mij, voldoening hebben van hun werk: gedurende en ná den wereldoorlog is het uitstekend voortgezet!

En dat er met de gevangen kameraden door vrienden, geliefden en verwanten altijd weer opnieuw diep wordt meegeleefd, daarvan getuigt treffend het volgend gedicht van Lien Vinckers uit „De Wapens Neder" van 1 Mei 1923:

In die cel van jouw
is de dag zoo grauw —
zijn de wanden zoo strak en benepen!
Door de zoldering heen
druipt goor schijnsel beneên
langs de kale gepleisterde repen!
Op je plank en je krib
duft de lucht neer als slib
dat verkleeft in de klammige engte —
en zich plakt om je lijf
als een harnas zoo stijf
om te dompen je krachtige lengte!

Om die cel van jouw
pronkt de hemel zoo blauw —
bloeien goudbundels uit in de sferen
van puur klaarheid en dag,
en een glanzende lach
vult de ruimte in juublend schakeeren!
Daar drink je je jeugd
en je vrijheid en vreugd
met blossende lippen van 't minnen.
En wat schoon is en goed,
hecht zich in je gemoed
Om j' in kracht en glorie te winnen!

In jouw dompige cel —
o! je weet het zoo wel —
Ging j' om die lachende ruimte te werven:
om de goudpronk van 't graan —
om een lichtende baan
voor de armelijke menschheid te erven!
Aan jouw dompige cel —
voor jouw ziele een hel —

voor jouw jong lijf een kwellende keten —
zal ontbloeien de tijd
die, van „wanen" bevrijd,
van „vrijheid" en „vrede" zal weten!

In je kerker van nacht
geeft dit „weten" je kracht
en je wezen 't geduld en de wijding!

Wij erkennen je moed —
en wij brengen een groet
aan je zeegnende daad van bevrijding!

LITERATUUR

LITERATUUR

ANONIEM. *Kerk en Leger.* Voordracht gehouden in den Socialistischen Vrijdenkers Bond te Gent. 1898. Samenwerkende Volksdrukkerij, Gent.

De Bruin, zijn daad, zijn straf.

Wat de Roode Internationale wil. 1904. I. A. M. V.

De vrede voor de rechtbank. Uitgave namens P. A. S. Amsterdam, „Recht en plicht", afd. Amsterdam Zeeliedenbond, Onafhankelijke Transportarbeiders, I.A.M.V., Vrije Socialisten Groepen te Amsterdam, Vrije Socialisten Vereeniging, Amsterdamsche Gemeentelijke Stratenmakers-Vereeniging.

Tot aanval en verweer. Naar aanleiding van de vervolging der I. A. M. V. 1904. Uitgave van het Agitatiecomité.

De vakorganisatie en haar verhouding tot de actie tegen het militarisme. 1905. I. A. M. V.

Protest tegen de gewelddadige vrijheidsberooving van drie edele mannen (Kriller, Gorter, v. Langen). 1905. I. A. M. V.

Onschuldig veroordeeld. 1905. Uitgave van het Christiaan Kamper Comité en de I. A. M. V.

Aan de moeders. 1906. I. A. M. V.

Weg met den oorlog! Hoe de arbeiders den oorlog onmogelijk kunnen maken. 1908. I. A. M. V.

Aan de burgers van Nederland. (tegen het vervolgen van leden der I. A. M. V.) 1909. Uitgave van het Agitatiecomité.

Waar het leger toe dient.

Van blikken sabeltjes. St Nicolaasgeschenk I. A. M. V.

Een offer aan den Mammon. Aan de ouders der lotelingen te Haarlem. I. A. M. V.

Militairisme en anarchisme. Vliegende blaadjes no. 2. Schooklaan no. 20, Hilversum.

De arbeidende klasse en de oorlog. Vl. Bl. no. 24. Schooklaan 20. Hilversum.

Alle mannen van 20 tot 40 jaar in het gelid. Vl. Bl. no. 25. Schooklaan 20, Hilversum.

De 3 verderfelijke K's (de kerk, de kroeg en de kazerne). Vl. Bl. no. 27. Schooklaan 20, Hilversum.

De welvaart des lands, het bankroet des volks. Brochure no. 1 als antwoord op de brochure der vereeniging „Onze Vloot": „Neerlands ondergang". I. A. M. V.

Nederland insolvent. Brochure no. 2. enz. Zie voorgaand.

Het karakter van den B. v. C. S. Verslag van de 8ste jaarvergadering van den Bond van Christen-Socialisten, gehouden te Amsterdam op 13 Mei 1915, waaraan voorafgegaan twee reden: *Het antichristelijk karakter van het moderne politiek-oeconomische leven* door B. DE LIGT, *Actie tegen actie!* door J. B. Th. HUGENHOLTZ. 1915. Kruyt, Amsterdam.

Vrijheid van geweten, ook voor den krijgsdienst, een woord tot allen, die naar eisch van hun geweten willen medewerken aan het Volkspetitionnement voor Gewetensvrijheid. 1915. Uitgave van het comité v. Hovestraat 28, Den Haag.

Is het ons ernst? Een woord tot de georganiseerde arbeiders over den strijd tegen het militarisme in Nederland, door de centrale propagandacommissie van het Revolutionair Socialistisch Verbond. 1916.

Waar moet het heen? Een opwekking voor de arbeiders en arbeiders-vrouwen. 1916. Het Landelijk Comité der Samenwerkende Arbeiders-Vereenigingen tegen den Oorlog en zijn Gevolgen.
De jeugd van Frans Richter. Antimilitairistisch kinderboek. De Roode Bibliotheek, Amsterdam.
Verslag van het Internationaal Anti-Militaristisch Congres, Den Haag 1921. I. A. M. B.
Soldatenalmanak 1906—1922. I. A. M. V.
Internationaal Antimilitaristisch Jaarboek 1923. I. A. M. V.

L. DE BAAN. *God en de oorlog.* 1915. Laverman, Drachten.

L. DE BAAN, J. F. VAN DOBBEN, J. SEVENSTER. *Pro justitia,* drie verdedigingsreden, gehouden voor de rechtbank te Leeuwarden op den 12 Januari 1916. Laverman, Drachten.

DR. LOUIS A. BAEHLER, LOD. VAN MIEROP, FELIX ORTT. *Eerste vredebundel.* 1904. Amersfoort.

DR. L. A. BAEHLER. *Te Rüdesheim,* reisherinnering in den bundel: Het een en ander in dicht en ondicht uit mijn studententijd. 1892. De Boois, Groningen.
„Wee den gerusten te Sion en den zekeren op den berg van Samaria". Augustus 1895. In: Zelfopenbaring .
Hoe uit een godsdienstig oogpunt te oordeelen over dienstweigering? Referaat den 28sten April 1897 te Amsterdam gehouden voor de algemeene jaarlijksche vergadering van moderne theologen. Chreestarchia, Soest.
Twee levensbeginselen. 1903. Uitgave van den schrijver te Oosterwolde.
Op verkenning. 1906, Overdruk uit „Vrede".
Contra het militairisme. 1907. Hollandia, Baarn.
Geestdrift en verontwaardiging, waarin: *Open brief aan J. K. v. d. Veer, van 23 Augustus 1896.* 1914. Werkman, Groningen.
Wie zijn de opruiers? 1915. Overdruk uit „De vrije Mensch".
„Woorden, die degenen die ze zouden willen toepassen, in zekere omstandigheden tot dienstweigering zouden kunnen brengen". 1915. Overdruk uit „De vrije Mensch".
Ave Christe! Zelfrechtvaardiging voor de rechtbank te Assen. 1916. Heller, Utrecht.
Het naakte militairisme. 1917. Bij den schrijver te Paterswolde.

DR. H. W. PH. E. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA. *De tien geboden en de oorlog.* Rede uitgesproken in de groote kerk te Zutphen op Zondag 27 September 1914. Starink, Zutphen.
De God van de moordenaars en de God van de dieven. Toespraak gehouden te Amsterdam in de Waalsche kerk op 28 October 1917. Bos en Co., Amsterdam.

KEES BOEKE. *Liederen en geschriften. Bilthoven. 1919—1922.* Broederschapshuis, Bilthoven.

D. J. BOLTON, P. GAVON DUFFY EN ROBERT K. RICHARDSON. *Het vraagstuk der weerloosheid van drieërlei standpunt beschouwd.* Vertaald door Mw. A. E. DE VRIES. 1918. Hollandia, Baarn.

J. BOMMELJé. *Het nieuw-socialisme.* 1919. Honnef, Rotterdam.

A. C. BOOTH—CLIBBORN. *Bloed tegen bloed.* 1919. Honnef, Rotterdam.

C. J. v. BORRENDAM. *Zijn mijne motieven minderwaardig?* Verdediging van het dienstweigeringsmanifest voor de haagsche rechtbank. 1916.

HILBRANDT BOSCHMA. *Oorlog en christendom* met voorrede van Dr. L. A. BAEHLER 1914. „Licht en liefde", Ruurlo.
Het visioen der zeven zegelen met voorrede van Dr. J. H. GUNNING J.Hz. 1915. Honnef, Rotterdam.

De brief van Ananus over het doodvonnis van Christus, opgedragen aan de nederlandsche rechters, die vonnis wezen inzake de manifest- en dienstweigeringsbeweging. 1916. Honnef, Rotterdam.
De droom van Moltke. 1916. Honnef, Rotterdam
De vredescomedie, een ernstig woord aan alle vredesvrienden inzonderheid aan de leden van den Nederlandschen Anti-Oorlog-Raad. 1917. Honnef, Rotterdam.
Het kruis of het kanon? 1918. Honnef, Rotterdam.
Is het vrede? 1919. Honnef, Rotterdam.
Gewetensvrijheid voor den dienstweigeraar? gevolgd door een briefwisseling met een aspirant-dienstweigeraar. „Licht en Liefde", Ruurlo.
E. BOUWMAN. *De oorlog, zijn oorzaak en bestrijding*. De Roode Bibliotheek. Amsterdam.
J. BROMMERT JR. *Waarom ik als lid der S. D. A. P. den militairen dienst weiger*.
Licht in de duisternis (geschreven in de gevangenis) met voorwoord van Schermerhorn. 1917. I. A. M. V.
C. BRUIJN. *De oorlog*, vertellingen voor oudere kinderen met teekeningen van Jan Terwey. I. A. M. V.
W. C. DE BRUIN. *Waarom zit (D. Ph. J.) de Bruin in de gevangenis?* 1900. Vrede, Haag.
A. W. v. d. COLK. *Dwaas om Christus' wil* met voorrede van B. DE LIGT. 1918. Honnef, Rotterdam.
B. DAMME. *Droom*. September 1914.
F. DOMELA NIEUWENHUIS. *Wat beteekent de militaire dienstweigering?* rede gehouden in 1893 voor den sociaal-democratischen militairenbond. Nieuwe uitgave 1918 Bonnet, Leeuwarden.
De oorlog en opvoeding. Uitgave der Internationale bond voor Opvoeding van het Kind.
Vredesstemmen. Kant, Laveleye, Tolstoi, Letourneau, Novicow, Guy de Maupassant, e.a. 1899. V. Looy, Amsterdam.
Oorlog aan den oorlog. Rapport over het militairisme en de houding van anarchisten en revolutionaire socialisten in geval van oorlog tusschen de naties onderling, opgemaakt voor het verboden Kongres te Parijs in het jaar 1900. Amsterdam 1901.
Van christen tot anarchist. De Roode Bibliotheek, Amsterdam.
Het vredesboekje. 1914. v. Loo, A'dam.
Een stukje geschiedenis. 1916. I. A. M. V.
Vrijdenkers en militaristen. 1917. De Dageraad, Amsterdam.
„Als ge den Vrede wilt......" 1916. Roode Bibliotheek, Amsterdam.
H. EIKEBOOM. *Dagboekfragmenten uit mijn arresttijd*. 1919. De Fakkel, Rijnstraat 48, Amsterdam.
De ondergaande wereld. 1923. De Fakkel, Amsterdam.
P. ELDERING. *Nu of nooit*. Zes preeken in oorlogstijd. 1917. Honnef, Rotterdam.
ENKA. *De daad*. 1915. Laverman, Drachten.
Uit rechtzaal en gevangenis. 1916. Hollandia, Baarn.
GEÏNTERNEERDE. *Gevloekt zij de oorlog!* Wat ik op het slagveld zag.
EEN GEREFORMEERDE. *Ds. Wisse en de dienstweigering*. 1917. Honnef Rotterdam.
J. GIESEN. *Geestelijke weerbaarheid*. 1919. Honnef, Rotterdam.
Massale dienstweigering. 1919. Honnef, Rotterdam.
Antimilitarisme en vakbeweging. 1920. I. A. M. V.
Religieus Anarcho-Communisme. 1921. Uitg. B. R. A. C.

J. HAGEMEIER. *„Christ avant tout"*. Christus vóór alles! Volledige briefwisseling van H. M. de Koningin der Nederlanden en den dienstweigeraar J. Hagemeier over het onderwerp militaire dienstweigering, met eenige omschrijving door den dienstweigeraar zelf. Uitg. I. A. M. V. afd. Gooi.

H. HAVERKAMP. Brochurereeks: *„Anti-oorlog-beweging"* Van Sijn en Zonen, Bierhaven 29—31 Rotterdam.

G. HERVé. *Geen vaderland!* rede uitgesproken voor de rechtbank te Parijs. Voorwoord van F. DOMELA NIEUWENHUIS. 1906. De Boer. Amsterdam.

Zoo worden inboorlingen verkocht en vermoord! Verdedigingsrede van het hof van Assizen te Parijs op den 23sten December 1907. Vertaald door H. CROISET. Boekbinder, Bussum.

JAN HOLLAND. *Eigen schuld.* 1891. Voor rekening v. d. schrijver, Rotterdam.

J. P. HONNEF. *Dienstweigering Christenplicht!* Het dienstweigeringsmanifest voor de rotterdamsche rechtbank verdedigd. 1916. Overdruk „Licht en Waarheid".

J. B. TH. HUGENHOLTZ. *Gij zult niet doodslaan!* met voorwoord van HILBRANDT BOSCHMA. 1915. De Toekomst, Schiedam.

Opvoeding als vredeswerk. 1917. Honnef, Rotterdam.

J. HUMBERT DROZ. *Oorlog aan den oorlog, weg met het leger!* vertaald door J. GIESEN met voorwoord van B. DE LIGT. 1917. Honnef, Rotterdam.

ALB. DE JONG. *De praktijk van het anti-militairisme.* 1921. I. A. M. V.

Open brief aan de soc. dem. arbeiderspartij in België. 1921. I. A. M. V.

Herman Groenendaal moet vrij. 1921. I. A. M. V.

Moeders! 1922. I. A. M. V.

A. R. DE JONG. *Protest tegen de verbanning van Ds. B. de Ligt.* 1915. A. H. Kruyt, Amsterdam.

Weg met het militairisme (Waarom wij als christen-socialisten het dienstweigeraars-manifest onderteekenden).1915. Laverman, Dragten

Tweeërlei geheelonthouding. Maart 1923. Libertas, Oosterbeek.

JAN KAAY. *Hebben wij het recht en doen wij goed met den militairen dienst te weigeren?* Kaay, Beetgum.

H. KOLTHEK. *Militarisme, socialisme en roode legers.* 1921. Uitg. v. d. Socialistische Partij.

D. KONING. *De geschiedenis van een dienstweigeraar,* De Roode Bibliotheek, Frederik Hendrikstraat, Amsterdam.

J. W. KRUYT. *Gewetensvrijheid, dienstweigering, ontwapening.* Rede uitgesproken in de Tweede Kamer. 1919. Honnef, Amsterdam.

TR. KRUYT—HOGERZEIL. *De vrouw en de oorlog.* 1914. A. H. Kruyt, Amsterdam.

Waarom ook vrouwen het manifest der dienstweigeraars onderteekenden. 1915. Laverman, Drachten.

S. C. KIJLSTRA. *Gij zult het kwaad niet wederstaan.* 1899. Laverman, Drachten.

MR. I. J. M. LAURILLARD. *Iets over dienstweigering wegens gemoedsbezwaren.* 1904. W. Versluijs, Amsterdam.

T. LEENDERTZ. *Wet of geweten?* 1915. Heller. Utrecht.

R. LEONHARD. *Ten strijde tegen de wapens,* vertaald door H. EIKEBOOM. De Fakkel, Amsterdam.

B. DE LIGT. *Profeet en volksfeest,* rede naar aanleiding van het verzoek van de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk om den 16en Nov. 1913 het onafhankelijkheidsfeest godsdienstig te vieren, met Voor-

woord, Bijlagen en een Naschrift: *Over de beteekenis der profetie voor religie en gemeenschap*. 1913. Kruyt, Amsterdam.
Profeet en volksnood, rede naar aanleiding van de wensch, die de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk den 1sten Aug. 1914 uitsprak, dat alle ned. herv. gemeenten zoo spoedig mogelijk in hare bedehuizen zouden worden samengeroepen in verband met den naderenden wereldstrijd. Met XII bijlagen over *Kerk en imperialisme*. 1914. Kruyt, Amsterdam.
Wereldstrijd, een woord tot de kerken, haar voorgangers en leiders, in het bizonder tot de Synode der Ned. Herv. Kerk van 1915. De Toekomst, Schiedam.
Tegen de revolutie het evangelie. 1915. De Toekomst, Schiedam.
Veni sancte Spiritus, rede den 6en Juni 1915 uitgesproken in de Ned. Kerk te Eindhoven, naar aanleiding waarvan hij door den commandant van het veldleger uit het in staat van beleg verklaarde gebied ten zuiden van de Waal werd verbannen. 1915. Kruyt, Amsterdam.
Christen-revolutionair. Over het dramatisch karakter van den godsdienst. 1915. Ploegsma, Zwolle.
De zin der vervolgingen. 1915. Laverman, Drachten.
Opruiers? Het dienstweigeringsmanifest voor de rechtbank te Utrecht verdedigd. Een slechts ten deele uitgesproken rede. 1916. Kruyt, Amsterdam.
Socialisme en dienstweigering (militiedienstweigering niet alles). 1916. Honnef, Rotterdam.
Dienstweigeren en dienstdoen, rede gehouden in een religieus-socialistische bijeenkomst te Rotterdam. 1916. Honnef, Rotterdam.
Gewetensvrijheid ook inzake krijgsdienst. 1917. Honnef, Rotterdam.
Tweërlei revolutie. Een rede over christendom en maatschappij, naar aanleiding waarvan hij door den territorialen bevelhebber uit het in staat van beleg verklaarde gebied in Gelderland en Overijsel werd verbannen. 1917. Kruyt, Amsterdam.
Het oosten ontwaakt! Voor of tegen het imperialisme? 1917. Honnef, Rotterdam.
Soldaten en arbeiders staakt! 1918. Honnef, Rotterdam.
Oorlog of revolutie, vrije weergave van de rede 1 Aug. 1920 uitgesproken voor de I. A. M. V. te Den Haag. Libertas, Amsterdam.
S. D. A. P. en antimilitarisme. Herziene overdruk uit „De Wapens Neder". 1920.
De oorlog die nadert, tweede vermeerderde druk van *Oorlog of revolutie*. 1921. Libertas, Amsterdam.
De antimilitaristen en hun strijdwijzen. 1921. Brochurendepot der I. A. M. V. Den Haag.
Djambi in het licht der wereldpolitiek. 1921. Brochuredpot I. A. M. V. Den Haag.
Herman Groenendaal of Hiro Hito? twee opruiende redevoeringen. 1921. Brochurendepot I. A. M. V. Den Haag.
De oorlog die nadert, derde, veelvermeerderde druk van *Oorlog of revolutie*. 1921. Libertas, Amsterdam.
Anarchisme en revolutie, beschouwingen naar aanleiding van het anarchistencongres te Berlijn. 1922. Holl. Drukkerij, Baarn.
Directe actie! De antimilitaristen van de daad op het vredescongres van het I. V. V. 10—15 Dec. 1922. Een stem in de woestijn. 1923. Brochuredepot der I. A. M. V. Andijk (W.).

CH. MALATO. *De opstand in Spanje*, vert. door B. P. V. STERRINGA, Amsterdam.

J. MEIJER. *Jan Pieterszoon Coen.* Korte weergave van de rede gehouden op 19 Augustus 1922 te Utrecht naar aanleiding van den historischen optocht op 31 Augustus a.s. Uitgave: „Nooit-meer-oorlog-beweging", Utrecht.

CLARA MEIJER—WICHMANN. *Over oorlog en vrede.* 1917. Honnef, Rotterdam.

Antimilitarisme en geweld. Uitgave v. d. nederl. groep absolutistische antimilitaristen, aangesloten bij „Paco", Bilthoven.

L. v. MIEROP. *Hoe is onze houding tegenover oorlog en militarisme?* Februari 1899. „Vrede", Den Haag.

Weg met het militarisme! September 1899. „Vrede", Den Haag.

Een beschouwing over Tolstoy en zijn geestverwanten. 1901, „Vrede", Haag.

Dwepers !

Mijn aanklacht.

De weg tot geluk, 1901, „Vrede", Den Haag.

Geestelijk en maatschappelijk leven. 1909. Ploegsma, Zolle.

Open brief aan alle mensen die de oorlog haten en verlangen ervan verlost te worden. 1915. A. H. Kruyt, Amsterdam.

De nederlandse staat wurgt de gewetensvrijheid van velen. Een woord aan alle nog niet protesteerende staatsburgers. 1915. Heller, Utrecht.

Dienstweigering uit beginsel geen strafbaar feit. Verweer voor de rechtbank te Utrecht in zake het dienstweigeringsmanifest. 1916. Chreestarchia, Soest.

Het recht der persoonlijke vrijheid tegenover de staatsmacht. Verweer voor het amsterdamsche gerechtshof. 1916. Honnef, Rotterdam.

Uit de cel. Dagboek. 1916. Niet in den handel.

Geestelijk revolutionair. 1920. De Waelburgh, Blaricum.

Jeugdopvoeding. 1921. De Waelburgh, Blaricum.

JACOBA F. D. MOSSEL. *De dienstweigeraar om des gewetens wil.* December 1903, Amsterdam.

Mijn verdediging voor de rechtbank te Amsterdam. 1916.

MULTAVIDI. Korporaal koloniale reserve te Zutphen. *„Geen man meer voor het leger".* 1900. Masereeuw en Bouten, Rotterdam.

CH. NAINE. *Militairisme of menschenplicht?* Pleidooi gehouden door den zwitserschen dienstweigeraar Charles Naine voor den krijgsraad van de 2de divisie te Fribourg, 24 September 1903, De Boer, Amsterdam, 1905.

J. NIEUWENHUIS. *Het einde van een jongensoorlog.* Roode bibliotheek, Amsterdam.

P. OLCHOWITZ. *Brieven van den boer uit het gouvernement Kharkoff, die geweigerd heeft als militair te dienen in 1895.* Met een brief van L. TOLSTOY, en voorrede van G. GODET, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Neuchatel. Uit het fransch naar de russische uitgaaf van V. G. TCHERTKOFF. 1899. „Vrede", Haag.

F. ORTT. *Christelijk anarchisme.* 1897. „Vrede", Den Haag.

Open brief aan de presidente van den Nederlandschen Vrouwenbond ter Internationale Ontwapening. 1899. Versluijs, Amsterdam.

Gewetensdwang. Overdruk uit „Vrede".

Denkbeelden van een christen-anarchist. 1900. Vrede, Haag.

Waar het om gaat en wat onze plicht is. Manifest van het Landelijk Comité Zaak Terwey. Januari 1904. Vrede, Haag.

Van de planeet Mars. 1904. Vrede, Haag.

Twee slachtoffers van gewetensdwang. Manifest. April 1904. Vrede, Haag.

Een Christen-martelaar. 1904. Uitg. L. C. zaak Terwey. Amersfoort.
Het peil van ons rechtswezen. Naar aanleiding van de vonnissen tegen de onderteekenaars van het dienstweigeraarsmanifest. 1916. Honnef, Rotterdam.

PROF. DR. J. VAN REES. *Open brief aan den WelEd. Hooggel. Heer Dr. A. Kuyper*, oud-hoogleeraar van de Vrije Univ. te Amsterdam, naar aanleiding van de dienstweigering van Jan P. Terwey. 1903. Uitg. v. h. landelijk comité zaak-Terwey, secretariaat Amersfoort.
De huidige worstelstrijd gezien in biologies licht. Openbare les, gehouden bij het openen zijner lessen in histiologie, op 6 Oct. 1914 Overdruk uit „Propria Cures" no. 3 en 4.

B. REIJNDORP. *In den greep van het barbarisme.* Een sociaal-psychologische diagnose van den wereldoorlog. Met een inleiding van Mw. G. KAPTEIJN-MUIJSKEN. 1916. Dageraad, Amsterdam.

J. RENSING. *Geen man en geen cent voor het militairisme.* 1921. I.A.M.V. Elisabethplaats 59 Antwerpen.

HENRIETTE ROLAND HOLST. *Waarom ook sociaal-democraten het manifest der dienstweigeraars onderteekenden.* 1915. Laverman, Drachten.
Waarom de-mobilisatie? Uitgave centrale propagandacommissie van het R. S. V. Bos, Amsterdam.

M. A. ROMERS. *De revolutionairen en de revolutie.* 1921. Uitg. Bond van Relig. Anarcho-Communisten.

A. ROSSEAU. *Opschietend zaad.* Tooneelspel. 1923. De Fakkel, Amsterdam

G. RIJNDERS. *Neerlands ondergang beteekent niets, als het internationale proletariaat maar welvaart.* 1913. De Roode Bibliotheek, Amsterdam.
God, de brandkast en de oorlog. 1914. De Roode Bibliotheek, A'dam.
Geen vaderland, geen grenzen! Rede uitgesproken op een vergadering, gehouden door de Sociaal-Anarchistische Actie in Nederland, te Amsterdam, Dinsdag 25 Augustus 1914. De Roode Biblotheek, A'dam.
Naar de grenzen? Naar het abattoir. 1914. De Roode Bibliotheek, A'dam
Wat willen toch die dienstweigeraars? met een groot aantal foto's van nederlandsche dienstweigeraars. 1918. De Roode Bibliotheek, A'dam.
Dienstweigeren of soldaat worden? Juli 1921. De Roode Bibliotheek, Amsterdam.
De bom in den strijd tegen het militarisme. Sept. 1922. De Roode Bibl. Amsterdam.

J. STERRINGA. *Het militairisme. Het recht op het leven.* 1900. Sterringa, Amsterdam.

N. J. C. SCHERMERHORN. *Het heilig evangelie naar de beschrijving van Johannes Veritas.* December 1914. I.A.M.V.
De vrijdenker en het antimilitarisme. De Dageraad, Veerkade 65, Den Haag.
Nationale weerloosheid. 1915. Laverman, Drachten.
Vrijheid en gezag. 1918. Honnef, Rotterdam.
Gij zijt gewaarschuwd. 1921. I.A.M.V.
Een referaat over dienstweigering in het Verslag van het Congres voor Volksweerbaarheid te Arnhem. 1921.
Een artikel in het orgaan „Onze Vloot". 1922.

DR. EUGEN HEINRICH SCHMITT. *Catechismus van den geestelijken godsdienst.* 1898. „Vrede", Haarlem.

J. W. SMIT. *Zijn de anti-militaristen misdadigers?* Verdedigingsrede, gehouden voor de 4e kamer v. d. arrondissementsrechtbank te Amsterdam op 24 Juni 1909, nadat de ambtenaar van het O.M. één jaar gevangenisstraf tegen hem had geëischt. I.A.M.V.

STEM UIT VELEN. *De Christus en de katholieke herders dezer dagen.* 1915. Nieuw Leven, Den Haag.

J. A. v. SIJN. *Een pleidooi voor gewetensvrijheid.* 1916. V. Sijn en Zonen, Rotterdam.

MR. N. G. TEDING v. BERKHOUT. *Proeve tot een wet van burgerlijke dienstplicht voor mannen.* V. Sijn en Zonen, Rotterdam.

J. TERWEY. *Protest tegen de gevangenhouding van den dienstweigeraar Arie Tazelaar.* 1904. „Vrede", Amersfoort.

Een stem uit de gevangenis. De christenen als oorlogsbarbaren, gevolgd door een brief aan zijn vrienden. 1904. „Vrede", Amersfoort.

L. N. TOLSTOY. *Het koninkrijk gods is binnen in u.* Naar de oorspronkelijke uitgave, bewerkt door J. V. Witzenburg, predikant te Zaandam. Internationale Bibliotheek, S. L. v. Looy, Amsterdam.

Patriotisme en staat. 1900. „Vrede", Haag.

Patriotisme en christendom. Eshuis, Dalfsen.

Bekeert u! Brief in „The Times" van 27 Juli 1904. Vertaling van F. Ortt. 1904. „Vrede", Amersfoort.

De wet van het geweld en de wet van de liefde. 1909. Ploegsma, Zwolle.

P. v. d. VEEN. *Verdedigingsrede voor de rechtbank.* De Roode Bibliotheek, Amsterdam.

J. K. v. d. VEER. *Lijdelijk verzet in theorie en practijk.* Met voorwoord van Dr. A. BAEHLER, waarin De vervolgingen der Ducheboren in Rusland; Lijdensgeschiedenis van den russischen onderwijzer Drojin (uit „Ohne Staat" van Dr. E. H. SCHMITT), en slotbeschouwing over de vervolgingen door L. TOLSTOY. 1897. Oudkerk, Amsterdam.

J. L. WALCH. *De hoogste wet.* Tooneelspel in drie bedrijven. 1920. A. W. Sijthoff, Leiden.

A. WINS. *Verdedigingsrede voor de rechtbank.* De Roode Bibl. Amsterdam.

G. DE WIT. *Misdadiger of voorganger,* met voorrede van Mr. TEDING BERKHOUT. 1917. Honnef, Rotterdam.

M. C. v. WIJHE. *Vrede op aarde.* Preek van 2 Augustus 1914.

Niet naar het slagveld, een woord tot de socialistische arbeiders. Laverman, Drachten.

Het manifest der dienstweigeraars afgekeurd. Laverman, Drachten.

Waarom dienstweigering? Verdedigingsrede voor de rechtbank te Zutphen. Uiteenzetting der sociaal-economische motieven tot dienstweigering. J. J. Bos en Co., Amsterdam.

INHOUD

INHOUD

VERKLARINGEN

VREEMDE-WOORDEN-LIJST

abdicatie	opgeven, afstand doen van
abortus	vruchtafdrijving
absoluut	volstrekt
absolutisme	theorie of practijk, waarin zeker beginsel volstrekt doorgevoerd wordt; meestal: stelsel van alleenheerschappij
absolutist	iemand die een beginsel absoluut tracht door te voeren; verwerper van alle oorlogsgeweld b.v.
anabaptisme	wederdooperij
accidenteel	toevallig
alternatieve dienstplicht	opgelegde verplichting tot anderen dienst dan onmiddellijk oorlogswerk, waartoe een staat principieelen dienstweigeraars keus geeft
annexeeren	inpalmen
anthropologie	wetenschap omtrent den mensch
anti-vivisectie	verzet tegen wetenschappelijke proefnemingen op levende dieren door snijden, vergiftigen, besmetten, enz.
a priori	van te voren
a-selectief	zonder de hoogere levens- en cultuur-waarden te bevorderen
biologie	wetenschap omtrent het leven
canoniseeren	heilig verklaren
carrière	loopbaan
chauvinist	bekrompen-geestdriftig vaderlandsverheerlijker
civilisatie	beschaving
confessioneel	uitgaande van een eenmaal vastgestelde confessie (geloofsbelijdenis)
corruptie	bederf
credo	geloofsbelijdenis
cultus	eeredienst
curiosum	iets zeldzaams
cynisch	brutaal-onverschillig
diagram	schetsmatige weergave
élan	krachtige stuwing
eminent	uitmuntend
exegetisch	uitlegkundig
expansie	uitzetting, uitbreiding
factor	samenstellend deel
fataal	noodlottig
fatum	noodlot
fetichisme	afgoderij
foule psychologique	menigte, waarin de persoonlijkheid van den enkeling ondergaat
geïsoleerd	afgezonderd
geographisch	aardrijkskundig
geresigneerdheid	bewuste gelatenheid
hierarchiek	naar rangorde (bij priesters, officieren, bureaucraten)
humaniseeren	tot menschelijk peil opvoeren
idee	leidende gedachte
in casu	in dit geval
indifferent	onverschillig
instinct	aangeboren neiging, gericht op het in stand houden van het leven („helderzien van het onbewuste")
interastraal	tusschen sterren bestaande
intuïtie	innerlijke aanschouwing van hoogere levenswaarden
jusqu'aubcutisten	zij die den oorlog ten einde toe (tot de vernietiging van den vijand) willen dóórvoeren

mathematisch	wiskundig
milieu	omgeving
navalistisch	met betrekking tot de vloot
niveau	peil
nomineel	volgens de aangegeven waarde
non-combattant	niet-onmiddellijk oorlog voerend (roodekruis-dienst,administratiewerk, enz. verrichtend)
objectief	afgezien van het persoonlijke
(o)economisch	huishoudkundig: de orde betreffend, volgens welke de voortbrenging, verdeeling en het verbruik der goederen in samenlevingen geschiedt
opportunisme	stelselmatig zich richten naar wat, onmiddellijk gezien, het voordeeligst schijnt
opportunist	gelegenheidsnajager
paradox	schijnbare tegenstrijdigheid
partieel	gedeeltelijk
perfide	verraderlijk, trouweloos
permanent	voortdurend
per se	uit zichzelf, uiteraard
perversiteit	verkeerdheid, verdorvenheid
phase	ontwikkelingstrap
potentieel	naar innerlijke mogelijkheid
primair	op de eerste plaats komend
primitief	oorspronkelijk
pronostikeeren	voorzeggen
proseliet	bekeerling
psyche	ziel
psychiater	zielsarts
psycholoog	zielkundige
qualitatief	de hoedanigheid betreffende
quantitatief	de hoeveelheid betreffende
recidivist	meermalen tot dezelfde misdaad vervallend
reëel	werkelijk
rehabilitatie	eerherstel
ridicuul	belachelijk
ritus	kerkelijke plechtigheid
rudimentair	achtergebleven uit vroegeren ontwikkelingstrap
sceptisch	betwijfelend
secundair	op de tweede plaats komend
simulant	iemand die iets veinst (een ziekte b.v.)
stadium	trap of graad van ontwikkeling
strategisch	krijgskundig
subject	onderwerp
subordinatie	ondergeschiktheid
supranationaal	boven het nationale uit
symbool	zinnebeeld
synthese	samenvatting
syphilisatie	besmetting met syphilis
utilisme	stelselmatig slechts rekenen met wat onmiddellijk nuttig lijkt
utopie	onbereikbaar hersenschim, edel droombeeld
valiede	krachtig, gezond, geschikt voor den militairen dienst

VERTALINGEN

Blz.	XI	sacro egoismo	heilige zelfzucht
„	XII	Geschäftsleute	mannen van zaken
„	XXII	Uebermensch	oppermensch, bovenmensch
		pythecanthropus	aapmensch
		homo faber	zich technisch ontwikkelend mensch
„	XXIII	homo sapiens	redelijk mensch
„	XXVI	l'homme nouveau	de nieuwe mensch
„	XLII	résignation et obéissance parfaite envers leurs Supérieurs	gelatenheid en volmaakte gehoorzaamheid tegenover hun Overheden
„	18	veni sancte spiritus	kom heilige geest
„	107	durch das Morgentor der Freiheit	door de morgenpoort der vrijheid
„	110	was im Buche steht	wat in het boek staat
		Umwertung aller Werte	omwenteling van alle zedelijke en geestelijke waarden
„	111	fiat justitia, pereat mundus	het recht hebbe zijn loop, al vergaat de wereld
„	113	Christ avant tout	Christus voor alles
„	230	Absolutistische, militaristische und imperialistische Herrschsucht und Herrschergewalt wird begünstigt und gefördert durch den Servilismus der Massen.	Absolutistische, militaristische en imperialistische heerschzucht en heerschersgeweld wordt begunstigd en bevorderd door de slafelijke gezindheid der massaas.

TEKST VAN DEN BRIEF

AFGEBEELD TEGENOVER BLZ. LII

Mijn Waarde Regteren
Daar ik mij heeden voor uw moet verandwoorde
En niets Bedreeven Heb dat Straffe waardig is
Maar in Teegendeel Een iegelijk mijner
Meede menschen op een Zachtmoedige wijze
In den liefde Gods Ten andwoord staan En
daar ik geen kind heb doen schreijen Zoo
Is mijn Liefderijk verzoek dat gij mij om
Gods wil op Een Zulk een wijze zult Regere
of Behandlen Zooals voor Uw En mijnen Godt
Recht En Billijk is want gij allen Zijt door
den Hand Gods Hiertoe geroepen als waare
Regeerders Tot straffe den geenen die
Kwaad doen Maar ook in Tegendeel Tot
Prijs den geenen die het goede doen want
Wij zijn alle van God Tot Liefde En
Vreede geRoepen: En om der gerechtig
Heids En waarheids wil worde ik vervolgdt
